

เอกสารประกอบการสอน
รายวิชา พัฒนาการของวรรณคดีไทย
รหัสวิชา THC2301

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

(๑)

คำนำ

เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้ ได้เรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอน ในรายวิชา พัฒนาการของวรรณคดีไทย ผู้เขียนแบ่งเนื้อหาครอบคลุมตามคำอธิบายรายวิชา โดยเริ่มจากความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา วรรณคดีไทยสมัยกรุงธนบุรี วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๖ และวรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ.๒๔๖๘ – ปัจจุบัน โดยในแต่ละบทจะอธิบายภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรม อธิบายวรรณคดีแต่ละเรื่องเชิงประวัติ และสรุปลักษณะของวรรณคดีในแต่ละยุคในด้านเนื้อหาและรูปแบบ ซึ่งจะช่วยให้เห็นแนวคิดของเรื่องและแนวการแต่งวรรณคดี รวมถึงวิวัฒนาการของวรรณคดี ทั้งนี้ ผู้เขียนจะเน้นอธิบายลักษณะวรรณคดีและวิวัฒนาการวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๖ ซึ่งยังคงมีรูปแบบวรรณคดีตามขนบเป็นส่วนใหญ่ ก่อนเข้าสู่การรับอิทธิพลจากตะวันตก ส่วนวรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ.๒๔๖๘ นั้น จะขอกกล่าวเพียงเบื้องต้น เพื่อเป็นพื้นฐานในการเรียนรายวิชาวรรณกรรมปัจจุบันหรือวรรณกรรมร่วมสมัยต่อไป ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้จะช่วยให้นักศึกษาเข้าใจเนื้อหาของรายวิชามากยิ่งขึ้น

จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์

มีนาคม ๒๕๖๐

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(๑)
สารบัญ	(๒)
แผนบริหารการสอนประจำรายวิชา	(๕)
แผนบริหารการสอนประจำบท	๑
บทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย	๓
๑.๑ ความหมายของวรรณคดี	๓
๑.๒ สาเหตุการสร้างสรรค์วรรณคดี	๕
๑.๓ ผู้แต่งวรรณคดี	๗
๑.๔ ประเภทของวรรณคดี	๘
๑.๕ การแบ่งยุคสมัยวรรณคดี	๑๑
๑.๖ เอกลักษณ์วรรณคดีไทย	๑๒
๑.๗ คุณค่าของวรรณคดีไทย	๑๕
สรุป	๒๘
คำถามท้ายบท	๒๘
เอกสารอ้างอิง	๓๐
แผนบริหารการสอนประจำบท	๓๑
บทที่ ๒ วรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐	๓๓
๒.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป	๓๓
๒.๒ กวีและวรรณคดีสมัยสุโขทัย	๓๔
๒.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐	๓๔
สรุป	๔๑
คำถามท้ายบท	๔๒
เอกสารอ้างอิง	๔๓
แผนบริหารการสอนประจำบท	๔๔
บทที่ ๓ วรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐	๔๖
๓.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป	๔๖
๓.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนต้น	๕๑

๓.๓ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนกลาง	๖๒
๓.๔ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนปลาย	๗๔
๓.๕ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๓๑๐	๗๙
สรุป	๙๐
คำถามท้ายบท	๙๐
เอกสารอ้างอิง	๙๑
แผนบริหารการสอนประจำบท	๙๒
บทที่ ๔ วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕	๙๔
๔.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป	๙๔
๔.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยกรุงธนบุรี	๙๕
๔.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕	๑๐๓
สรุป	๑๐๕
คำถามท้ายบท	๑๐๕
เอกสารอ้างอิง	๑๐๖
แผนบริหารการสอนประจำบท	๑๐๗
บทที่ ๕ วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔	๑๐๙
๕.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป	๑๐๙
๕.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๑	๑๑๔
๕.๓ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๒	๑๓๓
๕.๔ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๓	๑๖๑
๕.๕ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔	๑๘๑
สรุป	๑๘๕
คำถามท้ายบท	๑๘๕
เอกสารอ้างอิง	๑๘๖
แผนบริหารการสอนประจำบท	๑๘๗
บทที่ ๖ วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘	๑๘๙
๖.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป	๑๘๙
๖.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๔	๑๙๒
๖.๓ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๕	๑๙๘

(๔)

๖.๔ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๖	๒๐๘
๖.๕ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘	๒๑๙
สรุป	๒๒๓
คำถามท้ายบท	๒๐๒
เอกสารอ้างอิง	๒๒๕
แผนบริหารการสอนประจำบท	๒๒๖
บทที่ ๗ วรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๔๖๘ – วรรณกรรมปัจจุบัน	๒๒๗
๗.๑ ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๔๖๘	๒๒๗
๗.๒ ลักษณะของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย	๒๓๒
สรุป	๒๓๕
คำถามท้ายบท	๒๓๖
เอกสารอ้างอิง	๒๓๗
บรรณานุกรม	๒๓๘

แผนบริหารการสอนประจำวิชา

ชื่อวิชา

พัฒนาการของวรรณคดีไทย

รหัสวิชา THC2301

จำนวนหน่วยกิต - ชั่วโมง ๓(๓-๐-๖)

เวลาเรียน ๑๕ สัปดาห์ รวม ๔๕ ชั่วโมง

คำอธิบายรายวิชา

พัฒนาการวรรณคดีไทยสมัยต่างๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในด้านรูปแบบ เนื้อหา แนวคิด คุณค่า และความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ สังคม และวรรณกรรมไทย

วัตถุประสงค์ทั่วไป

๑. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย
๒. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจความเป็นมา ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยถึงกรุงรัตนโกสินทร์
๓. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบ เนื้อหา และแนวคิดของวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยถึงกรุงรัตนโกสินทร์

เนื้อหา

บทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย

๖ ชั่วโมง

ความหมายของวรรณคดี

สาเหตุการสร้างสรรค์วรรณคดี

ผู้สร้างวรรณคดี

ประเภทของวรรณคดี

การแบ่งยุควรรณคดี

เอกลักษณ์วรรณคดีไทย

คุณค่าของวรรณคดีไทย

สรุป

คำถามท้ายบท

(๖)

บทที่ ๒	วรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐	๓	ชั่วโมง
	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม กวีและวรรณคดีสมัยสุโขทัย ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐ สรุป คำถามท้ายบท		
บทที่ ๓	วรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐	๙	ชั่วโมง
	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนต้น กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนกลาง กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนปลาย ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐ สรุป คำถามท้ายบท		
บทที่ ๔	วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕	๖	ชั่วโมง
	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยกรุงธนบุรี ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕ สรุป คำถามท้ายบท		
บทที่ ๕	วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๙๔	๙	ชั่วโมง
	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๑ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๙๔ สรุป คำถามท้ายบท		

บทที่ ๖	วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘	๙	ชั่วโมง
	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม		
	กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๔		
	กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๕		
	กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๖		
	ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘		
	สรุป		
	คำถามท้ายบท		
บทที่ ๗	วรรณกรรมไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๖๘	๓	ชั่วโมง
	ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๔๖๘		
	ลักษณะของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย		
	สรุป		
	คำถามท้ายบท		

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนรู้การสอน

๑. การบรรยาย
๒. การศึกษาเอกสารประกอบการสอน
๓. การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง/กลุ่ม สรุปผลในรูปแบบรายงานหน้าชั้นและรายงานเล่ม
๔. การอภิปรายกลุ่มในเนื้อหาประจำบท
๕. การมอบหมายงานและการตอบคำถามท้ายบท

สื่อการเรียนรู้การสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. เอกสารตำราที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา
๓. ตัวอย่างหรือตัวบทวรรณคดีไทย
๔. วิดิทัศน์ พาวเวอร์พอยท์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์อื่น ๆ

การวัดและการประเมินผล

๑. การวัดผล

- การเข้าชั้นเรียนและการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน	๑๐	คะแนน
- การรายงาน (เดี่ยวและกลุ่ม)	๓๐	คะแนน
- แบบฝึกหัด/แบบทดสอบ	๑๐	คะแนน
- สอบกลางภาค	๒๐	คะแนน
- สอบปลายภาค	๓๐	คะแนน

๒. การประเมินผล

ใช้วิธีอิงเกณฑ์โดยเทียบกับระดับคะแนนที่กำหนดเพื่อให้เกรด ดังนี้

ระดับคะแนน	ค่าระดับคะแนน
๘๖ - ๑๐๐	A
๘๒ - ๘๕	A-
๗๘ - ๘๑	B+
๗๔ - ๗๗	B
๗๐ - ๗๓	B-
๖๖ - ๖๙	C+
๖๒ - ๖๕	C
๕๘ - ๖๑	C-
๕๔ - ๕๗	D+
๕๐ - ๕๓	D
๔๖ - ๔๙	D-
๐ - ๔๕	F

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย

- ๑.๑ ความหมายของวรรณคดี
- ๑.๒ สาเหตุการสร้างสรรค้วรรณคดี
- ๑.๓ ผู้แต่งวรรณคดี
- ๑.๔ ประเภทของวรรณคดี
- ๑.๕ การแบ่งยุคสมัยวรรณคดี
- ๑.๖ เอกลักษณ์วรรณคดีไทย
- ๑.๗ คุณค่าของวรรณคดีไทย

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. อธิบายความหมายของวรรณคดีไทยได้
๒. บอกสาเหตุการสร้างสรรค้วรรณคดีได้
๓. บอกประเภทของผู้แต่งวรรณคดีได้
๔. จำแนกประเภทของวรรณคดีได้
๕. บอกยุคสมัยของวรรณคดีได้
๖. อธิบายเอกลักษณ์ของวรรณคดีไทยได้
๗. อภิปรายบทบาทของวรรณคดีไทยได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย อภิปรายกลุ่ม ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนการสอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักเรียนอ่านเอกสารประกอบการสอนล่วงหน้า อ่านวรรณคดีเรื่องศิลาจารึกและไตรภูมิพระร่วงล่วงหน้า เตรียมแสดงความคิดเห็นในชั้นเรียน เมื่อถึงชั่วโมงเรียน ก่อนเริ่มสอน นักเรียนทำแบบทดสอบหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่จะเรียนผ่านโปรแกรม Mentimeter หรือโปรแกรมอื่น ๆ

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักเรียนฟังบรรยาย ร่วมกันอภิปรายตัวบทวรรณคดีสำคัญบางเรื่อง

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท และเตรียมอ่านหนังสือบทต่อไปล่วงหน้า นักศึกษาทบทวนความรู้จากคลิปการสอนที่บันทึกไว้ในเว็บไซต์ผู้สอน

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พาวเวอร์พอยท์ วิดิทัศน์ โปรแกรม Metimeter, Vidyard
๓. ตัวอย่างวรรณคดีไทย

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การถาม-ตอบ
๓. การสอบกลางภาค

บทที่ ๑

ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย

วรรณคดีเป็นงานเขียนที่มีคุณค่า มีรูปแบบและเนื้อหาเฉพาะ มีทั้งที่เป็นรูปแบบร้อยกรอง และร้อยแก้ว เนื้อหาแบบบันเทิงคดีและสารคดี การทำความเข้าใจและมีความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทยจะเป็นพื้นฐานให้ผู้อ่านเข้าใจวิวัฒนาการวรรณคดีและซาบซึ่งคุณค่าของวรรณคดีได้มากยิ่งขึ้น ในบทที่ ๑ นี้ จะอธิบายความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทยเพื่อให้ผู้อ่านมีความรู้และนำไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาวิวัฒนาการวรรณคดีต่อไปได้ โดยแบ่งเป็นหัวข้อต่อไปนี้

๑.๑ ความหมายของวรรณคดี

คำว่า “วรรณคดี” เป็นคำยืมจากคำบาลีสันสกฤต ประกอบขึ้นจากคำว่า “วรรณ” แปลว่า “หนังสือ” และคำว่า “คดี” แปลว่า “เรื่อง” ตามรูปศัพท์ วรรณคดี จึงแปลว่า “เรื่องที่แต่งเป็นหนังสือ” อย่างไรก็ตามที่เข้าใจกันทั่วไป คำว่า วรรณคดี มักมีความหมายกว้างออกไป มีความหมายว่า “หนังสือที่แต่งดี” พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ ปี ๒๕๕๔ ให้ความหมายไว้ว่า “วรรณกรรมที่ได้รับความนิยมว่าแต่งดี มีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ถึงขนาด” โดยในพจนานุกรมได้ยกตัวอย่างหนังสือที่จัดว่าเป็นวรรณคดีไว้ด้วย เช่น พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน มัทนะพาธา สามก๊ก เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งนี้ มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของวรรณคดีไว้ ดังนี้

เสฐียรโกเศศ (๒๕๑๘, หน้า ๘) ให้ความหมายไว้ว่า “วรรณคดี คือความรู้สึกรีกนึกคิดของกวี ซึ่งถอดออกมาจากจิตใจให้ปรากฏเป็นรูปหนังสือ มีถ้อยคำเหมาะสมเพราะพริ้ง เร้าใจให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังเกิดความรู้สึก”

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๑๔, หน้า ๗) ให้ความหมายไว้ว่า “บทประพันธ์ที่เป็นวรรณคดี คือ บทประพันธ์ที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินให้เกิดความรู้สึกนึกคิด และอารมณ์ต่าง ๆ ตามผู้เขียน นอกจากนี้ บทประพันธ์ที่เป็นวรรณคดี จะต้องมรูปลักษณ์ (Form)”

ปัญญา บริสุทธิ์ (๒๕๔๒, หน้า ๓) กล่าวถึงความหมายของ วรรณคดีว่า “หนังสือที่แต่งดี นั่นก็คือมีการใช้ภาษาอย่างดี และภาษานั้นให้ความหมายแจ่มแจ้ง เด่นชัด ทำให้เกิดการโน้มน้าว อารมณ์ผู้อ่านให้คล้อยตามไปด้วย กล่าวง่าย ๆ ก็คือ อ่านแล้วทำให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ตื้นตัน หรือตีตื้นในลักษณะต่างๆ ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า emotion ซึ่งลักษณะอย่างนี้จะต้องมีในหนังสือที่เป็นวรรณคดีทุกเรื่อง”

เปลื้อง ฌ นคร (๒๕๔๑, หน้า ๑) อธิบายความหมายของวรรณคดี ไว้ว่า “บทประพันธ์อันประกอบด้วยศิลปะแห่งการนิพนธ์ และมีเนื้อเรื่องอันมีอำนาจจิตใจให้เกิดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ มิใช่เป็นเรื่องให้ความรู้ถ่ายเดียว”

รีนฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๔, หน้า ๓๐) กล่าวถึงลักษณะของวรรณคดีไทยไว้อย่างน่าสนใจว่า “วรรณคดีไทยก็เช่นเดียวกับวรรณคดีของชาติอื่น คือมีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนความเป็นไทยและมีความเป็นสากล อันทำให้วรรณคดีไทยบางเรื่องสร้างอารมณ์ร่วมข้ามพรมแดนของกาลเวลาและวัฒนธรรม และมีคุณค่าโดดเด่นไม่แพ้วรรณคดีชาติใด”

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๕๘, หน้า ๒) กล่าวถึงวรรณคดีไว้ว่า “หนังสือที่ได้รับยกย่องว่า แต่งดี หรือ วรรณคดีนั้น เป็นคำใช้เรียกเพื่อประเมินคุณค่าของงานเขียนนั้น ๆ มิได้เป็นการกำหนดรูปแบบ ดังนั้นวรรณคดีอาจจะเป็นงานทั้งประเภทร้อยแก้วหรือร้อยกรอง อาจเป็นงานเขียนของกวีโบราณ หรืองานเขียนของกวีหรือนักเขียนร่วมสมัย หรืออาจเป็นงานที่แปลแต่งจากวรรณคดีต่างประเทศได้อย่างวิเศษแนบเนียนก็ได้”

จากการให้ความหมายข้างต้น จะเห็นว่า การนิยามคำว่า วรรณคดี จะให้ความสำคัญกับ อารมณ์ความรู้สึก เน้นความสำคัญในความงามด้านวรรณศิลป์ โดยไม่จำกัดว่าต้องเป็นงานร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ทั้งนี้ อาจสรุปความหมายของคำว่า วรรณคดี ได้ว่า หมายถึง *หนังสือที่แต่งขึ้นจากอารมณ์ความรู้สึก ความคิดหรือประสบการณ์ อยู่ในรูปแบบร้อยแก้วหรือร้อยกรอง เป็นงานที่มีคุณค่าด้านเนื้อหาและวรรณศิลป์ มุ่งให้ผู้เสพเกิดสุนทรียะ เกิดความรู้สึกคล้อยตาม มีลักษณะเฉพาะและลักษณะอันเป็นสากล*

คำว่า วรรณคดี นี้ บัญญัติเพื่อใช้แทนคำว่า Literature ในภาษาอังกฤษ ใช้ครั้งแรกในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสร เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๕๗ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เสถียร ลายลักษณ์, มปป., หน้า ๒๘๕-๒๘๖) เป็นที่น่าสังเกตว่า แต่เดิมมีคำเรียกวรรณคดีหลายอย่าง วรรณคดีที่มีฉันทลักษณ์ เช่น เรียกว่า กวีนิพนธ์ กาพย์กลอน กาพย์กลอน ฉันท คำกานท์ คำประพันธ์ คำประดับ กวีวิจารณ์ ฯลฯ ดังเช่น ในลิลิตยวนพ่าย ปราภูกุ คำว่า “กานท์” หรือในลิลิตพระลอเรียกว่า “กลอน” ซึ่งหมายถึง งานร้อยกรองหรือวรรณคดี ดังตัวอย่างในลิลิตพระลอ

สรवलเสียงขับอ่านอ้าง	ไต่พาน
ฟังเสนาะไต่ปูน	เปรียบได้
เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
ถวายบำเรอท้าวไท	จิราชผู้มีบุญ ฯ

ส่วนที่เป็นวรรณคดีร้อยแก้วนิยมเรียกว่า นิทานนิยาย หรือ มุขปาฐะ

คำว่า วรรณคดี มีความหมายคล้ายกับคำว่า วรรณกรรม หากแต่วรรณกรรมมักหมายถึงหนังสือทุกประเภท ซึ่งรวมถึงหนังสือวรรณคดีด้วย ทั้งนี้ อาจมาจากความหมายตามรูปศัพท์ที่หมายถึง ทำให้เป็นหนังสือ นั่นเอง ปัญญา บริสุทธ์ (๒๕๔๒, หน้า ๑) กล่าวถึงลักษณะงานวรรณกรรมซึ่งสะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่างวรรณกรรมกับวรรณคดีว่า “เมื่อวางกฎเกณฑ์และตีกรอบให้แคบเข้าเพื่อสร้างสรรค์งานวรรณกรรมนั้นให้ดีเด่นและมีมาตรฐานสูงขึ้นไปจนเป็นที่ยกย่องในคุณค่า วรรณกรรมจึงเลื่อนฐานะขึ้นเป็นวรรณคดี เป็นวรรณศิลป์ และทำให้เกิดวรรณคดีวิจักษณ์ต่อไปตามลำดับ” คำกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นนัยยะทางความหมายที่ให้ความสำคัญกับงานเขียนที่เรียกว่าวรรณคดีในเชิงวรรณศิลป์และการวิจักษณ์ และยังสื่อให้เห็นว่าวรรณกรรมสามารถเลื่อนฐานะเป็นวรรณคดีได้ หากปรับปรุงให้มีมาตรฐานสูงขึ้น

๑.๒ เหตุของการสร้างสรรค์วรรณคดี

เหตุของการสร้างสรรค์วรรณคดี สรุปลงได้กว้าง ๆ ดังนี้

๑.๒.๑ การถ่ายทอดความรู้สึกของกวี แบ่งได้คร่าว ๆ ดังนี้

๑.๒.๑.๑ ความรู้สึกที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ความรู้สึกต่อพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เป็นความรู้สึกจงรักภักดีหรือซาบซึ้งในคุณงามความดีที่ได้ทำไว้ให้แก่ราษฎร ซึ่งทำให้เกิดวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติหรือสดุดีพระมหากษัตริย์ขึ้น เช่น โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของนายสวน มหาดเล็ก ที่ยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนที่ทรงสถาปนากรุงธนบุรี ทำนุบำรุงศาสนา ปราบหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้ราษฎรมีความสุขเกษม

๑.๒.๑.๒ ความรู้สึกที่มีต่อชาติ ความรู้สึกต่อชาติมักปรากฏในลักษณะของความรักชาติ ปลุกใจให้รักชาติ ให้สามัคคีกลมเกลียว ซึ่งทำให้เกิดวรรณคดีประเภทปลุกใจให้รักชาติ เช่น พระราชนิพนธ์เรื่อง หัวใจนักรบ และพระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่ของรัชกาลที่ ๖ หรืองานของหลวงวิจิตรวาทการ ทั้งนวนิยาย บทละครและเพลง ส่วนใหญ่มีแนวคิดปลุกใจให้รักชาติ รักพวกพ้อง และเสียสละเพื่อชาติเกือบทั้งสิ้น

๑.๒.๑.๓ ความรู้สึกที่มีต่อศาสนาและความเชื่อ ความรู้สึกต่อศาสนาและความเชื่อมักปรากฏในลักษณะของความเลื่อมใสศรัทธา ความเลื่อมใสศรัทธานี้ส่งผลให้เกิดวรรณคดีศาสนาขึ้นหลายเล่ม เช่น มหาชาติคำหลวง เวสสันดรชาดก พระมาลัยคำหลวง และชาดกอื่น ๆ นอกจากนี้ ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวถึงนรก สวรรค์ และนิพพาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อถือศรัทธาพระพุทธศาสนาของคนไทย หรือช่วงต้นเรื่องของโองการแข่งน้ำที่กล่าวบูชาเทพของ

พราหมณ์ – ฮินดู ได้แก่ พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม สะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า

๑.๒.๑.๔ ความรู้สึกที่มีต่อธรรมชาติ ความรู้สึกต่อธรรมชาติมักปรากฏในลักษณะที่สัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึกของกวีหรือตัวละคร โดยอาจสื่อถึงความรู้สึกชื่นชมชื่นชมความงามของธรรมชาติ หรืออาจใช้ธรรมชาติสะท้อนความรู้สึกยินดีหรือความเศร้าโศกภายในจิตใจก็ได้ เช่น วรรณคดีนิราศมักกล่าวถึงธรรมชาติสัมพันธ์กับความรู้สึกของกวีทั้งในด้านชื่นชมความงามและเชื่อมโยงกับความเศร้าโศกของตนที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก หรือบทชมธรรมชาติที่มักสะท้อนความรู้สึกกร่มรื่น ความชื่นชมชื่นชอบความอุดมสมบูรณ์ของพรรณไม้ พรรณสัตว์ เช่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง งานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ

๑.๒.๒ การถ่ายทอดจินตนาการและอารมณ์ส่วนตัวของกวี วรรณคดีประเภทนี้ กวีต้องการแสดงความรู้สึกนึกคิดส่วนตัว เช่น ต้องการแสดงความรัก ความเศร้า และความโกรธแค้น เป็นต้น มักพบในวรรณคดีนิราศ เพลงยาว และดอกสร้อยหรือสักรา ซึ่งในรูปแบบที่สามารถถ่ายทอดอารมณ์ส่วนตัวของกวีได้อย่างดี หรือถ้ากวีต้องการถ่ายทอดอารมณ์ในแบบสนุกสนาน เพลิดเพลินอาจผูกเรื่องหรือสร้างเป็นโครงเรื่องขึ้นก็ได้ เช่น เรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ที่แต่งขึ้นจากจินตนาการตามอารมณ์ส่วนตัวของกวี

๑.๒.๓ การธำรงรักษาความงามทางวรรณศิลป์และแบบแผนการแต่งวรรณคดีไทย ลักษณะนี้ปรากฏมากในวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่โปรดให้กวีที่เชี่ยวชาญการแต่งกาพย์กลอนแต่งวรรณคดีเพื่อรักษาวิชาภาษาไทยเอาไว้ เช่น วรรณคดีเรื่องอิลาชคำฉันท์ ของหลวงสารประเสริฐ รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นเพื่อให้ช่วยกันรักษาวิชาภาษาไทยไว้ และเพื่อให้ใช้ความสามารถของตนแต่งหนังสือที่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปในทางไม่เป็นแก่นสาร เพราะทรงเห็นว่า กวีในสมัยของพระองค์นั้นมีศิลปะการแต่งย่อหย่อนกว่าสมัยเดิมเป็นอันมาก เนื่องจากผู้แต่งนิยมใช้ภาษาโวหารอย่างใหม่ ด้วยเข้าใจผิดว่าเป็นโวหารอย่างฝรั่งและทันสมัย (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๘, หน้า ๑๐๗ - ๑๐๘) หรือเรื่อง หัวใจนักรบ บทละครพูด งานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ที่ได้รับยกย่องว่า เป็นบทละครพูดที่ดีและเป็นแบบฉบับที่ควรยึดถือ (ปัญญา บริสุทธิ์, ๒๕๔๒, หน้า ๗๕) วรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดของบทละครพูดด้วย

๑.๒.๔ การถ่ายทอดหรือแพร่กระจายทางวัฒนธรรม วรรณคดีประเภทนี้ คือ จำพวกเรื่องแปลหรือเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีต่างประเทศ เช่น สามก๊ก ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งแปลจากพงศาวดารจีน พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ หลายเรื่องทรงแปลจากวรรณกรรมของวิลเลียมเชกสเปียร์ เช่น เรื่องโรมิโอและจูเลียต แปลจากเรื่อง Romeo and Juliet เรื่องตามใจท่าน แปลจากเรื่อง As You Like It เรื่องเวนิสวานิช แปลจากเรื่อง The

Merchant of Venice เป็นต้น นอกจากนี้ รัชกาลที่ ๖ ยังนำเรื่องมาจากวรรณคดีภารตะมาแต่งขึ้นด้วย เช่น เรื่องศกุลตลา ซึ่งเป็นเรื่องแทรกอยู่ในมหากาพย์ เป็นต้น

๑.๓ ผู้แต่งวรรณคดี

ผู้แต่งวรรณคดีนิยมเรียกว่า กวี ซึ่งคำว่า กวีนี้มักสื่อความถึงผู้แต่งวรรณคดีที่เป็นร้อยกรอง มีฉันทลักษณ์ สมัยก่อนกวีมักเป็นข้าราชการใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ หรือที่เรียกว่ากวีราชสำนัก ยังมีกวีที่เป็นชาวบ้านหรือเป็นพระภิกษุ เช่น พระมหานาค วัดท่าทราย พระเทพโมลี (กลิ่น) เป็นต้น อาจแบ่งประเภทของกวีได้ดังนี้

๑.๓.๑ อรรถกวี คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องที่ได้มาจากเหตุการณ์และความเป็นจริง เช่น นิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัย นิราศนครวัด ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น

๑.๓.๒ จินตกวี คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องตามที่จินตนาการหรือคิดประดิษฐ์ขึ้น อาจมีเค้าความจริงบ้างแต่ไม่ใช่ทั้งหมด เรื่องส่วนใหญ่มีลักษณะเกินจริง เช่น พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

๑.๓.๓ สุตกวี คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องตามที่ได้ยินมา ได้ฟังมาหรือได้อ่านมา และแต่งเรื่องให้ขยายออกไปหรือให้พิศดารขึ้น เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส หรือมหาชาติคำหลวงที่มาจากนิทานชาดก เป็นต้น

๑.๓.๔ ปฏิภาณกวี คือ กวีที่ประพันธ์งานโดยใช้ปฏิภาณ ความฉับไวของสติปัญญาและความรอบรู้ งานที่ปรากฏมักเป็นกลอนสด กลอนหัวเดียว กลอนเพลงปฏิพาทย์ เช่น สักวา ดอกสร้อย ลำตัด ฉ่อย ฯลฯ กวีที่จัดเป็นปฏิภาณกวี เช่น ศรีปราชญ์ คุณพุ่ม(บุษบาทำเรื่องจ้าง) พ่อเพลงแม่เพลงลำตัด เพลงฉ่อย และเพลงพื้นบ้านที่ต้องด้นกลอนสด

นอกจาก กวี แล้ว ยังมีนักกลอน นักประพันธ์ และนักเขียนด้วย นักกลอนหมายถึงผู้แต่งที่แต่งงานร้อยกรองขนาดสั้น มุ่งใช้ถ้อยคำถ่ายทอดความคิดหรือให้ผู้อ่านได้ความคิดมากกว่าความสละสลวยเหมือนวรรณคดีโบราณ นักประพันธ์คือ ผู้ประพันธ์งานซึ่งอาจเป็นสารคดี บันเทิงคดี และสาระบันเทิงก็ได้ งานส่วนใหญ่มีคุณค่าทั้งด้านความไพเราะ ถูกต้องตามกฎหมาย ให้สาระความรู้ แรงคิด นักประพันธ์ที่มีชื่อเสียง เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คุณหญิงวินิตา ดิถียนต์ กัณหา เคียงศิริ เป็นต้น ส่วนนักเขียนมักสื่อความถึงผู้เขียนงานประเภทร้อยแก้วเป็นหลักหรือที่เรียกว่า วรรณกรรม แต่งวรรณกรรมในรูปแบบเรื่องสั้น นวนิยาย หรืองานสารคดีก็ได้ หากนักเขียนยังเขียนงานไม่นานหรือมีจำนวนงานยังไม่มาก นิยมเรียกว่า นักเขียนสมัครเล่นหรือนักเขียนหน้าใหม่

๑.๔ ประเภทของวรรณคดี

รูปแบบหรือประเภทของวรรณคดีมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดเนื้อความ และความคิด ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๔๓, หน้า ๗) กล่าวถึงการพิจารณาวรรณคดีว่าต้องพิจารณารูปแบบวรรณคดีด้วย “การพิจารณาศิลปกรรมทุกประเภท ต้องอาศัยรูปแบบเป็นหลักในการพิจารณา (...) เมื่อเราพิจารณาวรรณคดี เราต้องดูว่า วรรณคดีเรื่องหนึ่ง หรือบทหนึ่ง หรือชิ้นหนึ่ง เข้าในรูปแบบอันใด” คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของประเภทวรรณกรรมและความสามารถของนักอ่านหรือนักวิจารณ์ที่ควรจะต้องรู้ว่าวรรณคดีแต่ละเล่มใช้รูปแบบใด เป็นที่น่าสังเกตว่า แต่เดิมวรรณคดีมักแบ่งวรรณคดีตามยุคสมัย แต่ทั้งนี้ การจำแนกวรรณคดียังมีอีกหลายวิธี และยังไม่สามารถแยกออกจากกันได้เด็ดขาด เพราะลักษณะเนื้อหาที่ดี รูปแบบที่ดี และแนวคิดบางอย่างที่ดี วรรณคดีหลายเรื่องมีส่วนที่พาดพิงกันอยู่ ซึ่งแม้จะไม่เป็นการซ้ำซ้อนโดยเด่นชัด แต่บางประเภทย่อมมีความคล้ายคลึงกันบางส่วน (ปัญญา บริสุทธิ์, ๒๕๔๒, หน้า ๕) ในที่นี้ จะจำแนกประเภทของวรรณคดีตามเกณฑ์ต่าง ๆ ดังนี้

๑.๔.๑ จำแนกตามลักษณะคำประพันธ์ ได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๑.๑ ร้อยแก้ว หมายถึง ความเรียงที่สละสลวย ไพเราะ เหมาะเจาะด้วยเสียง และความหมาย (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, หน้า ๙๓๑) เช่น ไตรภูมิพระร่วง ศิลาจารึก พระปฐมสมโพธิกถา สามก๊ก เป็นต้น

๑.๔.๑.๒ ร้อยกรอง หมายถึง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ซึ่งเป็นถ้อยคำที่นำมาเรียงร้อยโดยมีการกำหนดมาตราเสียงสูงต่ำ เสียงหนักเบา และเสียงสั้นยาวตามแบบรูปที่กำหนดไว้ (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๗, หน้า ๖) เป็นวรรณคดีที่แต่งโดยมีฉันทลักษณ์ควบคุม ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย เช่น สามัคคีเภทคำฉันท์ อิเหนา รามเกียรติ์ กาพย์เห่เรือ เป็นต้น

๑.๔.๒ จำแนกตามลักษณะการบันทึก ได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๒.๑ วรรณคดีที่ไม่ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นวรรณคดีที่เล่าต่อ ๆ กันมา อย่างที่เรียกว่า "วรรณคดีมุขปาฐะ"

๑.๔.๒.๒ วรรณคดีที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ วรรณคดีที่มีการจารึกเป็นหลักฐานแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นการจารลงในศิลา สมุดข่อย ใบลาน สมุดไทย หรือหนังสือพิมพ์

๑.๔.๓ จำแนกตามวัตถุประสงค์ ได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๓.๑ วรรณคดีแท้ หรือวรรณคดีบริสุทธิ์ เป็นวรรณคดีที่มุ่งให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินเป็นใหญ่ เป็นวรรณคดีที่เกิดจากอารมณ์สะเทือนใจของผู้แต่ง เช่น นิราศเรื่องต่าง ๆ เป็นต้น

๑.๔.๓.๒ วรรณคดีประยุกต์ เป็นวรรณคดีที่ผู้แต่งแต่งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ในการแต่งนอกเหนือไปจากความเพลิดเพลิน แต่งขึ้นเพื่อมุ่งประโยชน์อย่างอื่น เช่น บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ วรรณคดีการแสดง วรรณคดีพิธีกรรม เป็นต้น

๑.๔.๔ จำแนกตามลักษณะเนื้อเรื่อง แบ่งได้ ๕ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๔.๑ วรรณคดีการละครหรือนาฏการ คือวรรณคดีที่มีเรื่องราว มีตัวละคร มีฉากต่าง ๆ ที่สามารถนำไปประกอบการแสดงได้ เช่น อิเหนานำไปแสดงละครรำ รามเกียรติ์นำไปแสดงโขน หรือสังข์ทองนำไปแสดงละครนอก

๑.๔.๔.๒ วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาและคำสอน คือวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาและคำสอน เช่น พระปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณคดีศาสนาที่มีเนื้อหาบอกเล่าประวัติของพระพุทธเจ้า พระมาลัยคำหลวงบอกเล่าประวัติพุทธสาวกนามว่า พระมาลัย

๑.๔.๔.๓ วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีหรือพิธีการ คือวรรณคดีที่ใช้ประกอบพิธีการ หรือบอกเล่าขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างใช้ในพิธีการกล่อมช้าง หรือพระราชพิธีสิบสองเดือนที่บอกเล่าเกี่ยวกับประเพณีในแต่ละเดือน

๑.๔.๔.๔ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติหรือวรรณคดีทางประวัติศาสตร์ คือวรรณคดีที่สดุดีหรือยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไปพร้อมกัน เช่น ลิลิตยวนพ่ายยอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทำให้สงครามรบชนะพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ วรรณคดีเรื่องนี้ได้บันทึกเหตุการณ์การสงครามในครั้งนั้นด้วย

๑.๔.๔.๕ วรรณคดีเกี่ยวกับอารมณ์ คือวรรณคดีที่เกิดจากอารมณ์ของกวี และกวีได้ถ่ายทอดอารมณ์นั้นเป็นวรรณคดี เช่น วรรณคดีนิราศเรื่องต่าง ๆ ที่กวีมักถ่ายทอดอารมณ์ห้วงหาอารมณ์นางอันเป็นที่รักเพราะต้องจากนางไป

๑.๔.๕ จำแนกตามความคิดและอารมณ์ของกวีเป็นหลัก แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ (ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, ๒๕๑๘, หน้า ๑๓๖) ดังนี้

๑.๔.๕.๑ วรรณคดีที่แสดงความรู้สึกของผู้แต่ง (subjectivity poetry หรือ lyric) เป็นคำประพันธ์ที่ถ่ายทอดความรู้สึกในใจ แนวคิดของตนออกมาโดยตรง อาจจะเป็นกาพย์ กลอนก็ได้ หรือแสดงความคิดทางปรัชญา หรือแสดงความรู้สึกเศร้าหมอง ก็ได้

๑.๔.๕.๒ วรรณคดีที่ผู้แต่งแสดงตัวเป็นกลาง (objectivity poetry) เป็นคำประพันธ์ที่ผู้แต่งวางตัวเป็นกลาง ไม่แสดงอารมณ์ของตนเอง หรือแสดงอารมณ์ของตนน้อยที่สุด เช่น นิทานคำกลอน นวนิยาย เป็นต้น

๑.๔.๖ จำแนกตามเกณฑ์ของวรรณคดีสโมสร ตามความมาตรา ๗ ในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสรนั้น ได้แบ่งวรรณคดีออกเป็น ๕ ประเภท (วันเนาวิ ยูเด็น, ๒๕๓๐, หน้า ๒) ได้แก่

๑.๔.๖.๑ กวีนิพนธ์ คือ เรื่องที่กวีเป็นผู้แต่งขึ้นโดยใช้ฉันทลักษณ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

๑.๔.๖.๒ ละครไทย คือ เป็นละครรำ โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์เป็นกลอนแปด มีกำหนดหน้าพากย์ ได้แก่ เพลงบรรเลงประกอบกริยาอาการเคลื่อนไหวของบุคคลและธรรมชาติ เช่น ตอนยกทัพใช้เพลงกราว ตอนโศกใช้เพลงโศก

๑.๔.๖.๓ นิทาน คือ เรื่องราวอันผูกขึ้นและแต่งเป็นร้อยแก้ว

๑.๔.๖.๔ ละครพูดหรือละครปัจจุบัน คือ เรื่องราวที่เขียนขึ้นสำหรับใช้แสดงบนเวที เอาแบบอย่างมาจากตะวันตก

๑.๔.๖.๕ คำอธิบาย คือ เอสเซย์ (essay) หรือแอมเฟลต แสดงด้วยศิลปวิทยาหรือกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง (แต่ไม่ใช่ตำราหรือแบบเรียน หรือความเรียงเรื่องโบราณคดี มีพงศาวดาร เป็นต้น)

หนังสือหรืองานเขียนที่อยู่ใน ๕ ประเภทนี้ ให้นำว่าเป็นหนังสือที่ควรพิจารณาในวรรณคดีสโมสรตามพระราชกฤษฎีกานี้

ความในมาตรา ๘ ยังได้กำหนดเนื้อหาหลักขณะ มีกำหนดในพระราชกฤษฎีกา ดังนี้

๑) เป็นหนังสือดี กล่าวคือ เป็นเรื่องราวที่เหมาะสมซึ่งสาธารณชนจะได้อ่านโดยไม่เสียประโยชน์คือไม่เป็นเรื่องทฤษฎีหรือเป็นเรื่องที่ชักจูงความคิดผู้อ่านไปในทางอันไม่เป็นแก่นสาร

๒) เป็นหนังสือแต่งดี ใช้วิธีเรียงเรียงอย่างใดอย่างใดก็ตาม แต่ต้องเป็นภาษาไทยอันดี ถูกต้องตามเยี่ยงอย่างที่ใช้ในโบราณกาลหรือในปัจจุบันกาลก็ได้ ไม่ใช่ภาษาซึ่งเลียนภาษาต่างประเทศ (เสถียร ลายลักษณ์, มปป, หน้า ๒๘๖)

จากเกณฑ์การพิจารณาหนังสือข้างต้น ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ คณะกรรมการการวรรณคดีสโมสรจึงสรุปว่าวรรณคดีเรื่องใดเป็นยอดแห่งวรรณคดีในแต่ละประเภท สรุปได้ดังนี้

๑) กวีนิพนธ์ ได้แก่

(๑) ลิลิตพระลอ เป็นยอดของลิลิต

(๒) สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นยอดของคำฉันท์

(๓) เทศน์มหาชาติ เป็นยอดของกาพย์กลอน

(๔) เสภาขุนช้างขุนแผน เป็นยอดของกลอนสุภาพ

๒) บทละคร ได้แก่ บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นยอดของ
บทละครร่ำ

๓) บทละครพูด ได้แก่ บทละครพูดเรื่องหัวใจนักรบพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖
เป็น ยอดของบทละครพูด

๔) นิทาน ได้แก่ เรื่องสามก๊กของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นยอดของความเรียง
เรื่อง นิทาน

๕) อธิบาย ได้แก่ เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เป็น
ยอดของความเรียงอธิบาย

๑.๕ การแบ่งยุคสมัยวรรณคดี

การแบ่งยุคสมัยวรรณคดีมีเกณฑ์ในการแบ่งหลายลักษณะ ส่วนใหญ่นิยมแบ่งตาม
เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง และแบ่งตามการก่อตั้งและสิ้นสุดอาณาจักร โดยอาจเรียง
ตามลำดับเวลา การค้นพบหลักฐานทางวรรณคดี หรือลักษณะร่วมของวรรณคดีก็ได้ การแบ่งยุค
สมัยจึงขึ้นอยู่กับว่าใช้เกณฑ์หรือเหตุผลใดเป็นหลักในการแบ่ง ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๔๔, หน้า
๑) กล่าวถึงตัวอย่างการแบ่งสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีความหลากหลายไว้ดังนี้ “ตัวอย่างเช่นการแบ่ง
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แม้นักประวัติศาสตร์จะมีความเห็นตรงกันตรงจุดเริ่มของยุคสมัย คือ
นับตั้งแต่ปีเริ่มรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แต่ก็มีกำหนดระยะเวลาสิ้นสุดไม่ตรงกัน คือ
กำหนดที่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็มี กำหนดที่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราชก็มี
หรือกำหนดที่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็มี” จะเห็นว่า การแบ่งยุคสมัยของวรรณคดียังไม่มีข้อ
ยุติที่ชัดเจน

ในที่นี้ จะขอสรุปยุคสมัยของวรรณคดีตามลำดับเวลา โดยเริ่มตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัยจนถึง
รัตนโกสินทร์ ดังนี้

๑.๕.๑ วรรณคดีสมัยสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๙๒๐ (๒๐ ปี) โดยเริ่มตั้งแต่การ
สร้างกรุงสุโขทัยในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

๑.๕.๒ วรรณคดีสมัยอยุธยา ในสมัยนี้แบ่งได้ ๓ ระยะเวลา (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ๒๕๔๔,
หน้า ๓) ดังนี้

๑.๕.๒.๑ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๗๒ ช่วงนี้มี
วรรณคดีปรากฏ ๓ รัชสมัย คือ รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ และรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๑.๕.๒.๒ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๒๓๑ โดยเริ่ม
ตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (หลังจากนั้น

วรรณคดีได้วางเว้นไป ๔๕ ปี) ช่วงนี้มีวรรณคดีปรากฏอยู่ ๓ รัชสมัย คือ รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๑.๕.๒.๓ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๑๐ โดยเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒

๑.๕.๓ วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕ (๑๕ ปี) ซึ่งเป็นระยะเวลาการปกครองบ้านเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

๑.๕.๔ วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แบ่งได้ ๒ ระยะ คือ

๑.๕.๔.๑ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๙ โดยเริ่ม ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑.๕.๔.๒ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน (สมัยรับอิทธิพลตะวันตก) เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๔-ปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยปัจจุบัน

๑.๖ เอกลักษณะวรรณคดีไทย

วรรณคดีไทยมีลักษณะหรือเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และเป็นลักษณะที่ถ่ายทอดปฏิบัติสืบเนื่องกันมาในเรื่องเด่น ๆ (สุจิตรา จรจิตร, ๒๕๔๗, หน้า ๑๑-๑๕) ดังนี้

๑.๖.๑ บทไหว้ครู บทไหว้ครูเป็นเอกลักษณ์ทางวรรณคดีที่สำคัญ วรรณคดีไทยหลายเรื่องเริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู ซึ่งนอกจากการแสดงความกตัญญูแล้ว ยังเป็นการสดุดีผู้เป็นเจ้าของประกาศเกียรติคุณสรรเสริญเกียรติผู้มีส่วนต่อชาติบ้านเมืองหรือชมบ้านชมเมือง อีกทั้งเป็นการแสดงความสามารถของกวีอีกด้วย ดังตัวอย่าง บทไหว้ครูในลิลิตเพชรมงกุฎตอนต้นเรื่อง

ศรีสวัสดิ์ปรีดามย์ ประนมนิ้วประณต ทศนัขประชุม ต่างโกสุมภ์สุนทเรศ โอนวร
เกศอภิวาท สยมภูวนาถโมลิต องค์จักรภุชณัฏกัมเลศ ภาณุเมศศศิธร ปิ่นอมรจักรพาห
เทเวศพนัสสถานอารักษ์ อิกอัครราชาธิปตย์ ถวัลยราชกษัตริย์พิเศษ จรรโลงเกศกรงทวาร
ศรีอยุธยาโยค ขอนฤศกทุกข์ภัย นฤจัญไรบาราศ จากวรอาตมวิมล ซ้อยข้าจะนิพนธ์
ลิลิต โดยตำนานนิตยบุรุษ ในปีกระฉำเวตาล แนะนำนิทานเป็นประถม

๑.๖.๒ บทอัครจริย บทอัครจริยจะปรากฏส่วนใหญ่ในวรรณคดีไทยที่มีเนื้อเรื่องและมีตัวละคร เป็นบทโอโลมหรือบทรักของตัวละคร ซึ่งคนไทยถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่ควรนำเสนออย่างเปิดเผย หรือนำเสนออย่างตรงไปตรงมา ดังนั้นกวีจึงมักถ่ายทอดเรื่องราวบทรักโดยใช้

สัญลักษณ์แทน บทอัศจรรย์ในวรรณคดีไทยเป็นบทที่ต้องใช้ความประณีตอย่างยิ่ง การใช้สัญลักษณ์
ในบทอัศจรรย์ ดังเช่น

๑.๖.๒.๑ สัญลักษณ์แทนเพศชาย ได้แก่ ว่าว กุฬา คลื่น ภูเขา ช้าง พายุ
อสูรนิบาต พระอาทิตย์ ม้า เป็นต้น

๑.๖.๒.๒ สัญลักษณ์แทนเพศหญิง ได้แก่ เกาะ หาด คลอง กอหญ้า
ดอกไม้ ปีกเป่า(ว่าว) พระจันทร์ เป็นต้น

๑.๖.๒.๓ คำกริยาหรือวลี นิยมใช้กรรโชก กระทบกระทั้ง ฟันฟุฟอง ดำดิ่ง
กราย ผาดโผน

๑.๖.๒.๔ การบรรยาย นิยมใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความเคลื่อนไหว
ความนุ่มนวล กีฬา เป็นแนวเทียบเคียง

ตัวอย่างบทอัศจรรย์ในเรื่องพระอภัยมณี ระหว่างพระอภัยมณีกับนางเงือก

อัศจรรย์ครั้นครั้นเป็นคลื่นคลั่ง	เพียงจะพังแผ่นผาสุธาไหว
กระฉอกผาดหาดเหวเป็นเปลวไฟ	พายุใหญ่เขยื้อนโยกระโชกพัด
เมฆลาล่อแก้วแววสว่าง	อสูรขว้างเขวี้ยงขวานประหารนัด
พอฟ้าวาบปลาบแปลบแลลบลัด	เฉวียงฉวัดวงรอบขอบพระเมรุ
พลาหกเทวบุตรก็ผุดพุ่ง	เป็นฝนฟุ้งฟ้าแดงดั่งแสงเสน
สีขรินทร์อิสินธรรก็อ่อนเอน	ยอดระเนนแนบนน้ำแทบทำลาย

๑.๖.๓ อารมณ์ขัน อารมณ์ขันในวรรณคดีไทยมีปรากฏอยู่หลายเรื่อง โดยมัก
แทรกอยู่ในเนื้อเรื่องหรือการสนทนาของตัวละคร อย่างไรก็ตาม วรรณคดีไทยบางเรื่องมีอารมณ์ขัน
เป็นแกนหลัก เช่น เรื่องระเด่นลันได ของพระมหามนตรี(ทรัพย์) ที่เขียนเป็นเรื่องทำนองล้อเลียน
บทละครเรื่องอิเหนา และทำให้เกิดความขำขันจากการสร้างตัวละครที่แตกต่างจากเรื่องอิเหนาโดย
สิ้นเชิง ดังตัวอย่างตอนกล่าวถึงระเด่นลันได

มาจะกล่าวบทไป	ถึงระเด่นลันไดอนาถา
เสวยราชย์องค์เดียวเที่ยวรำภา	ตามตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์
อยู่ปราสาทเสาคอดยอดดัวน	กำแพงแก้วแล้วลั่นด้วยเรียวหนาม
มีทหารหอนเห่าเฝ้าโมงยาม	คอยปราบปรามปัจจามิตรที่คิดร้าย
เที่ยวสี่ซอกข้าวสารทุกบ้านช่อง	เป็นเสปียงเลี้ยงท้องของถวาย
ไม่มีใครซังซิงทั้งหญิงชาย	ต่างฝากกายฝากตัวกลัวบารมี

พอโพล์เพล้เวลาจะสายฉันท
บรรทมเหนือเสื่อลำแพนแทนมณี

ยุ้งชุมชุมควันแล้วเข้าที่
ภูมิชอบเขาเมาก็อุชา ฯ

๑.๖.๔ บทลงสรลง แต่งตัว และชมโฉม วรรณคดีไทยโดยเฉพาะบทละครจะมีบทอาบน้ำ แต่งตัวของตัวละครที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมของคนไทยที่นิยมชำระล้างร่างกายและแต่งตัวอย่างสวยงามพิถีพิถัน ซึ่งจะปรากฏเฉพาะตัวเอกเท่านั้น ตัวอย่างบทลงสรลงของอิเหนา

สรรสรลงทรวงสุคนธ์ปนทอง

ชมพูนุทผุดผ่องมั่งสา

สอดใส่สนับเพลาเพราตา

ภูษาเชิงกรวยรุจี

ฉลององค์โหมดม่วงดวงระยับ

เจียรระบาดคาคดทับสลับสี

ปั้นเหน่งลงยาราชาวดี

ทับทรวงดวงมณีเจียรระไน

สังวาลเพชรพรรณรายสายสร้อย

เฟื้องห้อยพลอยแดงแสงใส

ทองกรพุกามแก้วแววไว

สอดใส่เนาวรัตน์อำมรงค์

ทรงชฎาประดับเพชรตรีจรัส

ห้อยทัดพวงสุวรรณต้นหยง

ถือเช็ดหน้าเหน็บกริชฤทธิรงค์

มาทรงมโนมัยชัยชาญ ฯ

สำหรับบทชมโฉมเป็นลักษณะเด่นแก่ประการหนึ่งของวรรณคดีไทย คือมักกล่าวเปรียบเทียบความงามกับสิ่งต่าง ๆ ที่มองว่างาม ความงามนี้เป็นความงามแบบอุดมคติ อาจไม่ได้งามเหมือนสิ่งนั้นจริง ๆ ตัวอย่างบทชมโฉมพระลอ ซึ่งชี้ให้เห็นลักษณะตัวเอกฝ่ายชายนิยมรูปร่างหน้าตาสวยงาม

เดือนจรัสไพยมแจ่มฟ้า

ฉิบได้เห็นหน้า

ลอรราชไชร้ดูเดือน

ดุงแล

ตาเหมือนตามฤมาศ

พิศคิ้วพระลอรราช

ประดุกแก้วเกาทัณฑ์

ก่งนา

พิศกรรมงามเพริศแพรว

กลกลีบบังกชแก้ว

อีกแก้มปรางทอง

เทียบนา

๑.๖.๕ กลวิธีถ่ายทอดความรู้สึก ในวรรณคดีไทยมักใช้ธรรมชาติเป็นสื่อในการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ ไม่ว่าจะความสุข รื่นเรริง หรือเศร้าโศก เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตาม ดังตัวอย่างในเรื่องกามนิต ตอนพระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพาน

ครั้นแล้ว ลี้นพระดำรัส ลี้นพระสุรเสียง หับพระโอษฐ์ หลับพระเนตร พระ
 อัสสาสะประสาทซึ่งเคยระบายตามธรรมดาที่ค่อยๆ แผลวเบาลงๆ ทุกที แล้วก็ลี้นกระแ
 ลมโดยพระอาการสงบ พระภิกษุองค์หนึ่งประกาศว่า พระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว
 อนิจจา แสงเดือนเพ็ญส่องกระจ่างจับพระพักตร์อยู่เมื่อกี้ ก็จางซีดขมุกขมัวลง
 ท้องฟ้าสลบมัวยับครีมี อากาศเย็นเฉียบจับหัวใจ น้ำค้างหยดลงเฝาะๆ เป็นหยาดน้ำตา
 แห่งสวรรค์ เกสรดอกกรังร่วงพฐเป็นสายสหัสธาราสรงพระพุทธรีระ จักจันเรไรสงัดเงียบ
 ดูไม่มีแกใจจะทำเสียง ธรรมชาติรอบข้างต่างสลด หมดความคะนองทุกสิ่งทุกอย่าง

ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติถ่ายทอดความรู้สึกรื่นเริงหรือความสุขจากเริง พระอภัยมณี

ทั้งสององค์เหน้อยอ่อนเข้าผ่นพัก	หยุดพำนักลำเนาภูเขาเขิน
ครั้นหายเหน้อยเมื่อยล้ำอุตสำห์เดิน	พิศเพลินมิ่งไม้ในไพรวัน
บ้างผลิดอกออกผลพวงระย้า	ปีบจำปาสุกรมนมสวรรค์
พระอภัยมณีศรีสุวรรณ	ต่างชิงกันเก็บพลงตามทางมา
พระพีเก็บกาหลงส่งให้น้อง	เดินประคองเคียงกันด้วยหรรษา
พระน้องเก็บบลูให้พี่ยา	ทั้งสองราเดินดมแล้วชมเชย
เห็นมะม่วงพวงผลพั้งสุกห่าม	ทำไม้ง่ามน้อยน้อยสอยเสวย
อร่อยหวานปานเปรียบรสนมเนย	อิมแล้วเลยล่งทางมากกลางดง

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า วรรณคดีไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะ ซึ่งเอกลักษณ์บางอย่าง
 อาจปรับมาจากวรรณคดีต่างประเทศ เช่นการชมโฉม ที่น่าจะได้อิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย แต่กวี
 ไทยได้ปรับให้เป็นแบบไทย

๑.๗ คุณค่าของวรรณคดีไทย

วรรณคดีไทยมีบทบาทต่อผู้อ่านผู้ฟังทั้งทางด้านอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด สติปัญญา
 ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๔๓, หน้า ๒) กล่าวถึงวรรณคดีซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญของ
 วรรณคดีไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ทุกชุมชนทุกสังคมมีวรรณคดีในรูปใดรูปหนึ่ง แล้วแต่ระดับและลักษณะความเจริญ
 ของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ สังคมกรีกเป็นสังคมที่เจริญทางศิลปวิทยาการเกือบทุกสาขา ก็
 ไม่ต้องสงสัยว่าจะมีวรรณกรรมชั้นเยี่ยมยิ่งตกทอดลงมาถึงคนในปัจจุบัน สังคมโรมเจริญ
 ทางทหาร กฎหมายและการบริหาร สังคมนั้นก็ไม่ขาดวรรณคดี สังคมอินเดียเจริญทาง

ปรัชญาทางจิตก็มีวรรณกรรมชั้นวิศิษฐ์ สังคมจีน ญี่ปุ่น ก็เช่นกัน สังคมตะวันตกในปัจจุบันเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี หรือวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ก็มีวรรณคดีเยี่ยมยิ่งอีก จึงอาจสรุปได้ว่า วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์จริง เมื่อวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และเราสนใจกับชีวิตมนุษย์ ก็ต้องศึกษาวรรณคดี”

คำกล่าวของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ สะท้อนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดีที่มีอยู่ในทุกสังคม ไม่ว่าสังคมนั้น ๆ จะเจริญทางด้านใดก็ตาม เพราะวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ ในที่นี้ จะสรุปความสำคัญหรือคุณค่าของวรรณคดีได้กว้าง ๆ ดังนี้

๑.๗.๑ เครื่องบันเทิงหรือสร้างความพึงพอใจ วรรณคดีสามารถสร้างความบันเทิงและความพึงพอใจได้ ดังโคลงในลิลิตพระลอ ที่กล่าวถึงงานร้องกรองว่าทำให้เกิดความบันเทิงใจสามารถกล่อมเกลาจิตใจได้ ไม่มีเสียงใดจะเทียบได้กับเสียงเสนาะของร้อยกรอง

สรวลเสียงขับอ่านอ้อ	ไต่ปาน
ฟังเสนาะไต่ปาน	เปรียบได้
เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
ถวายบำเรอท้าวไท	อิราชผู้มีบุญ ๆ

ความบันเทิงใจหรือความพึงพอใจที่มาจากวรรณคดีนั้นยังสัมพันธ์กับความพึงพอใจของผู้แต่งกับความพึงพอใจของผู้เสพด้วย โดยกวีส่วนใหญ่แต่งวรรณคดีขึ้นเพื่อสนองหรือเติมเต็มความพึงพอใจของกวีเอง ในขณะที่แต่ง กวียังได้เสพความงามจากการสร้างสรรค์ถ้อยคำที่มีวรรณศิลป์ และความงามจากความหมาย ซึ่งส่งต่อไปยังผู้เสพหรือผู้อ่านวรรณคดีให้ได้สัมผัสถึงรสคำและรสความนั้นด้วย ดังที่ พระราชมวงค์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. ได้อธิบายไว้ในภาคผนวก ของเรื่อง สามกรุง (๒๕๑๔, หน้า ๓๑๘) สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการแต่งวรรณคดีกับการเสพวรรณคดีไว้ว่า

รสแห่งโคลงอาจจำแนกได้เป็น ๒ อย่าง คือรสคำและรสความ (...) โคลงที่เรียกว่าไพเราะ โดยรสคำ คือโคลงที่ผจงร้อยกรองด้วยถ้อยคำอย่างเสราเพราะพริ้ง เป็นเครื่องเพลินใจแก่ผู้อ่านผู้ยิน ทำให้เกิดปรีดาปราโมทย์ มีโอชะเปรียบเช่นอาหารซึ่งช่างวิเศษปรุงขึ้นอย่างประณีต อาหารชนิดเดียวกัน ถ้าผู้ปรุงปรุงไม่เป็นก็ไม่อร่อย โคลงใดไม่มีรสชนิดนี้ ก็มักทำให้เกิดความเบื่อหน่าย เพราะความจืดความเฝื่อนแลความน่ารำคาญอื่น ๆ โคลงที่เรียกว่าดีโดยรสความ คือโคลงที่ยกเอาแต่ใจความน่าฟังมาแต่ง อาจเป็นใจความดีทั้งเรื่อง ทั้งตอน ทั้งบทหรือแต่เพียงบาทเดียวก็ได้ รสความดีอาจสะกิดใจผู้อ่านให้คิด ให้นึกชม ให้

เห็นจริงตามที่แสดง ให้นับถือวาจาที่กล่าว โคลงใดไม่มีรสชนิดนี้ ก็มักจะขึ้นไม่พ้นยอด
หญ้า มีใจความดาด ๆ หรือดั่งที่ฝรั่งเรียก แบน ๆ

คำกล่าวของ น.ม.ส. สะท้อนให้เห็นคุณค่าของการสร้างและการเสพวรรณคดีที่ผู้สร้างต้องมี
ฝีมือสร้างสรรค์วรรณคดีให้เกิดรสคำรสความ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความอึ้งอัมม ฟังพอใจได้ ซึ่งเป็น
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างกับผู้เสพวรรณคดี

อย่างไรก็ดี เพื่อให้เข้าใจและเห็นภาพชัดขึ้น ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอแบ่งลักษณะวรรณคดีที่
เป็นเครื่องบันเทิงใจเป็น ๒ ลักษณะกว้าง ๆ ดังนี้

๑.๗.๑.๑ วรรณคดีที่มุ่งแต่งขึ้นเพื่อให้เกิดความพึงพอใจต่อตัวผู้แต่งเอง เกิด
สุนทริยะหรือความซาบซึ้งในการแต่ง เช่น วรรณคดีนิราศที่มุ่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของกวี
วรรณคดีเรื่องเงาะป่า รัชกาลที่ ๕ พระราชานิพนธ์ขึ้นเพื่อให้เกิดความผ่อนคลายและสำราญพระทัย
ในขณะที่ทรงพักผ่อนหลังประจวบ ดังนั้น แม้จะใช้รูปแบบของกลอนบทละครแต่ก็ไม่ได้มุ่งให้แสดงแต่
อย่างเดียว หรือวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติที่ไม่เพียงแต่งขึ้นเพื่อมุ่งแสดงการสดุดีในพระปรีชา
สามารถหรือคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์ แต่ยังตอบสนองความรู้สึกนึกคิดหรือความ
จงรักภักดีของผู้แต่งเองด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ภายหลังแม้จะไม่ได้มีการแต่งวรรณคดีขึ้น แต่ได้มีผู้ประสงค์
จัดพิมพ์วรรณคดีเดิมที่มีอยู่แล้ว เพื่อแสดงความประสงค์เฉพาะหรือความพึงพอใจบางอย่างของ
ผู้จัดพิมพ์เอง ดังเช่น การจัดพิมพ์บทละครเรื่องสังข์ทอง โดยราชบัณฑิตยสภา ในปี ๒๔๗๒
จัดพิมพ์ขึ้นเพราะพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ในสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เจ้าฟ้า
กรมหลวงพิชณุโลกประชานาถ มีลายพระหัตถ์ประทานมาแต่ประเทศอังกฤษว่า ทรงใคร่จะพิมพ์
หนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลุดุลยเดช กรม
หลวงสงขลานครินทร์ เพื่อสนองพระเดชพระคุณที่ได้ทรงมีแต่พระองค์ตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ใน
กรุงเทพฯ และทั้งเมื่อเสด็จอยู่ในยุโรปตลอดมาเป็นอันมาก โดยหนังสือที่จะทรงพิมพ์นั้นทรงใคร่ให้
เป็นบทละครเรื่องสังข์ทอง ด้วยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์โปรดว่าแต่งดีจับพระฤทัย
ยิ่งกว่าเรื่องอื่น เมื่อครั้งสุดท้ายที่เธอได้เฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ก็มีพระดำรัสเล่า
ว่าครั้งหนึ่งต้องทรงทำปาฐกถาว่าด้วยวรรณคดีไทย ก็ได้ทรงอ้างเอาหนังสือเรื่องสังข์ทองเป็น
อุทาหรณ์ ด้วยเหตุนี้ กรมการราชบัณฑิตยสภาอนุโมทนาในพระดำริของพระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ จึงจัดหนังสือบทละครเรื่องสังข์ทองพิมพ์ถวายตามพระประสงค์ เป็นต้น

๑.๗.๑.๒ วรรณคดีที่มุ่งให้เกิดความพึงพอใจต่อผู้เสพวรรณคดีเฉพาะบุคคลและ
ผู้เสพทั่วไป การเกิดความพึงพอใจต่อผู้เสพเฉพาะบุคคลมีลักษณะคือผู้แต่งแต่งวรรณคดีเพื่อ
ตอบสนองความประสงค์ของผู้เสพโดยตรง เช่น รัชกาลที่ ๖ พระราชานิพนธ์เรื่องลิลิตนารายณ์สิบ

ปาง ด้วยเพราะสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ทรงประสงค์ทราบเรื่องอวตารของ พระนารายณ์โดยพิศดาร เป็นต้น ลักษณะนี้มีไม่มากนัก อีกลักษณะหนึ่งคือเกิดความพึงพอใจต่อ ผู้เสพทั่วไป เป็นลักษณะสำคัญหรือจุดมุ่งหมายของการแต่งวรรณคดีโดยทั่วไป ที่ผู้แต่งต้องการให้ ผู้อ่านได้ซาบซึ้งกับรสคำรสความ หรือสนุกไปกับเนื้อเรื่อง ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้เสพเฉพาะ เช่น เรื่อง ลิลิตพระลอ หรือวรรณคดีที่ใช้ประกอบการแสดง

๑.๗.๒ เครื่องประเทืองปัญญา วรรณคดีไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องบันเทิงใจ แต่ยังให้ความรู้ความคิดแก่ผู้อ่านผู้ฟังอีกด้วย รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๔, หน้า ๒๐) กล่าวถึงคุณค่าของ วรรณคดีที่ให้ความรู้ไว้ว่า “มรดกทางปัญญาอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้เรา ก็คือวรรณคดี จำนวนมากมายที่ตกทอดผ่านการขัดเกลาและประเมินค่าด้วยกาลเวลา วรรณคดีเหล่านั้นคือหนังสือ ดี ๆ ที่แสดงภูมิปัญญาของคนโบราณ ที่แม้หลายสิ่งหลายอย่างจะล้าสมัยไปแล้วในโลกยุคปัจจุบัน แต่ก็ทำให้เราสามารถเรียนรู้ความรุ่งเรืองทางปัญญาของมนุษย์ในสมัยก่อนได้” วรรณคดีหลายเรื่อง ยังให้ความรู้แก่ผู้อ่านโดยตรง เช่นวรรณคดีที่เป็นแบบเรียน หรือตำรา และอีกหลายเรื่องที่ทำให้ ความรู้ความคิดโดยอ้อม เช่น เรื่องลิลิตพระลอที่สะท้อนวิถีไทยหลายเรื่อง เช่น เรื่องกรรม การทำ เสน่ห์ การทำนายดวงชะตา ความงามตามอุดมคติ หรือการทำศพกษัตริย์ (สุมาลี วีระวงศ์, ๒๕๕๙) เรื่องขุนช้างขุนแผนที่ให้ความรู้ผู้อ่านเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของคนไทยในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือการเรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตจากวรรณคดีซึ่งผู้อ่านสามารถนำมา ประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตได้จริง

๑.๗.๓ เครื่องสำเร็จอารมณ์ วรรณคดีเป็นเครื่องสำเร็จอารมณ์แบ่งได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑.๗.๓.๑ สำเร็จอารมณ์ตามสุนทรียรสของวรรณคดีสันสกฤต ทฤษฎีรสใน วรรณคดีสันสกฤต หมายถึง ความงามอันเกิดจากการใช้คำพรรณนาจนเกิดความรู้สึกหรืออารมณ์ ต่าง ๆ แก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงรสไว้ว่า “การเกิดรสเนื่องมาจากเหตุของ ภาวะ (วิภาวะ) ผลของภาวะ (อนุภาวะ) และภาวะเสริม (วยกิจาริภาวะ) ประกอบกัน” ในที่นี้ ภาวะก็คืออารมณ์ของกวีที่ถ่ายทอดมาสู่ผู้ชม ภาวะเป็นตัวทำให้เกิดรสขึ้นในใจของผู้ชม โดย คุณค่าทางอารมณ์ที่ผู้อ่านได้รับจากการอ่านวรรณคดีอาจเกิดขึ้นจากรสทางวรรณคดี ซึ่งเป็น ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี นัก วรรณคดีตามทฤษฎีรสนี้มีความเห็นว่า วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะท้อนใจแล้วถ่ายทอด ความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้ (กุสุมา รักษมณี, ๒๕๔๙, หน้า ๒๔)

กุสุมา รัชชมนี (๒๕๔๙) อธิบายวรรณคดีสันสกฤตไว้ ๙ รส สรุปได้ดังนี้

๑) ศฤงคารรส เป็นรสที่กล่าวถึงการซาบซึ้งในความรัก การรับรู้ความรักจากตัวละคร เป็นรสนวนคดียิ่งที่สุดในรสนวนคดียิ่งสันสกฤต การได้รับความรักมาจาก ๒ ประเภทคือ ความรักของผู้ที่อยู่ห่างกัน หรือเรียกว่า วิประลัมภะ และความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน หรือเรียกว่า สัมภोगะ ความรักแบบสัมภोगะนั้นมีเหตุของภาวะ หรือวิภาวะ คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวयงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบพาดด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ หรืออนุภาวะ ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกิจริยาแซมซ้อยชมายชยตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมภะนั้นมีเหตุของภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ท่าทางหมดอาลัยตายอยาก สงสัย วิตกกังวลกระสับกระส่าย พร่ำรำพัน ดังตัวอย่างในอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ถึงไปก็ไม่อยู่นาน
พระจุมพิตชิดเชยปรางทอง

เยวามาลัยอย่าโศกเศร้าหมอง
กรประคองนฤมลขึ้นบนเพลา

๒) กรุณารส เป็นรสที่กล่าวถึงความรู้สึกสงสาร ความทุกข์โศกที่เกิดจากความไม่ยุติธรรม ความเสื่อมทรัพย์ และจากเหตุวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริม ได้แก่ ความไม่แยแส ความเหน้อยอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง ความอ่อนเพลีย ความสิ้นหวัง ความอับจน ความเฉยชา ความบ้ำคลั่ง ความสิ้นสติ ความตาย เป็นต้น ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหดหู่ เหี่ยวแห้ง เกิดความเห็นใจ ถึงกับน้ำตาไหล พลอยเป็นทุกข์ เอาใจช่วยตัวละคร สำหรับคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ในใจไม่ร้องไห้คร่ำครวญ นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น เช่น การทอดถอนใจ ทุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน เป็นต้น ดังตัวอย่างในนิราศพระบาท ของสุนทรภู่

ตั้งครสั๊กปักชำระกำทรวง
เจ้าคุมแค้นแสนโกรธพิโรธพี
จะหน่อพระสุริย์วงศ์ทรงพระนาม
ด้วยเรียมรองมุลิกาเป็นข้าบาท
ตามเสด็จโดยแดนแสนกันดาร

โ้อาลัยใจหายไม่วายหวัง
เสียดายดวงจันทร์พาพะงาม
แต่เดือนยี่จนย่างเข้าเดือนสาม
จากอารามแรมร้างทางกันดาร
จำนิราศร้างนุชสุดสงสาร
นมัสการรอยบาทพระศาสดา

๓) เราทรรส คือรสแห่งความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ มักเกิดกับตัวละครเช่น รากษส คนฉุนเฉียว ภาวะเสริม เช่น ความตื่นตระหนก ความแค้น วิภาวะของความโกรธ เช่น การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ ดูหมิ่น กล่าวเท็จ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเขียน ตัด ตี ฉีก บีบ ขว้างทำให้เลือดตก ฯลฯ และอาจมีปฏิกริยา คือ เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย ดังตัวอย่างในสามัคคีเภทคำฉันท์ ของนายชิต บุรทัต

ท้าวก็ทรงแสดงพระองค์ ๓ ปาน	
ประหนึ่งพระราชหทัยลูดดาล	พิโรธจึง
ผันพระกายกระเทิบพระบาทและอิง	
พระศัพทสีหนาทพิง	สยองภัย
เอออูเหม่นะมิงชีข้างกระไร	
ทูลาสสุถลฉะนี้เฉน	ก็มาเป็น
ศึก บ ถึงและมิงก็ยังมีเห็น	
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น	ประการใด
อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ	
ขยายชยันมิทันอะไร	ก็หมิ่นกู

๔) พิภัสสรส เป็นรสที่พรรณนาถึงความเปื้อ รำคาญ ขยะแฉง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเปื้อ น่ารังเกียจ ซึ่งมี ๒ ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริม คือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลงความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น วิภาวะของความน่าเปื้อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเปื้อ น่ารังเกียจ คือการทำท่าทางขยะแฉง นิ้วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น ฯลฯ ที่ทำให้ผู้อ่าน ผู้ดู ผู้ฟังชังน้ำหน้าตัวละครบ้างตัว เพราะจิต(ของตัวละคร) บ้าง เพราะความโหดร้ายของตัวละครบ้าง ดังตัวอย่างในเสภาขุนช้างขุนแผน ของสุนทรภู่

ไอ้เจ้าชู้ลอมปอมกระหม่อมบาง	ลอยชายลากหางเที่ยวเกี่ยวหมา
ชีชะแบ่งจันทรน้ำมันทา	หยิ่งหน้าสองแคมเหมือนหางเป็ย

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด	มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเปี้ย
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย	อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ
เหมือนแมลงปออดอิทธิว่าฤทธิสุด	จะแข่งครุฑข้ามอ่าวทะเลใหญ่
ก้อนเส้าหรือจะเท่าเมรุไกร	หิ้งห้อยไพรจะแข่งแสงสุริยง
ชาติชั่วตัวดังนกตะกรุม	จะเอื้อมอ้อมอิงอกวิหคหงส์
เขาสีปองเล่นมุกลันท์ลง	ตัวพะวงตมกลับทะนงใจ

๕) ภายนอกกรส เป็นรสนที่กล่าวถึงความเกรงกลัว ความน่ากลัว สยดสยองเป็นรสนที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉยชา ความพรันพรัง ความสิ้นสติความตาย ฯลฯ ภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวรก ร้าง การทำผิด ฯลฯ อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิงหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม ดังตัวอย่างในมหาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีออกเที่ยวตามหาลูก

แต่แม่เที่ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนา
ที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสตแล้วที่แม่จะซับทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียก
พิไรร้อง สุดผีเท้าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็น
สุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑา
ทองหิ้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล

๖) วีรรส เป็นรสนที่แสดงความชื่นชม เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการ แสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี ๓ อย่าง คือ กล้าให้ (ทาน วีระ) กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริม คือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจงหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ ภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ท่าที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการทำงาน เข้มแข็งขะมักเขม้น พุดจาแข็งขัน เป็นต้น ดังตัวอย่างในอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อนั้น	ท้าวกะหมังกุหนิงนาถา
จึงตรัสตอบสองพระน้องยา	ซึ่งว่านี้เจ้าไม่เข้าใจ

อันระเด่นมนตริกูเรปัน	ก็ขัดข้องเคื่องกันเป็นข้อใหญ่
ไปอยู่เมืองหมันหยากว่าปีไป	ที่ไหนจะยกพลมา
แต่กาหลังสิงหัดสำหรับ	จะกลัวดีเป็นกระไรหนักหนา
ฝ่ายเราเล่าก็สามพารา	เป็นใหญ่ในขวาแวนแคว้น
ถึงทัพจรกาล่าสำนั้น	พี่ไม่พรั่นให้มาสักสิบแสน
จะหักโหมโจมตีให้แตกแตน	พักเดี๋ยวก็จะเล่นเข้าป่าไป
เจ้าอย่าย่อท้อไม่พ้อที่	แต่เพียงนี้ไม่พรั่นหวั่นไหว

๗) อัทฤตรส เป็นรสที่แสดงถึงความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้
 รับรู้ความน่าพิศวง มี ๒ ประเภท คือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหาร และเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์
 อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ทึ่ง ตื่นเต้น ความหวั่นไหว อัศจรรย์ ความยินดี ความบ้า
 คลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น วิภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่
 ประารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารื่นรมย์ เช่น อุทยาน วิหาร การเห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือมี
 เวทมนตร์ ฯลฯ อนุภาวะของความน่าพิศวง คือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ
 อาจมีปฏิกิริยา เช่น การนิ่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล เป็นต้น ดังตัวอย่างบทพากย์
 เอราวัณ

อินทรชิตบิดเปือนกายิน	เหมือนองค์อมรินทร์
ทรงคชเอราวัณ	
ช้างนิมิตฤทธิแรงแข็งขัน	เผือกผ่องผิวพรรณ
สี่สังข์สะอาดโอฬาร	
สามสิบสามเศียรโสภา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ตั้งเพชรรัตน์รูจี	
งาหนึ่งเจ็ดโบกขรณี	สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกออุบลบันดาล	
กอหนึ่งเจ็ดดอกดวงมาลัย	ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดองค์โสภา
แน่นน้อยลำพานงพาล	

๘) หาสยรส เป็นรสที่ทำให้เกิดความขบขัน สนุกสนานแบ่งออกเป็น ๒ ภาวะคือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น และความขบขันที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครเอง ซึ่งส่วนมากมักเป็นไปเองโดยไม่รู้ตัว อนุภาวะได้แก่การยิ้มหรือการหัวเราะ ซึ่งนาฏยศาสตร์กล่าวไว้ ๖ ลักษณะคือ ยิ้มน้อย ๆ ไม่เห็นไรฟันและยิ้มปากพอเห็นไรฟัน เป็นลักษณะของคนชั้นสูง หัวเราะเบา ๆ หัวเราะเฮฮาเป็นของคนชั้นกลาง หัวเราะงอหายและหัวเราะจนท้องแข็ง เป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป อาจทำให้ผู้อ่าน ผู้ดูยิ้มกับหนังสือ ยิ้มกับภาพที่เห็น ถึงกับลืมทุกข์ดับกลุ่มไปชั่วขณะ ดังตัวอย่างใน ระเบิดนันทิ ของพระมหามนตรี (ทรัพย์)

เมื่อนั้น	ท้าวประคูดุสุริย์วงศ์ทรงกระตัก
เที่ยวเลี้ยงวัวล่าเหยื่อเหนื่อยนัก	เข้าหยุดยั้งนั่งพักในศาลา
ห้วนเมื่อมเหสีจะมีเหตุ	ให้กระตุนย่นเนตรทิ้งซ้ายขวา
ตุ๊กแกตกลงตรงพักตรา	คลานไปคลานมากี่สิ้นใจ
แม่โคขึ้นสัดผลัดโคตัวผู้	พิเคราะห์ดูหลากจิตคิดสงสัย
จะมีเหตุแมนมั่นพรันพระทัย	ก็เลี้ยวโลโคกลับเข้าพารา

๙) ศาสนตรส เป็นรสที่พรรณนาถึงความสงบใจ เยือกเย็น เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบของตัวละคร หรืออาจเป็นการพรรณนาบรรยากาศหรือธรรมชาติที่สะท้อนความสงบสุขที่เกิดกับตัวละคร และส่งผลให้ผู้อ่าน ผู้ดู ผู้ฟัง เกิดความสุขสงบ ในขณะที่ได้เห็นได้ฟังตอนนั้น ดังตัวอย่างในเสภาขุนช้างขุนแผนที่พรรณนาความสงบของธรรมชาติ

มาถึงเนินผาทำต้นไทร	น้ำเปี่ยมสระใสสะอาดนัก
ที่ธารแก่งแรงไหลมาคึกคัก	เป็นชะงักชะงอนผ่าน่าสำราญ
บัวไสวใบบังระบุดอก	เผยออกกลิ่นขวยห้วยละหาน
ต้นไม้สูงสะพรั่งบังริมธาร	ที่ดอกบานแล้วก็หล่นละอองลง

๑.๗.๒.๒ สำเร็จอารมณ์ตามสุนทรียลีลาหรือลีลาแห่งกาพย์กลอนไทย คือ ท่วงทำนองหรือลีลาในการใช้ถ้อยคำพรรณนาให้เหมาะสมและเกิดอารมณ์คล้อยตาม หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรถึก) ได้ยกตัวอย่างลีลา ๔ ประเภทที่ปรากฏในเพลงยาวไว้ในหนังสือ ประชุมลำนำ (๒๕๑๔, หน้า ๕๖ - ๕๘) อันได้แก่ เสาวรจณี นารีปราโมทย์ พิโรธวาที และสัลปังคพิสัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นการใช้ถ้อยคำนำเสนออารมณ์ความรู้สึกชื่นชม รัก โกรธ และเศร้าโศก เปลื้อง ฦ นคร (๒๕๔๑, หน้า ๑๙) ยังอธิบายการเขียนกาพย์กลอนนิยาย ควรประกอบด้วยลีลา

ทั้ง ๔ ลีลา โดยกวีต้องใช้คำโวหารและความนึกคิดที่เหมาะสม เพราะจะทำให้ไพเราะเสนาะหู ให้
ชวนฟัง ชวนคิด (เปลื้อง ณ นคร, ๒๕๔๑, หน้า ๑๙ – ๒๑) ลีลาทั้ง ๔ ลีลา มีดังนี้

๑) เสาวรจนี คือ กระบวนการชมความสวยงามของตัวละคร ธรรมชาติ
สถานที่ หรือสิ่งของอื่น ๆ อาจเรียกว่า บทชมความงาม หรือบทชมโฉมก็ได้ ดังตัวอย่างในประชุม
จารีกวีวัดพระเชตุพน ฯ

เจ้างามนาสาผลดั่งกลขอ	เจ้างามศอเสมือนศอสุพรรณหงส์
เจ้างามกรรณกลกลีบบุษบง	เจ้างามวงวิลาสเรียบระเปียบไร
เจ้างามปรางเปล่งปลั่งเปรมปราโมทย์	เจ้างามโอษฐ์ยิ้มยวนจิตนำพิสมัย
เจ้างามทนต์กลนิลช่างเจียรระไน	เจ้างามเกศดำประไพเพียงกุมริน

๒) นารีปราโมทย์ คือ บทที่ว่าด้วยการเกี่ยวพาราตี บทไอ้โลม เป็นรสแห่ง
ความรักเสน่หา ดังตัวอย่างในพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีเกี่ยวนางละเวง

ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร	ไม่สิ้นสุดความรักสมัครสมาน
แม้เกิดในใต้ฟ้าสุธาธาร	ขอพบพานพิศวาสไม่คลาดคลา
แม้เนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม้เป็นบัวตัวพี่เป็นกุมรา	เซยผกาโกสมปทุมทอง
เจ้าเป็นถ้ำไฟขอให้พี่	เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคู่ครอง
จะติดตามทราวมสงวนนวลละออง	เป็นคู่ครองพิศวาสทุกชาติไป

๓) พิโรธวาที คือ บทว่าด้วยความโกรธเคือง ตัดพ้อต่อว่า เสียดสี หึงหวง
ประชดประชัน ดังตัวอย่างในขุนช้างขุนแผน

อ้ายเจ้าชู้ลอมปอมกระหม่อมบาง	ลอยชายลากหางเที่ยวเกี่ยวหมา
ชิชะแบ่งจันทน์น้ำมันทา	หยิ่งหน้าสองแคมเหมือนหางเปีย
หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด	มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเบี้ย
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย	อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ

๔) สัลลาปังคพิไสย คือ บทคร่ำครวญรำพัน เศร้าโศก อาลัย อารมณ์
ดังตัวอย่างในนิราศภูเขาทอง

ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
พระนิพพานปานประหนึ่งศีระขาด	ด้วยไรรู้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคซ้ำกรรมชดวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา
จะสร้างพรตอดสำห้ส่งส่วนบุญถวาย	ประพฤติฝ่ายสมณะทั้งวสา
เป็นสิ่งของฉลองคุณมุสิกา	ขอเป็นข้าเคียงพระบาททุกชาติไป ฯ

ความสำเร็จอารมณ์จากรสหรือลีลาที่ผู้อ่านได้รับนั้น ยังทำให้เกิดการรับรู้หรือซาบซึ้งในความงามของเสียง ของคำหรือข้อความที่มีความไพเราะรื่นหู หรือมีการสื่อความหมายที่สอดคล้องกับเนื้อหาหรืออารมณ์ของตัวละครด้วย ดังจะเห็นได้ว่าวรรณคดีหลายเรื่อง กวีสรรคำได้อย่างสละสลวย ลงตัวอ่านแล้วไพเราะงดงาม เป็นที่บันเทิงอารมณ์ของผู้อ่านผู้ฟังอย่างยิ่ง เช่น โคลงนิราศนรินทร์ โคลงกำสรวล หรือกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้ากุ้ง เสียงเสนาะมักเป็นสิ่งทีกวีให้ความใส่ใจ และได้สถาปนาเป็นหัวใจของการสร้างและประเมินค่ากวีนิพนธ์ไทย (ธเนศ เวศร์ภาดา, ๒๕๔๙, หน้า ๑๘) ดังจะสังเกตได้ว่า กวีมักใส่เสียงสัมผัสต่าง ๆ ในงานของตน ดังเช่น สุนทรภู่ให้ความสำคัญกับเสียงสัมผัส และพัฒนากลอนให้มีสัมผัสแพรวพราวจนกลายเป็นเอกลักษณ์กลอนสุนทรภู่

๑.๗.๔ ประกอบการแสดง คุณค่าของวรรณคดีที่ใช้ประกอบการแสดง คือวรรณคดีการละครหรือวรรณคดีการแสดง นิยมแต่งเป็นกลอนบทละครแล้วนำไปแสดง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา เป็นต้น วรรณคดีที่ใช้ประกอบการแสดงเชื่อว่าปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ส่วนใหญ่เป็นมุขปาฐะ เมื่อไทยได้อิทธิพลจากการละครของอินเดีย ทำให้เกิดการแสดงรำและรำบำขึ้นในลักษณะผสมผสานกับการละเล่นพื้นเมืองของไทย ในสมัยอยุธยาปรากฏหลักฐานวรรณคดีการแสดงที่เป็นลายลักษณ์อักษร และรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังปรากฏบทละครนอกถึง ๑๔ เรื่อง และยังมีเรื่องอิเหนาและดาหลังซึ่งเป็นละครในปรากฏด้วย สมัยอยุธยาได้มีการแสดงเกิดขึ้นหลายอย่าง เช่น ละครชาตรี ละครนอก ละครใน โขน ซึ่งใช้วรรณคดีเป็นตัวดำเนินเรื่อง ทำให้เห็นว่า วรรณคดีใช้ประกอบการแสดงมานานแล้ว วรรณคดีการแสดงเช่นละครในยังเป็นเครื่องราชูปโภคของกษัตริย์อย่างหนึ่งด้วย

๑.๗.๕ สั่งสอนชี้แนะ วรรณคดีหลายเรื่องสั่งสอนหรือชี้แนะผู้อ่าน เช่น สุภาวดี พระร่วง สั่งสอนเรื่องการใช้ชีวิต ไตรภูมิพระร่วงสั่งสอนเรื่องการทำดี ละเว้นความชั่ว กฤษณาสอนน้องคำฉันท์สอนเรื่องความประพฤติของหญิงและการใช้ชีวิตทั่วไป ดังตัวอย่าง คำฉันท์กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ที่กล่าวสอนเรื่องการทำสิ่งที่เป็นคุณงามความดีหรือคุณประโยชน์ต่อสังคม ไม่ทำความชั่ว แม้เสียชีวิตคุณงามความดีนั้นยังคงอยู่

คชสารแม่ม้วยมีงา โครระบือมรณา
เขาหนังกี่เป็นสำคัญ
บุคคลถึงกาลอาสัญ สูญสิ้นสารพัน
คงแต่ความชั่วกับดี

หรือโคลงโลกนิติที่สอนว่าการห้ามคนพูดตินนินทานั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ โดยกรีกกล่าวในเชิงเปรียบเทียบว่า หากสามารถห้ามไฟไม่ให้มีควัน ห้ามพระจันทร์พระอาทิตย์ส่องแสง และห้ามไม่ให้อายุมากขึ้นหรืออ่อนวัยได้นั้น จะสามารถห้ามคนนินทาได้ ซึ่งสิ่งที่กวีต้องการสื่อคือ การห้ามคนกล่าวนินทานั้นเป็นไปได้ ดังตัวอย่าง

ห้ามเพลิงไว้อย่าให้	มีควัน
ห้ามสุริยะแสงจันทร์	ส่องไซรั
ห้ามอายุให้หัน	คืนเล่า
ห้ามตั้งนี้ไว้ได้	จึงห้ามนินทา

๑.๗.๖ ใช้ในพิธีกรรม เป็นวรรณคดีที่ใช้งานพิธีต่าง ๆ เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ คำฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง เป็นต้น ดังตัวอย่าง ร่ายในลิลิตโองการแข่งน้ำ ซึ่งปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เป็นวรรณคดีที่ใช้ในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงเนื้อหาและขั้นตอนเบื้องต้น ซึ่งแบ่งได้เป็น ๕ ส่วนดังนี้

๑) สดุดีเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์ ตามความเชื่อของฮินดู ได้แก่ พระผู้ประทับเหนือหลังครุฑ "สีมื่อถือสังข์จักรครุฑาธรณี" (พระนารายณ์) พระผู้ประทับบนวัวเผือก "เอาเงือกเกี่ยวข้างอ้างทัดจันทร์เป็นปิ่น" (พระศิวะ) และผู้ประทับ "เหนือขุนห่าน" (พระพรหม) เป็นร่ายสามบทสั้น ๆ ดังตัวอย่าง

โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟากสิ้นดิน บิน
เอาครุฑมาชี สีมื่อถือสังข์จักรครุฑาธรณี ภิรูอวตารอสุรแลงลาญทัก ทักคณิจรนาย (ทาง
พระแสงศรปลั้ววาท)

โอมบรมเมศวราย ผายผาหลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก เอาเงือก
เกี่ยวข้าง อ้างทัดจันทร์เป็นปิ่น ทรงอินทรชฎา สามตาพระแพรง แกวงเพชรกล้า ฆ่าพิฆน
จัญไร (ทางพระแสงศรอัคนิวาท)

โอมชัยชัยไชโสฬสพรหมญาณ บานเคียรเกล้า เจ้าคลีบัวทอง ผยองเหนือ
ขุนห่าน ท่านรังก่อดินก่อฟ้า หน้าจตุรทิศ ไทมิตรตามหากฤตราไตร อมโดยโลเกศ จงตรี
ศักดิ์ท่าน พิญาณปรมาธิเบศ ไทเรศสุรสิทธิพ้อ เสวยพรหมานต์ใช้น้อย ประถมบุญการ
ดิเรก บูรภาพบุรีกร้อย ก่อมา (แหงพระแสงศรพรหมาศ)

๒) กล่าวถึงกำเนิดโลก และสังคมนาษย์ อัญเชิญเทพยดา พระรัตนตรัยและ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีต่าง ๆ มาเป็นพยาน ทั้งหมดนี้พรรณนาด้วยโคลงห้า

๓) คำสาปแช่งผู้ทรยศ คิดไม่ซื่อต่อเจ้าแผ่นดิน ให้ประสบภัยอันตรายนานา
ทั้งหมดนี้พรรณนาด้วยโคลงห้า เป็นเนื้อหาที่ยาวที่สุดในบรรดา ๕ ส่วน

๔) คำอวยพรแก่ผู้จงรักภักดีแก่ผู้ที่มีความจงรักภักดี มีเนื้อหาสั้น ๆ

๕) ถวายพระพรเจ้าแผ่นดิน เป็นรายสั้น ๆ เพียง ๖ บรรทัด

ตัวอย่าง การสาปแช่งในลิลิตโองการแช่งน้ำ

เขาผู้บื้อ ชื่อใครใจคด ขบถเกียจกาย วายกระทุ้ฟาดฟัด ความแควนมัดคอก หอกดินด้า
เท้าถก หลกเท้าให้ไปมิทันตาย หงายระงมระงม ยมบาลลากไป ไพนรกลาบปลิ้นดิน
พลาง เขาวางเหนืออพิจี ผู้บื้อชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถแก่เจ้า ผู้ผ่านเกล้าอยุธยา สมเด็จพระ
พระรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศร ราชาริราช ท่านมีอำนาจมีบุญ คุณอนเภา
อันอาศัยร่ม แลอาจข่มชก หักกิ่งฆ่า อาจถอนด้วยฤทธานุภาพ บาบเบียนตน พันธุ์พวก
พ้อง ญาติกามาไส้ ไชว้ใจจอต ทอดใจรัก ชักเกลอสหาย ตนทั้งหลายมาเพื่อจำทำขบถ
ทศโทรท แก่เจ้าตนไส้ จงเทพยดา ผุ่งนี้ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้
เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิเมื่อใด อย่ากินเข้าเพื่อไฟจนตาย

นอกจากลิลิตโองการแช่งน้ำแล้ว คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างเป็นวรรณคดีที่ใช้
ประกอบพิธีคล้องช้างของพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อน จุดประสงค์ของการแต่ง คือ เพื่อแห่กล่อม
เพื่อให้ช้างหมดอาลัยและลืมเลือนที่อยู่อาศัยแต่เก่าก่อน และเตรียมตัวเตรียมใจมาเป็นช้างทรงของ
องค์กษัตริย์ ดังตัวอย่างที่กล่าวถึงการกล่อมให้ช้างละลายศ ออย่าทุกข์ อวารณใด ๆ ดังตัวอย่าง
คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง ของขุนเทพกระวี

อ้าพ่องจเสียพศอันร้าย แลอย่าซึ้งทรหึงหวล
หล่อหลอนอย่าทำกิจ บ ควร แลอย่าถีบอย่าฉัดแหง

อ้าพ่ออย่าเสียยศอันเปลื้อง	แลอย่าเลื่อมคำแห่งแรง
พ่อจำอันสอนจิตรอย่าแคลง	แลจงรักฟังนายความ
จงมีจริตสุทธอันงาม	สงบเสงี่ยมแลเสียมสาร
พวกพ้องนอกบริวาร	บริรักษรักษา
อ้าพ่ออย่าไศกอย่าทุกขเลย	แลอย่าเศร้าอย่าโศกา
อย่าให้พิลาปจิตรอา	ดุรเลยจงฟังยิน
อ้าพ่ออย่าโทษบิดรมา	ดรโทษอันเพื่อนกิน
อ้าพ่ออย่าโทษนรนรินทร์	ทั้งนี้ยอมอำเภอกรรม
อ้าพ่ออย่าโทษชนผู้ใด	แลพระพรหมหากสรรค์
มาเปนชำนินรนรินทร์	ดรเลี้ยงบำเรอหิโน
จงพ่ออย่าได้ทุกขทุกขา	ดุรเดือดระลึกไพร
จักนำยังโรงรัตนประไพ	จิตรจงสำราญรมย์

จากที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่า วรรณคดีมีคุณค่าต่อมนุษย์ทั้งด้านจิตใจ อารมณ์ สติปัญญา วรรณคดียังมีบทบาทต่องานพิธีต่าง ๆ ด้วย

สรุป

วรรณคดีไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันแฝงไปด้วยสาระความรู้และความบันเทิงใจ เป็นมรดกของสังคมไทยอันทรงคุณค่า หากศึกษาความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีแล้วจะช่วยให้เกิดความเข้าใจสารของวรรณคดีที่ส่งให้แก่ผู้อ่าน และช่วยให้เกิดความบันเทิงใจได้ วรรณคดีมิใช่เรื่องเฉพาะบุคคล หากแต่ยังมีอิทธิพลต่อสังคม ดังเช่น ไตรภูมิพระร่วง ที่มีบทบาทในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้ประพฤติปฏิบัติดี ละเว้นการทำชั่ว ซึ่งส่งผลให้บ้านเมืองมีความสงบสุขเรียบร้อย การมีความรู้พื้นฐานจึงเป็นสิ่งที่นักวรรณคดี นักเรียน นักศึกษาควรตระหนัก และศึกษาอย่างถ่องแท้

คำถามท้ายบท

๑. จงอธิบายความหมายของวรรณคดี
๒. ท่านคิดว่า คำว่า วรรณกรรม กับ วรรณคดี มีความหมายเหมือนหรือต่างกันอย่างไร
๓. สาเหตุการสร้างสรรค์วรรณคดีมีอะไรบ้าง
๔. ผู้สร้างสรรค์วรรณคดีมีใครบ้าง
๕. ประเภทของวรรณคดีมีอะไรบ้าง
๖. จงอธิบายยุคสมัยของวรรณคดี

๗. เอกลักษณ์ของวรรณคดีมีอะไรบ้าง
๘. บทลงสร้งจะใช้กับตัวละครประเภทใด
๙. จงอธิบายคุณค่าของวรรณคดีที่มีต่อสังคมไทย
๑๐. จงอธิบายรสของวรรณคดีไทยและรสรวรรณคดีสันสกฤต

รายการอ้างอิง

- กุสุมา รัชชมณี. (๒๕๔๙). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต. (๒๕๔๔). **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (๒๕๔๙). **หอมโลกวรรณศิลป์: การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- ธรรมาภิรมย์, หลวง. (๒๕๑๔). **ประชุมลำน้ํา**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. (๒๕๔๓). **วิเคราะห์รสวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ประสิทธิ์ ภาพ์กลอน. (๒๕๑๘). **แนวการศึกษาวรรณคดี ภาษาากวี การวิจักษณ์และการวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- ปัญญา บริสุทธิ์. (๒๕๔๒). **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๔๑). **ประวัติวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- พิทยาลงกรณ, พระราชวรรังค์เธอ กรมหมื่น. (๒๕๑๔). **สามกรุง**. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๒). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พงศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๔๔). **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๘). **ข้ามชาติ ข้ามศาสตร์ ข้ามศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.
- วันเนา ยูเด็น. (๒๕๓๐). **วรรณคดีเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (๒๕๑๔). **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๕๘). **เจมจันท์กังสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา จรจิตร. (๒๕๔๗). **มนุษย์กับวรรณกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สุมาลี วีระวงศ์. (๒๕๕๙). **วิถีไทยในลิลิตพระลอ**. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- เสฐียรโกเศศ. (๒๕๐๗). **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เสถียร ลายลักษณ์. (มปป.). **ประชุมกฎหมายประจำศก**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์ นิตีเวชช์.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๒ วรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐

๒.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

๒.๒ กวีและวรรณคดีสมัยสุโขทัย

๒.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

เมื่อศึกษาบทที่ ๒ แล้ว นักเรียนสามารถ

๑. อธิบายบริบททางสังคมและวัฒนธรรมสมัยสุโขทัยได้
๒. บอกกวีและวรรณคดีในสมัยสุโขทัยได้
๓. อธิบายลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยสุโขทัยได้
๔. วิเคราะห์วรรณคดีสมัยสุโขทัยได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย อภิปรายกลุ่ม ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนการสอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักเรียนอ่านเอกสารประกอบการสอนล่วงหน้า อ่านวรรณคดีเรื่องศิลาจารึกและไตรภูมิพระร่วงล่วงหน้า เตรียมแสดงความคิดเห็นในชั้นเรียน เมื่อถึงชั่วโมงเรียน ก่อนเริ่มสอน นักเรียนทำแบบทดสอบหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่จะเรียนผ่านโปรแกรม Mentimeter หรือโปรแกรมอื่น ๆ ที่ผู้สอนเตรียมไว้

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักเรียนฟังบรรยาย ร่วมกันอภิปรายตัวบทวรรณคดีสำคัญบางเรื่อง

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน นักเรียนตอบคำถามท้ายบท และเตรียมอ่านหนังสือบทต่อไปล่วงหน้า นักเรียนทบทวนความรู้จากคลิปการสอนที่บันทึกไว้ในเว็บไซต์ผู้สอน

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พาวเวอร์พอยท์ วิดิทัศน์ โปรแกรม Mentimeter, Vidyard
๓. ตัวบทวรรณคดีไทย

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การถาม-ตอบ การร่วมอภิปราย
๓. การสอบกลางภาค

บทที่ ๒

วรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐

ในช่วงแรกของการสร้างกรุงสุโขทัยหลังจากพ้นอำนาจขอมแล้ว วรรณคดีมีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างความสงบเรียบร้อยให้แก่บ้านเมือง วรรณคดีในสมัยนี้จึงมักเป็นเชิงสั่งสอนและชี้แนะแนวทางการใช้ชีวิตเป็นส่วนใหญ่ รวมถึงมีวรรณคดีที่บันทึกเรื่องราวของบ้านเมืองและประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตาม วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัยที่ปรากฏเป็นหลักฐานมาถึงปัจจุบันมีไม่มากนัก ทั้งนี้อาจด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน ผลกระทบจากการเคลื่อนย้ายของผู้คน และการเสียอำนาจการปกครอง

๒.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

สุโขทัยเป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำน่าน ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๑๗๙๒ สิ้นสุดอำนาจเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ โดยถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา สมัยสุโขทัย ราชภูมินับถือกษัตริย์คล้ายเป็นพ่อ โดยเรียกว่า พ่อขุน รูปแบบการปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูก ในภายหลังฐานะของกษัตริย์เรียกว่า พระยา เช่น พระยาเลอไทย พระยาลีไทย และปกครองแบบธรรมราชา พระนามของพระมหากษัตริย์เปลี่ยนเป็น "พระมหาธรรมราชา"

สมัยสุโขทัยมีการแบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็นระดับต่าง ๆ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง พระสงฆ์ และประชาชน จากข้อมูลในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ได้แสดงว่าบ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ผู้คนใฝ่ใจในพระพุทธศาสนา ทำบุญ ให้ทานอยู่เป็นนิจ สมัยนี้เองมีการประดิษฐ์อักษรไทย หรือที่เรียกว่า สายลือไทย โดยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์ขึ้น ใน พ.ศ. ๑๘๒๖ สันนิษฐานว่าทรงดัดแปลงจากตัวอักษรขอมหัด และอักษรมอญโบราณ อักษรไทยของพ่อขุนรามคำแหงได้มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ จนเป็นตัวอักษรที่ใช้กันทุกวันนี้

อาณาจักรสุโขทัยมีพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง รวม ๙ พระองค์ ดังนี้

๒.๑.๑ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระนามเดิม คือ พ่อขุนบางกลางหาว ตามประวัติศาสตร์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ร่วมมือกับพ่อขุนผาเมืองยกทัพขับไล่ขอมที่เมืองสุโขทัยออกไป จากนั้นพ่อขุนผาเมืองได้ให้พ่อขุนบางกลางหาวขึ้นครองเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ นับเป็นปฐมกษัตริย์ แห่งราชวงศ์พระร่วง

๒.๑.๒ พ่อขุนบานเมือง เป็นพระโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และพระนางเสือง เป็นพระเชษฐาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

๒.๑.๓ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นพระโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และนางเสือง อาณาจักรสุโขทัยของขุนรามคำแหงมหาราชจึงแผ่ขยายออกไปกว้างขวาง ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ และโปรดให้จารึกตัวอักษรบนศิลาจารึกหลักที่ ๑ ทรงปกครองบ้านเมืองแบบพ่อปกครองลูก โปรดให้มีการค้าเสรี โดยไม่เก็บภาษีค่าผ่านด่าน บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ดังศิลาจารึกกล่าวว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว"

๒.๑.๔ พระยาเลอไทย เป็นพระโอรสของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาณาจักรสุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจลงในรัชกาลนี้ และหลายเมืองได้ตั้งตนเป็นอิสระ

๒.๑.๕ พระยารัษฎาธิราช เป็นพระโอรสของพ่อขุนบานเมือง

๒.๑.๖ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย หรือ ลือไทย) เป็นพระโอรสของพระยาเลอไทย ทรงใฝ่ใจในธรรมะอย่างยิ่ง จึงมีพระนามว่า พระมหาธรรมราชา คือ ราชา หรือกษัตริย์ที่ทรงธรรม โดยทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรมะ ทรงนิพนธ์วรรณคดีทางศาสนาเรื่องสำคัญคือ ไตรภูมิพระร่วง

๒.๑.๗ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ เป็นพระโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) และพระศรีจุฬาลักษณ์ ในรัชกาลนี้ อาณาจักรอยุธยาซึ่งมีกำลังเข้มแข็ง ได้ส่งกำลังมาโจมตีเมืองต่าง ๆ ของสุโขทัยหลายครั้ง จนอาณาจักรสุโขทัยต้องยอมต่อกรุงศรีอยุธยา และเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑

๒.๑.๘ พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสยลือไทย) เป็นพระนัดดาของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย)

๒.๑.๙ พระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมपाल) เป็นพระโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ ๓

๒.๒ กวีและวรรณคดีสมัยสุโขทัย

วรรณคดีสมัยสุโขทัยเท่าที่ปรากฏหลักฐานมาจนถึงปัจจุบันมีปรากฏใน ๒ สมัย คือ สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาลิไทย) มีวรรณคดีสำคัญ ๓ เรื่อง ดังนี้

๒.๒.๑ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หรือ ศิลาจารึกหลักที่ ๑

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หรือ ศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นศิลาจารึกที่บันทึกประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย เจ้าฟ้ามงกุฎ ๆ หรือต่อมาก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะผนวชอยู่ เป็นผู้ทรงค้นพบเมื่อวันกาศสิ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑๗ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๔ หรือ พ.ศ. ๒๓๗๖ ณ เนินปราสาทเมืองเก่าสุโขทัย อำเภอเมืองจังหวัดสุโขทัย มีลักษณะเป็นหลักสี่เหลี่ยมด้านเท่า ทรงกระโจม สูง ๑๑๑ ซม. หน้า ๓๕ ซม. เป็น

หินทรายแปงเนื้อละเอียด มีจารึกทั้งสี่ด้าน ปัจจุบันเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร

ศิลาจารึกนี้มีผู้ศึกษาค้นคว้าทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ผู้ค้นคว้าชาวไทยที่สำคัญคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ และหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทำคำอ่านไว้เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น (ไพเราะ มากรักษา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๒)

ผู้แต่ง สันนิษฐานว่าน่าจะมีผู้แต่งมากกว่า ๑ คน โดย ตอนที่ ๑ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๑ ถึง ๑๘ เป็นเรื่องพ่อขุนรามคำแหงเล่าประวัติของพระองค์ว่าเป็นใคร จนกระทั่งได้เสวยราชสมบัติ โดยใช้คำว่า "กู" เป็นหลัก ในส่วนนี้ สันนิษฐานว่าพ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้บันทึกเอง ตอนที่ ๒ ไม่ได้ใช้คำว่า "กู" เลย แต่ใช้คำว่า "พ่อขุนรามคำแหง" ในส่วนนี้จะเล่าถึงเรื่องราวต่าง ๆ ตลอดจนขนบธรรมเนียม และเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นของเมืองในขณะนั้น และตอนที่ ๓ ตั้งแต่ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๒ ถึงบรรทัดสุดท้าย เป็นส่วนสรรเสริญพระเกียรติคุณพ่อขุนรามคำแหง และอาณาเขตเมืองในครั้งกระโน้น เนื้อหาในส่วนนี้ เข้าใจว่าได้บันทึกโดยคนรุ่นหลัง และคงมีระยะเวลาห่างจากการบันทึกในตอนี่ ๒ แล้วหลายปี

ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นความเรียงร้อยแก้ว บางตอนมีสัมผัสคล้ายกลอน

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สันนิษฐานว่าแต่งเพื่อบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ความอุดมสมบูรณ์ ความร่มเย็นเป็นสุขของประเทศและอาณาเขตของบ้านเมืองสมัยสุโขทัย

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อหาของจารึกนั้น แบ่งได้เป็นสามตอน ได้แก่

ตอนที่หนึ่ง ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑ ถึง ๑๘ เป็นการเล่าพระราชประวัติพ่อขุนรามคำแหงตั้งแต่ประสูติจนเสวยราชย์ ใช้คำว่า "กู" เป็นหลัก

ตอนที่สอง ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๘ จนถึงด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๑ เล่าถึงเหตุการณ์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี การประดิษฐ์ลายสือไทย การสร้างพระธาตุ ตอนที่สองนี้ไม่ใช้คำว่า "กู" แต่ใช้ว่า "พ่อขุนรามคำแหง"

ตอนที่สาม ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๒ ถึงบรรทัดสุดท้าย เป็นการยกพระเกียรติพ่อขุนรามคำแหงว่าเป็นผู้รู้ เป็นดั่งครูอาจารย์ และกล่าวถึงอาณาเขตของสุโขทัยว่าแต่ละทิศจรดที่ใดเป็นที่น่าสังเกตว่า ในตอนที่สามนี้ ลักษณะตัวหนังสือต่างจากตอนที่หนึ่งและสองจึงสันนิษฐานว่าน่าจะจารึกขึ้นภายหลัง

คุณค่า คุณค่าของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงสรุปได้หลัก ๆ ดังนี้

(๑) ประวัติศาสตร์ ศิลาจารึกเล่าถึงประวัติของพ่อขุนรามคำแหง และเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น การชนช้างกับขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด ที่ยกทัพมาชิงเมืองตาก ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงได้แสดงพระปรีชาสามารถชนช้างชนะขุนสามชน

เมื่อพระชนมายุคเพียง ๑๙ ปี พระองค์จึงได้รับพระราชทานพระนามจากพระราชบิดา “พระรามคำแหง”

(๒) ภาษา ศิลาจารึกทำให้ทราบว่ามี การประดิษฐ์ลายสือไทยโดยพ่อขุนรามคำแหง ประเสริฐ ฦ นคร (๒๕๒๗, หน้า ๒๑) กล่าวถึงลักษณะอักษรของพ่อขุนรามคำแหงไว้ว่า “รูปอักษรของพ่อขุนรามคำแหงคล้ายตัวหนังสือลังกา บังคลาเทศ ขอม และทวนาครี ฯลฯ เป็นต้นว่าตัว จ ฉ หันหน้าไปคนละทางกันอักษรขอม แต่หันไปทางเดียวกับอักษรลังกาที่ใช้อยู่ก่อนแล้ว”

ศิลาจารึกยังทำให้เห็นว่าภาษาไทยมีวิวัฒนาการมายาวนาน ดังข้อความ “เมื่อก่อนลายสือนี้นี้มี ๑๒๐๕ สกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจในใจ แลใส่ลายสือนี้ลายสือนี้นี้ จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้” ลักษณะภาษาในศิลาจารึกยังนิยมให้คำไทยเป็นหลัก ใช้คำสันแต่กินความมาก มีจังหวะคล้องจองคล้ายมีสัมผัส เช่น “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” “ใครจักใครค้าม้าค้า ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าเงินค้าทองค้า”

(๓) การเมืองการปกครอง ศิลาจารึกสะท้อนให้เห็นว่ารูปแบบการปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูก กษัตริย์มีหน้าที่ดูแลประชาชนอย่างใกล้ชิดราวบิดาดูแลบุตร ดังจะเห็นว่าใช้คำว่า “พ่อขุน” “ลูกบ้านลูกเมือง” และ “ลูกเจ้าลูกขุน” ถ้าใครมีเรื่องเดือดร้อน พระองค์ก็โปรดให้ไปลั่นกระดิ่งร้องทุกข์ เพื่อพระองค์จะได้ทรงสอบสวนให้ความเป็นธรรม ดังข้อความ “ในปากประตูมีกดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ หัน ไพรฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าเมืองขุนบไว้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมือง ได้ยินเรียกเมื่อถาม สอนความแก่มันด้วยชื่อ ไพรในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม”

นอกจากนี้ ในวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ หรือวันพระวันแรม ๘ ค่ำ พ่อขุนรามคำแหงโปรดให้พระเถระผู้ใหญ่ เทศนาสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ถ้าไม่ใช้วันพระพระองค์จะทรงประทับเหนือ “ขดาร์หิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองคัล”

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ยังสะท้อนวิธีการปกครองที่คล้ายกับมีกฎหมาย ไว้หลายลักษณะ เช่น กฎหมายเกี่ยวกับภาษี ยกเลิกภาษีผ่านด่าน (จกอบ) ทำให้ประชาชนค้าขายได้กำไรเต็มเม็ดเต็มหน่วย ดังข้อความในจารึกด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๙ ว่า “เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไฟ” หรือกฎหมายเกี่ยวกับการค้าขาย ให้ประชาชนมีเสรีภาพในการประกอบอาชีพ ในจารึกด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๙-๒๑ ว่า “เพื่อนจูงวัวไปค้า ชีมาไปขาย ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า ใครจักใครค้าเงินค้าทองค้า” หรือกฎหมายเกี่ยวกับมรดก ที่กล่าวว่า มรดกของผู้ตายให้ตกอยู่แก่ลูก ดังข้อความในจารึกด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๑-๒๔ ว่า “ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลูพ่อเชื่อมั่น ไว้แก่ลูกมันสิ้น” เป็นต้น

(๔) ศาสนา ศิลาจารึก แสดงให้เห็นว่าชาวไทยสุโขทัยนับถือ พระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ดังปรากฏในจารึกด้านที่ ๒ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๘-๑๘ กล่าวถึงประเพณี เข้าพรรษาและออกพรรษา อันเป็นประเพณีสำคัญในพระพุทธศาสนา และยังบรรยายเกี่ยวกับศาสนสถานและศาสนวัตถุมากมาย ดังข้อความ

กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่มีพิหารอันราม มีปูครุณิสัยมุกต์ มีเถร มีมหาเถรเบื้องตะวันตก เมืองสุโขทัยนี้มีโอโรญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปูครุในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กลม มีพระอัฐฐารศอันหนึ่งลุกยื่น เบื้องตะวันออกเมืองสุโขทัยนี้มีพิหารมีปูครุ

จากตัวอย่าง จะเห็นว่า คนสมัยสุโขทัยมีความใส่ใจในพระพุทธศาสนา มีพระสังฆราช พระภิกษุสงฆ์ พระเถระที่มีความรู้ทางศาสนา และมีวัดวาอาราม รวมถึงพระพุทธรูปมากมาย

๒.๒.๒ สุภาชิตพระร่วง

สุภาชิตพระร่วงหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า บัญญัติพระร่วง เป็นวรรณคดีที่รวบรวมคำสอนของกษัตริย์สุโขทัย ซึ่งเป็นกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง ที่ทรงสั่งสอนประชาชน สุภาชิตพระร่วงนี้เชื่อว่าจดจำและถ่ายทอดกันมาตั้งแต่สุโขทัย จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการรวบรวมแต่งเติมและจารึกอยู่ที่ผนังวิหารด้านในทางทิศเหนือ หน้ามหาเจดีย์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ การตีพิมพ์เรื่องสุภาชิตพระร่วง ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๙ ในรัชกาลที่ ๓ (สีหภาพินิจภูวดล และปรีชา หิรัญประดิษฐ์, ๒๕๕๙, หน้า ๒-๑๖)

ผู้แต่งสุภาชิตพระร่วงนั้นยังไม่ชัดเจน มีผู้รู้สันนิษฐานกัน เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่า สุภาชิตนี้คงรวบรวมขึ้นในสมัย พ่อขุนรามคำแหง ผู้แต่งอาจมีหลายคน และไม่ได้แต่งเสร็จคราวเดียวกัน หรือ พระวรวงศ์วิสิฐ (๒๔๙๖, หน้า ๒๘) กล่าวว่า ผู้แต่งสุภาชิตพระร่วงคือพ่อขุนรามคำแหง เพราะลักษณะสำนวนภาษาในสุภาชิตพระร่วงคล้ายคลึงกับสำนวนภาษาในศิลาจารึก ส่วน ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (๒๕๑๓, หน้า ๔๘๒ - ๔๘๖) สันนิษฐานว่า น่าจะแต่งในสมัยพระยาสิทธิไทย เพราะเป็นเวลาที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง

ผู้แต่ง ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งชัดเจน

ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นร้อยสุภาพ จบด้วยโคลงสองสุภาพและต่อด้วยโคลงสี่สุภาพกระทู้ ๑ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อสั่งสอนประชาชนทั่วไป ในด้านการประพฤติปฏิบัติตนและการดำเนินชีวิต

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มด้วยการกล่าวถึงพระร่วงเจ้าผู้ครองกรุงสุโขทัย ทรงบัญญัติสุภาษิตเพื่อให้ประชาชนยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีสุภาษิตทั้งหมด ๑๕๘ บท เป็นสุภาษิตที่สอนการประพฤติปฏิบัติทั้งด้านการแสวงหาความรู้ การคบค้าสมาคม การผูกไมตรี การวางตัว การรู้จักตัว เป็นต้น

ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า	แผ้วแผ่นภพสุโขทัย
มลักเห็นในอนา	จึงผายพจนประภาษ
เป็นอนุสาสนกถา	สอนคนานรชน
ทั่วธาตลพิงเพียร	เรียนอำรุงผดุงอาตม์
อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย	เมื่อน้อยให้เรียนวิชา
ให้หาสินเมื่อใหญ่	อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน
อย่าริระรานแก่ความ	ประพฤติตามบุรพอบ
เอาแต่ชอบเสียผิด	อย่าประกอบกิจเป็นพาล
อย่าอวดหาญแก่เพื่อน	เข้าเถื่อนอย่าลืมหว่า
หน้าศีกอย่านอนใจ	ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน

และจบลงด้วยโคลงกระทู้เพื่อบอกถึงที่มาของสุภาษิตพระร่วง ดังความว่า

บัณฑิตจำแนกแจ้ง	พิศดาร ความเฮย
ชิต ยุบลบรรหาร	เหตุไฉน
พระ ปิ่นนคราสถาน	อุดรสุข ไทยนา
ร่วง ราชนาณินี้ได้	กล่าวถ้อยคำสอน

คุณค่า คุณค่าของสุภาษิตพระร่วงที่เด่นชัดคือเนื้อหาสามารถนำไปใช้กับการใช้ชีวิต เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ถูกต้องตามครรลองครองธรรม ด้านการใช้ภาษา สุภาษิตพระร่วงใช้ถ้อยคำง่าย คล่องจอง กะทัดรัด เป็นภาษาไทยแท้ สุภาษิตพระร่วงยังมีอิทธิพลต่อวรรณคดีอื่น ดังจะเห็นว่า กวีรุ่นหลังนิยมนำข้อความบางตอนไปแทรกไว้ในวรรณคดี เช่น แทรกไว้ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ตอนนางพรหมณีบอกนางอมิตดาว่า "จะมารักเหากว่าผม จะมารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ากว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน" หรือตอนพระเวสสันดรตรัสต่อนางมัทรีว่า "เข้าเถื่อนอย่าลืมหว่า" ซึ่งมาจากสุภาษิตพระร่วง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๖ ทรงนำสุภาชิตพระร่วงมา พระราชนิพนธ์ สุภาชิตพระร่วงคำโคลง สุนทรภู์เองได้นำสุภาชิตพระร่วงมาเขียนไว้ในเพลงยาวถวายโอวาทด้วยเช่นกัน

๒.๒.๓ ไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วง เดิมชื่อว่า เตภูมิกถาหรือไตรภูมิกถา กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเปลี่ยนชื่อให้ใหม่เป็น ไตรภูมิพระร่วง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เพื่อเฉลิมพระเกียรติและให้คู่กับสุภาชิตพระร่วง

ผู้แต่ง พระมหาธรรมราชาลิไท แต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๘๘

ลักษณะการแต่ง ความเรียงร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อแสดงธรรมโปรดพระราชมารดาและให้เป็นธรรมทานแก่ราษฎร

เนื้อเรื่องย่อ เกี่ยวกับโลกสี่ฐานที่แบ่งเป็น ๓ ภูมิ หรือ ไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ (กามาวจรภูมิ) รูปภูมิ (รูปาวจรภูมิ) และอรุภูมิ (อรุปาวจรภูมิ) มีรายละเอียดโดยสังเขป ดังนี้
กามภูมิ คือ แดนที่เกี่ยวข้องกับกามตัณหา มีการเวียนว่ายตายเกิด แบ่งออกเป็น ๑๑ ชั้นย่อย ได้แก่ ทุติยภูมิ ๔ ชั้น หรืออบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก เตร็จฉาน เปรต และอสุรกาย และสุคติภูมิ คือ มนุสสภูมิ ๑ ชั้น และฉกามาพจรภูมิ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามะ ดุสิต นิมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี

รูปภูมิ คือ แดนที่ไม่มีการเกี่ยวข้องกับกามตัณหา ผู้ที่เกิดในแดนนี้ เรียกว่า พรหม มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น เรียกว่า โสฬสพรหม ประกอบด้วยปฐมฌาน ๓ ได้แก่ พรหมปารีสัชชา พรหมปโรหิตา และมหาพรหม ทุติยฌาน ๓ ได้แก่ ปริตตภา อัมปมาณาภา และอาภัสสรา และตติยฌาน ๗ ได้แก่ อสัณญีสัตตา เวทปผลา อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสี อุกนิฏฐกา รวมเรียกตติยฌานทั้ง ๗ ชั้นว่า “สุทธาวาส”

อรุภูมิ คือ แดนของพรหม ซึ่งไม่มีรูปกาย มีแต่ จิต มีอยู่ ๔ แดน ได้แก่ อากาसानัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ เนวสัณญานาสัณญายตนะ และ อากิญจัญญาตนะ

ท้ายเรื่องกล่าวถึง นิพพานกถา ว่าด้วยเรื่องนิพพาน วิธีที่จะพ้นไปจากภูมิ ๓ ไปให้ถึงภูมิ ๔ คือ โลกุตระภูมิ กล่าวถึงการบรรลุมรรคผลนิพพานชั้นต่าง ๆ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล

คุณค่า สรุปลคุณค่าได้ดังนี้

(๑) ความคิดความเชื่อทางศาสนา ไตรภูมิพระร่วงสะท้อนความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว โดยคนทำชั่วจะตกนรก ส่วนคนทำดีจะได้ขึ้นสวรรค์

(๒) การเมืองการปกครอง ไตรภูมิพระร่วงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข โดยใช้ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์หรือศาสนาเป็นตัวควบคุม วรรณคดีเรื่องนี้ได้ปลูกฝังความเชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว และนำทางปวงชนให้มีจิตใจยึดมั่นในความดีงาม ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากในช่วยสร้างบ้านแปลงเมือง

(๓) อิทธิพลต่อศิลปกรรมแขนงอื่น ไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลต่อศิลปกรรมแขนงอื่น ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ดังจะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่างๆ ที่เขียนเป็นภาพสวรรค์ เขาพระสุเมรุ หรือนรกภูมิ

(๔) อิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย จะเห็นว่าวรรณคดีในยุคต่อมาปรากฏแนวคิด ความเชื่อ ตัวละคร หรือเหตุการณ์ที่มาจากไตรภูมิพระร่วง เช่น ขุนช้างขุนแผน รามเกียรติ์ สมบัติอมรินทร์คำกลอน กากีคำกลอน นิราศนรินทร์ เป็นต้น ไตรภูมิพระร่วงนี้ยังทำให้เกิดวรรณคดีไตรภูมิที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ ต่อมาอีก ได้แก่ ไตรภูมิโลกวินิฉยยกถาของ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ด้วย

(๕) ภาษา ภาษาที่ใช้ในไตรภูมิพระร่วงมีลักษณะเป็นพรรณนาโวหาร ผู้ฟังผู้อ่านเกิดจินตภาพตามได้ง่าย เช่น การพรรณนาโลหภูมิรอก

อันดับนั้นเป็นคำรบ ๕ ชื่อว่าโลหภูมิรอก แลคนผู้ได้อันตีสมณพราหมณ์ผู้มีศีลใส คนผู้นั้นตายได้ไปเกิดในโลหภูมิรอก ๆ มีเหล็กแดงอันใหญ่เท่าหม้ออันใหญ่นั้น แลเต็มด้วยเหล็กแดงเชื่อมเป็นน้ำอยู่ฝูงยมบาลจับ ๒ ตินคนนรก ผันตีนขึ้นแลหย่อนหัวเบื้องต่ำแล้วและฟุ้งตัวคนนั้นลงในหม้ออันใหญ่นั้น แลสัตว์นั้นร้อนนักหนาเดินไปมาอยู่ในหม้อนั้น ทนเวทนาอยู่ตั้งนั้นหลายคาบหลายคราแลทนอยู่กว่าจะสิ้นอายุสัตว์ในนรกอันชื่อว่าโลหภูมิรอกนั้นแลฯ นรกบ่าวอันดับนั้นเป็นคำรบ ๖ ชื่อว่าโลหภูมิรอก แลคนผู้ใดฆ่าสัตว์อันมีชีวิต เชือดคอสัตว์นั้นให้ตายใส คนผู้นั้นครั้งว่าตายไปเกิดในนรกนั้น แลสัตว์นรกนั้นมีตัวอันใหญ่และสูงได้ ๖ พันวา ในนรกนั้นมีหม้อเหล็กแดงใหญ่เท่าภูเขาอันใหญ่แลฝูงยมบาลเอาเชือกเหล็กแดงอันลุกเป็นเปลวไฟไล่กระวัดรัดคอเข้าแล้วตระบิดให้คอเขานั้น ขาดออกแล้ว ๆ เอาหัวเขาทอดลงในหม้อเหล็กแดงนั้น เมื่อแลหัวเขาด้วนอยู่ตั้งนั้นใส บัดเดียวก็บังเกิดหัวอันหนึ่งขึ้นมาแทนเล่า ฝูงยมบาลจึงเอาเชือกเหล็กแดงบิดคอให้ขาด แล้วเอาหัวทอดลงไปหม้อเหล็กแดงอีกเล่า แต่ทำอยู่ตั้งนี้หลายคาบหลายครานัก トラบเท่าสิ้นอายุ แลบาปกรรมแห่งเขานั้นแลฯ

อิทธิพลของภาษาในไตรภูมิพระร่วงยังทำให้เกิดสำนวนพูดที่ใช้ในปัจจุบัน เช่น สูงเหมือนเปรต คนเป็นขู้ต้องตกนรกปีตันิ้ว ปากเท่ารูเข็ม เป็นต้น

๒.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๒๐

ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยสุโขทัย จะสังเกตได้ว่าในด้านเนื้อหานั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ บ้านเมือง วัฒนธรรมและอบรมสั่งสอน มิได้มุ่งเพื่อความบันเทิงโดยตรง วรรณคดีสุโขทัยบันทึกเรื่องราว เหตุการณ์และสังคมลงในศิลาจารึก ดังจะเห็นจากศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่สะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์ของพ่อขุนรามคำแหง และประวัติราชวงศ์ รวมถึงบ้านเมือง นอกจากศิลาจารึกหลักที่ ๑ แล้ว ยังมีการค้นพบศิลาจารึกจำนวนมาก โดยส่วนใหญ่จารึกเกี่ยวกับเรื่องทางศาสนา เช่น การทำบุญ การสร้างพระ สร้างวัด ซึ่งสะท้อนให้เห็นเรื่องราวในอดีตได้อย่างดี เช่น ศิลาจารึกหลักศรีชุม และศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงที่กล่าวถึงการนับถือศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ หรือศิลาจารึกเขาสุมณภูที่กล่าวถึงการจำลองพระพุทธรูป

ลักษณะของวรรณคดีสมัยสุโขทัยอีกลักษณะหนึ่งคือ เป็นวรรณคดีคำสอน วรรณคดีสุโขทัย มีเนื้อหาด้านคำสอนอยู่เด่นชัด ๒ เรื่อง ได้แก่ สุภาสิตพระร่วงกับไตรภูมิพระร่วง ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญของวรรณคดีที่ใช้ในการปกครองบ้านเมืองเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยมั่นคงในยุคเริ่มแรกของการสร้างอาณาจักร วรรณคดีจึงมีลักษณะสั่งสอนให้คนทำดี ไม่ทำความชั่ว ขณะเดียวกันก็ประกาศคุณธรรมของผู้ปกครองด้วยเช่นกัน

ในด้านรูปแบบการประพันธ์นั้น นิยมแต่งเป็นความเรียงร้อยแก้ว เช่น ศิลาจารึก ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น มีปรากฏที่เป็นร้อยกรอง ๑ เรื่องได้แก่ สุภาสิตพระร่วง คือเป็นร้อยสุภาพ วรรณคดีในสมัยนี้ส่วนใหญ่จะใช้ภาษาต่างประเทศหลากหลาย เช่น เขมร บาลี สันสกฤต ลีลาการเขียนนิยมถ้อยคำสำนวนกะทัดรัด สละสลวย สั้นแต่กินความมาก มีการใช้คำซ้ำและแต่งประโยคคล้ายกับมีสัมผัสเหมือนร้อยกรองแม้จะเป็นความเรียงร้อยแก้วก็ตาม ดังจะเห็นจาก ศิลาจารึกหลักที่ ๑ นอกจากนี้ ยังใช้ภาษาแบบพรรณนาโวหาร ทำให้เกิดจินตภาพได้อย่างดี ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

สรุป

วรรณคดีสมัยสุโขทัยปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในศิลาจารึก ซึ่งบันทึกประวัติศาสตร์ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เหตุการณ์สำคัญ เรื่องทางศาสนา และขอบเขตของอาณาจักรสุโขทัย ศิลาจารึกที่ค้นพบมีหลายร้อยหลัก แต่ที่สำคัญและสะท้อนสภาพสังคมบ้านเมืองในสมัยสุโขทัยคือ ศิลาจารึกหลักที่ ๑ หรือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง วรรณคดีสมัยนี้นิยมเขียนเป็นร้อยแก้ว ดังเช่นในศิลาจารึกที่บันทึกโดยใช้ภาษาร้อยแก้ว และมักใช้ถ้อยคำง่ายแต่กินความมาก วรรณคดีสมัยสุโขทัยส่วนใหญ่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการเมืองการปกครองด้วย

คำถามท้ายบท

๑. กวีและวรรณคดีสมัยสุโขทัยที่สำคัญมีใครและเรื่องใดบ้าง
๒. วรรณคดีสมัยสุโขทัยนิยมให้คำประพันธ์ประเภทใด
๓. จงเลือกวรรณคดีสมัยสุโขทัย ๒ เรื่อง และอธิบายเชิงประวัติ
๔. ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยสุโขทัยเป็นอย่างไร
๕. ไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลต่อความคิดจิตใจคนอย่างไร
๖. ศิลปินหลักที่ ๑ มีเนื้อหาเกี่ยวกับอะไร
๗. สุภาชิตพระร่วงมีลักษณะการใช้ภาษาอย่างไร
๘. จงอธิบายการใช้ภาษาในวรรณคดีสมัยอยุธยาที่ว่า “ใช้ค่าน้อยแต่กินความมาก”
๙. ลักษณะการใช้ภาษาในไตรภูมิพระร่วงเป็นอย่างไร
๑๐. เหตุใดจึงมีผู้กล่าวว่าไตรภูมิพระร่วงเป็นดังวิทยานิพนธ์เล่มแรก

รายการอ้างอิง

- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. (๒๕๑๓). กวีโวหาร โบราณคดี. พระนคร: ก้าวหน้า.
- ประเสริฐ ณ นคร. (๒๕๒๗). “ลายสือไทย” ใน **รวมบทความเรื่องภาษาและอักษรไทย**. พระนคร. พระวรเวทย์พิสิฐ. (๒๕๔๖). **วรรณคดีไทย**. พระนคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพเราะ มากรักษา. (๒๕๔๘). **พัฒนาการวรรณคดีไทย**. มปท.
- สีทา พินิจภูวดล และปรียา หิรัญประดิษฐ์. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสมัยสุโขทัย – อยุธา พ.ศ. ๒๑๗๒ ใน เอกสารการสอนชุดวิชา **วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๓ วรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๓๑๐

- ๓.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป
- ๓.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนต้น
- ๓.๓ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนกลาง
- ๓.๔ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนปลาย
- ๓.๕ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๓๑๐

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

เมื่อศึกษาบทที่ ๓ แล้ว นักเรียนสามารถ

๑. อธิบายบริบททางสังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาได้
๒. บอกกวีและวรรณคดีที่ปรากฏในสมัยอยุธยาในแต่ละช่วงได้
๓. อธิบายลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยอยุธยาในแต่ละช่วงได้
๔. วิเคราะห์วรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย อภิปรายกลุ่ม ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนรู้สอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักเรียนอ่านเอกสารประกอบการสอนล่วงหน้า และอ่านวรรณคดีดังต่อไปนี้ล่วงหน้า

- ๒.๑.๑ มหาชาติคำหลวง
- ๒.๑.๒ ลิลิตพระลอ
- ๒.๑.๓ คำฉันท์ดุษฎีสังเวยชกล่อมช้าง
- ๒.๑.๔ จินตามณี
- ๒.๑.๕ พระมาลัยคำหลวง
- ๒.๑.๖ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักเรียนฟังบรรยาย ร่วมกันอภิปรายตัวบทวรรณคดีสำคัญบางเรื่อง

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน นักเรียนตอบคำถามท้ายบท และเตรียมอ่านหนังสือบทต่อไปล่วงหน้า นักเรียนทบทวนความรู้จากคลิปการสอนที่บันทึกไว้ในเว็บไซต์ผู้สอน

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาทิ พาวเวอร์พอยท์ วีดิทัศน์
๓. ตัวบทวรรณคดีไทย

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การถาม-ตอบ ร่วมอภิปราย
๓. การสอบกลางภาค

บทที่ ๓

วรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๓๑๐

วรรณคดีสมัยอยุธยา ระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๓๑๐ รวมเวลา ๔๑๗ ปี ครอบคลุมตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ตอนกลาง ถึงตอนปลาย วรรณคดีในสมัยนี้มีความรุ่งเรืองอย่างมาก เนื้อหาและรูปแบบการประพันธ์มีหลากหลายมากกว่าสมัยสุโขทัย มีเนื้อหาทั้งที่เป็นนิทานนิยาย ศาสนา คำสอน พิธีกรรม แบบเรียน และการแสดง หลายเรื่องเป็นวรรณคดีเรื่องยาวที่กวีต้องใช้ความอุตสาหะในการแต่ง ไม่ว่าจะเป็นลิลิตยวนพ่าย สมุทโฆษคำฉันท์ หรือมหาชาติคำหลวง ในด้านรูปแบบคำประพันธ์นั้น หลังจากได้รับอิทธิพลการแต่งคำประพันธ์จากอินเดีย ทำให้กวีไทยเริ่มแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์และกาพย์ขึ้น และพัฒนาขึ้นมาจนถึงขีดสุดในสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย ในสมัยอยุธยาตอนปลายปรากฏรูปแบบคำประพันธ์ครบทุกประเภท ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ ร่ายและกลอน

๓.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

กรุงศรีอยุธยาก่อตั้งขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เป็นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร ตัวเมืองมีลักษณะเป็นเกาะ มีแม่น้ำล้อมรอบ ๓ สาย คือ แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำเจ้าพระยา สามารถติดต่อค้าขายกับหัวเมืองใกล้เคียงได้ง่าย เรือสินค้าสามารถแล่นจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาถึงพระนครได้เนื่องจากอยู่ไม่ไกลจากทะเล สมัยกรุงศรีอยุธยา การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศจึงขยายตัวอย่างกว้างขวาง

กรุงศรีอยุธยาก่อตั้งกรุงเมื่อราวปี พ.ศ. ๑๘๙๓ จนถึง ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ การปกครองในสมัยอยุธยาเป็นแบบ "สมมติเทพ" หรือ "เทวราชา" เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากขอม การปกครองในราชธานีเป็น ๔ ฝ่าย หรือ จตุสดมภ์ คือ เวียง วัง คลัง นา พระมหากษัตริย์นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ สังคมสมัยนี้ จัดเป็นสังคมแบบศักดินา คือมีการแบ่งชนชั้น โดยกำหนดสิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ และฐานะของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมไว้ แบ่งออกกว้าง ๆ เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ ชนชั้นผู้ปกครอง พระสงฆ์ และ ชนชั้นผู้ถูกปกครอง โดยชนชั้นปกครองมีพระมหากษัตริย์อยู่ในระดับสูงสุด รองลงมาเป็นเจ้านายและขุนนาง ซึ่งเรียกว่า "มูลนาย" มีศักดินาสองกว่า ๔๐๐ ไร่ ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองคือ ผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ ไร่ รวมถึงไพร่และทาส ผู้ที่เป็นไพร่จะต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย และมีหน้าที่ปฏิบัติราชการ ด้วยการให้แรงงานแก่รัฐ ไร่ใช้มูลนาย และเป็นไพร่พลในกองทัพเวลาเกิดศึกสงคราม หากเป็นทาสจะต้องทำงานให้แก่นายเงินของตนเท่านั้น

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เสวยราชย์ต่อมาเป็นเวลาถึง ๔๐ ปี (พ.ศ.๒๐๓๒-๒๐๗๒) บ้านเมืองสงบสุขและศิลปกรรมเจริญมากสันนิษฐานว่า วรรณคดีสำคัญบางเรื่องเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้หลังจากวรรณคดีได้ว่างเว้นไปเป็นเวลานานเกือบร้อยปี เนื่องจากบ้านเมืองไม่ปกติ ต้องทำสงครามกับพม่า เริ่มแต่รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช จนเสียกรุงแก่พม่าในรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราชถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกู้เอกราชได้ก็ต้องทำสงครามขับเคี่ยวกับพม่าและเขมรตลอดรัชกาล นอกจากนี้ เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถก็เกิดความไม่สงบสุขภายใน หลังจากสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถแล้ว สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขึ้นครองราชย์ต่อ พระองค์ทรงเอาพระใส่ในพระพุทธศาสนา และพระราชนิพนธ์กาพย์มหาชาติ นับเป็นวรรณคดีเรื่องแรกในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้ว บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายภายในอีก สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ต่อ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองวรรณคดีไทยเกิดขึ้นไม่มากนัก

รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้รับยกย่องว่าเป็นยุคทองแห่งวรรณคดี เพราะมีนักปราชญ์ราชกวีและวรรณคดีเกิดขึ้นมากมายในเวลาเพียงรัชกาลเดียวนี้ นับแต่องค์ประมุข คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนถึงบุคคลชั้นผู้น้อยทั้งชายหญิง เช่น นายประตุ ต่างพากันสนใจวรรณคดีและสามารถสร้างสรรค์วรรณคดีสำคัญหลายเรื่อง ราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นที่ประชุมกวีนักปราชญ์ โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสวยราชย์ระหว่าง พ.ศ.๒๑๙๙ ถึง พ.ศ.๒๒๓๑ พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถในการปกครอง และทรงปราดเปรื่องในการกวี กรุงศรีอยุธยาจึงมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดอีกช่วงเวลาหนึ่ง มีการทำสงคราม รบชนะเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ.๒๒๐๕ ต่อจากนั้นบ้านเมืองก็สงบราบคาบตลอดรัชกาล ทรงมีเวลาทะนุบำรุงบ้านเมือง ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมให้เจริญรุ่งเรือง ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศได้มีชนชาติต่างศาสนาเข้ามาค้าขายและเผยแพร่ศาสนาากเป็นพิเศษ เช่น ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ของฝรั่งเศส และทรงแต่งตั้งชาวกรีกผู้หนึ่งเป็นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ มีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ทรงสนพระทัยความเจริญอย่างยุโรป เช่น โปรต ฯ ให้มีประปาที่พระราชวังลพบุรี คณะสอนศาสนาคริสต์ ก็ได้รับพระราชทานเสรีภาพละพระบรมราชานุเคราะห์ ให้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ได้อย่างกว้างขวาง โดยตั้งโรงพยาบาลรักษาคนไข้ และตั้งโรงเรียนสอนหนังสือแก่เด็กไทยควบคู่กับศาสนาคริสต์ การเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสดังกล่าวมีส่วนทำให้คนไทยตื่นตัวกระตือรือร้นหันมาสนใจหนังสือไทยพุทธศาสนาของตนเองมากขึ้น หนังสือเรียนภาษาไทยเล่มแรกคือ จินตามณี เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยาเริ่มระส่ำระสาย เนื่องจากการชิงราชสมบัติ เกิดกบฏและเกิดสงครามกับนครศรีธรรมราชและกัมพูชาจึงทำให้วรรณคดีซึ่งกักกันเป็นเวลาเกือบครึ่งศตวรรษ ต่อมาได้มีโอกาสรุ่งเรืองขึ้นระยะหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ครองราชสมบัติทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์พระองค์นี้เอาพระทัยใส่ในการศึกษาเล่าเรียนของกุลบุตรเป็นพิเศษผู้ถวายตัวเข้ารับราชการจะต้องมีวิชาความรู้ขั้นสามัญและบวชเรียนในพระพุทธศาสนามาก่อนทรงสนับสนุนงานวรรณคดีอย่างจริงจัง รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งมีเวลา ๒๖ ปี มีความเจริญทางวรรณคดีเท่าเทียมกันกับยุคทองของวรรณคดี กวีมีทั้งบรรพชิตและฆราวาสชายและหญิง เจ้านายและสามัญชน

กรุงศรีอยุธยามีพระมหากษัตริย์ปกครองอาณาจักร รวม ๓๓ พระองค์ จาก ๕ ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ปราสาททอง และ ราชวงศ์บ้านพลูหลวง โดยมีพระมหากษัตริย์ปกครองเรียงตามลำดับ ดังนี้

๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ผู้เป็นปฐมกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา
๒. สมเด็จพระรามศวร เป็นพระโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง)
๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพ่องั่ว) หรือ ขุนหลวงพะงั่ว เป็นพระเชษฐาของพระมหาสี สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง)
๔. สมเด็จพระเจ้าทองลัน เป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พะงั่ว) เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ พระชนมายุ ๑๕ พรรษา ครองราชย์ได้เพียง ๗ วัน
๕. สมเด็จพระรามราชาธิราช เป็นพระโอรสของสมเด็จพระรามศวร
๖. สมเด็จพระนครินทราชาธิราช หรือ สมเด็จพระอินทราชา (เจ้านครอินทร์) เป็นพระนัดดาของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พะงั่ว)
๗. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เป็นพระโอรสองค์ที่ ๓ ของสมเด็จพระนครินทราชาธิราช
๘. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พระรามศวร) เป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ พระชนนีเป็นพระธิดาของพระมหาธรรมราชาที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วง
๙. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
๑๐. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐา) เป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ต่างพระชนนีกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
๑๑. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร หรือ พระอาทิตย์วงศ์) เป็นพระโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๑๒. พระรัชฎาธิราช เป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ มีพระชนมายุเพียง ๕ พรรษา ครองราชย์ได้เพียง ๕ เดือน
๑๓. สมเด็จพระไชยราชาธิราช เป็นพระโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
๑๔. พระยอดฟ้า (พระแก้วฟ้า) เป็นพระโอรสของสมเด็จพระไชยราชาธิราชที่เกิดจากท้าวศรีสุดาจันทร์
๑๕. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หรือ พระเทียรราชา เป็นเชื้อพระวงศ์ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
๑๖. สมเด็จพระมหินทราธิราช เป็นพระโอรสของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระสุริโยทัย
๑๗. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ทรงมีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย
๑๘. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นพระโอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและพระวิสุทธิกษัตริ์ (พระธิดาของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และสมเด็จพระสุริโยทัย)
๑๙. สมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ร่วมพระชนกและพระชนนีเดียวกัน
๒๐. พระศรีเสาวภาคย์ เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ ครองราชสมบัติเพียง ๑ ปี ๒ เดือน
๒๑. สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ
๒๒. สมเด็จพระเชษฐาธิราช เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
๒๓. พระอาทิตย์วงศ์ ครองราชเมื่อพระชนมายุ ๙ พรรษา พระอนุชาของสมเด็จพระเชษฐาธิราช
๒๔. สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ เดิมทรงเป็น เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์
๒๕. สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ครองราชย์สมบัติได้เพียง ๕ วัน
๒๖. สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ครองราชสมบัติได้เพียง ๒ เดือน
๒๗. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
๒๘. สมเด็จพระเพทราชา ได้ก่อการยึดอำนาจใน พ.ศ. ๒๒๓๑ แล้วขึ้นครองราชสมบัติ ทรงสถาปนาราชวงศ์ใหม่ คือ ราชวงศ์บ้านพลูหลวง

๒๙. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) พระนามเดิม ว่า หลวงสรศักดิ์ เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเพทราชา

๓๐. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) เป็นพระโอรสของพระเจ้าเสือ

๓๑. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระนามเดิมว่า เจ้าฟ้าพร เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

๓๒. สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร (ขุนหลวงหาวัด) เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๓๓. สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) พระเชษฐาของเจ้าฟ้าอุทุมพร

แม้กรุงศรีอยุธยาจะมีความรุ่งเรืองยาวนาน แต่มีวรรณคดีที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันไม่มากนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการศึกสงคราม และความวุ่นวายในบ้านเมือง ดังจะเห็นว่า รัชสมัยที่ปรากฏหลักฐานทางวรรณคดีและเหลือมาจนถึงปัจจุบันมีเพียง ๕ รัชสมัย ได้แก่

รัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)

รัชสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ

รัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม

รัชสมัยของพระนารายณ์มหาราช

รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ทั้งนี้ หากแบ่งยุคของวรรณคดีในสมัยอยุธยา อาจแบ่งได้ ๓ สมัย โดยบางช่วงเวลาอาจไม่มีวรรณคดีปรากฏเป็นหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน ผู้เขียนจะข้ามช่วงเวลาดังกล่าวไป เช่น ช่วงระหว่างปี พ.ศ.๒๐๗๓ - ๒๑๖๒ ซึ่งมีเวลาเกือบร้อยปี หรือช่วงระหว่างปี พ.ศ.๒๒๓๒ -๒๒๗๔ มีเวลา ๔๒ ปี ยุคสมัยของวรรณคดีจึงอาจแบ่งได้ ดังนี้

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๐๗๒) ตั้งแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ถึงพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งยาวนานมาก แต่มีวรรณคดีปรากฏเป็นหลักฐานมาจนถึงปัจจุบันไม่มากนัก ส่วนใหญ่อยู่ในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๒๓๑) โดยเริ่มตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (หลังจากนั้นวรรณคดีได้ว่างเว้นไป ๔๕ ปี) ช่วงนี้มีวรรณคดีปรากฏอยู่ ๓ รัชสมัย คือ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๗๕ – ๒๓๑๐) ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศถึงสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ วรรณคดีรุ่งเรืองมากในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๓.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนต้น

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยอยุธยาตอนต้นที่ปรากฏหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้
วรรณคดีในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ
วรรณคดีในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่

- ๑) มหาชาติคำหลวง
- ๒) ลิลิตยวนพ่าย

วรรณคดีในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐา) ได้แก่

- ๑) ลิลิตพระลอ
- ๒) โคลงนิราศหริภุญชัย
- ๓) โคลงทวาทศมาส
- ๔) โคลงกำสรวล

ในที่นี้ จะอธิบายวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นตามลำดับต่อไปนี้

๓.๒.๑ ลิลิตโองการแข่งน้ำ

ลิลิตโองการแข่งน้ำ หรือโองการแข่งน้ำ หรือประกาศแข่งน้ำโคลงห้า ต้นฉบับเดิมที่เหลืออยู่เขียนด้วยอักษรขอม เนื่องจากได้รับวัฒนธรรมขอมและพราหมณ์เป็นอันมาก จึงมีการถ่ายทอดพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหรือพิธีศรีสัจปานกาลมาจากพราหมณ์ เพื่อสร้างความจงรักภักดีในคราวสร้างกรุงศรีอยุธยา วรรณคดีเล่มนี้นับว่าเป็นวรรณคดีที่แต่งเป็นร้อยกรองอย่างสมบูรณ์แบบ ต้นฉบับที่ถอดเป็นอักษรไทยจัดเป็นวรรคตอนคำประพันธ์ไว้ค่อนข้างสับสน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัว ทรงสอบทานและพระราชวินิจฉัยเรียบเรียงวรรคตอนใหม่

ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า อาจแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ผู้แต่งจะต้องเป็นผู้รู้พิธีพราหมณ์ และรู้วิธีประพันธ์ของไทยเป็นอย่างดี ทั้งนี้อาจเป็นพราหมณ์ในราชสำนักก็ได้

ลักษณะการแต่ง มีลักษณะเป็นลิลิต คือ มีร้อยกับโคลงสลับกัน ร่ายเป็นร้อยโบราณ ส่วนโคลงเป็นโคลงแบบโคลงห้าหรือมณฑกคติ ถ้อยคำ ถ้อยคำที่ใช้ส่วนมากเป็นคำไทยโบราณ นอกจากนั้นยังมีคำเขมร และบาลี สันสกฤต ปนอยู่ด้วย คำสันสกฤตมีมากกว่าคำบาลี

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้อ่านในพิธีถือพระพิพัฒน์สัตยาหรือพิธีศรีสังฆานกาล ซึ่งกระทำตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่ทองสืบต่อกันมาจนเลิกไปเมื่อประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบบประชาธิปไตย ใน พ.ศ.๒๔๗๕

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นด้วยรายดั้นโบราณ ๓ บท เป็นบทสรรเสริญพระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหมตามลำดับ ต่อจากนั้นบรรยายด้วยโคลงห้า และรายดั้นโบราณสลับกัน กล่าวถึงไฟไหม้โลกเมื่อสิ้นกัลป์แล้วพระพรหมสร้างโลกใหม่ เกิดมนุษย์ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ การกำหนดวัน เดือน ปี และการเริ่มพระราชาธิบดีในหมู่คน แล้วอัญเชิญพระกรรมบดีปูเจ้ามาร่วมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ ต่อต่อไปเป็นการอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เรื่องอำนาจมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เทพยาดา อสูร ภูตปีศาจ ตลอดจนสัตว์มีเขี้ยวเล็บเป็นพยาน ลงโทษผู้คิดคดกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนผู้ซื่อตรงภักดี ขอให้มีความสุขและลาภยศ ตอนจบเป็นรายย่อพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน

ตัวอย่างตอนสรรเสริญพระนารายณ์

โอมสิทธิสิริสรวงศรีแก้ว แฝวฤตยู เอาจูปนแทน แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน บิน
เอาครุทมาซี สี่ถือสังข์จักรครุธารณี ภิรุอวตาร อสุรแลงลาญทัก ทศนียจรนาย ฯ แห่ง
พระแสงศรปลิวาด ฯ

คุณค่า ลิลิตโองการแข่ง สะท้อนอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมร และพราหมณ์อย่างชัดเจน สมเด็จพระเจ้าอยู่ทองทรงรับการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระราชพิธีศรีสังฆานจากเขมรมาใช้ เพื่อความมั่นคงของบ้านเมืองในระยะที่เพิ่งก่อสร้างราชอาณาจักร โดยลิลิตโองการแข่งน้ำเขียนขึ้นเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งพิธีกรรมนี้ยังคงปฏิบัติสืบเนื่องมาจากถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตโองการแข่งน้ำ ยังสะท้อนลักษณะการใช้ถ้อยคำสำนวนที่เฉพาะ คือใช้คำที่เข้าใจยาก และเป็นคำห้วนหนักแน่น เพื่อให้เกิดความน่าเคารพยำเกรง ความพรรณนาบางตอนละเอียดละออ นอกจากนี้ยังใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทโคลงห้าและรายดั้น ซึ่งมีจังหวะลีลาไม่ราบรื่น ช่วยเพิ่มความเข้มข้นลงในขณะทำพิธีด้วย

๓.๒.๒ มหาชาติคำหลวง

มหาชาติคำหลวงเป็นหนังสือมหาชาติฉบับภาษาไทย และเป็นประเภทคำหลวงเรื่องแรก โดยสอดคล้องกับลักษณะของวรรณคดีประเภทคำหลวงที่สำคัญ ๓ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่หนึ่ง เป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้านายชั้นสูง ลักษณะที่สอง เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาและศีลธรรม และลักษณะที่สาม นิยมใช้คำประพันธ์หลายประเภท

ด้านผู้แต่งและปีที่แต่งมหาชาติคำหลวงนั้น ปรากฏหลักฐานในเรื่องพงศาวดารฉบับ คำหลวงกล่าวยืนยันปีที่แต่งไว้ตรงกัน มหาชาติคำหลวงในสมัยอยุธยานี้หายไป ๖ กัณฑ์ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระบรมราชโองการให้พระราชอาคันและ นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งซ่อมให้ครบ ๑๓ กัณฑ์ เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๖ พุทธศักราช ๒๓๔๗ กัณฑ์ ที่แต่งเพิ่มภายหลัง ได้แก่ กัณฑ์หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และฉกษัตริย์

ผู้แต่ง สันนิษฐานว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรด ฯ ให้นักปราชญ์ราช บัณฑิตช่วยกันแต่ง เมื่อจุลศักราช ๘๔๔ หรือพ.ศ. ๒๐๒๕

ลักษณะการแต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์หลายอย่าง คือ โคลง ร่าย กาพย์ และฉันท มีภาษาบาลีแทรกตลอดเรื่อง

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้อ่านหรือสวดในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วัน เข้าพรรษา

เนื้อเรื่องย่อ มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ สรุปเนื้อหาโดยสังเขปได้ดังนี้

กัณฑ์ทศพร เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แล้วเสด็จไปเทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ต่อจากนั้นเสด็จไปโปรดพุทธบิดา และพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ เกิดฝนโบกขรพรรษ พระสงฆ์ สาวกกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงเรื่องพระเวสสันชชาติ เริ่มตั้งแต่เมื่อปีที่ ๙๘ นับเป็นแต่ ปัจจุบัน พระนางมุกุตีซึ่งจะทรงเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร ทรงอธิษฐานขอเป็นมารดาของผู้มี ใจบุญ จบลงตอนพระนางได้รับพระ ๑๐ ประการจากพระอินทร์

กัณฑ์หิมพานต์ พระเวสสันดรทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสัญชัยกับพระ นาวมุกุตี แห่งแคว้นสรีราชฎร์ประสูติตรอกพ่อค้า เมื่อพระเวสสันดรได้เวนราชสมบัติจากพระมารดา ได้พระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่กษัตริย์แห่งแคว้นกลิงราชฎร์ ประชาชนไม่พอใจ พระเวสสันดร จึงถูกเนรเทศไปอยู่ป่าหิมพานต์

กัณฑ์ทานกัณฑ์ ก่อนเสด็จไปอยู่ป่า พระเวสสันดรได้พระราชทานสัตตคกทาน คือ ช้าง ม้า รถ ทาสชาย ทาสหญิง โคนม และนางสนม อย่าง ๗๐๐

กัณฑ์วนประเวสน์ พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรีพระชายา พระขาลีและพระ กันหาพระโอรสพระธิดา เสด็จจากเมืองผ่านแคว้นเจตราชฎร์จนเสด็จถึงเขาวงกตในป่าหิมพานต์

กัณฑ์ชูชก ชูชกพราหมณ์ขอทานได้นางอมิตตาเป็นภรรยา นางใช้ให้ไปขอสองกุมาร ชูชกเดินทางไปสืบข่าวในแคว้นสรีราชฎร์ สามารถหลบลีการทำร้ายของชาวเมือง พบเจตบุตร ลวงเจตบุตร ให้บอกทางไปยังเขาวงกต

กัณฑ์จุลพน ชูชกเดินทางผ่านป่าตามเส้นทางตามที่เจตบุตรแนะนำจนถึงที่อยู่ของ อัจจุตฤยี

กัณฑ์มหาพน ชูชกลวงอัจฉุฎฐิ ให้บอกทางผ่านป่าใหญ่ไปยังที่ประทับของพระ
เวสสันดร

กัณฑ์กุมาร ชูชกทูลขอสองกุมาร ทูตีสองกุมารเฉพาะพรพักตร์พระเวสสันดร แล้ว
พาออกเดินทาง

กัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีเสด็จกลับมาจากหาผลไม้ที่ป่า ออกติดตามสองกุมารตลอก
คืน จนถึงทางวิสัยฎฐิเฉพาะพระพักตร์พระเวสสันดร เมื่อทรงฟื้นแล้ว พระเวสสันดรเล่าความจริง
เกี่ยวกับสองกุมาร พระนางทรงอนุโมทนาด้วย

กัณฑ์สักกบรรพ พระอินทร์ทรงเกรงว่าจะผู้ที่มาพระนางมัทรีไปเสีย ทรงแปลงเป็น
พราหมณ์ชรามาทูลของพระนางมัทรีแล้วฝากไว้ที่พระเวสสันดร

กัณฑ์มหาราช ชูชกเดินทางเข้าแคว้นสีวีราชฎฐิ พระเจ้าสญชัยทรงไล่สองกุมาร ชู
ชกได้รับพระราชทานเลี้ยง และถึงแก่กรรมด้วยการบริโภคอาหารมากเกินไป

กัณฑ์ฉกษัตริย์ พระเจ้าสญชัย พระนางมุสดี พระชาติ และพระกัณหาสด็จไปทูล
เชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับ เมื่อกษัตริย์หกพระองค์ ทรงพบกัน ก็ทรงวิสัยฎฐิ ฝนโบกข
พรรษตก จึงทรงฟื้นขึ้น

กัณฑ์นครกัณฑ์ กษัตริย์ทั้งหกพระองค์เสด็จกลับพระนคร พระเวสสันดรได้
ครองราชย์ดังเดิม บ้านเมืองสมบูรณฟูนสุข

คุณค่า มหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาโดยตรง เป็นหนังสือ
มหาชาติฉบับภาษาไทยเล่มแรก ที่ปรากฏหลักฐานเหลืออยู่ มีใจความใกล้เคียงกับข้อความที่แต่ง
เป็นภาษาบาลี แสดงถึงความสามารถในการแปลและเรียบเรียงข้อความ อย่างไรก็ดี การแทรกบาลี
ลงไว้ยืดยาวและมีบทแปลภาษาไทยสั้น ทำให้ฟังยากจนต้องมีการแต่งกาพย์มหาชาติขึ้นใหม่ในสมัย
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มหาชาติคำหลวงทั้งของเดิมและที่แต่งซ่อมใหม่ในรัชกาลที่ ๒ นี้
นักปราชญ์ราชบัณฑิตที่เป็นกวีหลายท่านช่วยกันแต่ง จึงมีสำนวนโวหารและถ้อยคำไพเราะ แทรกไว้
ด้วยรสวรรณคดีหลายประการ เช่น ความโศก ความอาลัยรัก ความน้อยใจ และความงามของ
ธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังให้ความรู้ทางด้านภาษา ทำให้ทราบคำโบราณ คำแผลง และ
ภาษาต่างประเทศ เช่น สันสกฤต เขมร เป็นต้น

มหาชาติคำหลวงแสดงถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และความเชื่อในบุญกุศลที่
เกิดจากฟังเทศน์เรื่องมหาชาติของคนไทยสืบต่อมาจากสุโขทัย นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง การโปรดเกล้า ๆ ให้ประชุม
นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวง อาจเทียบได้กับพญาลีไททรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิ
พระร่วง

๓.๒.๓ ลิลิตยวนพ่าย

ลิลิตยวนพ่ายเป็นวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติ หรือสวดตีวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ โดยยอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงรบชนะพระเจ้าติโลกราช เจ้าเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ.๒๐๑๗ ความสามารถและชัยชนะในการศึกษาสงครามครั้งนี้เป็นเหตุให้เกิดการสวดตีวีรกรรมของพระมหากษัตริย์และแต่งลิลิตยวนพ่าย โดยคำว่า ยวน หมายถึง ไทยล้านนาหรือในที่นี้คือเมืองเชียงใหม่

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นลิลิตตัน ประกอบด้วยร้อยด้นโคลงตันบาทกฤษณรแต่งสลับกันไป

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อยอพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสวดตีชัยชนะที่มีต่อเชียงใหม่

เนื้อเรื่องย่อ ตอนต้นกล่าววามัศจรรย์พระพุทธรูปเจ้าและนำหัวขี้ธรรมมาแจกแจงทำนองยกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ทรงคุณธรรมชื่อนั้น ๆ กล่าวถึงพระราชประวัติ ตั้งแต่ประสูติจนได้ราชสมบัติ ต่อมาเจ้าเมืองเชียงขึ้น(เซลิยง)เอาใจออกหาง นำทัพเชียงใหม่มาตีเมืองชัยนาท แต่ถูกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตีแตกกลับไป และยึดเมืองสุโขทัยคืนมาได้ แล้วประทับอยู่เมืองพิษณุโลก เสด็จออกบวชชั้วระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นกล่าวถึงการทำสงครามกับเชียงใหม่อย่างละเอียด แล้วบรรยายเหตุการณ์ทางเชียงใหม่ ว่าพระเจ้าติโลกราชเสียพระจริต ประหารชีวิต หนานบุญเรืองราชบุตร และหมื่นดงนครเจ้าเมืองเชียงขึ้น ภรรยาหมื่นดงนครไม่พอใจเลยมีสารมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและขอกองทัพไปช่วย พระเจ้าติโลกราชทรงยกทัพมาป้องกันเมืองเชียงขึ้น เสร็จแล้วเสด็จกลับไปรักษาเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงกรีธาทัพหลวงขึ้นไปรบตีเชียงใหม่ จนพ่ายและได้เมืองเชียงขึ้น ตอนสุดท้ายสรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง

ตัวอย่างข้อความบางตอน กล่าวถึงการแต่งยวนพ่าย

สารสยามภาคพร้อม	กลกานท
นี้ถาคือคุ่มาลาสวรรค	ช่อช้อย
เบญญาพิศาลแสดง	เดอมกยรติพระธา
คือคุ่มไหมแสงร้อย	กึ่งกลาง

คุณค่า ลิลิตยวนพ่าย มีลักษณะเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ แต่งขึ้นเนื่องจากความสดุดีในพระปรีชาสามารถของพระบรมไตรโลกนาถ มีคุณค่าทาง

ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอย่างยิ่ง เพราะบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียด เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือ ลิลิตยวนพ่ายยังมีลักษณะดีเด่นเพราะใช้ถ้อยคำไพเราะ ใช้โวหารพรรณนาที่ก่อให้เกิดจินตภาพ ให้อารมณ์ชื่นชมยินดีในบุญญาธิการของพระเจ้าแผ่นดิน และความรุ่งเรืองของบ้านเมือง มักใช้ถ้อยคำโบราณและคำสันสกฤต ทำให้กวีภายหลังถือเป็นแบบอย่าง เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายเพื่อสดุดีวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๓.๒.๔ ลิลิตพระลอ

ลิลิตพระลอเป็นนิยายที่เชื่อว่ามีเค้าโครงเรื่องจริงจากตำนานทางล้านนา โดยเชื่อว่าเมืองสรองน่าจะตั้งอยู่ที่อำเภอร่องขาว จังหวัดแพร่ ส่วนเมืองสรวงน่าจะอยู่ในอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง วรรณคดีเรื่องนี้ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของวรรณคดีประเภทลิลิต โดยพิจารณาจากโครงเรื่องที่น่าตื่นเต้น มีบทสะท้อนใจบทรัก และความสยดสยองการใช้ถ้อยคำและโวหารยอดเยี่ยม

มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและระยะเวลาในการแต่งลิลิตพระลอมากมาย แต่ยังไม่ได้ข้อสรุปที่ชัดเจน เมื่อพิจารณาจากรายบทนำเรื่อง ซึ่งกล่าวสดุดีพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาที่ทรงมีชัยแก่ชาวลานนาที่ว่า "ฝ่ายช้างยวนแพ่พ่าย ฝ่ายช้างลาวประลัย ฝ่ายช้างไทยชัยยศคืบยังประเทศพิศาล" พอสันนิษฐานได้ว่าช่วงเวลาแต่งลิลิตพระลอ จะต้องอยู่ภายหลังการชนะศึกเชียงใหม่อีกครั้งใดครั้งหนึ่ง อาจเป็นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๒๐๑๗) หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๒๐๕)อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาถึงลักษณะคำประพันธ์ ลิลิตพระลอแต่งโดยใช้รูปแบบลิลิต ซึ่งเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ส่วนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมักแต่งโคลงฉันทน์เป็นส่วนมาก เช่น โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธ์คำฉันท์ ลิลิตพระลอยังใช้ภาษาเก่ากว่าภาษาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น คำ "ซิ่นแล" และคำ "แวน" ซึ่งเป็นคำที่มีใช้ในมหาชาติคำหลวงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นอกจากนี้หนังสือจินตตามณีของพระโหราธิบดี สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ยกโคลงในลิลิตพระลอเป็นตัวอย่างโคลงสี่สุภาพ จากเหตุผลดังกล่าวจึงสันนิษฐานกันว่า ลิลิตพระลอ จะต้องแต่งก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรพราหมณ์ ทรงพิจารณาโคลงที่บอกผู้แต่งในสองบทท้ายเรื่องที่ขึ้นต้นว่า "จบเสรีจุมหาราชเจ้า นิพนธ์" และ "จบเสรีจเยวราช บรรจง" ทรงสันนิษฐานว่าลิลิตพระลออาจแต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน ในขณะที่ผู้แต่งยังเป็นพระมหาอุปราชา ต่อมาพระมหาอุปราชาพระองค์นั้นได้รับรัชทายาทเป็นพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

อาจเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิปดีที่ ๓ สมเด็จพระรามาธิปดีที่ ๒ หรือ สมเด็จพระบรมราชาหน่อ
พุทธางกูรก็ได้ (พระวรเวทย์พิสิฐ, ๒๕๔๕, หน้า ๒๑)

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏว่าผู้ใดแต่ง

ลักษณะการแต่ง เป็นคำประพันธ์ประเภทลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยร่ายสุภาพ
และโคลงสุภาพเป็นส่วนใหญ่ บางโคลงมีลักษณะคล้ายโคลงดั้นและโคลงโบราณ และร่ายบางบท
เป็นร่ายโบราณและร่ายดั้น

วัตถุประสงค์ในการแต่ง แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อให้เป็นที่สำราญพระราช
หฤทัย

เนื้อเรื่องย่อ เมืองสรวงและเมืองสรองเป็นศัตรูกัน พระลोकษัตริย์เมืองสรวงทรง
พระสิริโฉมยิ่ง จนเป็นที่ต้องพระทัยพระเพื่อนพระแพงราชธิดาของท้าวพิชัยพิชณุกร กษัตริย์แห่ง
เมืองสรอง นางรินนางโรย พระพี่เลี้ยง ได้ขอให้ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอคเสด็จมาเมือง
สรวง เมื่อพระลอคต้องเสน่ห์ได้ตรัสลาพระนางบุญเหลือพระราชมารดา และนางลักษณวดี มเหสี
เสด็จไปเมืองสรองพร้อมกับนายแก้วนายขวัญ พระพี่เลี้ยง เมื่อเดินทางมาถึงแม่น้ำกาหลง พระลอค
ทรงเสียน้ำว่าตนจะเป็นอย่างไร ปรากฏว่าเป็นร่างร้าย แต่พระลอคทรงตัดสินใจเดินทางต่อไปยัง
เมืองพระเพื่อนพระแพง โดยมีไก่ผีของปู่เจ้าสมิงพรายล่อพระลอคกับนายขวัญและนายแก้วไปจนถึง
สวนหลวง นางรินนางโรยออกอุบายลอบนำพระลอคกับนายแก้วและนายขวัญไปไว้ในตำหนักของ
พระเพื่อนพระแพง ท้าวพิชัยพิชณุกรทรงทราบเรื่องก็ทรงพระเมตตารับสั่งจะจัดการอภิเษกพระลอค
กับพระเพื่อนและพระแพงให้ แต่พระเจ้าย่าเลี้ยงของพระเพื่อนพระแพงยังคงผูกใจเจ็บจากรื่องราว
ในอดีตระหว่างสองเมือง จึงอ้างรับสั่งท้าวพิชัยพิชณุกรตรัสสั่งใช้ให้ทหารไปรุมจับพระลอค พระ
เพื่อนพระแพงและพระพี่เลี้ยงทั้งสี่ช่วยกันต่อสู้จนสิ้นชีวิตทั้งหมด เมื่อท้าวพิชัยพิชณุกรทรงทราบ
จึงพิโรธพระเจ้าย่าและทหารอย่างมาก รับสั่งให้ประหารชีวิตทุกคน พระนางบุญเหลือทรงส่งทูตมา
ร่วมงานพระศพกษัตริย์สาม ในที่สุดเมืองสรวงและเมืองสรองกลับมีไมตรีต่อกัน

ตัวอย่าง บทโศก เช่น ตอนพระนางบุญเหลือทรงรำพันเมื่อพระลอคทูลลาไปเมืองสรอง

คงชีพหวังได้พึง	ภูมี พ่อแล
ม้วยชีพหวังฝากผี	พ่อได้
ตั้งถาพ้อจักลี-	ลาจาก ออกนา
ผีแม่ตายจักได้	ฝากให้ใครเผา

ตัวอย่างบทพรรณนาความรัก เช่น บทพรรณนาความรักของพระลอคที่คร่ำครวญถึง
แม่ขณะเดินทางมาถึงแม่น้ำกาหลง

ร้อยชู้ฤาเท่าเนื้อ	เมียตน
เมียแล่พันฤาดล	แม่ได้
ทรงครรรค์คลอดเป็นคน	ถ่าง่า เลยนา
เลียงยากนักท้าวไท	ธิดาผู้มีคุณ

คุณค่า ลิลิตพระลอได้เค้าเรื่องมาจากนิทานพื้นเมือง แสดงถึงสภาพความเป็นไปของสังคมในเวลานั้นอย่างเด่นหลายประการ อาทิ ด้านการปกครอง คือ เป็นเมืองเล็ก ๆ ตั้งเป็นอิสระแก่กัน และการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้านความเชื่อ เช่น เชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ เสน่ห์ยาแฝด โขศกลาง ความฝัน และความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินพระพี่เลี้ยงทั้ง ๔ ดังปรากฏในสุภาพิตพระร่วง ที่ว่า "อาสาเจ้าจนตัวตาย" นอกจากนี้ ยังทำให้เห็นสภาพสังคมทั่วไป เช่น การใช้ช้างทำสงครามและเป็นพาหนะ ความนิยมและขบถร้อง และการบรรจุพระศพกษัตริย์ลงโลงทอง

ด้านการแต่ง จะสังเกตได้ว่า โคลงหรือรายในลิลิตพระลอหลายบทยังไม่เป็นลักษณะของรายสุภาพหรือโคลงสุภาพที่มีแบบแผน หรือฉันทลักษณ์ที่เคร่งครัดในเรื่องคำเอกและคำโท หรือจำนวนคำในแต่ละวรรคเหมือนดังที่ปรากฏในตำราฉันทลักษณ์สมัยปัจจุบัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะยังอยู่ในช่วงของการทดลองแต่งหารูปแบบที่เหมาะสม และยังไม่มีการตราเป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอนขึ้น (ชลดา เรื่องรักษ์ลิลิต, ๒๕๔๔, หน้า ๙) อย่างไรก็ตาม มีคำประพันธ์บทถือเป็นว่าเป็นบทครูด้วย เช่น พระโหราธิบดี กวีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ยกโคลงที่แต่งถูกแผนบังคับ และมีความไพเราะไปไว้เป็นแบบอย่างโคลงสี่สุภาพในหนังสือจินตามณี ซึ่งโคลงบทนี้เป็นตอนที่พระเพื่อนพระแพงตรัสแก่พระพี่เลี้ยงหลังจากได้ยินเสียงขบชอยอโหมพระลอ

เสียงภาเสียงเล่าอ้าง	อันใด พี่เอย
เสียงย่อมยอใคร	ทั่วหล้า
สองซื่อพี่หลับไหล	ลิมตื่น ภาพี่
สองพี่คิดเองอ้า	อย่าได้ถามเฝ้า

๓.๒.๕ โคลงนิราศหริภุญชัย

โคลงนิราศหริภุญชัย นับเป็นโคลงนิราศเรื่องแรกในวรรณคดีไทย กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า แต่งขึ้นประมาณสามร้อยปีเศษแล้ว คือแต่งในปี พ.ศ. ๒๑๘๐ หรือก่อนนั้นขึ้นไป (ตำราชนูปภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา, ออนไลน์) ประเสริฐ ณ นคร ได้ศึกษาโคลงเรื่องนี้โดยเทียบกับต้นฉบับภาษาไทยเหนือที่เชียงใหม่และลงความว่าจะแต่งขึ้นในสมัย พ.ศ.

๒๐๖๐ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นเวลาที่พระแก้วมรกตยังอยู่ที่เจดีย์เชียงใหม่ เนื่องจากนิราศเรื่องนี้ กล่าวถึงพระแก้วมรกตไว้ด้วย (ไพเราะ มากรักษา, ๒๕๔๘, หน้า ๖๕)

การศึกษาโครงนิราศหรืออุโฆษมีอุปสรรคในการศึกษาหลายอย่าง เช่น ศัพท์ส่วนใหญ่เป็นศัพท์โบราณถิ่นพายัพ แม้ถิ่นพายัพจะคงใช้ภาษาไทยโบราณมาจนบัดนี้ แต่หนังสือเล่มนี้มีศัพท์เป็นจำนวนมาก ซึ่งคนทั่วไปไปลิ้มความหมายเสียหมด ชื่อโบราณสถาน วัดวาอารามต่าง ๆ ในเรื่อง บางวัดร้างไป บางวัดเปลี่ยนชื่อไป ผู้อ่านส่วนมากไม่ทราบ มีศัพท์บาลีสันสกฤตจำนวนมาก ปะปนอยู่ด้วย

ผู้แต่ง สันนิษฐานกันว่าผู้แต่งอาจชื่อ ทิพ แต่งไว้เป็นภาษาไทยเหนือ ต่อมาเป็นผู้ถอดออกมาเป็นภาษาไทยกลาง

ลักษณะการแต่ง เดิมแต่งไว้เป็นโคลงไทยเหนือ ต่อมาผู้ถอดเป็นโคลงสุภาพ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อบรรยายความรู้สึกที่ต้องจากหญิงรักไปนมัสการพระธาตุหรืออุษยชัยที่เมืองหรืออุษยชัย (ลำพูน)

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงการเดินทางไปนมัสการพระธาตุหรืออุษยชัยที่เมืองหรืออุษยชัย (ลำพูน) ก่อนออกเดินทางไปนมัสการลาพระพุทธรูปหรือพระมิ่งราชหรือพระมิ่งรายซึ่งสถิต ณ ศาลาเทพารักษ์ นมัสการลาพระแก้วมรกต เมื่อเดินทางพบสิ่งใดหรือตำบลใดก็พรรณนาคร่ำครวญรำพันรักไปตลอดจนถึงเมืองหรืออุษยชัยได้นมัสการพระธาตุ สมความตั้งใจ บรรยายพระธาตุ งานสมโภชพระธาตุ ตอนสุดท้ายลาพระธาตุกลับเชียงใหม่

คุณค่า วรรณคดีเรื่องนี้เป็นหลักฐานยืนยันถึงที่ตั้งปูชนียสถาน และโบราณวัตถุที่เชียงใหม่และลำพูน กล่าวถึงการเล่นมหรสพต่าง ๆ ในสมัยโบราณ และวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น สุธนุ สมุทรโฆษ พระรถเมรี เป็นต้น สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับความสำคัญของโคลงหรืออุษยชัย ไว้ในฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ ว่า "อาจเป็นต้นแบบอย่างของนิราศที่แต่งเป็นโคลงและกลอนกันในกรุงศรีอยุธยาตลอดมาจนกรุงรัตนโกสินทร์ ถ้ามิได้เป็นแบบอย่างก็เป็นนิราศชั้นเก่าที่สุด" ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่าและอิทธิพลของวรรณคดีเรื่องนี้ต่อวรรณคดีในยุคหลัง

๓.๒.๖ โคลงทวาทศมาส

โคลงทวาทศมาส หมายถึง โคลงสิบสองเดือน โดยมาจากรากศัพท์ว่า “ทวา-ทศมาส” แปลตามศัพท์ว่า “๑๒ เดือน” จัดเป็นโคลงโบราณ

ผู้แต่ง ในทำนองเรื่องบอก ผู้แต่งไว้ ตามโคลงบทที่ว่า

การกลอนนี้ตั้งอาทิ	กวี หนึ่งนา
เขาวราชสามนต์ไทร	แผ่นหล้า
ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐกษัตริย์	ช่วยแก้กลกาลอน

อย่างไรก็ดี ยังมีข้อถกเถียงไม่เป็นที่ยุติถึงเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่ง และมีข้อสันนิษฐานผู้แต่งต่างกันไป เช่น ผู้รู้บางท่านสันนิษฐานว่าผู้แต่ง คือ ขุนศรีกวีราช ขุนพรหมมนตรี และขุนสารประเสริฐ บางท่านว่า พระเขาวราชนิพนธ์ โดยมีขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ เป็นผู้ช่วยแก้กล่าสำนวน บ้างก็ว่า ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ เป็นผู้ช่วยกันนิพนธ์ เพื่อถวายสมเด็จพระยุพราช ส่วนสมัยที่แต่งนั้น อาจจะเป็นสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (สิทธา พินิจภูวดล และปรีชา หิรัญประดิษฐ์, ๒๕๕๙, หน้า ๒-๕๑)

ลักษณะการแต่ง โคลงต้นวิริษมาลี ขึ้นด้วยรายต้น ๑ บท โคลงอีก ๒๕๘ บท จบลงด้วยรายต้น ๑ บท รวมทั้งสิ้น ๒๖๐ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง มีผู้สันนิษฐานว่าคงแต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ มิได้จากนางจริง

เนื้อเรื่องย่อ ตอนต้นบทประนามบท สรรเสริญเทพเจ้า และพระเจ้าแผ่นดิน ชมความงามของนางและกล่าวถึงการที่ต้องจากมา กล่าวถึงบุคคลในวรรณคดี เช่น พระอนิรุทธ์ พระสมุทโรช พระสุธนู พระสุตรธนู แล้วแสดงความน้อยใจที่ตนไม่อาจไปอยู่ร่วมกับนางอีกอย่างบุคคลเหล่านั้น จากนั้นนำเหตุการณ์ต่าง ๆ และลมฟ้าอากาศในรอบปีหนึ่ง ๆ ตั้งแต่เดือน ๕ ถึง เดือน ๔ มาพรรณนา เดือนใดมีพิธีอะไรก็นำมากล่าวไว้ละเอียดละออ เช่น เดือนสิบเอ็ดมีพิธีอาศวกุช เดือนสิบสองมีพิธีจองเปรียงลอยพระประทีป เดือนยี่ประกอบพิธีตรียัมปวาย และเดือนสี่กระทำพิธีตรุษ เป็นต้น ต่อจากนั้นถามข่าวคราวของนางจาก ปี เดือน วัน และยาม ขอพระเทพเจ้าให้ได้พบนาง ตอนสุดท้ายกล่าวสรรเสริญพระบารมีพระเจ้าแผ่นดิน

ตัวอย่างการพรรณนาความตามเดือน

เดือนห้า

ฤดูเดือนเจตรร้อน	ทรวงธ
ทุกยามโครดวง	ต่วนน้อง
จำรจำเราจร	อรนิตร หายแม่
อินทรพรหมยมป้อม	ไปคีน

เดือนหก

เดือนหก	เดือนหก
เดือนหก	เดือนหก
เดือนหก	เดือนหก
เดือนหก	เดือนหก
เดือนหก	เดือนหก

คุณค่า โคลงทวาทศมาส ให้ความรู้เกี่ยวกับชนบประเพณีและความเป็นอยู่ของอยุธยา มีแนวการบรรยายความร่ำอาลัยถึงนางอันเป็นที่รักอย่างละเอียดลึกซึ้งกว่าวรรณคดีเรื่องอื่นที่น่าสังเกตคือโคลงเรื่องเป็นทำนองนิราศ แต่ไม่มีการเดินทางไปที่ใด ใช้เวลาเป็นเครื่องมือพรรณนาถึงนางแทนสถานที่ เป็นพื้นฐานให้กวีรุ่นหลังไว้เป็นแบบอย่าง เช่น พระยาตรัง นายรินทร์ ธิเบศร์ (อิน) วรรณคดีเรื่องนี้จึงมีความแปลกใหม่จากวรรณคดีเรื่องก่อน ๆ โคลงทวาทศมาส ยังเป็นที่นิยมแต่งตามกันมาโดยเฉพาะกระบวนการพรรณนาแสดงความรักความอาลัย การเปรียบเทียบคู่พระคู่นางในวรรณคดีประเภทที่มีเค้าจากชาดก เช่น สมุทโฆษชาดก สุธนชาดก ฯลฯ (สุภา พักข้อง, ๒๕๓๐)

๓.๒.๖ โคลงกำสรวล

โคลงกำสรวล เป็นโคลงเก่าแก่ เชื่อว่าอาจแต่งสมัยเดียวกับโคลงนิราศหรืออุโฆษและโคลงทวาทศมาส จัดเป็นโคลงต้นแบบของการแสดงความเศร้าโศกอาลัย และมีอิทธิพลต่อการแต่งโคลงในยุคต่อมา คำว่า “กำสรวล” เป็นภาษาเขมร แปลว่า ร้องไห้ หมายถึงบทประพันธ์ที่เขียนทำนองคร่ำครวญถึงนางที่รัก ในการที่ต้องจากสถานที่ไป บางคนเรียกว่า โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ เพราะเชื่อว่าศรีปราชญ์เป็นคนแต่ง เหตุที่เชื่อว่า เพราะปรากฏว่าออกชื่อผู้แต่งว่า “ศรี” ไว้หลายตอน

ผู้แต่ง ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าผู้ใดแต่ง

ลักษณะการแต่ง แต่งด้วยโคลงตั้งบาททกุยชร บทแรกเป็นรายต้น มีราย ๑ บท โคลงต้น ๑๒๙ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อแสดงความอาลัยคนรัก

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มด้วยรายสตุติกรุงศรีอยุธยาว่ารุ่งเรืองงดงาม เป็นศูนย์กลางแห่งพุทธศาสนา ราษฎร์สมบุรณ์พูนสุข ต่อจากนั้นกล่าวถึงการที่ต้องจากนาง แสดงความหวังใจไม่แน่ใจว่าควรจะฝากนางไว้กับผู้ใด เดินทางผ่านตำบลหนึ่ง ๆ ก็รำพันเปรียบเทียบชื่อตำบลเข้ากับความอาลัยที่มีต่อนาง ตำบลที่ผ่าน เช่น บางกะจะ เกาะเรียน ด่านขนอน บางไทรนาง บางขดาน ย่านขวาง ราชคราม พุงพญาเมือง ทะเลเชิงราก นอกจากนี้ได้นำบุคคลในวรรณคดีมาเปรียบเทียบ

กับเหตุการณ์ในชีวิตของตน เกิดความทุกข์ระทมที่ยังไม่ได้พบนางอีกอย่างบุคคลในวรรณคดี
เหล่านั้น โดยกล่าวถึง พระรามกับนางสีดา พระสุทรธนู(สุธน)กับนางจिरาประภา และ พระสมุท
โรฆกับนางพิชทุมตีว่าต่างได้อยู่ร่วมกันอีก ภายหลังที่ต้องจากกันช่วงเวลาหนึ่ง การพรรณนาสถานที่
สิ้นสุดลงโดยที่ไม่ถึงนครศรีธรรมราช

คุณค่า โคลงกำสรวลใช้คำที่เป็นภาษาโบราณ ภาษาถิ่น ภาษาบาลี ภาษา
สันสกฤตและภาษาเขมรอยู่มาก โคลงกำสรวลแสดงให้เห็นความวิจิตรระการตาของปราสาทราชวัง
และวัดวาอารามของกรุงศรีอยุธยา ความเป็นอยู่ของประชาชนในด้านการแต่งกาย อาหารการกิน
การเล่นรื่นเริง และสภาพภูมิศาสตร์ตามเส้นทางเดินทางของกวี

๓.๓ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนกลาง

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยอยุธยาตอนกลาง ที่ปรากฏหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

พระเจ้าทรงธรรม ได้แก่ กาพย์มหาชาติ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้แก่

๑) โคลงสุภาชิต ๓ เรื่อง ได้แก่ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอน
พระราม และโคลงราชสวัสดิ์

๒) สมุทโรฆคำฉันท์ตอนกลาง

๓) บทพระราชนิพนธ์โคลงโต้ตอบกับกวีอื่นๆ

พระมหาราชครู ได้แก่

๑) เสือโคคำฉันท์

๒) สมุทโรฆคำฉันท์ตอนต้น

พระโหราธิบดี ได้แก่

๑) จินตามณี

๒) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ

ศรีปราชญ์ ได้แก่

๑) อนิรุทธคำฉันท์

๒) โคลงเบ็ดเตล็ด

พระศรีมโหสถ ได้แก่

๑) กาพย์ห่อโคลง

๒) โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๓) โคลงอักษรสามหมู่

๔) โคลงนิราศนครสวรรค์

ขุนเทพกระวี ได้แก่ คำฉันท์ดุขภูสิ้งเวยกล่อมช้าง

ในที่นี้ จะขอยกวรรณคดีสำคัญในสมัยอยุธยาตอนกลางบางเรื่องมาอธิบาย ดังนี้

๓.๓.๑ กภาพยมหาชาติ

กภาพยมหาชาติ เป็นวรรณคดีเก่าแก่เล่มหนึ่ง ที่แต่งขึ้นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า กภาพยมหาชาติน่าจะแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม มีประมุขนักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่งขึ้น ในช่วง พ.ศ. ๒๑๔๕ - ๒๑๗๐ เนื้อหา ภาษา และคำประพันธ์ เนื้อหาของกภาพยมหาชาตินั้น เป็นการเล่าเรื่องมหาชาติหรือเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กภาพยมหาชาติที่เหลือตกทอดมาจนปัจจุบันมีไม่ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เพราะสูญหายไประหว่างเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เหลือเพียง ๓ กัณฑ์ คือกัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์สักกบรรพ

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่สันนิษฐานว่าเป็นพระเจ้าทรงธรรม

ลักษณะการแต่ง ร่ายโบราณ แต่งโดยยกคาถาภาษาบาลีขึ้นมาประโยคหนึ่ง แล้วแต่งภาษาไทยเล่าสลับกันไปจนจบเรื่อง โดยคำแปลภาษาไทยมีลักษณะอธิบายความอย่างละเอียดพิศดารกว่ามหาชาติคำหลวง

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง

เนื้อเรื่องย่อ เป็นการเล่าเรื่องมหาชาติ เนื้อหาดำเนินเช่นเดียวกับมหาชาติคำหลวง ตัวอย่าง กัณฑ์วนประเวศน์

เต จัตตาโร ชัตติยา อันว่าพระบรมกษัตริย์ทั้งสี่ศรีสุริยวงศ์ เมื่อเสด็จบทธจรประสงค์สู่เขาครีวงภู มิได้แจ้งทางที่กำหนดดำเนินไพร ด้วยความเข้ญใจก็จำเป็น ปติปเถทอดพระเนตรเห็นมหาชน อันเดินทวนทางถนนนั้นมา ก็ตรัสถามถึงมรคาเขาคันธมาทน์ ..."

คุณค่า กภาพยมหาชาติมีถ้อยคำไพเราะ สละสลวย เข้าใจง่าย เนื่องจากคำแปลที่พิศดารมุ่งให้ประชาชนเข้าใจและซาบซึ้งในเนื้อเรื่อง

๓.๓.๒ สมุทโฆษคำฉันท์

สมุทโฆษคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดในกระบวนคำฉันท์

ผู้แต่ง สมุทโฆษคำฉันท์มีผู้แต่งสามท่าน ซึ่งแต่งในยุคสมัยต่างกัน (เปลื้อง ณ นคร, ๒๕๔๕, หน้า ๑๐๓ - ๑๑๔) ดังนี้

๑. พระมหाराชาครู แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่แต่งตั้งแต่ ปี พ.ศ. ใดไม่ปรากฏ คาดว่าน่าจะอยู่ในราว พ.ศ. ๒๒๐๐ ท่านได้แต่งไว้ ๑๒๕๒ บท นับตั้งแต่ต้น จนถึง ตอน พระสมุทรโฆษพานางพินทุมตีไปไว้บนศาลเทพารักษ์ เนื่องจากพระมหाराชาครูถึงแก่อนิจกรรมเสียก่อน โดยบทสุดท้ายจบลงด้วยฉันท์ ที่ว่า

พระเสด็จด้วยน้องลีลาส ลูอาศรมอาสา-
นเทพลบุตรอันบนฯ

๒. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง ๒๐๕ บท แต่ไม่จบเรื่อง ก็สวรรคตเสียก่อน ทรงแต่งตั้งแต่ตอน "พระสมุทรโฆษและนางพินทุมตีไปใช้นบน" (แก้บน) จนถึง ตอนที่พิพยาธสองตนรบกัน (ตนหนึ่งตกลงไปในสวน) แต่ยังไม่จบ ทรงแต่งจนถึงสัททวิภิกขิตฉันท์ ๑๙ ที่ว่า

แต่นี้พี่น้อง(ะ)ถึงแก่กรรม(ะ)พิกล เรียมฤจะยากยล พฐ
ตนภูตาก็จะตายผู้เดียวใครจะแลดู โ้อแก้วกับตนภู ฤเห็น ฯ

๓. พระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นิพนธ์ต่อจากนั้นจนจบเรื่อง นับได้ ๘๖๑ บท หลังจากที่ค้างอยู่นานถึง ๑๖๐ ปี (นับจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑) เนื่องจากไม่มีผู้ใดกล้าแต่งต่อ โดยได้ทรงพระนิพนธ์เป็นสองช่วง และสุดท้ายก็จบเรื่อง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ (จ.ศ. ๑๒๑๑)

ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นคำฉันท์ มีความยาวของเนื้อเรื่อง ๒๑๒๘ บท (นับรวม แถลงท้ายเรื่อง ๒๑ บท) กับโคลงท้ายเรื่องอีก ๔ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้เล่นหนัง เมื่อคราวฉลองพระชนมายุครบ เบญจเพส สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชนิพนธ์ต่อเพราะเสียดายที่เรื่องแต่งไม่จบ ด้านกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสแต่งต่อเพราะละอายที่จะมีคำตำหนิว่าไทยไร้กวี

เนื้อเรื่องย่อ ดัดแปลงมาจากสมุทรโฆษชาดก ในปัญญาชาดก (ชาดกที่มีได้มีอยู่ในพระไตรปิฎก) แต่เนื้อหาตอนที่พระราชครูแต่งนั้น แตกต่างไปจากชาดกอยู่บ้าง ทว่าเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงนิพนธ์ พระองค์ได้ดำเนินตามปัญญาชาดกจนจบเรื่อง มีเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

พระสมุทรโฆษเป็นโอรสของพระเจ้าพินทุทัตและนางเทพยธิดาผู้ครองกรุงพรหมบุรี มีชายาชื่อนางสุรสดา วันหนึ่งทรงได้ข่าวจากนายพรานว่าพบโคลงข้างป่า จึงไปคล้องข้างในป่า เวลาเย็นเสด็จไปพักใต้ร่มโพธิ์ริมสระ พระโพธิ์เทพารักษ์อุ้มพระสมุทรโฆษไปสมนางพินทุมตีราชาธิดาท้าว

สีหนครุฑและนางกนกพดีที่เมืองรมยนครชั่วคืนหนึ่ง ครั้นเช้าก็อุ้มกลับมาส่งในป่า พระสมุทโรฆฆ ตื่นบรรทมมีความอาลัยนาง เสด็จออกตามหาแต่ไม่พบจึงตัดใจเสด็จกลับเมือง ก่อนเข้าเมืองจึงได้ พบพราหมณ์สี่นายจากเมืองรมยนครมาประกาศข่าวสยมพรนางพินทุมดี ฝ่ายนางพินทุมดีตื่น บรรทมไม่พบพระสมุทโรฆฆ ก็ทรงโศกาครุขอร้องให้นางธรีพาพระสมุทโรฆฆมาหานาง ครั้นนางธรีไปทูลความ พระสมุทโรฆฆก็ทรงสั่งให้จัดกองทัพยกตามไปรมยนครกองทัพนั้นไปถึงเมืองพร้อมกับ ทักษตรีย์อื่นๆ ที่มาร่วมงานสยมพรนางพินทุมดี เมื่อถึงวันสยมพร พระสมุทโรฆฆทรงยกครสำเร็จ เพียงพระองค์เดียวได้นางเป็นคู่ แต่กษตรีย์อื่นแค้นใจจึงเกิดศึกชิงนางขึ้น ในที่สุดพระสมุทโรฆฆชนะ ศึก ทำวสีหนครุฑจึงจัดการอภิเษกให้ ต่อมาหนึ่งปี พิทยาธรชื่อรณานิมุข อุ้มเมียเหาะมาพบรณ บุตรพิทยาธรอีกตนหนึ่ง รณบุตรเห็นเมียรณานิมุขเข้าก็ชอบใจ เข้าทำร้ายรณานิมุขแล้วชิงนางไป รณานิมุขหล่นลงมาในราชอุทยานนอนคร่ำครวญอยู่

(เรื่องที่แต่งสม้ยอยุธยาเนื้อเรื่องเพียงเท่านี้)

เนื้อเรื่องที่เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระ ๓ กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส เริ่มด้วยพระสมุทโรฆฆเสด็จมาพบรณานิมุขจึงมอบพระขรรค์วิเศษที่ช่วยให้เหาะเหินได้แก่พระสมุทโรฆฆ ก่อนที่จะทูลลากลับป่าหิมพานต์ พระสมุทโรฆฆจึงชวนนางพินทุมดีเสด็จประพาสป่าหิมพานต์ วันหนึ่งพิทยาธรตนหนึ่งลอบลักพระขรรค์และเหาะหนีไป เมื่อตื่นบรรทมทั้งสองพระองค์ก็ทรงโทมัส เกาะขอนไม้ แต่ขอนไม้ขาด ทั้งสองพระองค์จึงพลัดพรากจากกันไป นางพินทุมดีขึ้นฝั่งได้ก่อน ไปอาศัยอยู่กับหญิงชราผู้หนึ่งในเมืองมัทธาชฐ นางมอบแหวนเพชรให้หญิงนั้นไปขายได้ทองคำเล่มเกวียนมาสร้างศาลาแจกทานให้เป็นที่พึ่งของสมณพราหมณ์ที่เดินทางผ่าน จ้างช่างวาดเขียนภาพเป็นเรื่องของนางกับพระสมุทโรฆฆตั้งแต่ต้นจนถึงตอนที่พลัดพรากจากกันประดับไว้ที่ศาลานั้นด้วย และจ้างคนให้คอยสังเกตอาการของผู้ที่มาชมภาพเหล่านั้นแล้วมารายงานนางเป็นประจำ ฝ่ายพระสมุทโรฆฆ ทรงลอยคอกอยู่กลางน้ำถึง ๗ วัน นางมณีเมขลามาพบและช่วยเหลือให้ขึ้นฝั่งได้ แล้วนางจึงไปรายงานแก่พระอินทร์ พระอินทร์ทรงทราบก็กริ้วบัญชาให้พิทยาธรรนำพระขรรค์ไปคืน พระสมุทโรฆฆจึงได้อาศัยฤทธิ์พระขรรค์นั้นเหาะไปตามหานางพินทุมดี จนถึงเมืองมัทธาชฐ ทรงแปลงกายเป็นพราหมณ์ไปพัก ณ ศาลาที่นางสร้างไว้ และได้เห็นภาพ ทำให้สะท้อนพระทัยจนทรงพระกรรแสงแล้วทรงพระสรวล ผู้เฝ้านำความไปรายงานนางพินทุมดี นางจึงรีบเสด็จมาหาพระสมุทโรฆฆ ทั้งสองพระองค์ทรงยินดีที่ได้พบกัน ต่อมาก็ทรงชวนกันเหาะกลับไปเมืองรมยนครในเวลาเช้า ทำวสีหนครุฑและนางกนกพดีเสด็จออกมารับ จากนั้นทั้งทำวพินทุตและทำวสีหนครุฑทรงมอบราชสมบัติให้พระสมุทโรฆฆครอบครอง แล้วทั้งสององค์ก็ออกบรรพชาเป็นฤาษีจนสิ้นชนมายุไปบังเกิดในพรหมโลก (สุมาลี วีระวงศ์, ออนไลน์)

คุณค่า สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณกรรมชิ้นแรก ๆ ของไทย ที่มีชนบการเล่าเรื่อง ที่ละเอียด คล้ายกับบทละคร มีการเล่าเรื่องโดยสังเขปไว้ในตอนต้น เล่าเรื่องเบิกโรงที่เล่น ก่อนเล่า เรื่องจริง โดยเฉพาะการเล่นเบิกโรงนั้น บ่งบอกถึงประวัติการละเล่นของไทยได้เป็นดี เช่น การเล่น หัวล้านชนกัน เล่นขวาแทงหอก เล่นจระเข้กัดกัน เป็นต้น สมุทรโฆษคำฉันท์ ยังเป็นวรรณกรรมคำ สอน ที่นำนิทานอิงธรรม มาแต่งด้วยถ้อยคำอันไพเราะ ใช้อ่านเพื่อความเพลิดเพลิน และมีคติธรรม

๓.๓.๓ โคลงสุภาชิต ๓ เรื่อง

โคลงสุภาชิต ๓ เรื่อง ได้แก่ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม และ โคลงราชสวัสดิ์ เป็นวรรณคดีประเภทคำสอน โดยสอนแตกต่างกันไป กวีนำเค้ามูลมาจาก รามเกียรติ์ คัมภีร์ของพราหมณ์บ้าง พุทธศาสนาบ้าง

ผู้แต่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ลักษณะการแต่ง โคลงสี่สุภาพ โดยโคลงทศรถสอนพระรามมีจำนวน ๑๒ บท โคลงพาลีสอนน้องมีจำนวนโคลง ๓๒ บท และโคลงราชสวัสดิ์มีจำนวนโคลง ๖๓ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง โคลงทศรถสอนพระราม เพื่อสั่งสอนกษัตริย์ผู้ปกครอง ประเทศ โคลงพาลีสอนน้อง เพื่อสั่งสอนข้าราชการ ส่วนโคลงราชสวัสดิ์ เพื่อสั่งสอนข้าราชการ ความละเอียดกว่าโคลงพาลีสอนน้อง

เนื้อเรื่องย่อ

โคลงทศรถสอนพระราม เนื้อหาเกี่ยวกับการสั่งสอนกษัตริย์ผู้ปกครอง ประเทศ เป็นการแสดงหลักในการปกครองบ้านเมือง โดยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงใช้ตัว ละครจากรามเกียรติ์ คือ ท้าวทศรถ พระราชบิดาของพระรามสอนพระรามเกี่ยวกับการปกครอง บ้านเมือง

โคลงพาลีสอนน้อง เนื้อหาเกี่ยวกับการสั่งสอนข้าราชการ เป็นหลัก สำหรับการเป็นข้าราชการ โดยใช้พาลี คือตัวละครลิงในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นเจ้าเมืองขีดขิน เมื่อรู้ว่า ตนจะตายเกิดสำนึกผิด จึงเรียกสุครีพ ผู้เป็นน้องชายและองคตลูกชายมาสั่งสอนเรื่องการปฏิบัติ ราชการกับพระราม เช่น ต้องจงรักภักดี ไม่ยกยอกของหลวง เป็นต้น

โคลงราชสวัสดิ์ เนื้อหาเกี่ยวกับการสั่งสอนข้าราชการผู้ใหญ่ ทรงนำหลัก พระพุทธศาสนามาสั่งสอนข้าราชการหลายเรื่อง เช่น กิริยามารยาท การแต่งกายเข้าเฝ้า การไม่ ยกยอกของหลวง ฯลฯ เป็นต้น (เสรีย์ วิลาวรรณ, ๒๕๔๗, หน้า ๑๑๑)

ตัวอย่าง โคลงพาลีสอนน้อง พาลีสอนสุครีพและองคตเรื่องความซื่อสัตย์

เฝ้าแหนแสนเสน่ห้ด้วย	ใจจง
ฉิบดินทร์ปิ่นรวงค์	กายเกล้า
อย่าคิดจะนิทรปลง	ยาวยี่ด
ว่าสนุกสุขเกษมเช้า	คำค้อยตะกุนอน
หนึ่งคอยชะลวยเล่ห้ไ้	เรื่องราม
สิงหนาทอาจไถ่ถาม	ถี้ถ้อย
ทูลพิตกิจกลความ	ตามสัตย์
อย่าขานการเบาน้อย	เนื่องเนื้อคดีตรง
เฝ้าไทอย่าได้อ่า	โองงค์
อย่างแต่งนงน้อผจง	นอบน้อม
ที่ทางกลางโรงปลง	ผดุงอาตม์
ณ โรงคัลบันโดยด้อม	อย่าได้สามผลาม

คุณค่า วรรณคดีเรื่องนี้ให้แบบอย่างการปฏิบัติตนของกษัตริย์และข้าราชการ แสดงค่านิยมในการเคารพยกย่องกษัตริย์ โคลงพาลีสอนน้องยังเป็นหลักปฏิบัติของฝ่ายชาย เพื่อให้เข้าคู่กับภักษณาสอนน้องคำฉันท์ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติของฝ่ายหญิงด้วย

๓.๓.๔ เสือโคคำฉันท์

เสือกโคคำฉันท์เป็นวรรณคดีคำฉันท์เรื่องแรก นำเค้าเรื่องมาจากปัญญาสชาดก ที่มีเนื้อความสำคัญเรื่องความซื่อสัตย์

ผู้แต่ง พระมหาราชครู

ลักษณะการแต่ง คำฉันท์และมีกาพย์ฉบังและกาพย์สุรางคนางค์ปนอยู่ด้วย

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เชื่อกันว่า เพื่อทดลองใช้ฉันท์แต่งเรื่องนิทาน โดยมีแก่นเรื่องเป็นคติสอนเรื่องความซื่อสัตย์

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มด้วยบทไหว้ครู ไหว้เทวดา และสรรเสริญพระเกียรติกษัตริย์ แล้วดำเนินเรื่องว่าเสือแม่ลูกอ่อนและโคนมแม่ลูกอ่อนอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง วันหนึ่งแม่เสือออกไปหาอาหาร ลูกโคสงสารจึงบอกแม่ให้นมแก่ลูกเสือ ลูกเสือและลูกโคจึงเริ่มรักกันอย่างพี่น้อง แม่เสือบาบานว่าจะไม่ทำลูกโค แต่แม่เสือไม่รักษาคำสัตย์กินแม่โคเสีย ลูกเสือและลูกโคจึงช่วยกันประหารแม่เสือ แล้วชวนกันไปหากินจนพบพระฤๅษีพระฤๅษีเมตตาชุบให้เป็นคน ลูกเสือเป็นพี่ได้ชื่อว่า พหลวิไชย ลูกโคเป็นน้องชื่อว่า คาวี พระฤๅษีอวยพรและมอบพระขรรค์วิเศษให้ ทั้งสองจึงลาฤๅษีไปเมืองมทร พระคาวีได้ฆ่ายักษ์ที่คอยทำร้ายชาวเมืองนั้นตาย ได้นางสุรสุตา ราชธิดาท้าวมทร แต่พระคาวี

ถวายแต่พระพี่ชายแล้วออกเดินทางต่อไป ต่างฝ่ายต่างเสียงบัวคนละดอก เมื่อไปถึงดมืองร้างเมืองหนึ่งพบกลองใหญ่ตีไม่ดัง ผ่าดูพบนางจันทราผู้หม่อมธิดาท้าวมัทธราชและนางแก้วเกษร แห่งรมนคร ได้ทราบความจากนางว่านภอินทรีใหญ่คู่หนึ่งบินมากินชาวเมืองตลอดจนพ่อแม่ นางรอดชีวิตได้ก็เพราะกลองใบนั้น พระควาวิปราบนกอินทรีด้วยพระขรรค์วิเศษและได้นางจันทรเป็นชายา วันหนึ่งนางจันทรลงสร้งในแม่น้ำ ใส่ผมหอมในผอบแล้วลอยน้ำไป ท้าวยศภูมิ ผู้ครองเมืองพันธวิไสยเก็บได้ หลงไหลผมหอมนั้น นางทาสีอาสา นางมาถวาย โดยออกอุบายลวงถามความลับเกี่ยวกับพระขรรค์จากนางจันทร ครั้นทราบว่าพระควาวิถอดพระชนม์ไว้ในพระขรรค์ จึงนำพระขรรค์ไปเผาไฟ พระควาวิสลับไป แล้วนางทาสีพานางจันทรไปถวายท้าวยศภูมิ แต่ไม่อาจเข้าใกล้นางได้เพราะร้อนเป็นไฟ ด้วยอำนาจความภักดีที่มีต่อพระควาวิ เมื่อพระพหลวิไชยเห็นบัวอริฐานเป็นกลางร้ายจึงตามหาร่างพระควาวิ และพบพระขรรค์ในกองไฟ มาชำระล้างวางบนองค์พระควาวิ พระควาวิฟื้นขึ้นแล้ว พวกเขากันออกตามหานางจันทรถึงเมืองท้าวยศภูมิ พระพหลวิไชยแปลงเป็นพระฤๅษีอาสาชุปท้าวยศภูมิให้เป็นหนุ่มแล้วฆ่าเสียเอาพระควาวิออกมาแทนอ้างว่าชุปตัวเป็นหนุ่มได้สำเร็จ พระควาวิได้อภิเษกสมรสกับนางจันทรและได้ครองเมืองพันธวิไสยสืบมา

ตัวอย่าง ตอนต้นเรื่อง พระฤๅษีถามความเป็นมาของลูกเสือลูกโค

ไปผูกทั้งสองเสือโค	จรอารัญญ
ประเทศมรรคาบหึ่ง	
คล้ายคล้ายลีลาลูถึง	แถวสถานสำนึ่ง
สำนักนักสิทธิฤๅษี	
เวลาท่านทอดทฤษฎี	โดยบัญญัติศรี
อรัญญิกาอาศรม	
จึงเห็นลูกเสือโคคม	นามาสู่สม
สินเหตุดำตามกัน	
ดาบศกัดาลัจจรรย	ออกไปด้วยพลัน
ก็ถามทั้งสองจับทุบ	

คุณค่า เสือโคคำฉันท์ เป็นวรรณคดีคำฉันท์เรื่องยาวเรื่องแรก เรื่องนี้ใช้ถ้อยคำสำนวนเข้าใจง่าย แม้จะเป็นคำฉันท์ เป็นอิทธิพลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชนิพนธ์เรื่องควาวิ เป็นบทละคร โดยมีเนื้อความต่อจากเรื่องเสือโคคำฉันท์

๓.๓.๕ จินตามณี

จินตามณี เชื่อกันว่าเป็นแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรก ใช้กันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๕ คำว่า จินตามณี มีความหมายว่า แก้วสารพัดนึก

ผู้แต่ง พระโหราธิบดี

ลักษณะการแต่ง เป็นร้อยแก้ว มีตัวอย่างคำประพันธ์ต่าง ๆ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้นักปราชญ์แต่งหนังสือเรียนภาษาไทยเพื่อไม่ให้เด็กไทยหันไปเรียนและไปนับถือศาสนาคริสต์

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงอักษรศัพท์ ครอบคลุมเรื่องการใช้สระ พยัญชนะ วรรณยุกต์ การแจกลูก การผันอักษร คำศัพท์ที่มักเขียนผิด ความหมายของศัพท์ที่ยืมมาจากภาษาบาลี-สันสกฤต และเขมร ตัวอย่างคำที่ใช้ ส, ศ, ซ ตัวอย่างคำที่ใช้ไม้้วน ไม้มลาย เป็นต้น ด้านบทประพันธ์ร้อยกรอง ได้อธิบายโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนประเภทต่าง ๆ และกลบท ปรากฏกลบท อยู่ ๖๐ ชนิด รวมทั้งยกตัวอย่างฉันทลักษณ์นั้น ๆ ประกอบด้วย

ตัวอย่าง สอนเรื่องคำที่ใช้ ส

สรรพeshัทธิธรรมแลสง-	ชม ประเสริฐแก่นสาร
สบสุตรสดับนิแลสั่งหา-	รแลแพสยสัตยา
โกสุมภเกษตรสมบัติ	ดิแลส้วติโสภา
เสาสูรายสวรรคแลสุรา	สุรสติธิสมภาร

ตัวอย่าง สอนเรื่องคำที่ใช้ ศ

ไพศาลขศิขรพิเศศ	และศับทศรัทธา
ศัตรูแลสุขศุทธธา	ศรภขไศยรัศมี
อาศรมศีลแลศิวา	ศรโคตรเศรชฐี
อากาศแลพิศมสุล	ยศศักดิ์อศวา

คุณค่า จินตามณี วรรณคดีแบบเรียนเล่มแรกของไทย แม้จะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา ตอนกลางโดยพระโหราธิบดี ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ยังคงใช้เป็นแบบเรียนมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีอิทธิพลทำให้หนังสือแบบเรียนไทยในยุคต่อมาหลายเล่มใช้ชื่อตามว่า "จินตามณี" เช่น จินตามณีฉบับความแปลก จินตามณีครั้งแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ จินตามณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท จินตามณีฉบับพิมพ์ของหมอมสมิท และจินตามณีฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลย์

๓.๓.๖ อนิรุทธคำฉันท์

อนิรุทธคำฉันท์ ได้เค้าโครงเรื่องมาจากคัมภีร์มหาภารตะ มีโครงเรื่องสนุกสนาน ได้รับความนิยมควบคู่กับรามเกียรติ์ เนื้อเรื่องตลอดจนชื่อตัวละครและสถานที่มักกล่าวถึงถูกต้อง ตรงกันกับที่ปรากฏในคัมภีร์วิษณุปุราณะ เรื่องนี้เชื่อกันว่าเป็นงานของศรีปราชญ์ แต่งเพื่อต้องการลบล้างคำสบประมาทของบิดาว่าแต่งคำฉันท์ที่ยากและประณีตไม่ได้ แต่งได้แต่คำโคลง (กุหลาบ มลลิกะมาส, ๒๕๑๗, หน้า ๘๖)

ผู้แต่ง ศรีปราชญ์ บุตรของพระโหราธิบดี

ลักษณะการแต่ง คำฉันท์และคำกาพย์ มีร้อยปนอยู่บ้าง

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เชื่อกันว่าศรีปราชญ์แต่งแข่งกับเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เพื่อแสดงความสามารถแต่งฉันท์เป็นเรื่องยาว

เนื้อเรื่องย่อ เรื่องอนิรุทธได้มาจากคัมภีร์วิษณุปุราณะและมหาภารตะ มีเนื้อเรื่องคล้ายสมุทรโฆษ คือมีการอุ้มสมระหว่างพระอนิรุทธกับนางอุษา ซึ่งเป็นธิดายักษ์ โดยพระไทร (สมุทรโฆษอุ้มสมโดยเทวดาที่สถิตอยู่ที่ต้นโพธิ์) หลังจากอุ้มสมทั้งสองต้องพรากจากกัน แต่ในที่สุดได้พบกันและครองรักกันสืบมา

ตัวอย่าง ตอนพระอนิรุทธเข้าประพาสป่า

บัดนั้นสมเด็จพระเจ้านาน	กฤษณเทพจักรี
รำลึกพนาลี	สุขรมยกีรีทา
เสด็จไปบังคมพระ	อัยกาธิเบศร์ลา
จักไปพนาทวา	พนพฤกษ์ศีขร
เถื่อนถ้ำพนาลี	คชสีหองค์อร
กวางทรายรมังมร	สัตว์สมสกอหลาย
ชมสระสโรชา	กรบุษปเรื่องราย
ขจรคนธอบอาย	ภุมรีภมรมัว
มังกรพิมทองคล้าย	มัจฉ่วยวันเห็นตัว
ฉนวนเฉนิยรแลแหวกบัว	กระฉองชลธิ์พราย

คุณค่า อนิรุทธคำฉันท์ มีกระบวนคำดีเด่น กวียุคหลังใช้เป็นแบบอย่างในการแต่งฉันท์ กรมพระประมานุชิตชินโนรส ยังทรงใช้ท่วงทำนองแต่งของอนิรุทธคำฉันท์ในการนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนจบ เช่นบทชมจตุรงค์เสนา เรื่องนี้ยังมีลักษณะแหวกธรรมเนียมนิยมคือไม่มีบทไหว้ครู กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อนิรุทธคำฉันท์, ๒๔๖๗, หน้า คำนำ) ทรงสันนิษฐานว่า

“พระมหाराชครูเป็นกวีมีชื่อเสียงเป็นคนสำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่งหนังสือเรื่องสมุทโฆษขึ้นเป็นคำฉันท์ ศรีปราชญ์เป็นบุตรมีอุปนิสัยเป็นอนุชาตในทางกวี อยู่ เห็นบิดาแต่งฉันท์ก็ลองแต่งบ้าง เมื่อบิดาเห็นกล่าวบริภาษว่า ยังหน้าศรีปราชญ์เผยอจะแต่งฉันท์กับเขาด้วย ศรีปราชญ์ชดใจจึงพยายามแต่งฉันท์อนิรุทธเรื่องนี้จนสำเร็จ แต่ไม่แต่งคำนมัสการตามประเพณีแต่งบทกลอนเป็นเรื่องราวซึ่งกวีอื่น ๆ ประพฤติกันเป็นแบบแผนมาแต่ก่อน เพราะไม่อยากจะกล่าวคำเคารพบิดา หนังสือฉันท์อนิรุทธเรื่องนี้จึงมิได้มีคำนมัสการข้างต้น”

ความดีเด่นของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ยังมีนำไปเปรียบเทียบกับเรื่องอุณรุทในสมัยรัชกาลที่ ๑ ด้วย

๓.๓.๗ กาพย์ห่อโคลง

กาพย์ห่อโคลง ต้นฉบับเป็นสมุดคำเขียนเส้นรง เป็นวรรณคดีที่ใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่แปลกใหม่ แต่งเป็นเรื่องราว และเป็นแบบอย่างการแต่งกาพย์ห่อโคลงในยุคต่อมา เช่น กาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้ากุ้ง

ผู้แต่ง พระศรีมโหสถ

ลักษณะการแต่ง กาพย์ยานีสลับกับโคลงสี่สุภาพบท เนื้อความกาพย์กับโคลงคล้ายคลึงกัน

วัตถุประสงค์ในการแต่ง บรรยายสภาพความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีในเชิงสวดชื่นชมบ้านเมืองสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เนื้อเรื่องย่อ บรรยายถึงชีวิตความเป็นอยู่ ความเจริญรุ่งเรือง การรื่นเริงของชาวอยุธยา เมื่อมีมหรสพหนุ่มสาวพากันแต่งตัวสวยงามออกเที่ยวเตร่และเที่ยวพาราสิกัน โดยรวมกล่าวถึงวิถีชีวิตของชาวอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื้อหาตอนปลายอาจหายไป

ตัวอย่าง บทเที่ยวพาราสิ

ฉาบฉวมอมชราบชู	บินวีวู้สู่มูรี
โกสมหุ้มอัปศรี	วาริเพรียวเที่ยวดูตาย
ฉาบฉวมอมอุ้มไอช	บินบน
สมสู่มูรีริน	ร้อนไม้
โกมทุอดตมคนธ	โรยร่วง
เที่ยวหอยมลายรศไไร่	เปลี่ยวแล้วดูตาย

ทราวมสงวนถ้วนเดาถนัด	บดจัสต์วักคกลินอายุ
รักแก้วแล้วฤาคลาย	บผายจากพราคนฤมล
ทราวมสงวนถ้วนซึ่งชุ่น	อารมณั์
ใช้สัตัวลัดแลงชม	ชราบเหลัน
รักแล้วแก้วเกลียวกลม	สมอยู่
บป่วยคลายคลาวัน	ห่างร้างถึงยาม
ตัวเรียมเทียมจามรี	เชื้อชาติรีถันอมชน
ข้องหนามท่ามกลางคน	เสียชนมสู่อยู่ปลดไป
เรียมเทียมจามรีรู้	สงวนชน
ข้องหนามท่ามกลางคน	ไล่ล้อม
เสียชีวิตรบคิดตน	น้องนาฏ
อยู่เปลื้องเคื่องคนอ้อม	ออกพันคงคืน

คุณค่า ภาพย่อโคลงฉบับนี้ถือว่าเป็นฉบับครู เป็นตัวอย่างของกวีรุ่นหลังในการแต่งภาพย่อโคลงขนาดยาว มีสำนวนโวหารที่ไพเราะ เนื้อหาทำให้ได้ทราบถึงสภาพบ้านเมืองสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างดี

๓.๓.๘ โคลงอักษรสามหมู่

โคลงอักษรสามหมู่ แสดงถึงความสามารถในการใช้คำของกวี มีลักษณะเป็นโคลงกลบท เชื่อกันว่า บางส่วนหายไปเพราะเนื้อเรื่องไม่ติดต่อกัน มีเหลืออยู่ ๒๙ บท บางตำราเรียกว่า “โคลงตรีพิธประดับ”

ผู้แต่ง พระศรีมโหสถ

ลักษณะการแต่ง โคลงกลบท โดยเล่นกับเสียงวรรณยุกต์ และอักษร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง มุ่งให้เกิดความไพเราะในรสของคำและการเล่นเสียง เพื่อแสดงฝีมือในการแต่งคำประพันธ์

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อความไม่ติดต่อกัน ตอนต้นเป็นเรื่องการรบที่เชียงใหม่ ตอนหลังชมนกชมไม้ ชมธรรมชาติ

ตัวอย่าง โคลงอักษรสามหมู่

พลพฤษ์จันจันจัน	ทวนทิว
เหินโหโยธากริว	กริวกริว

พัฟฟองพองพองปลิว	เปลววาบ
โอโอโออาหารหลิว	ลีล้าภุหาย
เสนาสูสูสู	ศรแฝลง
ยี่งคายทลายเมืองแยง	แย่งแย่ง
รุกรันรันรนแรง	ฤทธิรีบ
ลวงล้วงล้วงวังแว้ง	รวบเร้าเอามา

คุณค่า โคลงอักษรสามหมู่เป็นวรรณคดีเล่มแรกที่แต่งเป็นกลบทตลอดทั้งเรื่อง แม้จะมีการเล่นเสียงและอักษร แต่โดยรวมแล้วยังสื่อความได้ โชติรส มณีใส (๒๕๕๙, หน้า ๓๔๔) กล่าวถึงความดีเด่นของโคลงอักษรสามหมู่ไว้ว่า “วรรณกรรมเรื่องนี้นับว่ามีคุณสมบัติเด่นทางด้าน ศิลปะแห่งฉันทลักษณ์ถึง ๓ ประการ กล่าวคือ เป็นวรรณกรรมเรื่องแรกที่แต่งด้วยกลบทตลอดเรื่อง ใช้กลบทเพียงชนิดเดียว และใช้กลบทชนิดบังคับวรรณยุกต์ซึ่งปรากฏอย่างต่อเนื่องจริงจิ่งเป็นครั้งแรก” จะเห็นว่า กวีจะต้องมีความสามารถในเชิงกวีและแม่นยำฉันทลักษณ์อย่างยิ่ง

๓.๓.๙ คำฉันท์ดุขภูสิ้งเวยกล่อมข้าง

คำฉันท์ดุขภูสิ้งเวยกล่อมข้างของขุนเทพกระวีนี้ ถือว่าเป็นคำฉันท์กล่อมข้างที่ เก่าแก่ที่สุด สันนิษฐานว่า ขุนเทพกระวี แต่งฉันท์เรื่องนี้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะ ปรากฏว่าในรัชกาลของพระองค์ได้ช้างเผือกมาสู่พระบรมโพธิสมภารมาหนึ่งเชือก ชื่อว่า “พระบรมคเชนทรฉัททันต์” และมีงานสมโภชเป็นงานใหญ่

ฉันท์ของขุนเทพกระวีนี้ มีศัพท์เขมรและศัพท์โบราณอยู่มาก นายธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวไว้ว่า ฉันท์กล่อมข้างมีความหลายตอน ตอนหนึ่งๆ เรียกว่า “ลา” ฉันท์กล่อมข้างจบหนึ่งมี ๔ ลาคือ

ลา ๑ ขอพร

ลา ๒ ลาไพร

ลา ๓ ชมเมือง

ลา ๔ สอนข้าง

ฉันท์กล่อมข้างในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา มีกาพย์ขับไม้ เพิ่มขึ้น จึงเป็น ๕ ตอน ๆ หนึ่งเรียกว่า “แผดหนึ่ง” (อ่านว่า ผะแด ภาษาเขมร แปลว่า คำ) จึงเป็น

แผด ๑ ขอพร

แผด ๒ ชมไพร

แผด ๓ ชมเมือง

แพด ๔ สอนช้าง

แพด ๕ คชาภรณ์ (กล่าวถึงเครื่องประดับช้าง) (กุหลาบ มัลลิกะมาส, ๒๕๑๗, หน้า ๘๒-๘๓)

ผู้แต่ง ชุนเทพกระวี

ลักษณะการแต่ง คำฉันท์ กาพย์ยานี และกาพย์ฉบัง

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้สวดกล่อมในงานพิธีสมโภชช้างพระที่นั่ง

เนื้อเรื่องย่อ นมัสการเทพเจ้าตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ไหว้เทพเจ้า ๓ องค์ คือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม บางสำนวนมีเทพเจ้าเพิ่มเติม คือ พระพนัสบดี อันเป็นเจ้าป่าเข้าไปแทรกของชุนเทพกระวี มีลาขอช้าง และลาไพร ซึ่งส่วนมากขึ้นต้นด้วย “อย่าพ่อ” หรือ “อย่าแม่” สุดท้ายว่าช้างสำคัญจะเป็นช้างพัง ช้างพลาย ลาชมเมืองคือกล่าวชมว่า บ้านเมืองน่าอยู่กว่าป่า ลาสอนช้าง เป็นตอนสอนอย่างปลอบประโลมว่าอย่าดุร้าย จงเชื่อและรักหมอครวญ

ตัวอย่างกล่อมช้าง ฉันท์ ๑๒

พระพนมครบโคม	นุบพิตรศอขจี
สดับศัพทปักษี	บิบำเรอหสบไถง
เปลียงอรุบ้านกขยล	ดารนลศัพทรไน
ภุรโคกเรไร	ไชยอนุชกาเซวง
เราะพนเราะหพาทย	เราะหพิศณุเสนงไชย
เราะหเสนงสครไต	บิบำเรอหนุดัสมธม

คุณค่า ฉันท์ดุชฎีสั่งเวยกกล่อมช้างนับเป็นฉันท์กล่อมช้างเล่มแรกของวรรณคดีประเภทนี้ การกล่อมช้างเราได้จากเขมร เขมรได้จากพราหมณ์อีกทีหนึ่ง ฉันท์กล่อมช้างของชุนเทพกระวี จึงมีภาษาเขมรปนอยู่มาก ทำให้เข้าใจความหมายได้ยาก (เปลื้อง ณ นคร, ๒๕๔๕, หน้า ๑๓๙-๑๔๐)

๓.๔ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนปลาย

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยอยุธยาตอนกลาง ที่ปรากฏหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้แก่ โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์

เจ้าฟ้าอภัย ได้แก่ โคลงนิราศเจ้าฟ้าอภัย

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐาสุริยวงศ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ได้แก่

๑) นันทโศภนันทสุตรคำหลวง

- ๒) พระมาลัยคำหลวง
- ๓) ภาพยนตร์เหวเรือ
- ๔) ภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง
- ๕) ภาพยนตร์โคลงนิราศธารโศก
- ๖) เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

เจ้าฟ้ากฤษดาลัย ได้แก่ บทละครเรื่องดาหลัง
 เจ้าฟ้ามงกุฎ ได้แก่ บทละครเรื่องอิเหนา
 พระมหานาควัดท่าทราย ได้แก่

- ๑) ปุณโณวาทคำฉันท์
- ๒) โคลงนิราศพระบาท

หลวงศรีปริชา ได้แก่ กลบทสิริวิบูลกิติ
 ไม่ทราบผู้แต่ง ได้แก่ บทละครนอก ๑๔ เรื่อง

ในที่นี้ จะขออธิบายวรรณคดีสำคัญในสมัยนี้เพียงบางเรื่องโดยสังเขป ดังนี้

๓.๔.๑ โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์

โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์ จัดเป็นวรรณคดีย่อพระเกียรติ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระราชนิพนธ์ ในขณะที่ทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (ปรีชา หิรัญประดิษฐ์, ๒๕๕๙, หน้า ๓-๓๕)

ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ลักษณะการแต่ง โคลงสี่สุภาพจำนวน ๖๙ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง บันทึกเหตุการณ์และวิธีการที่สามารถชะลอพระพุทไธยาสน์

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงเหตุการณ์ว่า น้ำได้กัดเซาะเขื่อนด้านตะวันออกเข้ามาจนเข้าพระวิหารพระพุทไธยาสน์ ซึ่งเป็นที่เคารพของประชาชน ทางวัดเองแก้ไขไม่ได้ผล พระอริการจึงร้องเรียนมายังพระมหากษัตริย์ จึงมีดำรัสสั่งให้พระราชสงครามจัดการชะลอพระให้พ้นน้ำ

ตัวอย่างตอนชะลอพระพุทไธยาสน์

ขอพรพระพุทธรูปเรื่อง จอมตรีย์

ขอจงภุคดาธาร ทรงทวีป

อันผจญพลมารดาล พ่ายแพ้

เรื่องฤทธิปลิดไปล่แปล้ ปราบท้าวทุกสถาน

เชือกใหญ่ใส่รอกร้อย	เรียงกระสัน
กวางขอชลดผันชั้น	ยึดยื้อ
ลวดหนังรั้งพัลวัน	พวนเพิ่ม
โห้โหมประโคนอิงอ้อ	ลากเล่าประโคนไป

คุณค่า วรรณคดีเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่กล่าวถึงการชะลอพระ โดยใช้รูปแบบร้อยกรองบันทึกประวัติศาสตร์ทางศาสนา ใช้ภาษาโดดเด่น คำโคลงนับว่ามีสำนวนโวหารเชิงกวีที่ดี กวีใช้คำสื่ออารมณ์ความรู้สึก ทำให้เกิดจินตภาพ นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของคนยุคนั้นด้วย

๓.๔.๒ นันโทปนันทสูตรคำหลวง

นันโทปนันทสูตรคำหลวง เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา เมื่อราว พ.ศ. ๒๒๗๙ เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ทรงแปลมาจากเรื่องนันโทปนันทปกรณัม ในคัมภีร์ทีฆนิกาย สิลขันธนอกสังคายนา ซึ่งพระมหาพุทธสิริเถระ ภิกษุชาวลังการจน่าไว้เป็นภาษาบาลี เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ไชยเชษฐสุริยวงษหรือเจ้าฟ้ากุ้ง ทรงนิพนธ์เรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง ขณะที่ทรงผนวชอยู่ ณ วัดโคกแสง มีพระนามฉายาว่า “สิริปาโล” โดยทรงเลียนแบบมหาชาติคำหลวง ซึ่งมีอายุเก่ากว่า

ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

ลักษณะการแต่ง ร่ายยาว ตั้งคำบาลีแล้วแปลเป็นภาษาไทยสลับกันไปในรูปแบบของคำหลวง ตอนท้ายเป็นโคลงกระทู้ ๒ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง มีข้อสันนิษฐานหลายอย่าง เช่น นิพนธ์เพื่อแสดงถึงความสำนึกผิดที่ทรงใช้ดาบฟันพระภิกษุเจ้าฟ้านเรนทรพิทักษ์ เพื่อสรรเสริญพระเดชานุภาพพระพุทธเจ้าเพื่อเผยแพร่คำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา และก่อให้เกิดศรัทธาในพุทธศาสนา

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นนัมสการพระรัตนตรัย บอกนามผู้แต่งว่า “สิริปาโล” จากนั้นกล่าวถึงเนื้อเรื่องความโดยสรุปว่า พระพุทธเจ้าประทับที่เขตวันมหาวิหาร เศรษฐีอนาถบิณฑิกอาราธนาไปรับบิณฑบาตร พระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยญาณว่า พระยานาค ชื่อนันโทปะนันทะ ประกอบด้วยทิฐิ พระพุทธเจ้าทรงต้องการจะทรมานคือทำให้เลิกยึดถือในความถือมั่นเดิม ให้อยู่ในสัมมนาทีฐิจึงโปรดให้พระโมคคัลลาน์เป็นผู้ทรมาน ส่วนพระองค์และพระอรหันต์ ๕๐ รูป เหาะข้ามเศียรพระยานาคไป พระยานาคโกรธแค้นมากจึงไปยังหาพระสุเมรุเนรมิตกายให้ใหญ่โตบดบังไปถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แต่พระโมคคัลลาน์แสดงฤทธิ์ให้อัจฉรย์ยิ่งกว่า จนในที่สุดพระยานาคยอมรับว่าตนพ่ายแพ้ พระโมคคัลลาน์จึงนำตัวไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าประทานศีลให้รักษา

แล้วจึงเสด็จไปประทับที่บ้านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ตามที่ทรงรับนิมนต์ไว้ ตอนท้ายเรื่องบอกนามผู้แต่งอีกครั้ง

ตัวอย่าง ตอนพญานาคันนโทปนนท์คูหมื่นพระพุทองค์

แม้ในกาลวันนั้น อันว่า นันโทปนนทนาคราช ก็กล่าวคำวิปลาสนาน กอปรด้วยมฤจฆาตฤกษ์เป็น วลีลามกยิ่งนัก กมีลักษณะดังนี้ อันว่าพวกชีสรมณ อันโกนสีสะเหล่านี้ใส่ ย่อมเทาไปสู่เทวา อันอยู่ดาวดึงษสถาน กมาเหนือพิมานแห่งเรา แม้นจกกลับเทาเมืองชน กข้ามไปเบื้องบนปราสาท แห่งอาตมนี้หลายวาร ตั้งแต่กาลวันนีไป อาตมบมิให้สรรมณ สูเทวาโลกาทั้งหลาย อันเรียรายรัชทุลี อันมีในผ้าบาทาแห่งสรรมณอันอาเกียรณ แลไปเหนือเศียรแห่งอาตมภาพนี้ แล

คุณค่า นันโทปนนทสูตรคำหลวง เป็นเรื่องแสดงความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ภาษาที่ใช้เป็นคำศัพท์สูง เป็นภาษาบาลี สันสกฤต เขมร และมีการแผลงคำอย่างไร้สาระ เป็นเรื่องแต่งดีในเชิงกวีและกาพย์ถ้อยคำ ผู้แต่งมีความรอบรู้ทางอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี แต่เนื้อเรื่องไม่ได้ได้รับความนิยมเท่ามหาชาติ หรือแพร่หลายเท่า ทำให้ประชาชนนิยมน้อยกว่ามหาชาติคำหลวง (สุภาพักข์, ๒๕๓๐)

๓.๔.๓ พระมัลลย์คำหลวง

พระมัลลย์คำหลวง เป็นวรรณคดีศาสนาอีกเรื่องที่เจ้าฟ้ากุ้งนิพนธ์ วรรณคดีเรื่องนี้ มีเค้าเดิมเป็นภาษาบาลี ชื่อ “มาเลยยสูตร” เข้าใจว่าภิกษุชาวลังกาเป็นผู้แต่ง ต่อมาภิกษุชาวเชียงใหม่ชื่อ “พุทธวิลาส” นำมาแต่งขยายความให้พิสดาร เรียกชื่อใหม่ว่า “ภูิกามัลลย์” เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาหายาก พระมัลลย์คำหลวง เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาคล้ายกับไตรภูมิพระร่วง เพราะกล่าวถึงสวรรค์ นรก บาปบุญ (ปริยา หิริญประติษฐ์, ๒๕๕๙, หน้า ๓-๓๘)

ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์

ลักษณะการแต่ง ใช้ร้อยสุภาพ บางตอนคล้ายกาพย์บาลี มีคาถาสั้น ๆ แทรกไว้หน้าบท ทำนองแต่ง คล้ายกาพย์มหาชาติ ตอนท้ายเป็นโคลงสี่สุภาพ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้เกิดอานิสงส์ได้พบพระศรีอาริยมตไตรย

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นนมัสการพระรัตนตรัย พระมัลลย์เถระเสด็จจากการไปโปรดสัตว์นรก ต่อมาได้พบชายยากจนคนหนึ่งถวายเป็นดอกบัว ๓ ดอก ทรงรับไว้แล้วตรึกตรองดูว่า จะนำดอกบัวนี้ไปเป็นพุทธบูชาที่ใดจึงจะเหมาะ ในที่สุด ก็ตกลงหะไปบนสวรรค์ นำดอกบัวไปผูกพระจุฬามณีเจดีย์ ได้พบพระอินทร์ จึงตรัสถามพระอินทร์ว่า ผู้มีบุญญาธิการแล้ว เหตุใดจึงยังบูชาเจดีย์

นี้อยู่ พระอินทร์ทรงตอบ เพื่อบำเพ็ญความดีให้ยิ่งขึ้นไป แล้วตรัสเล่าถึงเทวดาทั้งหมด ที่ได้ทำความดีอันใดไว้บ้าง จึงได้มาเสวยสุขในสวรรค์ ครั้นแล้ว พระศรีอาริยเมตไตรยก็ได้เสด็จมายังบริเวณนั้น การทำสักการะพระเจดีย์ได้โปรดเทศนาและได้ส่งข้อความให้ประกาศแก่ชาวโลกว่า ผู้ใดใคร่เกิดทันศาสนาของพระองค์ ให้มาทำความดีต่าง ๆ เป็นต้นว่า ให้ฟังเทศมหาชาติคาถาพันให้จบในวันเดียวกัน เป็นต้น พระมัลลย์ได้สดับพระธรรมเทศนาแล้ว ก็นำข้อความมาแถลงแก่ชาวชมพูทวีป ฝ่ายชายที่ถวายเป็นดอกบัว เมื่อสิ้นชีวิตไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชื่อ “อุบลเทวันทร์” จะมีดอกบัวรองรับทุกก้าวที่ย่างไป

ตัวอย่าง ตอน พระอินทร์กล่าวตอบพระมัลลย์ เรื่องทำบุญ

ภนเต เทวราชากัณฐกร ว่าอรรมสุรสพรพสรพ มาช่วยกันก่อเกื้อ กุศลเพื่อปรารภนาใน ภพหน้าสืบสภนธ ให้ได้ชั้นบนยิ่งขึ้น กว่าพื้นชั้นนี้ อินทร์จึงชี้กุศลเทพกลางตนบำเพ็ญ เมื่อยังเป็นมนุษย์ ทำกุศลน้อยนัก ครั้นดลอรธเทวฐาน อยุมิทานม้วยมุด ผลบุญสุดสิ้นไป ขออุปไมยถวายเป็นพิตร ยังมีทลทหนึ่งเล่า มีแต่ข้าวเปลือกปิด ทนนานหนึ่งนิตเดียวไซริ มิได้ไถหวานพีชน ให้ยาวยัดสืบสร้าง บัดเปลื้องปล่าวเปล่าหมด ชายรันททวยถวิล มิทำกสินวานิชไซริ ทรัพย์จะสืบส่งสุดแต่จะพ้องพรำสิ้น ดุจเทวินทร์บุญน้อย สุดสิ้นสร้อยเศรำโคศ ด้วยวิโยคสุขามีอุปมาดังชายนัน

ตัวอย่าง ตอนกล่าวถึงความสุขของมนุษย์ และความอุดมของธัญญาหารสมัยพระศรีอาริย์ว่า

ฝ่ายฝูงมนุษย์หรรษา ภิรมยานิจกาล ชวนกันผสานดุริยวงค์ โพนเพลงพลาพิณ พาทย์ ฆ้องกลองฆาฏครั้นเครง คีตบรรเลงเพลงโณน ปี่แก้วไวเสียงแว่ว ดิดถึงแล้วดนตรี ทูกราดรีทิววาร ระเบงบรรพรัาร้อน โคลงกาพย์กลอนทำนุก เล่นเป็นสุขนิรันดร์ อิกธัญโภชนสาสิ ตกปัดพีเมล็ดเดียว ออกขึ้นเขียวช่อ แตกพันลำหลายหน่อ เนื่องเป็นกลถึงพัน ต้นหนึ่งนั้นพันรวง ได้เมล็ดตวงธัญญัน สองทะนานพันพูนเพ็ญ

คุณค่า วรรณคดีเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นอิทธิพลในเรื่องความเชื่อในโลกยุคพระศรีอาริย์ ช่วยส่งเสริมในเรื่องการฟังเทศน์มหาชาติ เพราะเนื้อความกล่าวไว้ว่า “หากผู้ใดปรารภนาจะไปเกิดในยุคพระศรีอาริยเมตไตรย จะต้องฟังเทศน์มหาชาติให้จบในวันเดียว” การฟังเทศน์มหาชาติให้จบวันเดียวจะได้พบพระศรีอาริย์ คงมาจากเรื่องพระมัลลย์คำหลวง วรรณคดีเรื่องนี้ สนับสนุน

ความเชื่อเรื่องโลกลี้โลกหน้า การเร่งสะสมบุญบารมีเพื่อจะได้ไปเกิดและเสวยสุขในยุคพระศรีอาริย์ ซึ่งเป็นโลกในอุดมคติ ปราศจากความทุกข์ทั้งปวง มนุษย์จึงทำบุญกุศลต่าง ๆ เช่น ทำทาน สร้างอุโบสถ สร้างพระพุทธรูป ฯลฯ ด้านการใช้ภาษา พระมาลัยคำหลวงใช้ถ้อยคำสำนวนง่าย ราบเรียบ และอ่านง่ายกว่านั้นโทปนันทสูตรคำหลวง คนจึงนิยมและรู้จักมากกว่านั้นโทปนันทสูตรคำหลวง (สุภา พิกข์อง, ๒๕๓๐)

๓.๔.๔ กาพย์เห่เรือ

กาพย์เห่เรือเป็นวรรณคดีที่ใช้ในงานพิธี ในการเสด็จโดยกระบวนเรือหลวง หรือกระบวนพยุหยาตราชลมารค เจ้าฟ้ากุ้งนิพนธ์ไว้ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์

ลักษณะคำประพันธ์ แต่งเป็นกาพย์ห่อโคลง มีโคลงสี่สุภาพหน้า ๑ บท เรียกว่าเกริ่นเห่ และตามด้วยกาพย์ยานี ๑๑ พรรณนาเนื้อความโดยไม่จำกัดจำนวนบท

จุดประสงค์ในการแต่ง ใช้เห่เรือเล่นในคราวพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปนมัสการและสมโภชพระพุทธรูปบาท จังหวัดสระบุรี

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงขบวนพยุหยาตราทางชลมารค มีทั้งหมด ๔ ตอน คือ

๑) เห่ชมเรือกระบวน ซึ่งประกอบด้วยเรือพระที่นั่งกิ่ง และเรือที่มีโขนเรือเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ คือ เรือครุฑขุดนาค เรือไกรสรमुख เรือสมรรถชัย เรือสุวรรณหงษ์ เรือชัย เรือคชสีห์ เรือม้า เรือสิงห์ เรือนาคา (วาสุกรี) เรือมังกร เรือเลียงผา เรืออินทรี

๒) เห่ชมปลา กล่าวพรรณนาชมปลาต่าง ๆ เช่น ปลานวลจันทร์ คางเบื่อน ตะเพียน กระแห แก้มขี้

๓) เห่ชมไม้ เมื่อเรือแล่นเลียบชายฝั่ง ชมไม้ที่เห็นตามชายฝั่ง เช่น นางแย้ม จำปา ประยงค์ พุดจิบ พิกุล สุกรม สายหยุด พุทธรักษา

๔) เห่ชมนก เมื่อใกล้พลบค่ำเห็นนกบินกลับรัง ก็ชมนกต่าง ๆ เช่น นกยูง สร้อยทอง สาลิกา นางนวล แก้ว ไก่ฟ้า แขกเต้า จบลงด้วยบทเห่ครวญ เป็นการคร่ำครวญ คิดถึงนางที่เป็นที่รักในยามค่ำคืน

ตัวอย่าง บทชมไม้

เรือชายชมมิ่งไม้	ริมท่าไสวหลากหลายพรรณ
เพ็ล็ดดอกออกแถมกัน	ส่งกลิ่นเกลี้ยงเพียงกลิ่นสมร
ชมดวงพวงนางแย้ม	บานแสดล้มแย้มเกสร
คิดความยามบังอร	แย้มโอษฐ์ยิ้มพริ้มพรายงาม

จำปาหนาแน่นเนือง	คลีกลีบเหลืองเรืองอร่าม
คิดคิ่งถึงนงราม	ผิวเหลืองกว่าจำปาทอง
ประยงค์ทรงพวงห้อย	ระย้าย้อยห้อยพวงกรอง
เหมือนอุบะนวลล่อง	เจ้าแขวนไว้ให้เรียมชม
พุดจีบกลีบสลัม	พิกุลแกมแซมสุกรม
หอมชวยรวยตามลม	เหมือนกลิ่นน้องต้องติดใจ

คุณค่า ภาพยนตร์เรื่องของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์เป็นภาพยนตร์ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่ค้นพบ มีความดีเด่นในด้านการใช้ภาษาที่ทำให้เกิดจินตภาพ ให้อารมณ์ความรู้สึก การใช้การอุปมา และการเล่นคำ ภาพยนตร์เรื่องนี้ ยังมีลักษณะเด่นตรงที่กวีใช้ธรรมชาติเป็นตัวดำเนินเรื่องหลักในการกล่าวคร่ำครวญถึงนาง ในทุกบทจะกล่าวถึงธรรมชาติและเชื่อมโยงกับการคร่ำครวญ กวียังจัดแบ่งเนื้อหาตามประเภทหรือชนิดของธรรมชาติที่เหมือนกันให้เรียงบทต่อเนื่องกัน เช่น บทชมนกก็จะกล่าวถึงแต่นก บทชมไม้จะกล่าวถึงแต่พันธุ์ไม้ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้ และยังทำให้เห็นถึงความรู้ของกวีและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในสมัยนั้นด้วย นอกจากนี้ เนื้อหายังสะท้อนให้เห็นประเพณีการเห่เรือ ให้ความรู้เรื่องขบวนพยุหยาตราทางชลมารค วิถีชีวิตคนไทยที่สัญจรทางน้ำ ตลอดจนค่านิยม ความเชื่อต่าง ๆ

ภาพยนตร์เรื่องของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ยังมีอิทธิพลทำให้เกิดภาพยนตร์เห่เรือในยุคต่อ ๆ มา เช่น ภาพยนตร์เรื่องพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หรือที่รู้จักกันคือ ภาพยนตร์ชมเครื่องคาวหวาน ภาพยนตร์เรื่องพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ชมสวน ชมนก ชมไม้ และชมโฉม) ภาพยนตร์เรื่อง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ชมเรือ ชมพระนคร ชมปลา เห่ครวญ) เป็นต้น

๓.๔.๕ ภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง

ภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง เป็นบทนิพนธ์ของเจ้าฟ้ากุ้ง เมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปมณฑลการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี คำว่า ธารทองแดง เป็นชื่อลำน้ำที่เขાพระพุทธบาท ที่อยู่ในบริเวณพระพุทธบาท เป็นที่รื่นรมย์ด้วยธรรมชาติ มีสัตว์และพรรณไม้ต่าง ๆ มากมาย และเป็นที่มาของชื่อวรรณคดีด้วย

ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

ลักษณะการแต่ง ภาพยนตร์ยานีและโคลงสี่สุภาพรวม ๑๐๘ คู่ และโคลงปิดท้ายมี ๒ บท

จุดประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินในขณะเดินทาง

เนื้อเรื่องย่อ พรรณนาถึงขบวนเสด็จ สภาภูมิประเทศ โดยพรรณนาสิ่งที่ได้พบเห็นจากการเสด็จทางสถลมารค ตั้งแต่ท่าเจ้าสนุกถึงธารทองแดง
ตัวอย่างการพรรณนาความงามไถ่ฟ้า

ไถ่ฟ้าอ้าสดแสง	หัวสุกแดงแดงเดือยแฉม
ปีกหางต่างสีแฉม	สีแต้มต่างอย่างวาดเขียน
ไถ่ฟ้าหน้ากำก้ำ	ปากแหลม
หัวแดงเดือยแฉม	เนื่องแข่ง
ปีกหางต่างสีแฉม	ลายลวด
ตัวต่างอย่างคนแก้ง	แต่งแต้มขีดเขียน

ตัวอย่างการพรรณนาถึงนกแก้ว

นกแก้วแจ้วเสียงใส	คลอไคล้คู่มุ่สาสิก้า
นกตัวผิวเมี่ยมคล้า	ฝ้าแขกเต้าเหล่าโนรี
นกแก้วแจ้วรื้อ้อง	เร่หา
ไถ่คู่มุ่สาสิก้า	แฉดเคล้า
นกตัวผิวเมี่ยม	สมสู่
สั้วฝ้าแขกเต้า	พวงพ้องโนรี

คุณค่า วรรณคดีเรื่องนี้ใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่แสดงถึงความสามารถของกวี เนื่องจากเป็นกาพย์ห่อโคลง เนื้อหาทั้งสองส่วนต้องคล้ายคลึงกัน อีกทั้งยังโดดเด่นเรื่องการใช้คำเล่นคำและสร้อยคำที่ไพเราะ ใช้โวหารทำให้เกิดจินตภาพ และทำให้ทราบถึงธรรมชาติของสัตว์สะท้อนความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และสัตว์ป่า

๓.๔.๖ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ นิพนธ์คราวเดียวกับ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง เมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปนมัสการและสมโภชรอยพระพุทธรูปที่ จังหวัดสระบุรี เดิมเรียกกาพย์ห่อโคลงนี้ว่า นิราศพระบาท ต่อมาเปลี่ยนเป็น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก เพื่อให้คล้องกับกาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง

ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์

ลักษณะการแต่ง รูปแบบคำประพันธ์เป็นกาพย์ห่อโคลงจำนวน ๑๕๒ บท
ขึ้นต้นด้วยโคลง ๔ สุภาพ ๒ บท กล่าวถึงนามกวีผู้ทรง นิพนธ์

จุดประสงค์ในการแต่ง บันทึกการเดินทาง รำพันถึงหญิงที่รัก สถานที่ และ
สภาพแวดล้อม

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นด้วยการพรรณนาความงามแต่ละส่วนของนาง ได้แก่ ผม ไร
ผม ผิว หน้าผาก คิ้ว ดวงตา จมูก ริมฝีปาก ฟัน หู คอ บ่า ทรวงอก แขน นิ้ว เอว ท้อง ขา ปลีน้อง
เท้า จากนั้นก็พรรณนาถึงความรักที่มีต่อนาง ความคิดถึงที่ต้องพลัดพรากจากกัน โดยพรรณนาไป
ตามลำดับเวลาตั้งแต่เข้าไปจนคร่ำครวญตามลำดับวัน เดือน ฤดูกาล และ ปี รำพันตั้งแต่เวลา
เข้าย่ำซ่องจบถึงตีสิบเอ็ด จากวันอาทิตย์ถึงวันเสาร์ เดือนห้าถึงเดือนสี่ ฤดูคิมหันต์ถึงเหมันต์ และปี
ชวดถึงปีกุน ลักษณะการคร่ำครวญผ่านเวลาเช่นนี้คล้ายคลึงกับการคร่ำครวญในโคลงทวาทศมาส
ต่อจากนั้น กวีกล่าวถึงขบวนเสด็จพยุหยาตราทางสถลมารคไปนมัสการรอยพระพุทธรูป บรรยาย
รายละเอียดในขบวน ประกอบด้วยเครื่องสูง เหล่าสาวสนม บรรยายความงดงามของธรรมชาติ
ระหว่างทาง พืชพรรณไม้ สัตว์ชนิดต่าง ๆ

ตัวอย่างการชมดวงเนตรและจมูกของนางอันเป็นที่รัก

ชมน้องสองไฉยนา	แลมาชายละลายอารมณ์
เพราะพริ้มยิ้มตาม	เป็นมันเคลือบเหลือบแสงงาม
พิศน้องสองเนตรพริ้ม	เพราะคม
ขนเนตรงามสวยสม	สั่งด้วย
เมียงม่ายชายเขยชม	แสนลาภ
เป็นโทษหรือเกรงม้วย	เชกซ้องมองดู ๆ
นาสาอ่าแลเลิศ	งามประเสริฐเกิดด้วยบุญ
เหมือนของงามลมน	ลม่อมเจ้าเพราะเพริศจริง
นาสิกแลเลิศล้ำ	ใครปูน
งามแง่แท้เที่ยงบุญ	เลื่องหล้า
คือของอสวยสุน	ทเรศ
เพราะเพริศพริ้งจริงเจ้า	อ่าพันฝูงหญิง ๆ

คุณค่า พรรณคดีเรื่องนี้มีความแปลกใหม่ตรงที่แม้จะเป็นพรรณคดีประเภทนิราศ
และมีบทรำพึงรำพันถึงการจากนางอันเป็นที่รัก แต่มิได้พลัดพรากจากนางจริง เป็นการแต่งตาม

ชนวรรณคดีเท่านั้น โดยกวีได้ระบุอย่างชัดเจนในตอนท้ายเรื่อง วรรณคดีเรื่องนี้โดดเด่นในด้านการใช้คำ และความเปรียบเป็นเลิศด้วย

๓.๔.๗ บทละครเรื่องดาหลัง (อิเหนาใหญ่) และอิเหนา (อิเหนาเล็ก)

ดาหลัง มาจากคำว่า ดะลัง เป็นภาษาชวาแปลว่า หนั่ง ในที่นี้คือหนั่งตะลุง ดาหลัง และอิเหนาเป็นงานนิพนธ์ของเจ้าฟ้ากฤษณทลและเจ้าฟ้ามงกุฎ พระธิดาพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สันนิษฐานกันว่า ทั้ง ๒ พระองค์ได้เค้าเรื่องมาจากนางเซलयชาวชวาปัตตานีที่เล่าเรื่องนิยายพงศาวดารชวาให้ฟัง ทำให้นิพนธ์ดาหลังกับอิเหนาขึ้นคนละเรื่อง แต่ทั้งสองเรื่องสูญหายไป ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้พระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ทั้งดาหลังและอิเหนา โดยอาศัยเค้าเรื่องเดิมแต่สมัยอยุธยา

มีหลักฐานว่าในวรรณคดีเรื่อง บุณโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค วัดท่าทราย ซึ่งแต่งในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศว่ามหรสพที่เล่นในงานพระพุทธบาทสระบุรีนั้น มีเรื่องอิเหนาด้วย โดยเนื้อเรื่องตรงกับอิเหนาเล็กในตอนลักขุขบาไปไว้ในถ้ำ ซึ่งไม่ปรากฏในเรื่องอิเหนาใหญ่นอกจากนี้ ในงานพระราชนิพนธ์บทละครอิเหนา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงกล่าวถึงอิเหนาในสมัยอยุธยาซึ่งเข้าใจว่าเป็นอิเหนาของเจ้าฟ้ากฤษณทลและเจ้าฟ้ามงกุฎ เนื่องจากมีคำว่ากวีสตรี ซึ่งสันนิษฐานได้ว่า ทั้งสองเรื่องคงแต่งในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ช่วงปลายอยุธยา ดังตัวอย่าง

อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง สำหรับงานการฉลองกองกุศล
ครั้งกรุงเก่าเจ้าสตรีธอนิพนธ์ แต่เรื่องต้นตกหายพลัดพรายไป

เหตุที่เรียก ดาหลัง ว่า อิเหนาใหญ่ และอิเหนา ว่า อิเหนาเล็ก สันนิษฐานกันว่าเรียกตามผู้ทรงนิพนธ์ คือ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ และเจ้าฟ้าพระองค์เล็ก

ผู้แต่ง เจ้าฟ้ากฤษณทล นิพนธ์เรื่องดาหลัง และเจ้าฟ้ามงกุฎนิพนธ์เรื่องอิเหนา

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

จุดประสงค์ในการแต่ง ใช้แสดงละครในถวายพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

เนื้อเรื่องย่อ ดาหลังและอิเหนามีโครงเรื่องคล้ายกัน ต้นฉบับดาหลังขาดหายไปสมบูรณ์ เนื่องด้วยคราวเสียกรุง มีเพียงตอนสั้น ๆ เพียงตอนที่ว่า “ทำวกาหลังทรงทราบว่ามีสาประหมังกุหนิงหายไป” ส่วนอิเหนา มีเนื้อความแบ่งเป็น ๖ ตอนใหญ่ ไม่ติดต่อกัน (เอกรัตน์ อุดมพร, ๒๕๔๔, หน้า ๑๓๑-๑๓๒) ได้แก่

ตอนตั้งวงศ์เทวี จนถึงอิเหนาไปเมืองหมันหยาศรั้งแรก

ตอนเข้าห้องจินตหรา ไม่ยอมอภิเษกกับบุษบา

ตอนวิหยาสะกำเที่ยวป่าได้รูปนางบุษบา

ตอนศึกกะหมิงกุกหนึ่ง

ตอนอิเหนาปลอมเป็นป็นหยีตามบุษบา

ตอนย่ำหรีนไปเมืองมะงาดา จนถึงระเด่นดาระหวั้นตามย่ำหรีนมาถึงเมือง
กาหลัง

คุณค่า ดาหลังและอิเหนามีโครงเรื่องสนุกสนาน อย่างไรก็ดี หากเปรียบเทียบระหว่างกันแล้ว อิเหนาได้รับความนิยมและคนไทยรู้จักกันแพร่หลายมากกว่า เนื่องจากมีท้องเรื่องเข้าใจง่ายไม่ยุ่งยาก ไม่ยืดเยื้อ ซื่อตัวละครยังจำได้ง่ายกว่าดาหลัง ทั้งเหตุการณ์และพฤติกรรมตัวละครในดาหลังยังซ้ำ ๆ กัน ทำให้อ่านแล้วเกิดความสับสน ความสำเร็จในเรื่องอิเหนาทำให้ในยุคต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้นำอิเหนาครั้งกรุงเก่ามาเป็นต้นแบบพระราชนิพนธ์อิเหนา ซึ่งจะเห็นว่าทรงพระราชนิพนธ์ได้อย่างงดงามและสอดคล้องกับการแสดงละคร ก่อนหน้านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชนิพนธ์เรื่องดาหลังด้วย แต่ไม่เป็นที่รู้จักมากนัก

๓.๔.๗ บุณโณวาทคำฉันท์

บุณโณวาทคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปตามคัมภีร์ในพุทธศาสนา และงานสมโภชรอยพระพุทธรูป สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยพระมหานาค ซึ่งบวชอยู่วัดท่าทราย ในพระนครศรีอยุธยา แต่งเมื่อในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ หนังสือเรื่องนี้นับถือกันมาว่าแต่งดี พรรณนาว่าด้วยลักษณะการสมโภชพระพุทธรูป ตามราชประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีได้อย่างถ้วนถี่

ที่มาของเรื่องน่าจะมาจากปุณโณวาทสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรหนึ่งในพระสุตตันตปิฎกแสดงเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมและสนทนากับพระปุณณเถระซึ่งจะจาริกไปจำพรรษาในหมู่บ้านสุนาปรันตชนบท เนื้อความในปุณโณวาทสูตรนั้นกล่าวถึงแต่เพียงหัวข้อธรรมที่มีความหมายลึกซึ้ง ต่อมาพระพุทธโฆสเถระจึงได้แต่งอรรถกถापุณโณวาทสูตรเพื่ออธิบายข้อธรรมในคัมภีร์ปุณโณวาทสูตร รวมทั้งกล่าวถึงประวัติของพระปุณณเถระไว้ด้วย ซึ่งคัมภีร์ปุณโณวาทสูตรและอรรถกถापุณโณวาทสูตรนี้น่าจะเป็นที่มาของบุณโณวาทคำฉันท์ (ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา, ออเนไลน์)

บุณโณวาทคำฉันท์แต่งขึ้นเมื่อปีใดไม่มีระบุไว้แน่ชัด แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามีบันทึกเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศว่า มีการสมโภชพระพุทธรูปขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๓ เพราะฉะนั้น บุณโณวาทคำฉันท์จึงน่าจะแต่งขึ้นราว พ.ศ. ๒๒๙๓ - ๒๓๐๑

ผู้แต่ง พระมหานาค วัดท่าทราย

ลักษณะการแต่ง ฉันทและกาพย์ประเภทต่าง ๆ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อพรรณนาความรู้สึก และสิ่งที่พบเห็นในโอกาสที่ได้ไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรีระหว่างที่มีการสมโภชครั้งสำคัญในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อหาเริ่มด้วยคำนมัสการไหว้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเทพเจ้าสำคัญ ได้แก่ พระอิศวร (พระสวยมภู) พระนารายณ์ (พระกฤษณะ) พระพรหม พระอินทร์ พระอาทิตย์ เทพประจำทิศต่าง ๆ รวมทั้งพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และกล่าวว่าจะขอดำเนินเรื่องตาม “บุณโณวาทสูตร” โดยกล่าวถึงตำนานพระพุทธบาท พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงโปรดให้ทำมณฑปสวมพระบาท เนื้อความพรรณนาอาณาบริเวณพระพุทธบาท และการสมโภชพระพุทธบาท ตอนท้ายเรื่อง มีบทปณิธานของกวีว่า ขอให้วรรณคดีเรื่องนี้จึงปรากฏในแผ่นดิน ขอให้ปราศจากความทุกข์ ปราศจากโรคและภัย และกวีอธิษฐานว่าเมื่อสิ้นชีวิตแล้วขอให้ได้เข้าถึงพระนิพพาน ต่อจากนั้นเป็นโคลงท้ายเรื่อง ซึ่งระบุชื่อผู้แต่งไว้ชัดเจน

ตัวอย่าง การกล่าวถึงพระมณฑปที่กษัตริย์ทรงสร้างไว้

ปางปิ่นธเรศตรี	ศรเสวยสุวรรณยา
อยุธยาเศมมา	นครราชธานี
ทราบกิจจกลรอย	พุทธบาทชินศรี
มีราชฤไทยทวี	กุศลมุ่งผดุงการ
ระดับเปนพระมณฑป	วรรัดโนพาร
เพียงวิษยนต์พิมาน	อมรเทพปูนกัน
สฤษฐีสวมพระพุทธบาท	มุนินาถจอมธรรม
ยังยอดศิขรบรร	พตพิศโพรงพราย
ห้ายอดยเยียมเมฆ	จรัสดวงวิเชียรฉาย
ชวลิตพรรณราย	รยบไซตีสुरียงค์

คุณค่า บุณโณวาทคำฉันท เป็นวรรณคดีฉันทเรื่องเดียวในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่วรรณคดีที่สะท้อนข้อมูลด้านภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ และเป็นวรรณคดีสำคัญที่บันทึกข้อมูลด้านสังคมวัฒนธรรมสมัยอยุธยาไว้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะข้อมูลด้านมหรสพและการละเล่นในงานสมโภช วรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏประเภทของการแสดงและการละเล่นในสมัยอยุธยาไว้หลากหลาย มีทั้งละครในเรื่องอิเหนา การแสดงหุ่น โมงครุ่ม ระบำ โขน ใต้ลวด ฯลฯ บุณโณวาทคำฉันท ยังเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ มีการใช้กวีโวหารซึ่งทำให้เกิดจินตภาพอย่างเด่นชัด เช่น บท

พรรณนาความยิ่งใหญ่ของขบวนพยุหยาตรา บทพรรณนาความงามของพระมณฑปและรมณีสถาน รอบพระพุทธบาท ทศนียภาพอันงดงามของธรรมชาติ เป็นต้น ในสมัยนั้นกวีนิยมใช้สำนวนไพเราะ แต่ไม่สู้จะเคร่งครัดฉันทลักษณ์นัก กวีพรรณนาโดยละเอียด เห็นภาพพจน์ได้ชัดเจน

๓.๔.๘ กลบทศิริวิบุลย

วรรณคดีเรื่องนี้นับเป็นหนังสือกลอนเรื่องแรก ในสมัยศรีอยุธยา ที่แต่งเป็นเรื่องราว และเหลืออยู่บริบูรณ์

ผู้แต่ง หลวงศรีปริษา (เซ่ง)

ลักษณะการแต่ง กลอนกลบท รวม ๘๖ ชนิด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง แต่งเพื่อเป็นอนาถสงฆ์ให้สำเร็จอรหันต์

เนื้อเรื่องย่อ เป็นการนำเรื่องราวในชาดกมาแต่งเป็นกลอนกลบท คือสิริวิบุลย กิติชาตก ชาตกในลำดับในลำดับที่ ๕ ในปัญญาชาตก เนื้อเรื่องว่าด้วย ท้าวยศกิติ แห่งนครจัมบาก มีพระมเหสีทรงพระนามว่า นางสิริมติ เมื่อทรงพระครรภ์ทรงพระสุบินว่า ดาบสเทหะนำแก้วมาให้ โหรทำนายว่าจะได้พระโอรส แต่พระสวามีจะต้องพลัดพลาดจากเมือง ต่อมาท้าวพาลราชายกทัพมาล้อมเมืองจัมบาก ท้าวยศกิติ ทรงเชื่อมั่นในผลแห่งธรรม จึงลอบหนีออกจากเมือง พร้อมด้วยมเหสีแล้วผนวชเป็นดาบสอยู่ที่เขาวิบุลบรรพต พรานป่าซึ่งท้าวยศกิติทรงช่วยชีวิตนาคองทัพของท้าวพาลราชาจับท้าวยศกิติไปขังไว้ในเมืองหลายปี นางสิริมติประสูติพระโอรสทรงพระนามว่า สิริวิบุลย กิติ เมื่อพระกุมารทรงพระเจริญวัยได้ทูลลาพระมารดาไปช่วยพระบิดาโดยทรงยอมรับโทษประหารแทนพระบิดา ท้าวพาลราชารับสั่งให้ลงโทษด้วยวิธีต่าง ๆ สิริวิบุลย กิติ มิได้เป็นอันตราย ท้าวพาลราชาจึงตั้งใจจะประหารด้วยตนเอง แต่ถูกธรณีสูบเสียก่อน สิริวิบุลย กิติ จึงได้ราชสมบัติของพระบิดากลับคืนมา รับสั่งให้ไปรับพระมารดา กลับคืนมา แต่พระมารดาสิ้นพระชนม์เสียก่อน

ตัวอย่าง กลบททวารวดี

ลูกเอ๋ยแม่จะจัดเอานกแก้ว

นกเอ๋ยบินมาแล้วมาเลี้ยงสมร

ยูงเอ๋ยมาเป็นเพื่อนพ่อน้อยนอน

ยางเอ๋ยมาเยี่ยมร้อนที่เรียมครวญ

นกเอ๋ยนามชื่อว่านกโนรี

เร็วเอ๋ยรีบมานี้มาแนบสงวน

กระเหว่าเอ๋ยแอบกระเวียนกระเวนรวน

นกเอ๋ยช่างชวนล่น่าชวนชม

คุณค่า กลบทศิริวิบุลยคติเป็นวรรณคดีที่แต่งเป็นกลบทเรื่องยาวเรื่องแรก กวีใช้กลบทแต่ละชนิดอย่างสอดคล้องและเหมาะสมแก่เรื่อง ซึ่งแสดงความสามารถของผู้แต่ง กลบทเรื่องนี้ยังมีอิทธิพลต่อวรรณคดีที่แต่งเป็นกลบทในยุคต่อมาด้วย

๓.๔.๙ บทละครนอก

บทละครนอกที่สันนิษฐานว่าแต่งในยุคนี้มี ๑๔ เรื่อง ส่วนใหญ่มีเค้าเรื่องมาจากปัญญาสชาดก และนิทานพื้นเมือง ได้แก่

๑. การะเกษ	๒. คาวี	๓. ไชยทัต
๔. พิกุลทอง	๕. พิมพ์สุวรรณค์	๖. พิณสุริยวงศ์
๗. นางมโนห์รา	๘. โมงป่า	๙. มณีพิไชย
๑๐. สังข์ศิลป์ไชย	๑๑. สุวรรณศิลป์	๑๒. สุวรรณหงส์
๑๓. สังข์ทอง	๑๔. โสวัต	

ละครนอกทั้ง ๑๔ เรื่องนี้ ที่มีเค้าเรื่องมาจากปัญญาสชาดก ได้แก่ สังข์ทอง ได้เค้าเรื่องมาจากสุวรรณสังข์ชาดก เรื่องคาวี ได้เค้าเรื่องมาจากพหุลาคาวีชาดก ส่วนเรื่องอื่น ๆ มาจากนิทานพื้นเมือง

ผู้แต่ง ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นผู้ใด

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร มีลักษณะคล้ายกาพย์

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้เล่นละครนอก

เนื้อเรื่องย่อ บทละครนอกทั้ง ๑๔ เรื่อง มีโครงเรื่องซ้ำ ๆ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของลูกกษัตริย์รูปงามที่ต้องออกจากบ้านจากเมือง มีคนรักแล้วพลัดพรากจากคนรัก ได้ร่ำเรียนวิชาหรือได้ของวิเศษ ต้องรอนแรมอยู่ในป่า ผจญอันตรายต่าง ๆ เช่น ยักษ์ ภูตผีปีศาจ แต่พระเอกสามารถปราบได้หมด ท้ายเรื่อง ได้พบกับคนรัก และกลับมาครองเมือง เรื่องจบด้วยความสุข

ตัวอย่างจากเรื่องนางมโนห์รา ตอนพรานบุญกล่าวลักษณะดีชั่วของสตรี เมื่อกินรีลงเล่นน้ำ (เปลื้อง ฦ นคร, ๒๕๔๕, หน้า ๒๐๓) ว่า

บัดนั้น	นายบุญขุนพรานหลุสา
เพื่อนจึงจัดแสงแฝงป่า	ล่อคอออกมาจากโพรงไม้
ลากถูกลากไส้	จึงสั่งอ้ายนาคนาคา
ถัดจากนั้นอ้ายนาคเอ๋ย	เขาเรียกสะสานทานภริยา
ฝักลุ่มหนักรา	โรหน้ำมันทูนเพลิง
รูปร่างมูทุเหมือนหมูป่า	นมมันยานอยู่เลี้ยงเต็ง
ฝักลุ่มทุมเพลิง	นาคเอ๋ยจะคล้องเอาไปไหน

คุณค่า บทละครนอกทั้ง ๑๔ เรื่อง เป็นต้นเค้าของการแต่งบทละครนอกในสมัยต่อมา โดยเฉพาะคาวิ มณีพิไชย สังข์ทอง ไกรทอง ไชยเชษฐ สังข์ศิลป์ไชย ได้รับการปรับปรุงซ่อมแซมในสมัยรัตนโกสินทร์จนจบบริบูรณ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากละครนอกทั้ง ๑๔ เรื่องที่เชื่อว่าแต่งในสมัยอยุธยาแล้ว ยังมีอีก ๕ เรื่อง ที่ไม่แน่ใจว่าแต่งในสมัยอยุธยาหรือไม่ ได้แก่ ไกรทอง โคบุตร ไชยเชษฐ พระรถ และศิลป์สุริวงศ์

๓.๕ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐

ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยอยุธยา แบ่งตามสมัย สรุปได้ดังนี้

๓.๕.๑ ลักษณะวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา พิธีกรรม และพระมหากษัตริย์จึงมีเนื้อหาคล้ายวรรณคดีสมัยสุโขทัย ส่วนลักษณะการแต่งค่อนข้างแตกต่างกับวรรณคดีสุโขทัย โดยวรรณคดีในสมัยนี้แต่งด้วยร้อยกรองทั้งสิ้น มีคำประพันธ์ที่ใช้เกือบทุกชนิด คือ โคลง ร่าย กาพย์ และฉันท์ ขาดแต่กลอน ส่วนใหญ่แต่งเป็นประเภทลิลิต มีการใช้คำบาลี สันสกฤต และเขมรเข้ามาปะปนในคำไทยมากขึ้น วรรณคดีสำคัญในสมัยนี้ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย และมหาชาติคำหลวง

กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๔๒ : ๖๔ - ๖๕) ได้สรุปรูปแบบและลักษณะของวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้นไว้ดังนี้

๑) จำนวนวรรณคดีมี ๔ เรื่อง คือ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย มหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ (หรืออาจเป็น ๗ เรื่องโดยเข้าใจว่ามีวรรณคดีอื่นในสมัยนี้ อีก ๓ เรื่อง คือ โคลงกำสรวล โคลงทวาทศมาส และโคลงทริภุญไชย)

๒) ลักษณะการแต่งเป็นร้อยกรองทั้งหมด โดยแยกเป็นลิลิต ๓ เรื่อง คำหลวง ๑ เรื่อง และนิราศ ๓ เรื่อง ซึ่งในสมัยนี้ก็วิเจนิยมแต่งคำประพันธ์ประเภทลิลิต ร่ายสั้น และโคลงสั้นมากที่สุด

๓) เนื้อเรื่องแบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ บทประกอบพิธี ได้แก่ โองการแข่งน้ำ บทสดุดีและเล่าเรื่อง ได้แก่ ลิลิตยวนพ่าย ศาสนา ได้แก่ มหาชาติคำหลวง และบันเทิง ได้แก่ ลิลิตพระลอ

๔) ผู้แต่งคือพระมหากษัตริย์ ชั้นสูงที่มีการศึกษา หรือบุคคลในราชสำนัก และไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งชัดเจน

๕) เป็นสมัยที่เริ่มมีวรรณคดีเพื่อการบันเทิงใจเป็นเรื่องแรกในสมัยอยุธยาตอนต้น คือ ลิลิตพระลอ

๓.๕.๒ ลักษณะวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง สมัยนี้เป็น “ยุคทองของวรรณคดี” มีกวีและวรรณคดีเกิดขึ้นมากมาย ลักษณะคำประพันธ์นิยมใช้คือโคลง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่านิยมที่สุด รอง

มาคือ ฉันท์และกาพย์ห่อโคลง โคลงในสมัยนี้มีตั้งแต่โคลงสี่สุภาพจนถึงโคลงกลบท ซึ่งนับว่าแต่งยาก การแต่งโคลงอาจมีรายปณอยู่ด้วย คำฉันท์นั้นนิยมแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชคงจะเห็นว่ามึวรรณคดีคำฉันท์จำนวนมากกว่าในรัชสมัยอื่น ในอยุธยาตอนกลางนี้ไม่ปรากฏคำประพันธ์ประเภทกลอน ร้อยแก้วมีไม่มาก ส่วนใหญ่เป็นพงศาวดาร เช่น พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ จินตามณีมีปรากฏรูปแบบคำประพันธ์ปะปนกันทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

ด้านเนื้อหาของวรรณคดีในสมัยนี้ พบว่ามีเนื้อหาหลายประเภท ปรีชา หิรัญประดิษฐ์ (๒๕๕๙, หน้า ๓-๒๔ - ๓-๒๕) กล่าวถึงเนื้อหาของวรรณคดีในสมัยนี้ไว้ดังนี้

- ๑) เนื้อหาที่เกี่ยวกับพิธีกรรม เช่น คำฉันท์ดุขุสสังเวยกล่อมช้าง ของขุนเทพกระวี
 - ๒) เนื้อหาเกี่ยวกับการสดุดีพระมหากษัตริย์ เช่น โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ของพระศรีมโหสถ
 - ๓) เนื้อหาเกี่ยวกับคำสอน เช่น โคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์
 - ๔) เนื้อหาที่นำมาจากนิทานนิยาย โดยนำเรื่องมาจากชาดก เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์
 - ๕) เนื้อหาที่พรรณนาอารมณ์ เช่น โคลงนิราศนครสวรรค์
 - ๖) เนื้อหาที่เป็นตำราแบบเรียน ได้แก่ จินตามณี
- จะเห็นว่า เนื้อหาของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางนี้มีความหลากหลายมากกว่าสมัยอยุธยาตอนต้น

๓.๕.๓ ลักษณะวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยอยุธยาตอนปลายมีวรรณคดีและกวีเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก พระมหากษัตริย์ทางอุปถัมภ์กวีและจัดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายครั้ง ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระองค์ทรงทำนุบำรุงการศึกษาและวรรณคดี แม้จะมีวรรณคดีน้อยกว่าอยุธยาตอนกลางก็ตาม แต่สมัยนี้มีวรรณคดีเกิดขึ้นทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็น กาพย์กลอน โคลง ฉันท์ และมีบทละครเกิดขึ้นใหม่ วรรณคดีประเภทกาพย์และกลอนเจริญถึงขีดสุด วรรณคดีคำกาพย์ เช่น กาพย์ห่อโคลง มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางแล้วนั้นมาเจริญสูงสุดในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังจะเห็นว่า มีกาพย์ห่อโคลงอยู่หลายเรื่องของเจ้าฟ้ากุ้ง คำประพันธ์ที่รุ่งเรืองมากอีกประเภทหนึ่งคือ คำกลอน ซึ่งในสมัยนี้มีกลอนกลบทเกิดขึ้น ส่วนวรรณคดีประเภทคำฉันท์มีปรากฏเพียง ๒ เรื่อง มีกวีหญิงเกิดขึ้น กวีเป็นทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต

วรรณคดีที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยนี้คือ กลอนเพลง กลอนบทละคร กลอนกลบท และกาพย์เห่เรือ วรรณคดีจึงมีเนื้อหาและรูปแบบที่แตกต่างกัน กล่าวสรุปเนื้อหาของวรรณคดีในสมัยนี้ดังนี้

- ๑) เนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา เช่น บุญโณวาทคำฉันท์ นันโทปนันทสูตรคำหลวง พระมาลัยคำหลวง
- ๒) เนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ได้แก่ โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์
- ๓) เนื้อหาเกี่ยวกับนิทานนิยาย ได้แก่ บทละครต่าง ๆ ได้แก่ ดาหลัง อิเหนา และบทละครนอก ๑๔ เรื่อง
- ๔) เนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงความรู้สึกของกวี เช่น ภาพยี่เห่เรือ โคลงนิราศพระบาท ภาพยี่หอโคลง โคลงนิราศเจ้าฟ้าอภัย
- ๕) เนื้อหาเบ็ดเตล็ด เช่น เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ภาพยี่หอโคลงประพาสธารทองแดง

สรุป

วรรณคดีในสมัยอยุธยาที่มีความหลากหลายทั้งเนื้อหาและรูปแบบ หลายเล่มสะท้อนการสร้างสรรควรรณคดีที่แปลกใหม่ไปจากเดิม โดยเฉพาะในด้านรูปแบบการประพันธ์ อย่างเช่น เกิดคำประพันธ์ประเภทกลอน และกลอนกลบท หรือการเล่นรูปแบบคำประพันธ์ประเภทโคลง มีโคลงกลบทและโคลงอักษรสามหมู่ ในด้านเนื้อหานั้น บางส่วนยังคงสืบทอดจากเดิมคือวรรณคดีคำสอนและยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และบางส่วนสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ ดังจะเห็นว่า มีบทละครนอก และวรรณคดีที่นำเนื้อหามาจากต่างชาติ เช่น อิเหนา และดาหลัง เป็นต้น

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยอยุธยาเป็นอย่างไร
๒. จงยกตัวอย่างวรรณคดีสมัยอยุธยาอย่างน้อย ๕ เรื่องและอธิบายวรรณคดีเชิงประวัติ
๓. วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางนิยมใช้คำประพันธ์ประเภทใด
๔. วรรณคดีเรื่องใดที่เป็นวรรณคดีทางศาสนาในสมัยอยุธยาตอนปลาย
๕. วรรณคดีเรื่องใดที่ใช้กลอนกลบทแต่ง และวรรณคดีเรื่องดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการแต่งวรรณคดีในยุคต่อมาอย่างไร
๖. วรรณคดีเรื่องพระมาลัยคำหลวงมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีไทยอย่างไร
๗. บทละครนอกครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งหมดกี่เรื่อง เรื่องอะไรบ้าง
๘. เหตุใดเรื่องดาหลังจึงได้รับความนิยมน้อยกว่าเรื่องอิเหนา
๙. จงอธิบายความสำคัญของจินตภาพและอิทธิพลของจินตภาพต่อแบบเรียนในยุคต่อมา
๑๐. นักศึกษาคิดว่ากวีท่านใดในสมัยอยุธยาที่มีผลงานโดดเด่นที่สุด จงยกตัวอย่างวรรณคดีและอธิบาย

รายการอ้างอิง

- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๑๗). **วรรณกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (๒๕๔๔). **อ่านลิลิตพระลอ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โชติรส มณีใส. (๒๕๕๙). **เทียนทองทอง: รวมบทความพินิจวรรณกรรมทรงคุณค่าในแวดวงวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ ฯ: พี.เอ.ลีฟวิ่ง.
- ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา, “คำอธิบายบุญโณวาทคำฉันท์” ใน **ประชุมวรรณคดีเรื่องพระพุทธบาท**, สืบค้นเมื่อ ๑ กันยายน ๒๕๖๐, จาก <http://vajirayana.org/ประชุมวรรณคดีเรื่อง-พระพุทธบาท/คำอธิบาย-บุญโณวาทคำฉันท์>
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา. “อธิบายความเบื้องต้น” ใน **โคลงนิราศหริภุญชัย**. สืบค้นเมื่อ ๑ กันยายน ๒๕๖๐, จาก <http://vajirayana.org/โคลงนิราศหริภุญชัย/อธิบายความเบื้องต้น>
- ปรียา หิรัญประดิษฐ์. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ.๒๑๗๒ – ๒๓๑๐”, ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช.
- เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๔๕). **ประวัติวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- ไพเราะ มากรักษา. (๒๕๔๘). **พัฒนาการวรรณคดีไทย**. มปท.
- วรเวทย์พิสิฐ, พระ. (๒๕๔๕). **คู่มือลิลิตพระลอ**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา.
- ศรีปราชนธ์. (๒๕๒๒). **อนิรุทธ์คำฉันท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔: กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์การศาสนา.
- สิทธา พินิจภูวดล และปรียา หิรัญประดิษฐ์. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสมัยสุโขทัย – อยุธยา พ.ศ. ๒๑๗๒”, ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช.
- สุภา พักโขง. (๒๕๓๐). **วรรณคดีไทยก่อนรับอิทธิพลจากตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- สุมาลี วีระวงศ์. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์**. สืบค้นเมื่อ ๕ กันยายน ๒๕๖๐, จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=๒๓๙
- เสริย์ วิลาวรรณ. (๒๕๔๗). **ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัย อยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช.
- เอกรัตน์ อุดมพร. (๒๕๔๔). **วรรณคดีสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: พัฒนาศึกษา.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๔ วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕

๔.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

๔.๒ กวีและวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

๔.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

เมื่อศึกษาบทที่ ๔ แล้ว นักศึกษาสามารถ

๑. อธิบายบริบททางสังคมและวัฒนธรรมสมัยกรุงธนบุรีได้
๒. บอกกวีและวรรณคดีที่ปรากฏในสมัยกรุงธนบุรีได้
๓. อธิบายลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรีได้
๔. วิเคราะห์วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรีได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย อภิปรายกลุ่ม ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนการสอนมีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักศึกษาอ่านเอกสารประกอบการสอนล่วงหน้า อ่านวรรณคดีเรื่อง นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน และลิลิตเพชรมงกุฎ ล่วงหน้า เตรียมแสดงความคิดเห็นในชั้นเรียน เมื่อถึงชั่วโมงเรียน ก่อนเริ่มสอน นักศึกษาร่วมกิจกรรมวัดความรู้ผ่านโปรแกรม Mentimeter หรือโปรแกรมอื่น ๆ ที่ผู้สอนเตรียมไว้

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักศึกษาฟังบรรยาย ร่วมกันอภิปรายตัวบทวรรณคดีสำคัญบางเรื่อง

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท และเตรียมอ่านหนังสือบทต่อไปล่วงหน้า นักศึกษาทบทวนความรู้จากคลิปการสอนที่บันทึกไว้ในเว็บไซต์ผู้สอน

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาทิ พาวเวอร์พอยท์ วิดิทัศน์
๓. ตัวบทวรรณคดีไทย

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การถาม-ตอบ
๓. การสอบกลางภาค

บทที่ ๔

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕

สมัยกรุงธนบุรีเป็นช่วงที่มีสงครามต่อเนื่องจากสมัยอยุธยา แม้กระนั้นยังมีวรรณคดีเกิดขึ้น แต่ส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีเรื่องสั้น ๆ บางเรื่องตัดตอนจากวรรณคดีเรื่องยาวอีกทีหนึ่ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสภาพสังคมบ้านเมืองไม่เอื้ออำนวย อย่างไรก็ตาม น่าสนใจว่า วรรณคดีในยุคนี้มีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ครบถ้วน และเนื้อหาของวรรณคดีมีความหลากหลายไม่น้อยกว่าสมัยอื่น เพียงแต่มีจำนวนวรรณคดีไม่มากเท่านั้น

๔.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

หลังจากกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าตีแตกและพม่ากวาดต้อนผู้คนไปเมืองพม่าเป็นจำนวนมาก ในครั้งนั้น พระยาตากได้ยกกองเรือ ๑๐๐ ลำ จากเมืองจันทบุรี พร้อมด้วยไพร่พลประมาณ ๕,๐๐๐ คน เข้ามาทางปากแม่น้ำเจ้าพระยาตีได้เมืองธนบุรี แล้วเข้าโจมตีกองกำลังของพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น พระยาตากได้รับชัยชนะ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาเพียง ๗ เดือน ไทยก็สามารถกอบกู้เอกราชกลับคืนมาได้

หลังจากกอบกู้เอกราช พระยาตากสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีใหม่และทำพิธีปราบดาภิเษกขึ้นครองกรุงธนบุรี เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นสมเด็จพระเจ้าตากสินหรือสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นับเป็นกษัตริย์พระองค์เดียวในสมัยกรุงธนบุรี

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงขับไล่พม่าออกไปจากกรุงศรีอยุธยาหมดแล้ว ทรงเร่งสร้างความเป็นปึกแผ่นให้บ้านเมือง และให้รักสามัคคีกัน ทรงใช้เวลา ๓ ปี ในการปราบก๊กใหญ่ทั้ง ๔ ก๊ก จึงรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นได้ หลังจากบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแล้ว ทรงปกครองบ้านเมืองโดยใช้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีเมืองหลวงคือกรุงธนบุรีเป็นศูนย์กลางการปกครอง จัดให้มีเสนาบดีแบบจตุสดมภ์เหมือนดังอยุธยา

แม้พระเจ้ากรุงธนบุรีจะมีพระราชภารกิจด้านการเมืองการปกครองมาก แต่ในด้านศาสนา วัฒนธรรม และวรรณคดี พระองค์ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เช่นกัน จะเห็นว่า ทรงเร่งฟื้นฟูศาสนา ศาสนสถาน โดยโปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์วัดจำนวนมาก ส่งเสริมให้พระภิกษุ สามเณรได้เรียนพระปริยัติธรรม ทรงส่งเสริมการสืบทอดวัฒนธรรมที่มีมาแต่สมัยอยุธยา เช่น การละเล่น นาฏศิลป์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการละคร ทรงฟื้นฟูการละคร ให้มีการหัดละครหลวงตามแบบฉบับอยุธยาและนำออกแสดงแก่ประชาชนเพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินสนุกสนาน

ในด้านวรรณคดี ทรงพระราชนิพนธ์งานวรรณคดีด้วยพระองค์เอง ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์ โดยพระราชนิพนธ์ไว้ ๔ ตอน แม้ว่าจะมีพระราชภารกิจมากก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับการละครของพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ว่า “สังเกตดูโปรดละครมาก ไปตีเมืองฝางได้แล้ว ยังให้มารับละครขึ้นไปเล่นสมโภชพระฝาง” (นรินทร์เทวี, กรมหลวง, ๒๕๐๙, หน้า ๑๖๑) พระราชนิพนธ์วรรณคดีและการละครเช่นนี้ทำให้เจ้านายขุนนางแต่งวรรณคดีตามไปด้วย และส่วนใหญ่จะมีน้ำเสียงสรรเสริญพระเจ้ากรุงธนบุรี

๔.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยกรุงธนบุรี

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยกรุงธนบุรีที่ปรากฏหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีบทพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ๔ ตอน ได้แก่

- ๑) ตอนพระมงกุฎประลองศร
- ๒) ตอนหนุมานเกี่ยวนางวานริน
- ๓) ตอนท้าวมาลีวราชว่าความ
- ๔) ตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกรด พระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพัท จนถึงตอนผูกผม

ทศกัณฐ์กับนางมณโฑ

พระภิกษุอินท์และพระยาราชสุภาวดี ได้แก่ เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ นายสวน มหาตเล็ก ได้แก่ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี หลวงสรวิชิต (เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แก่ อิเหนาคำฉันท์ และลิลิตเพชรมงกุฎ พระยามหานุภาพ (อัน) ได้แก่ นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน (นิราศเมือง กวางตุ้ง)

ในที่นี้ จะอธิบายวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรีตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์

เรื่องรามเกียรติ์มิใช่วรรณกรรมท้องถิ่นดั้งเดิมของไทย แต่น่าจะมีที่มาจากเรื่องรามายณะของอินเดีย รามายณะเผยแพร่เข้าสู่ประเทศไทยมีทั้งที่มาจากอินเดียโดยตรงและผ่านประเทศเพื่อนบ้าน สันนิษฐานกันว่าแหล่งที่มาของรามเกียรติ์มาจากหลายทาง เช่น จากนิทานเรื่องพระราม ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านที่ชาวอินเดียจำได้ มีความเก่าแก่ก่อนรามายณะของวาฬมิกิ สันนิษฐานว่า เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของรามเกียรติ์นี้น่าจะได้รับจากรามายณะฉบับวาฬมิกินี้ แต่มีการดัดแปลง ตัดทอน และนำเนื้อเรื่องของรามายณะฉบับอื่นมาเพิ่มเติมด้วย

รามเกียรติ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนี้ เป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงต้องการฟื้นฟูวรรณคดีในคราวตั้งกรุงใหม่ เพื่อให้เป็นวรรณคดีคู่บ้านคู่เมือง ใช้ปลุกปลอบขวัญกำลังใจของทหารและราษฎร โดยสอดแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ รามเกียรติ์ฉบับนี้ บอกวันเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ช่วงต้นเรื่องว่า วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำหนึ่ง จุลศักราช ๑๑๓๒ ปีชาล โทศก ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๓ ซึ่งเป็นปีที่ ๓ ในรัชกาลของพระองค์ ฉบับที่เหลือมาจนทุกวันนี้ เป็นตัวเขียนชูปเส้นทอง บอกเวลาเขียนไว้ว่า วันอาทิตย์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๑๔๒ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๓ และไม่ได้สมบูรณ์ครบถ้อยเพราะชำรุดเสียหายจากภัยสงครามเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้พระราชนิพนธ์ใหม่ให้สมบูรณ์

- ผู้แต่ง** สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ไว้ ๔ ตอน ได้แก่
- ตอนที่ ๑ ตอนพระมงกุฎประลองศร
 - ตอนที่ ๒ ตอนหนุมานเกี่ยวนางวานริน ท้าวมาลีวราชมา
 - ตอนที่ ๓ ตอนท้าวมาลีวราชว่าความจนถึงทศกัณฐ์เข้าเมือง
 - ตอนที่ ๔ ตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกรด พระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพัท

จนถึงตอนผูกผมทศกัณฐ์กับนางมณโฑ

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง มีข้อสันนิษฐานไว้หลายประการ ได้แก่ เพื่อใช้เป็นบทละครหลวง ใช้เป็นเครื่องบันเทิงใจแก่ประชาชน ใช้สืบทอดประเพณีที่กษัตริย์ต้องพระราชนิพนธ์วรรณกรรม และใช้เป็นส่วนหนึ่งในการฟื้นฟูบ้านเมืองในยุคสร้างบ้านแปลงเมือง

เนื้อเรื่องย่อ

ตอนพระมงกุฎประลองศร ความว่านางสีดามาอาศัยอยู่กับฤาษีวิฆเนศและประสูติพระมงกุฎ พระฤาษีได้ชุบพระลอบเป็นเพื่อนกับพระมงกุฎและชุบศรให้เป็นอาวุธพระมงกุฎ และพระลอบได้ประลองศรยิงตั้นรัง เสียงศรดังกึกก้องจนถึงกรุงอโยธยา พระรามได้ยินเสียงจึงประกอบพิธีอัฐมาส โดยมีพระภรต พระสัตรุด และหนุมานคุมกองทัพตามม้าอุปการ พระมงกุฎจับม้าอุปการ จึงรบกับหนุมาน หนุมานเสียที พระภรตจึงเข้าช่วยและจับพระมงกุฎมาถวายพระราม พระลอบตามไปช่วยได้และพากันหนี พระรามยกกองทัพออกติดตาม จึงรบกับพระมงกุฎ ภายหลังจึงทราบว่าเป็นพ่อลูกกัน

ตอนหนุมานเกี่ยวนางวานริน ท้าวมาลีวราชมา เนื้อเรื่องตอนแรกขาดหายไป เริ่มแต่หนุมานพบนางวานรินในถ้ำ นางวานรินนั้นเป็นนางฟ้าถูกพระอิศวรสาปให้มาอยู่ในถ้ำ คอยพบหนุมานเพื่อบอกทางแก่หนุมานไปฆ่าวิรุณจำบัง แล้วจึงจะพ้นคำสาป เมื่อหนุมานพบนางวานริน

นางไม่เชื่อว่าเป็นหนุมาน หนุมานจึงต้องหาเป็นดาวเป็นเดือนให้ดู นางจึงเชื่อหนุมานเกี่ยวนางวานรินและได้นางเป็นภรรยา ต่อมาหนุมานไปฆ่าวิรุณจำบังตามที่นางวานรินบอก เมื่อฆ่าวิรุณจำบังแล้ว หนุมานจึงกลับมาอย่างกล้า และส่งนางวานรินกลับเขาไกรลาสตามที่ได้สัญญาไว้กับนาง

ตอนท้าวมาลีวราชว่าความ จนถึงทศกัณฐ์เข้าเมือง เป็นตอนต่อจากหนุมานเกี่ยวนางวานริน ทศกัณฐ์ทราบข่าววิรุณจำบังตาย จึงทรงทูลเชิญท้าวมาลีวราชพระอัยกาผู้มีวาจาสิทธิ์มาว่าความท้าวมาลีวราชเสด็จมายังสนามรบ ทศกัณฐ์เข้าเฝ้ากล่าวโทษพระราม ท้าวมาลีวราชจึงทรงตรัสสั่งให้พระรามและนางสีดาเข้าเฝ้าเพื่อไต่ถามความจริง นางสีดาทูลตามความเป็นจริง ท้าวมาลีวราชจึงตรัสให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระราม แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอม ท้าวมาลีวราชจึงทรงสาปแช่งทศกัณฐ์และอวยพรให้แก่พระรามแล้วเสด็จกลับ

ตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีทราयरกรต พระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพัฑ์ จนถึงตอนผูกผมทศกัณฐ์กับนางมณโฑ เป็นตอนต่อจากท้าวมาลีวราชว่าความ เรื่องมีว่า ทศกัณฐ์มีความแค้นเทวดาที่เป็นพยานให้แก่พระราม จึงทำพิธีปลุกเสกหอกกบิลพัฑ์ที่เชิงเขาพระสุเมรุ และทำพิธีเผารูปเทวดา พระอิศวรจึงมีเทวบัญชาให้เทพบุตรพาลีมาทำลายพิธี ทศกัณฐ์พุ่งหอกกบิลพัฑ์หมายสังหารพิเภก พิเภกหลบไปอยู่หลังพระลักษมณ์ พระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพัฑ์สลบไป พิเภกทูลพระรามให้หายามาแก้ไขพร้อมแม่หินบดยาที่เมืองบาดาล และลูกหินบดยาที่ทศกัณฐ์หนุนนอน พระรามให้หนุมานไปหายาพร้อมแม่หินและลูกหิน หนุมานเข้าเมืองลงกาเพื่อไปนำลูกหินบดยามา และผูกผมทศกัณฐ์กับผมนางมณโฑไว้ด้วยกัน พระฤาษีโคบุตรต้องมาช่วยแก้ผมให้ โดยให้นางมณโฑชกเศียรทศกัณฐ์แล้วจะหลุด

คุณค่า เรื่องรามเกียรติ์นี้ มีคุณค่าด้านอักษรศาสตร์ เห็นได้จากการใช้คำ ที่มักใช้คำง่าย สั้น แสดงอิริยาบถของตัวละครได้อย่างดี ให้ความรู้ความคิดทางความเชื่อและศาสนา และยังมื่ออิทธิพลต่อการแต่งเรื่องรามเกียรติ์ในยุคต่อมา ที่เห็นได้ชัดคือบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ ๑

๔.๒.๒ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์นี้ เข้าใจว่ามีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่ต้นฉบับสูญหายไป จึงมีการรวบรวมแต่งขึ้นใหม่เป็นคำสุภาพสอนหญิง เกี่ยวกับการวางตัว ประพฤติตัวให้เป็นกุลสตรีที่ดี สันนิษฐานกันว่า พระยาราชสุภาวดีอาจแต่งตอนต้น พระภิกษุอินท์แต่งตอนปลายหรือพระภิกษุอินท์แต่งทั้งหมดตามคำอาราธนาของพระยาราชสุภาวดี น่าจะแต่งขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๓๑๒-๑๓๑๙ วรรณคดีเรื่องนี้มีสำนวนใกล้เคียงกับฉบับของสมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่ฉบับของกรมพระปรมานุชิตชิโนรสมีคณนิยามอ่านอย่างกว้างขวางมากกว่า

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์นี้ได้เค้าเรื่องมาจากมหากาพย์มหาภารตะของอินเดีย จากเนื้อความที่ว่า นางกฤษณาในเรื่องนี้มีชื่อว่า เทราปที เป็นธิดาท้าวทรุภณะแห่งปัญจาลนคร นางได้เข้า

พิธีสุมพริกบอรซุนซึ่งเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งในปาณฑพทั้ง ๕ ซึ่งยังธนูชนะจึงได้นาง เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๕ ซึ่งได้แก่ ยูธิษเฐียร ภิรมเสน อรชุน นกุล สหเทพ พานางไปเฝ้านางกุนตีพระมารดา นางกุนตีเข้าใจว่า โอรสได้ลาภสำคัญมาจึงรับสั่งให้ใช้ร่วมกัน นางกฤษณาจึงได้เป็นชายาแห่งกษัตริย์ทั้ง ๕ โดยผลัดเปลี่ยนไปปรนนิบัติพระสวามีองค์ละ ๒ วัน เรื่องกฤษณาสอนน้องได้เค้ามามากมหาภารตะตอน วนบรรพ ซึ่งเป็นตอนที่กษัตริย์ปาณฑพทั้ง ๕ แพ้สกาแก่ทศโอรย์ ต้องออกไปประทับป่า มีนาง กฤษณาโดยเสด็จด้วย ครั้งนั้นพระกฤษณะซึ่งเป็นสหายของอรชุนพานางสัตยภามา ผู้เป็นมเหสี เสด็จมาเยี่ยมปาณฑพทั้ง ๕ นางสัตยภามา คือ นางจิรประภาในกฤษณาสอนน้องคำฉันทน์ เมื่ออยู่ด้วยกันตามลำพัง นางสัตยภามาได้ถามนางกฤษณาถึงข้อปฏิบัติที่ทำให้นางสามารถครองใจพระ สวามีทั้ง ๕ นางกฤษณาจึงชี้แจงให้ทราบอย่างแจ่มแจ้ง

ผู้แต่ง พระยาราชนิกูลและพระภิกษุอิน

ลักษณะการแต่ง ฉันทและกาพย์

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เป็นคำสุภาพสอนหญิง เกี่ยวกับการวางตัว ประพฤติ ตัวให้เป็นกุลสตรีที่ดี

เนื้อเรื่องย่อ ท้าวพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสีมีราชธิดา ๒ องค์คือ กฤษณา และ จันทรประภา (จิรประภา) เมื่อพระบิดาจัดพิธีสุมพริกให้นางกฤษณาเลือกภักสตาได้ ๕ องค์ แต่นาง จันทรประภาเลือกเพียงองค์เดียว นางกฤษณาปฏิบัติรับใช้ภักสตาได้ดี มีความรักใคร่ต่อกันมั่นคง ส่วนนางจันทรประภาบกร่องในหน้าที่ของภรรยาจึงไม่มีความสุขกับสามี แต่นางเข้าใจว่านาง กฤษณามีเวทย์มนตร์ผูกใจชายจึงมาขอเรียนบ้าง นางกฤษณาได้ชี้แจงความจริงว่า การที่สามีจะรัก ใคร่น้อยอยู่ที่รู้จักหน้าที่ของแม่เรือนและอยู่ในโอวาทของสามี นางจันทรประภานำคำสอนของนาง กฤษณาไปปฏิบัติ สามีก็เปลี่ยนมารักใคร่และมีความสุขเช่นเดียวกับนางกฤษณา

ตัวอย่าง คำสอนผู้หญิงต้องเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี รู้จักหน้าที่ของภรรยา อยู่ใน โอวาทของสามี

เราเป็นกษัตริย์ ชอบแต่ภักดี โดยเลศลำนานา กิริยาอัชฌาสัย กิจการ
แห่งเรา ปรนนิบัติบรรเทา ทุกข์โศกสวามี

ไม่เกรงผู้ชาย ปากกล้าทำทนาย เจรจาจงทอง ผัวว่าคำหนึ่ง ไปได้ถึงสอง
ไม่ควรคู่ครอง ราชสร้างห่างไกล

คุณค่า กฤษณาสอนน้องคำฉันทน์ เป็นวรรณคดีคำสอนที่แต่งเป็นคำฉันทน์เรื่อง แรก และยังสะท้อนให้เห็นการรับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียจากเรื่องมหาภารตะ ทำให้เห็นว่า ไทยไม่ได้รับอิทธิพลวรรณคดีจากเรื่องรามายณะเท่านั้น

๔.๒.๓ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นวรรณคดีเชิงบันเทิงเหตุการณ์และสรรเสริญพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ผู้แต่งบอกวันที่แต่งไว้อย่างชัดเจน คือแต่งเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๓๓ (พ.ศ.๒๓๑๔) สันนิษฐานกันว่าผู้แต่งน่าจะเป็นผู้ใกล้ชิดพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงทราบพระจริยวัตร อุปนิสัย และเหตุการณ์สำคัญอย่างละเอียด โดยสันนิษฐานกันว่าเป็น นายสวน มหาดเล็ก

ผู้แต่ง นายสวน มหาดเล็ก

ลักษณะการแต่ง โคลงสี่สุภาพ จำนวน ๘๕ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อแสดงความจงรักภักดี เฉลิมพระเกียรติ และทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

เนื้อเรื่องย่อ ตอนต้นเรื่องบอกชื่อผู้แต่ง ความมุ่งหมายในการแต่ง วันเดือนปีที่แต่ง จากนั้นกล่าวถึงสาเหตุการยกทัพมาตั้งที่ธนบุรี พรรณนาความอุดมสมบูรณ์ สรรเสริญพระบารมีของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่สามารถปราบก๊กต่าง ๆ มีพระมหากษัตริย์คุณช่วยเหลือบรรดาประเทศที่มาขอพึ่งพระบารมี ประเทศราชต่างมาถวายเครื่องราชบรรณาการ พรรณนาการสมโภชพระนคร การมหรสพนานาชนิด และจบลงด้วยการถวายพระพรให้พระเจ้ากรุงธนบุรีโดยอาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและเทพให้ทรงพระเจริญ

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นการสรรเสริญพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงกอบกู้เอกราช และยังทรงเป็นที่พึ่งของไพร่ฟ้าชาวไทย และเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชนชาติอื่น

แขกชวาประเทศทั้ง	มลายู
จีนฝรั่งลันดาตู	ดาษเฝ้า
ลาวมอญย้อมถนอมชู	วรบาท พระนา
พระการุณเหนือเกล้า	กล่อมเกลี้ยงควรฐาน ฯ
บังคมบทรชั้ไ้	ทรงทศ ธรรมนา
พระปิ่นอยุธยายศ	ยอดฟ้า
ขอแกลงนิพนธ์พจน์	เฉลิมบาท พระเอย
ไว้พระเกียรติท่านท่วมหล้า	โลกเหลือ่องภาบุญ

คุณค่า โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี นับว่าเป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญ โดยแม้ระยะเวลาของกรุงธนบุรีจะมีเพียง ๑๕ ปี หากแต่มีวรรณคดียอพระเกียรติเกิดขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็น

เห็นถึงความรักและความจงรักภักดีของราษฎรที่มีต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดี ยอพระเกียรติเล่มนี้ มีลักษณะต่างจากเรื่องอื่นที่มีมาในยุคก่อน เพราะสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่าง กษัตริย์กับราษฎรอย่างเด่นชัด ดังจะเห็นว่ามีการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่มีต่อประชาชนที่มาพึ่งพระบารมี โดยไม่ใช่แค่คนไทยเท่านั้น แต่คนที่มาจากประเทศราชทรงให้ความช่วยเหลือด้วย และกล่าวถึงงานมหรสพต่าง ๆ ที่ทำให้เหล่าพสกนิกรมีความสุขสนุกสนาน ไม่ได้เน้นเรื่องสงครามหรือเรื่องเฉพาะกษัตริย์เพียงอย่างเดียว ซึ่งการพรรณนาเช่นนี้ทำให้เห็นถึงความผาสุกและความรักของประชาชนที่มีต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ใช่เป็นภาพของการสงครามหรือความเป็นกษัตริย์นักรบของพระเจ้ากรุงธนบุรีเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ วรรณคดีเรื่องนี้ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีอย่างละเอียด จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นตำราประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี นอกจากเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์แล้ว ยังบันทึกวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรมในยุคนั้นไว้ด้วย เช่น แสดงให้เห็นว่าสมัยนั้นมีการแสดงระบำรำฟ้อน มีชาวต่างชาติเข้ามาเป็นจำนวนมากด้วย

๔.๒.๔ อิเหนาคำฉันท์

อิเหนาคำฉันท์ที่มีที่มาจากเรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาเผาเมือง กวีไม่ได้แต่งทั้งเรื่อง กวีดำเนินเรื่องตอนอิเหนาเผาเมืองตามบทละครเรื่องอิเหนาของเจ้าฟ้ามงกุฎในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตอนท้ายเรื่องมีจารึกว่า แต่งเมื่อเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุน จ.ศ.๑๑๔๑ (พ.ศ.๒๓๒๒) ซึ่งเป็นปีที่ ๑๒ แห่งรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ผู้แต่ง หลวงสรวิชาติ (หน)

ลักษณะการแต่ง ฉันท์สลักภาพย์

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อแต่งนิทานคำฉันท์ เป็นการแสดงความสามารถของกวี

เนื้อเรื่องย่อ กวีจับตอนอิเหนาเผาเมืองดาหะ นำบุษบาไปไว้ในถ้ำ ไม่ยอมให้อภิเษกกับจรรกา จนจรรกาออกติดตาม จึงถามอิเหนาและสังเกตว่าอิเหนาลักพาตัวนางไปหรือไม่ อิเหนาทำทีโกรธผู้ที่ลักบุษบาไป แต่อิเหนาก็อดร้องไห้ไม่ได้ เมื่อนึกถึงความฝันที่ว่า มีนกกินทรียักจิกตา อิเหนารู้สึกหวาดหวั่นจึงร้องไห้ไปกับจรรกา (กุหลาบ มลลิกะมาส, ๒๕๑๖, หน้า ๑๑๖)

ตัวอย่าง ตอนอิเหนาแอบนำบุษบามาไว้ในถ้ำ

ปางนั้นบรมวง-	ศอส์ญแดหว่า
อ้อมองค์วนิดา	กรตระกองตระการชม
ชูขึ้นภริมย์เชย	ดุษเสวยสมบัติพรหม
ส่ำผัสตระมลกรม	เสน่ห่น้อมฤติมา

รีบริบทุศทาง	จรร่วมพนาทวา
จึงมีมธฐสา	พจนเพื่อแสดงองค์
อ้าแม่ณีคือพี	บมิควรจะไศกทรง
กรรแสงบไซ่อง-	ครระตุมาต้องตัว
พักตรผ่องจะนองชล	วิมลโฉมจะหม่นมัว
อ้าแม่อย่าแคลนกลัว	สละทุกข์ประเทืองเรียม

คุณค่า อิเหนาคำฉันท์เป็นนิทานที่แต่งด้วยคำฉันท์เรื่องแรก กวีไม่ได้แต่งทั้งเรื่อง หากแต่ตัดตอนมาแต่ง ส่วนวนภาษามีความไพเราะ โดยเฉพาะบทคร่ำครวญและบทชมความงาม โดยชมทุกส่วนของร่างกายเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ กวีแต่งได้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ และเล่นกับคำประพันธ์ เช่น มีการใช้กลบทที่เป็นฉันท์ ซึ่งนับว่าแต่งยาก วรรณคดีเรื่องนี้ ยังเป็นหลักฐานยืนยันว่าเรื่องอิเหนาได้รับความนิยมมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

๔.๒.๕ ลิลิตเพชรมงกุฏ

ลิลิตเพชรมงกุฏมีที่มาของเรื่องจากนิทานเวตาลเรื่องที่ ๑ ซึ่งเป็นนิทานของอินเดียโบราณ เดิมชื่อ เวตาลปัจจุวิสติ เป็นนิทานสันสกฤตของศิวทาส เรื่องเพชรมงกุฏตรงกับเรื่องวัชรมงกุฏในนิทานเวตาล มีข้อสันนิษฐานกันว่าหลวงสรวิจิต (हन) น่าจะแต่งเรื่องนี้ก่อนอิเหนาคำฉันท์ ดำเนินเรื่องตามแบบนิทาน

ผู้แต่ง หลวงสรวิจิต (हन)

ลักษณะการแต่ง ลิลิตสุภาพ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อเล่านิทาน และมีข้อสันนิษฐานกันว่า แต่งเพื่อถวายราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๒

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อเรื่องดำเนินคล้ายกับนิทานเวตาลของอินเดีย โดยเริ่มเรื่องว่าพระเจ้าวิกรมมหาราชจับเวตาลได้ ขณะเดินทางกลับ เวตาลจึงได้เล่านิทานเรื่องเพชรมงกุฏให้ฟัง โดยเนื้อความดังนี้ พระเพชรมงกุฏทูลลาพระราชบิดาไปล่าสัตว์ และหลงทางกับพี่เลี้ยงถึงเมืองกรรม พี่เลี้ยงทำอุบายให้ได้พระธิดาของพระเจ้ากรุงกรรมเป็นชายา พระธิดากลับพี่เลี้ยงชื่อ พุฒศรี จะชวนพระมงกุฏกลับบ้านเมืองจึงลอบวางยาพิษ แต่พี่เลี้ยงรู้ทันและชวนพระเพชรมงกุฏกลับเมืองจริง ๆ ต่อมาพี่เลี้ยงคิดอุบายแนะนำให้นางกลับพร้อมพระเพชรมงกุฏสำเร็จ ภายหลังเจ้ากรุงกรรมรู้ความจริง จึงเสียพระทัยจนสิ้นพระชนม์ เวตาลจึงถามท้าววิกรมมหาราชว่า ความผิดควรตกอยู่ที่ผู้ใด ท้าววิกรมมหาราชเฉลยตอบไปว่า เจ้ากรุงกรรมผิด เวตาลได้โอกาสที่ท้าววิกรมมหาราชผิด

สัญญาว่าจะไม่ตรัสอะไรตลอดทาง จึงหนีกลับไปอยู่ที่ภูเก้าของตน (กุหลาบ มลลิกะมาส, ๒๕๑๖, หน้า ๑๑๕-๑๑๖)

ตัวอย่าง ตอนชมโฉมพระเพชรมงกุฎ

เมื่อนั้นศรีสุริยวงศ์ องค์พระเพชรมงกุฎ โฉมเฉิดสุดโสภณ เจริญชนม์สิบหกปี ทรงลักษณะศรีสุนทเรศ บวรเกศเส้นสลวย พิศจุไรวยเรียบร้อย ขนงช้อยชดปลาย วิลาศผายผ่องนวล เนตร์นำวยอนยิ่งศร ขนงเนตรงามอนงามพริ้ม นาสาป้อมอังกฤษ กรรณกลีบบุษบงบาง ปรายยิ่งปรายทองเปรียบ ริมโอษฐ์เรียบไรหนต์ ทันต์ด่ากลแมลงภู โอษฐ์แดงดูจุกแยม หนูเสลี่ยมเพราพร้อง คอทรงปล้องกลกลิ้ง อังสาซึ่งบั่นองค์รัต กระทบขวัญกลวงว คชินทรจ้วงจับลม สรรพางค์กลมอ่อนแอ้น ยุรยาตร์แมนเหมือนหงส์ หลึงแลหลงลิมนอน กล่าวกลกลอนขับอ้าง ชมโฉมหน่อกษัตริย์สร้าง รูปท้าวใดเทียม พ่อนา ฯ

ตัวอย่าง บทชมธรรมชาติขณะพระเพชรมงกุฎประพาสป่า

เสด็จดลพนเวชเวียง	เลวงไพร
ชมช่อพฤกษาไสว	ย่นย่อย
หอมหวานหื่นฤทัย	จอมราช
ดอกดกตูมบานห้อย	กิ่งก้านสาขา
กรรณิการ์การะเกดแก้ว	กาหลง
พุทธชาติลำดวนดง	ดกค้อม
จำปาปีบประยงค์	หอมกลิ่น มานา
ยี่สุนุ่นนากน้อม	กิ่งสร้อยกุสุมาลย์ ฯ

คุณค่า ลิลิตเพชรมงกุฎเป็นนิทานที่นำเค้าโครงมาจากอินเดียเรื่องแรก โดยนิทานเวตาลของอินเดียนั้นมีลักษณะเป็นโครงเรื่องซ้อน มีโครงเรื่องใหญ่คือเรื่องของพระวิกรมาทิพย์ที่ต้องการนำตัวเวตาลกลับไป กับนิทานย่อย ๆ ซึ่งเป็นโครงเรื่องย่อย หลวงสรวิจิต (หน) เลือกแต่งเพียงเรื่องเดียว โดยแต่งเป็นลิลิต วรรณคดีเรื่องนี้สอดแทรกคติธรรม มีสำนวนไพเราะคล้ายกับลิลิตพระลอ กวีนิยมสัมผัสอักษร ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของกวี

๔.๒.๖ นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน (นิราศเมืองกวางตุ้ง)

นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีนนี้ เป็นบันทึกการเดินทางของพระยามหานุภาพ (อัน)เมื่อคราวที่ติดตามคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศจีน ณ กรุงปักกิ่ง วันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู จุลศักราช ๑๔๓ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๔ ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้า

เขียนหลงฮองเต้ โดยเรือทั้งสิ้น ๑๑ ลำ มีพระยาศรีธรรมมาธิราช เป็นราชทูต เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรนคร (ทองจัน เป็นอุปทูตนำพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงปักกิ่ง พร้อมกับสินค้าที่จะจำหน่าย ณ เมืองกวางตุ้ง แล้วนำเงินที่ได้ไปซื้อของใช้ในราชการกลับมา ครั้งนั้นพระยามหาอนุภาพอยู่ในกลุ่มข้าราชการที่จัดการเกี่ยวกับสินค้า จึงเดินทางไปแค่เมืองกวางตุ้ง ส่วนคณะราชทูตเดินทางต่อไปจนถึงปักกิ่ง พระยามหาอนุภาพคงได้แต่งนิราศเรื่องนี้ในระยะเวลาอัน

ผู้แต่ง พระยามหาอนุภาพ (อัน)

ลักษณะการแต่ง กลอนนิราศ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อบันทึกการเดินทางและสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสิน

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นเรื่องด้วยการบอกวัน เวลาที่เดินทาง กระบวนเรือ สิ่งที่พบเห็น เช่น ทะเล คลื่นลม หลิงชาวจีน ประเพณีห่อเท้า การเดินทางกลับ และลงท้ายด้วยการถวายพระพร

ตัวอย่าง การเตรียมตัวเดินทางไปเมืองกวางตุ้ง

จึงพระบาททรงราชนิพนธ์สาร	เป็นตะพานนพคุณควรสงวน
ให้เขียนสารลงลานทองทวน	จัดส่วนบรรณาการละลานตา
อนึ่งนอกจิมก้องเป็นของถวาย	ก็โปรยปรายประทานไปหนักหนา
ทั้งนายห้างขุนนางในนครา	ให้มีตราบัวแก้วสำคัญกัน
แล้วจัดทูตทูลคำให้จำสาร	บรรณาการพร้อมสิ้นทุกสิ่งสรรพ
ทั้งของแถมแนมความนุ่งงามครัน	เป็นกำนัลถวายนอกบรรณาการ

คุณค่า นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีนนี้เป็นกลอนนิราศเรื่องแรกที่ใช้ฉากต่างประเทศ โดยพรรณาสภาพบ้านเมือง ผู้คน ศิลปวัฒนธรรมของจีนอย่างเห็นภาพ เนื้อหาให้ความรู้ในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมของจีน สะท้อนให้เห็นการเจริญสมัยไมตรีกับต่างประเทศของไทย ทั้งยังสะท้อนความเทิดทูนพระมหากษัตริย์ นิราศเรื่องนี้ยังคงลักษณะของการเดินทาง แต่ไม่ได้มีการจากนาง อีกทั้งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการสรรเสริญหรือรำพึงรำพันถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วยความจงรักภักดี ซึ่งแปลกไปจากวรรณคดีนิราศโดยทั่วไป

๔.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี มีลักษณะสืบทอดจากสมัยอยุธยามากกว่าที่จะเป็นงานสร้างสรรค์ เนื่องจากวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรีได้รับอิทธิพลโดยตรงจากวรรณคดีสมัยอยุธยา วรรณคดีสมัยกรุง

ธนบุรีจึงคล้ายคลึงกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื้อหาของเรื่องส่วนใหญ่เป็นแนวปลุกใจให้ใจรักชาติบ้านเมืองและปลุกปลอบใจให้คลายจากความหวาดกลัว ภัยสงคราม นิยมแต่งเป็นร้อยกรอง จำนวนกวีมีไม่มาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะระยะเวลาสมัยกรุงธนบุรีมีเพียง ๑๕ ปี และช่วงเวลาดังกล่าวมีศึกสงครามเกิดขึ้นตลอด วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรีมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

ด้านเนื้อหาของวรรณคดีนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยา ปรากฏวรรณคดีที่มีเนื้อหานิทานนิยาย ยอพระเกียรติ คำสอน และวรรณคดีแสดงอารมณ์ จะเห็นว่า เนื้อหาค่อนข้างหลากหลาย อย่างไรก็ตาม วรรณคดีในสมัยนี้มีลักษณะเฉพาะคือมักตัดตอนมา แต่งไม่ครบทั้งเรื่อง เช่น พระเจ้ากรุงธนบุรีพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์เพียง ๔ ตอน หลวงสรวิชิต (หน) แต่งลิลิตเพชรมงกุฎโดยนำเรื่องที่ ๑ จากเรื่องนิทานเวตาลมาแต่งเพียงเรื่องเดียว หรือเรื่องอิเหนา แต่งเฉพาะตอนอิเหนาเผาเมืองเท่านั้น เข้าใจว่าเป็นเพราะบ้านเมืองเกิดศึกสงครามตลอด จึงไม่มีเวลาให้กวีแต่งเรื่องยาว เป็นที่น่าสังเกตว่า การตอนที่คัดเลือกมาแต่งนั้น น่าจะมีความสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองด้วย ดังเช่น พระเจ้ากรุงธนบุรี คัดตอน ท้าวมาลีราชว่าความมาแต่ง อาจเป็นกุศโลบายสื่อให้เห็นการปกครองที่เป็นธรรมของพระเจ้ากรุงตนเอง ส่วนอีก ๓ ตอน แสดงให้เห็นคติธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตได้ นอกจากนี้ ยังมีความสนุกสนานด้วย

วรรณคดีนิทานนิยายในสมัยนี้ นอกจากเป็นเรื่องที่คุ้นเคยกันอยู่แล้วเช่น รามเกียรติ์ อิเหนา ยังมีที่นำเค้าเรื่องมาจากอินเดียโบราณด้วย ได้แก่เรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ ซึ่งแนวเรื่องเช่นนี้ยังไม่มีกวีไทยคนใดนำมาแต่งวรรณคดีมาก่อน

เป็นที่น่าสนใจว่า กวีในสมัยกรุงธนบุรีนี้ ล้วนมีความจงรักภักดี ภาคภูมิใจในพระปรีชาสามารถ และพระบุญญาบารมีของพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างมาก ดังปรากฏว่ามีวรรณคดียอพระเกียรติ และวรรณคดีหลายเรื่องแทรกการสรรเสริญพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ แม้จะเป็นนิราศก็ตาม

ด้านรูปแบบคำประพันธ์ ยังคงแบบสืบทอดจากสมัยอยุธยา มีธรรมเนียมในการแต่งเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา คือ ขึ้นต้นด้วยบทไหว้หรือบทประณามบท มีการบรรยายและพรรณนาอย่างเข้าแบบ ทั้งบทชมต่าง ๆ และบทพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก มุ่งความไพเราะในการประพันธ์มากกว่าเนื้อหาสาระและแนวความคิด กวีนิยมแต่งด้วยร้อยกรอง แม้วรรณคดีสมัยนี้มีจำนวนไม่มาก แต่กวีใช้คำประพันธ์หลายชนิด เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และมีรูปแบบทั้งบทละคร ลิลิต และนิราศ ไม่เคร่งครัดฉันทลักษณ์มากนัก

ด้านสำนวนภาษาและวรรณศิลป์ จะสังเกตได้ว่า อาจยังไม่ดีเด่นนัก แต่แสดงลักษณะเฉพาะสมัยที่สำคัญ กล่าวคือ กวีส่วนใหญ่มักใช้ถ้อยคำสั้น กระชับ ซึ่งลักษณะอาจเป็นเพราะสภาพบ้านเมืองไม่อยู่ในสภาพที่ทำให้กวีสามารถตกแต่งร้อยกรองของตัวเองได้ ประกอบกับกวีในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นนักรบ ถ้อยคำจึงออกมาในลักษณะห้วน สั้น มุ่งเนื้อความเป็นสำคัญมากกว่า

สรุป

แม้ว่าสมัยกรุงธนบุรีจะมีระยะเวลาเพียง ๑๕ ปี แต่วรรณคดีมีเนื้อหาหลากหลายที่พบมากที่สุดคือวรรณคดีประเภทนิทานนิยาย ที่น่าสังเกตคือเป็นวรรณคดีร้อยกรองทุกเรื่องและมีรูปแบบคำประพันธ์ครบทุกประเภท สะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองและการส่งเสริมงานกวีของพระมหากษัตริย์ได้ในระดับหนึ่ง ความเจริญในด้านวรรณคดีนี้ทำให้กวีบางท่านยังคงเป็นกวีสืบต่อจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่น หลวงสรวิชาติ (हन) ซึ่งต่อมาคือเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้ซึ่งมีฝีมือทั้งงานร้อยกรองและร้อยแก้ว และได้แต่งวรรณคดีเรื่องสำคัญหลายเรื่อง การเขียนงานวรรณคดีในสมัยกรุงธนบุรีจึงเป็นช่วงเวลาฝึกปรือและพัฒนาฝีมือทางวรรณคดีได้อย่างดี

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรีในด้านเนื้อหาและรูปแบบเป็นอย่างไร
๒. ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมในสมัยกรุงธนบุรีมีผลต่อการแต่งวรรณคดีอย่างไร
๓. งานพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมีกี่เรื่อง เรื่องอะไรบ้าง
๔. พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองในสมัยกรุงธนบุรีอย่างไร
๕. วรรณคดีเรื่องนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีนมีลักษณะเนื้อหาและรูปแบบที่โดดเด่นอย่างไร
๖. อิเหนาคำฉันท์ มีเนื้อหาอย่างไร และใครเป็นผู้แต่ง
๗. ใครคือผู้แต่งลิลิตเพชรมงกุฎ และแต่งเพื่อวัตถุประสงค์ใด
๘. กฤษณาसनน้องคำฉันท์มีที่มาอย่างไร
๙. จงบอกที่มาของเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ
๑๐. เหตุใดจึงกล่าวว่าเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎได้สอดแทรกเรื่องคติธรรม

รายการอ้างอิง

กุหลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๑๗). **วรรณกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.
นรินทร์เทวี, กรมหลวง. (๒๕๐๙). **จดหมายเหตุความทรงจำ และพระราชวิจารณ์**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๕ วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔

๕.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

๕.๒ กวีและวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔

๕.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

เมื่อศึกษาบทที่ ๕ แล้ว นักเรียนสามารถ

๑. อธิบายบริบททางสังคมและวัฒนธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔ ได้
๒. บอกกวีและวรรณคดีที่ปรากฏในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔ ได้
๓. อธิบายลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔ ได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย อภิปรายกลุ่ม ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนรู้มีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักเรียนอ่านเอกสารประกอบการสอนล่วงหน้า เตรียมรายงานหน้าชั้น เตรียมแสดงความคิดเห็นในชั้นเรียน และอ่านวรรณคดีต่อไปนี่ล่วงหน้า

๒.๑.๑ รามเกียรติ์

๒.๑.๒ สมบัติอมรินทร์คำกลอน

๒.๑.๓ พระอภัยมณี

๒.๑.๔ นิราศนรินทร์

๒.๑.๕ สมุทรโฆษคำฉันท์

๒.๑.๖ ระเด่นลันได

เมื่อถึงชั่วโมงเรียน ก่อนเริ่มสอน นักเรียนร่วมกิจกรรมวัดความรู้ผ่านโปรแกรม Mentimeter หรือโปรแกรมอื่น ๆ

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักเรียนฟังบรรยาย รายงานหน้าชั้น ร่วมกันอภิปรายวรรณคดีที่ให้อ่านล่วงหน้า

๒.๓ นักศึกษาตอบ คำถามท้ายบท และเตรียมอ่านหนังสือบทต่อไปล่วงหน้า
นักศึกษาทบทวนความรู้จากคลิปการสอนที่บันทึกไว้ในเว็บไซต์ผู้สอน

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาทิ พาวเวอร์พอยท์ วิดิทัศน์
๓. ตัวบทวรรณคดีไทย

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การถาม-ตอบ
๓. การสอบกลางภาค

บทที่ ๕

วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔ คือช่วงรัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๓ หรืออาจเรียกว่ารัตนโกสินทร์ตอนต้น ในช่วงเวลานี้บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยมากกว่าสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเร่งฟื้นฟูประเทศในทุกด้าน รวมถึงด้านวรรณคดีทรงส่งเสริมให้เกิดวรรณคดีที่บ้านคูเมืองขึ้น ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสานต่องานบ้านเมืองและงานวรรณคดีต่อจากพระราชบิดา ในสมัยนี้เป็นยุครุ่งเรืองของวรรณคดีและศิลปะแขนงต่าง ๆ ต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยงานวรรณคดีควบคู่กับงานทางวิชาการ และยังมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชาชนได้มีความรู้เรื่องต่าง ๆ ด้วย วรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ยังเป็นวรรณคดีที่สืบทอดจากสมัยอยุธยาและธนบุรี โดยถือว่ายังไม่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมากนัก

๕.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

ลักษณะบ้านเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังคงคล้ายกับสมัยอยุธยาและธนบุรี โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หรือเดิมคือสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก หลังจากได้ขึ้นปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ในวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ.๒๓๒๕ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีราชธานีเดิมที่อยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อครั้งสมัยพระเจ้ากรุงธน มายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะเห็นว่ากรุงธนบุรีมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านกลางเมือง ไม่เหมาะสมที่จะเป็นศูนย์กลางการปกครอง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายราชธานีไปทางฝั่งตะวันออก ด้วยเหตุผลสำคัญ ๆ หลายประการ ประการหนึ่งที่สำคัญยิ่งคือเหตุผลทางยุทธศาสตร์ (ยุพร แสงทักษิณ, ๒๕๕๙, หน้า ๔-๒๔)

ในรัชกาลนี้ พระองค์โปรดให้สร้างพระราชวังหลวงตามอย่างอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารว่า “พระมหาปราสาทที่สร้างในพระบรมมหาราชวังนั้น โปรดให้ถ่ายแบบขนาดมาสร้างอย่างพระที่นั่งสรรเพชรปราสาทในกรุงเก่า” (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๒, ๒๕๐๕, หน้า ๗๒) และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมณีรัตนปฏิมากรมาประดิษฐานยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการสร้างพระบรมมหาราชวัง โดยมีวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งตั้งอยู่ภายในเขตพระบรมมหาราชวังแฉกเช่นเดียวกับกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ ที่กรุงศรีอยุธยา หลังจากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานฉลองสมโภชพระนคร

เป็นเวลา ๓ วัน ครึ่งเสร็จการฉลองพระนครแล้ว พระองค์พระราชทานนามพระนครแห่งใหม่ให้ตั้งกับนามพระพุทธรูปนามพระรัตนปฎิมากรว่า "กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์" หรือเรียกอย่างสังเขปว่า "กรุงเทพมหานคร" พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีได้ทรงปกครองบ้านเมืองสืบต่อมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน รวม ๑๐ พระองค์

ในรัชกาลนี้ ไทยยังมีศึกสงครามกับพม่าถึง ๗ ครั้ง สงครามครั้งสำคัญคือ สงครามเก้าทัพที่ลาดหญ้า เมืองกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ไทยสามารถเอาชนะตีทัพพม่าได้แม้มีกำลังน้อยกว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น นับได้ว่าในรัชสมัยนี้อาณาจักรไทยกว้างขวางยิ่งกว่าสมัยใด ๆ ในประวัติศาสตร์ชาติไทย (แสงโสม เกษมศรี และวิมลพงศ์พิพัฒน์, ๒๕๒๓, หน้า ๒๗๔) และโปรดให้มีการส่งคายนาพระไตรปิฎก และตรวจชำระกฎหมายเป็นกฎหมายฉบับหลวงขึ้น ๓ ชุด เรียกว่า กฎหมายตราสามดวง รวมทั้งทรงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติทุกแขนงให้รุ่งเรืองดังเช่น "ครั้งบ้านเมืองดีสมัยอยุธยา"

พระราชกรณียกิจสำคัญที่มีต่อการสร้างสรรค์ชาติไทยสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. ด้านการเมืองการปกครอง

๑.๑ ทรงสถาปนาราชวงศ์จักรีและกรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นราชธานีแห่งใหม่ โดยทรงย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาอยู่ที่กรุงเทพมหานคร

๑.๒ โปรดเกล้าฯ ให้ชำระกฎหมายให้ถูกต้องยุติธรรม เรียกว่า "กฎหมายตราสามดวง" เพราะประทับตราสำคัญ ๓ ดวง ได้แก่ ตราราชสีห์ของสมุหนายก ตราคชสีห์ของสมุหพระกลาโหม และตราบัวแก้วของกรมท่า

๑.๓ ทรงให้ขุดคลองรอบกรุง เช่น คลองมหานาค โดยรัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชทานนามให้เอง

๑.๔ ทรงเป็นจอมทัพในการทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้าน สงครามครั้งสำคัญคือ สงครามเก้าทัพกับพม่า

๒. ด้านเศรษฐกิจ

๒.๑ ตอนต้นรัชกาลที่ ๑ เศรษฐกิจยังไม่ดีเพราะมีการทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศก็ลดลงมาก แต่ในปลายรัชกาลบ้านเมืองไม่มีศึกสงครามทำให้ประชาชนมีเวลาประกอบอาชีพ มีการค้าขายกับจีนเพิ่มมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น มีเงินใช้จ่ายในการทำนุบำรุงบ้านเมือง สร้างพระนคร สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัด รวมทั้งสั่งซื้อและสร้างอาวุธเพื่อใช้ป้องกันพระราชอาณาเขต ทำให้บ้านเมืองและราษฎรเกิดความมั่นคงและมั่งคั่ง

๓. ด้านสังคมและวัฒนธรรม

๓.๑ โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างพระราชวังและวัดให้มีรูปแบบเหมือนสมัยอยุธยา เพื่อสร้างขวัญกำลังใจแก่ราษฎรให้เสมือนอยู่ในสมัยอยุธยาเมื่อครั้งบ้าน เมืองเจริญรุ่งเรือง เช่น โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้วไว้ในเขตพระบรมมหาราชวังเพื่อใช้ในการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยอยุธยา

๓.๒ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการออกแบกกฎหมายคณะสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์อยู่ในพระธรรมวินัย โปรดเกล้า ฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกและชำระกฎหมายสงฆ์ให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างวัดและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดสระเกศ วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสุวรรณดารารามตลอดจนบูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปที่ถูกทิ้งร้างตามหัวเมืองต่าง ๆ แล้วนำมาประดิษฐานไว้ตามวัดวาอารามที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น อัญเชิญพระศรีศากยมุนี จากวิหารหลวงวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย มาประดิษฐานที่วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น

๓.๓ ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีและประเพณีสำคัญสมัยอยุธยา เช่น จัดให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและพระราชพิธีสมโภชพระนคร แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงของการกอบกู้ราชธานีขึ้นมาใหม่ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับราษฎรและเป็นการรักษาพระราชพิธีโบราณ

๓.๔ ทรงส่งเสริมงานวรรณกรรม โดยพระราชนิพนธ์วรรณคดีหลายเรื่อง เช่น รามเกียรติ์ เพลงยาวรบพม่าที่ท่าดินแดง โปรดเกล้า ฯ ให้แปลหนังสือจีนเป็นภาษาไทย เช่น สามก๊ก ราชธาธิราช โดยเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งวรรณคดีเหล่านี้ยังเป็นที่นิยมมาถึงปัจจุบัน

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระชนมพรรษา ๔๓ พรรษา เป็นรัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์จักรี ในสมัยนี้บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยมากขึ้นกว่าเดิม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทางส่งเสริมงานด้านศิลปะแขนงต่าง ๆ อย่างมาก จนกล่าวกันว่าสมัยนี้ เป็นยุคทองของวรรณคดีและศิลปกรรม ดังจะเห็นว่าม้งานวรรณคดีเล่มสำคัญเกิดในยุคนี้หลายเล่ม โดยส่วนใหญ่เป็นงานที่มุ่งเพื่อประกอบการแสดง เช่น เรื่องอิเหนาในรัชกาลที่ ๒ ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นยอดของละครรำ โดยการละครรุ่งเรืองถึงขีดสุด และสมัยรัชกาลนี้ถือว่าเป็นยุคทองของวรรณคดีประเภทละครรำ

นอกจากละครในแล้ว ละครนอกซึ่งเป็นละครของประชาชนทั่วไปก็เฟื่องฟูอย่างมากเช่นกัน ละครนอกได้รับการสนับสนุนให้เข้ามาเล่นในราชสำนัก และมีบทละครนอกพระราชนิพนธ์เกิดขึ้นหลายเรื่อง เช่น สังข์ทอง ไกรทอง มณีพิชัย เป็นต้น นอกจากนี้ งานด้านดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ และด้านประติมากรรมเฟื่องฟูอย่างมากเช่นกัน

หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สืบราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๓ ต่อมา ก่อนขึ้นครองราชย์ ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ ทรงกำกับราชการกรมพระคลังและกรมท่า ซึ่งทำหน้าที่ติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศ และดูแลการแต่งสำเภาหลวงไปค้าขายกับจีนเพื่อหารายได้เข้าประเทศ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มีชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาททางการค้าและทางวัฒนธรรม มีการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ เรียกกันทั่วไปว่า สนธิสัญญาเบอร์นี้อย่าง ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๓๗๕ สหรัฐอเมริกาได้ส่งทูตชื่อ เอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ เข้ามาทำสนธิสัญญาเช่นเดียวกับที่ไทยทำกับอังกฤษ มีคณะมิชชันนารีอเมริกันเดินทางเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนา นิกายโปรเตสแตนต์จำนวนมาก เรียกรวม ๆ ว่า หมอสอนศาสนา โดยหมอสอนศาสนานำความรู้ด้านการแพทย์และการอนามัย วิทยาการทางตะวันตก การพิมพ์ การศึกษา และการเรียนรู้ภาษาอังกฤษมาเผยแพร่ด้วย หมอสอนศาสนาคนสำคัญ เช่น หมอบรัดเลย์

นอกจากฝรั่งแล้ว สมัยนี้ยังมีการส่งเสริมการค้ากับประเทศจีนอย่างกว้างขวาง รัชกาลที่ ๓ ทรงรับเอาศิลปะแบบจีนมาผสมผสานกับศิลปะแบบไทยหลายอย่าง ทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรม ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากวัดหลายแห่งที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ขึ้นในรัชกาลนี้ สมัยนี้พระพุทธรูปสร้างเรื่องอย่างมาก ทรงสร้างวัดใหม่ ๓ วัด คือ วัดราชโอรสาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดสุทัศน์เทพวราราม และปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ อีก ๓๕ วัด ทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ และทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมให้แพร่หลาย

ในรัชกาลนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวงการพระพุทธศาสนาของไทย กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรงพระผนวชอยู่ ทรงตั้งคณะสงฆ์นิกายใหม่ คือ ธรรมยุติกนิกาย ส่วนพระสงฆ์นิกายเดิม ต่อมาใช้ชื่อว่า มหานิกาย โดยได้ทรงตรวจสอบคัมภีร์พระวินัยที่มีอยู่ในเวลานั้นกับที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เห็นว่า พระสงฆ์ไทยประพฤติปฏิบัติผิดแผกจากพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้มาก จึงทรงตั้งออกเป็นนิกายใหม่

วรรณคดีส่วนใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ เป็นวรรณคดีที่ให้ความรู้หรืองานทางวิชาการ ปรากฏวรรณคดีที่เป็นละครไม่มากเหมือนในสมัยรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ ให้เลิกโขนหลวงและละครในในราชสำนัก ซึ่งทำให้ละครแพร่หลายในหมู่เจ้านายและประชาชน โดยเจ้านายชั้นสูงตั้งคณะละครและหาตัวละครสังกัดคณะของตน ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพราะละครถึงเป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์อย่างหนึ่ง

สมัยนี้ รัชกาลที่ ๓ ยังโปรดเกล้า ๆ ให้มีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๔ โดยนอกจากมุ่งให้เป็นศาสนสถานสำหรับกิจการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมี

พระราชประสงค์ให้เป็นแหล่งรวมความรู้แขนงต่าง ๆ ด้วย โดยสรุปแล้ว มีจารึกเรื่องใหญ่ ๆ ได้ ๗ เรื่อง (ไพเราะ มากรักษา, ๒๕๔๘, หน้า ๒๙๒) ดังนี้

- ๑) เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ
- ๒) เรื่องทางพระพุทธศาสนา
- ๓) เรื่องเกี่ยวกับวรรณคดี
- ๔) เรื่องเกี่ยวกับทำเนียบ
- ๕) เรื่องเกี่ยวกับประเพณี
- ๖) เรื่องเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย
- ๗) เรื่องเกี่ยวกับยา

ความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้ได้จารึกไว้บนแผ่นศิลาในบริเวณวัด มีรายละเอียดโดยสังเขป ดังนี้

๕.๔.๑ จารึกเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ วรรณคดีเรื่องสำคัญที่บันทึกการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ คือเรื่อง โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ นิพนธ์ไว้จำนวน ๓๕๖ บท กล่าวพรรณนาถึงการปฏิสังขรณ์วัดอย่างละเอียด และยังยกพระเกียรติสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีศรัทธาทำปฏิสังขรณ์วัด นอกจากวรรณคดีเรื่องนี้แล้ว ยังมีจารึกการปฏิสังขรณ์วัดโดยกวีหลายท่านติดไว้บริเวณต่าง ๆ อีก เช่น ติดไว้ที่รอบผนังหน้าพระอุโบสถ ที่วิหารทิศ ที่หน้าพระมหาเจดีย์ ที่หอไตร ฯลฯ โดยส่วนใหญ่กวีใช้โคลงสี่สุภาพ

๕.๔.๒ จารึกเรื่องทางพระพุทธศาสนา จารึกเรื่องนี้ส่วนใหญ่ใช้ภาษาร้อยแก้ว เนื้อหากล่าวถึงประวัติพระสาวกของพระพุทธเจ้า เช่น พระสารีบุตร พระมหากัสสป พระอนุรุทธ นางอุบลวรรณาเถรี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงตำนานพระพุทธบาท และกถาต่าง ๆ เช่น เปรตกถา ด้วย

๕.๔.๓ จารึกเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดี การจารึกด้านวรรณคดีที่สำคัญคือ จารึกเรื่องนางรายณ์สิบปาง ซึ่งเป็นต้นเรื่องของรามเกียรติ์ จารึกเรื่องนิทานสิบสองเหลี่ยมซึ่งเป็นนิทานที่ได้อิทธิพลจากแขกเปอร์เซีย มีตำราเพลงยาวกลบท และกลอักษรของกวีที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ตำรากลบทส่วนใหญ่ไม่มีนามผู้แต่ง ส่วนโคลงกลบทปรากฏนามผู้แต่ง เช่น กลโคลงดาวล้อมเดือน ของกรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ กลโคลงจาตุรทิศ ของหลวงชาญภูเบศร์ กลโคลงพรางขบวนและกลโคลงแยกทาง ของกรมหมื่นไกรสรวิชิต บริเวณรอบผนังรอบพระอุโบสถยังมีโคลงประกอบภาพรามเกียรติ์จำนวน ๑๕๔ บท จารึกไว้บนแผ่นศิลาจำหลักโดยกวีในยุคนั้น เช่น กรมหมื่นไกรสรวิชิต หลวงชาญภูเบศร์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีวรรณคดีสำคัญเรื่องอื่น ๆ จารึกไว้ด้วย เช่น กฤษณาอาสน์ น้องคำฉันท์ พาลีสอนน้องคำฉันท์ สุภาชีวิตพระร่วง โคลงโลกนิติ เป็นต้น

๕.๔.๕ จารึกเรื่องเกี่ยวกับทำเนียบ จารึกเรื่องนี้กล่าวถึงทำเนียบสมณศักดิ์ ทำเนียบหัวเมือง ยังมีภาพคนต่างภาษาที่แสดงการแต่งกายของคนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาในยุคนั้น เช่น ภาพคนสิงห์ กระเหรี่ยง มอญ จีน เป็นต้น

๕.๔.๖ จารึกเรื่องเกี่ยวกับประเพณี ส่วนใหญ่กล่าวถึงประเพณีสำคัญ เช่น การ กวนข้าวทิพย์ เรื่องมหาสงกรานต์ เรื่องริ้วขบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค นิยมจารึก เป็นร้อยแก้ว

๕.๔.๗ จารึกเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย ส่วนใหญ่กวีแต่งเป็นโคลง ไม่ทราบชื่อ ผู้แต่ง เช่น โคลงประกอบภาพฤกษ์ตัดตน ที่ใช้แก้โรคลมต่าง ๆ

๕.๔.๘ จารึกเรื่องเกี่ยวกับยา จารึกนี้จารึกเป็นตำรายาแผนโบราณ ของแพทย์ หลวง มีการจารึกมาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ ๑ แล้ว แต่ได้มาแต่งต่อเพิ่มขึ้น

จะเห็นว่า สังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเข้าสู่ความสงบ เรียบร้อยตามลำดับ ปรากฏปริมาณของกวีและวรรณคดีจำนวนมาก พระมหากษัตริย์ทั้ง ๓ รัชกาล เป็นองค์อุปถัมภ์วรรณคดี ส่งเสริมให้มีการแต่งและอนุรักษ์วรรณคดี รวมถึงมีงานพระราชนิพนธ์ ของพระองค์เองด้วย ถือว่าวรรณคดีในยุคต้นรัตนโกสินทร์นี้ เป็นวรรณคดีคู่บ้านคู่เมือง และรุ่งเรือง ไม่น้อยกว่าสมัยใด ๆ วรรณคดีในสมัยนี้ยังคงเนื้อหาและรูปแบบตามขนบวรรณคดีไทย ก่อนที่ วรรณคดีจะได้รับอิทธิพลจากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นไป

๕.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๑

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบทพระราชนิพนธ์ ได้แก่

- ๑) เพลงยาวนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง
- ๒) บทละครเรื่องอุณรุท
- ๓) บทละครเรื่องรามเกียรติ์
- ๔) บทละครเรื่องดาหลัง
- ๕) บทละครเรื่องอิเหนา
- ๖) กฎหมายตราสามดวง

สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ได้แก่

- ๑) นิราศกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปปราบพม่าเมือง นครศรีธรรมราช
- ๒) เพลงยาวถวายพยากรณ์เมื่อเพลิงไหม้พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท
- ๓) เพลงยาวนิราศเสด็จไปตีเมืองพม่า

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศน์ (กรมพระราชวังหลัง) ได้แก่ ไชยฮัน
พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร ได้แก่ นิพพานวังน่า
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แก่

- ๑) ราชธานีราช
- ๒) สามก๊ก
- ๓) สมบัติอมรินทร์คำกลอน
- ๔) กากี้คำกลอน
- ๕) โคลงลิลิตพยุหตราเพชรพวง
- ๖) ลิลิตศรีวิชัยชาดก
- ๗) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี
- ๘) กลอน (และร่าย) จารึกเรื่องภูเขาวัตราชคฤห์
- ๙) โคลงสุภาษิตและเพลงยาวต่าง ๆ

พระธรรมปริชา (แก้ว) ได้แก่

- ๑) ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา
- ๒) รัตนพิมพวงส์
- ๓) มหาวงส์

พระเทพโมลี (กลิน) ได้แก่

- ๑) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกัณฑ์มหาพน
- ๒) มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์
- ๓) นิราศตลาดเกียบ

สมเด็จพระวันรัต ได้แก่

- ๑) สังคีตยวงส์
- ๒) มหายุทธการวงส์
- ๓) จุลยุทธการวงส์

เจ้าพระยาพิพิธชัย ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ

พระขำนิโวหาร ได้แก่ โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ได้แก่ นิทานอิหร่านราชธรรม

ในที่นี้ จะขอยกวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สำคัญมากกล่าวไว้เพียงบางเรื่อง
โดยสังเขป ดังนี้

๕.๒.๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์

เรื่องรามเกียรติ์ มีต้นเค้ามาจากเรื่องมหากาพย์รามายณะของอินเดีย มีปรากฏหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรตั้งแต่สมัยอยุธยาและธนบุรีแล้ว แต่ต้นฉบับไม่ครบถ้วน ต่อมารัชกาลที่ ๑ จึงพระราชทานพิมพ์ทั้งเรื่องจนเป็นเล่มสมบูรณ์ โปรดให้เป็นเรื่องสำหรับอ่านมากกว่าเอามาแสดงเหมือนอย่างแต่ก่อน รัชกาลที่ ๑ รับสั่งให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่งเรื่องขึ้นใหม่ โดยมีพระองค์เป็นองค์ประธาน บางตอนพระราชทานเองด้วย

ตอนท้ายเรื่องมีโคลงสี่สุภาพจำนวน ๑ บท บอกเวลาที่แต่งไว้อย่างชัดเจน ว่าพระราชทานพิมพ์ในวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๙ ปีมะเส็ง นพศกตรงกับ พ.ศ.๒๓๔๐ อันเป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลของพระองค์

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ร่วมกับนักปราชญ์ราชบัณฑิต

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สันนิษฐานกันว่า เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ตามราชประเพณีที่ถือเอาความมั่นคงทางวัฒนธรรมเป็นความมั่นคงของแผ่นดิน เพื่อรวบรวมวรรณคดีอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไว้เป็นวรรณคดีคู่บ้านคู่เมือง และเพื่อความบันเทิงของผู้อ่าน

เนื้อเรื่องย่อ เรื่องเกิดจากเมื่อนนทกไปเกิดใหม่เป็นทศกัณฐ์มีสืบนายีสืบมือตามคำพระนารายณ์ ก่อนนั้นเมื่อพระนารายณ์สังหารนนทกแล้ว ได้ไปขอพระอิศวรจะให้เหล่าเทวดาและตนไปตามสังหารนนทกในชาติหน้า หลังจากนั้นพระนารายณ์จึงไปเกิดเป็นพระราม จักรของพระรามเป็นพระพรต พระยานันทนาคราชเป็นพระลักษณ์ คทาเป็นพระสัตรุต พระลักษณ์มีเสด็จลงมาปฏิสนธิเป็นนางสีดาทศกัณฐ์ พระรามมีทหารเอกทั้งห้า ได้แก่ หนุมานเกิดจากเหล่าศาสตราวุธของพระอิศวรไปอยู่ในครรภ์นางสวहाะ สุครีพเกิดจากพระอาทิตย์แล้วโดนคำสาปฤๅษีที่เป็นพ่อของนางสวहाะ องค์กรเป็นลูกของพาลีที่เป็นพี่ของสุครีพ ชมพูพานเกิดจากการชুবเลี้ยงของพระอินทร์ นิลพัทเป็นลูกของพระกาฬ ทหารเอกทั้งห้านี้คอยช่วยเหลือพระรามอยู่ตลอด ฝ่ายพระรามหลังจากอภิเษกกับนางสีดาแล้ว ทศกัณฐ์ลักเอานางสีดาไป จากนั้นจึงเกิดศึกชิงนางสีดา จนไพล่พลฝ่ายยักษ์ล้มตายเป็นจำนวนมาก และสุดท้าย ทศกัณฐ์ถูกพระรามฆ่าตายเช่นเดียวกัน พระรามกับนางสีดาจึงครองอโยธยาเป็นสุขสืบมา

ตัวอย่าง ตอนกุ่มภรรยาณลับหอกโมกขศักดิ์ ตอนนี้บอกชื่อเพลงโอดไว้ด้วย ดังนี้

๒๒คำฯ โอด

เมื่อนั้น

ทศเศียรสุริยวงศ์รังสรรค์

เห็นน้องท้าวเจ็บบวดจาบัลย์

กุ่มภรรยาตรระหนกตกใจ

ถึงท่าราบเหมือนพีทาบทรงถวิล	ยิ่งโดยดั้นโหยหวนครวญกระสัน
ด้วยได้ทุกข์ฉุกใจมาหลายวัน	จนบรรลู่เจ็ดเสมียนตำบลมา
ลำลำจะใคร่เรียกเสมียนหมาย	มารายทุกข์ที่ทุกข์คะนึ่งหา
จึงรีบเร่งนาเวศครรรโลคลา	พอทิวากรเอื้องจะสายัณห์
ก็ลุถึงวังศาลาท่าลาด	ชายหาดทรายแดงดั่งแกลิ่งสรร
จึงประทับแรมรั้งยังที่นั่น	พอพักพวกพลชั้นให้สำราญ
พรั่งพร้อมล้อมวงเป็นหมู่หมวด	ชาวมหาดตำรวจแลทวยหาญ
เฝ้าแหนแน่นันต์กราบกราน	นุ่งห่มสะคราญจำเริญตา
ต่างว่าจะเข้าโหมหักศึก	ห้าวฮึกขอชั้นอาสา
ไม่คิดกายขอถวายเป็นชิวา	พร้อมหน้าถ้วนทั่วทุกตัวไป

คุณค่า นิราศเรื่องนี้ถึงว่าเป็นนิราศเรื่องแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ที่แต่งด้วยกลอนเพลงยาว โดยเป็นฝีพระหัตถ์ของรัชกาลที่ ๑ ตลอดทั้งเรื่อง เป็นเพลงยาวที่คร่ำครวญแสดงความอาลัยตามชนบทนิราศ

๕.๒.๓ กฎหมายตราสามดวง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดให้ชำระกฎหมายเก่า ที่มีมาแต่ครั้งอยุธยา แล้วรวบรวมเป็นประมวลกฎหมายขึ้นเมื่อ จุลศักราช ๑๑๖๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๗ โดยให้อาลักษณ์เขียนลงในสมุด ๓ ฉบับ โปรดให้เรียกว่า กฎหมายตราสามดวง โดยประทับตรา ๓ ดวงไว้ คือ ตราพระราชสีห์ สำหรับตำแหน่งสมุหนายก ตราพระคชสีห์ สำหรับตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และตราบัวแก้ว สำหรับตำแหน่งโกษาธิบดี หมายถึงพระคลัง ซึ่งดูแลรวมทั้งกิจการด้านต่างประเทศไว้ โปรดให้เก็บรักษาไว้ที่ ห้องเครื่องชุดหนึ่ง หอหลวงชุดหนึ่ง และศาลหลวงสำหรับลูกขุนอีกชุดหนึ่ง กฎหมายตราสามดวงนี้ใช้เป็นหลักในการพิจารณาตัดสินคดีความตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๕

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์ลูกขุน ราชบัณฑิต รวม ๑๗ คน ช่วยกันรวบรวม

ลักษณะการแต่ง ร้อยแก้ว บางตอนมีคาถาบาลีแทรก

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อชำระตัวบทกฎหมายและพระอัยการเก่าเสียใหม่ให้ถูกต้องยุติธรรม

เนื้อเรื่องย่อ สารสำคัญของกฎหมายตราสามดวงประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ รวม ๒๖ ส่วน อาทิ

ประกาศพระราชปรารภคือ การประกาศถึงเหตุผลและความจำเป็นในการรวบรวมชำระสะสางตัวบทกฎหมายต่างๆ ที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนั้น นำมารวมเข้าไว้เป็นกฎหมายตราสามดวงเพื่อใช้เป็นหลักในการ อำนวยความยุติธรรมให้แก่ราษฎร

พระธรรมศาสตร์ กล่าวถึง การวางบทบัญญัติที่เป็นหลักการในการปฏิบัติหน้าที่ของผู้เป็นผู้พิพากษาศาลาการ ในการตัดสินคดีข้อพิพาททั้งหลายของราษฎร โดยผู้ที่เป็นผู้พิพากษาศาลาการที่ดี ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานในข้อกฎหมาย และรู้เท่าทันข้อเท็จจริง

หลักอินทภาษ เป็นการวางหลักธรรมในการดำรงตนและการปฏิบัติหน้าที่ของผู้พิพากษาศาลาการว่า ผู้พิพากษาศาลาการต้องพิจารณาตัดสินอรรถคดีด้วยความเที่ยงธรรม ปราศจากความลำเอียงเข้าข้างฝ่ายใด

กฎมนเทียรบาล เนื้อหาโดยรวมของกฎมนเทียรบาลตามกฎหมายตราสามดวงเป็นบทบัญญัติต่างๆ เกี่ยวกับพระราชฐานพระราชวงศ์ การถวายความปลอดภัยแด่องค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมนูญ กฎหมายลักษณะพระธรรมนูญตอนต้น บัญญัติถึงหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่ว่าด้วยเขตอำนาจศาลต่างๆ ในการพิจารณาพิพากษาคดีแต่ละประเภท ตลอดจนอำนาจหน้าที่ของขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาศาลาการ

คุณค่า กฎหมายตราสามดวงถือเป็นกฎหมายสำคัญที่ช่วยในการปกครองบ้านเมือง เป็นเครื่องมือให้นักนิติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ ใช้ศึกษาค้นคว้าเรื่องทางกฎหมายและประวัติศาสตร์ได้ และแม้จะเป็นเรื่องทางกฎหมายแต่ยังมีการใช้สำนวนภาษาที่มีความไพเราะ กฎหมายตราสามดวงนี้ถึงว่าเป็นกฎหมายที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรฉบับแรกของกรุงรัตนโกสินทร์และยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

๕.๒.๔ ราชาริราช

ราชาริราช เป็นหนังสือที่มีต้นเรื่องจากพงศาวดารมอญ รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้แปลและเรียบเรียงขึ้นเพื่อสืบทอดตามพระราชประสงค์ที่จะทรงสร้างหนังสือให้คงมีไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนคร โดยให้กวีราชสำนัก ๔ คน คือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อครั้งเป็นพระยาพระคลัง พระยาอินทรรักษ์คราช พระภริมรัศมี และพระศรีภูริปริชา ช่วยกันแปลและเรียบเรียงขึ้นเมื่อปีมะเส็ง ปี พ.ศ.๒๓๒๘ เรื่องราชาริราชนี้ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ โดยหมอบรัดเลย์เป็นผู้นำต้นฉบับที่สมบูรณมาพิมพ์จำหน่าย

ผู้แต่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อครั้งเป็นพระยาพระคลัง พระยาอินทอัครราช พระภิรมย์ศรี และพระศรีภูริปริชา ช่วยกันแปลและเรียบเรียงขึ้น

ลักษณะการแต่ง ร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อเป็นคติในการบำรุงสติปัญญาแก่ผู้อ่าน

เนื้อเรื่องย่อ ช่วงต้นกล่าวถึงเหตุความเป็นมาของการแปลเรื่องราชาธิราช โดยบอกว่าแปลเพราะอะไร และผู้แปลเป็นใคร จากนั้นจึงเข้าเรื่องราชาธิราช โดยเนื้อหาแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ พระเจ้าฟ้ารั่ว ตอนที่ ๒ พระเจ้าราชาธิราช และตอนที่ ๓ พระเจ้าหงสาวดีมหาปิฎกธรา

ตอนพระเจ้าฟ้ารั่ว เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงการสร้างเมืองเมาะตะมะตั้งแต่สมัยพุทธกาล พระมหากษัตริย์พุกามพระองค์หนึ่งชื่อพระเจ้าอลังคจอสู้ได้มาสร้างเมืองเมาะตะมะขึ้น ณ ป่าแห่งนั้นตามพุทธทำนาย พระเจ้าอลังคจอสู้ทรงให้โอลิมามางเป็นเจ้าเมือง ฝ่ายสมณเทวบุตรได้จุติลงมาเป็นชาวเกาะวาน แขวงเมืองเมาะตะมะ ชื่อว่ามะกะโท เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี มะกะโทได้คุมบริวารมาค้าขายที่เมืองสุโขทัย ระหว่างเดินทางเกิดนิมิตแก่มะกะโทว่าจะได้เป็นใหญ่ในภายหน้า มะกะโทจึงมาฝากตัวอยู่กับนายช่างเมืองสุโขทัย ต่อมาเมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงประจักษ์ถึงสติปัญญาของมะกะโทจึงทรงชุบเลี้ยงจนได้เป็นขุนวัง มะกะโทได้ลอบรักกับนางเทพสุดาสร้อยดาว พระราชธิดาของสมเด็จพระร่วงเจ้าแล้วเกรงความผิดจึงพาพระราชธิดาหนีกลับไปเมืองวาน ผู้คนเห็นว่ามะกะโทมีวิชาบาปมีจึงพากันมาสมัครเป็นพวกพ้อง มะกะโทคิดการจะเป็นใหญ่จึงยกน้องสาวคือนางอ่อนเรือนให้เป็นภรรยาของโอลิมามาง ต่อามมะกะโทมีบริวารมากขึ้น โอลิมามางเกิดระแวงจึงคิดอุบายฆ่า แต่มะกะโทซ่องกลจนสามารถฆ่าโอลิมามางได้ มะกะโทจึงได้เป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะและได้รับพระราชทานนามจากสมเด็จพระร่วงเจ้าว่า “พระเจ้าฟ้ารั่ว” เป็นปฐมกษัตริย์แห่งเมืองเมาะตะมะ

พระเจ้าฟ้ารั่วได้ครองราชย์และสร้างความเป็นปึกแผ่นแก่เมืองเมาะตะมะ ภายหลังเมื่อสวรรคตแล้วมีกษัตริย์ครองราชย์สืบต่อมาอีกหลายพระองค์จนถึงสมัยของพระเจ้ารามไถย

ตอนที่ ๒ พระเจ้าราชาธิราช พระเจ้ารามไถยมีโอรสธิดา ๓ พระองค์ พระราชธิดาองค์แรกสิ้นพระชนม์ตั้งแต่ชนมายุยังน้อย พระราชธิดาองค์กลางทรงพระนามว่าวิหารเทวี แต่คนทั่วไปเรียกว่า พระมหาเทวี โอรสองค์สุดท้ายชื่อมุนะซึ่งต่อมาได้ครองราชย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าอู่หรือเรียกอีกพระนามว่า พระเจ้าข้างเผือก พระเจ้าข้างเผือกมีโอรสธิดา ๔ พระองค์ซึ่งมีบทบาทสำคัญในเรื่องราชาธิราช คือ โอรสองค์แรกที่มีพระนามว่ามังสุระมณีจักร หรือพระยาน้อย โอรสอีกพระองค์มีพระนามว่า พ่อขุนเมือง ส่วนพระธิดา ๒ พระองค์ของพระเจ้าข้างเผือกนั้นมีพระนามว่า ตะละแม่ท้าวและตะละแม่ศรี โอรสและธิดาของพระเจ้าข้างเผือกนั้นล้วนประสูติจากต่างมารดา

ทั้งสิ้น พระยาน้อยนั้นกำพร้ามารดา พระมหาเทวีจึงทรงเลี้ยงดูตั้งแต่เด็กจนเจริญวัย พระยาน้อยได้
ลอบรักกับตะละแม่ท้าวน้องสาวต่างมารดา จนมีโอรสชื่อพ่อลาวแก่นท้าว ส่วนตะละแม่ศรีนั้นพระ
เจ้าข้างเผือกได้ให้อภิเษกกับสมิงมราหู เพื่อตอบแทนที่บิดาของสมิงมราหูอาสาศึกจนตัวตาย

พระเจ้าข้างเผือกไม่โปรดพระยาน้อยและไม่ประสงค์จะให้ราชสมบัติ เพราะทรง
เห็นว่า “มีใจฉกรรจ์ ไม่ศรัทธาในพระศาสนา” หวังจะให้พ่อขุนเมืองได้ครองราชสมบัติต่อ แต่ต่อมา
พ่อขุนเมืองสิ้นพระชนม์ก่อน พระยาน้อยจึงเป็นโอรสที่จะต้องครองราชย์สืบต่อ

ต่อมาพระมหาเทวีได้ลอบเป็นชู้กับสมิงมราหูจึงคิดการจะฆ่าพระยาน้อยเพื่อให้
สมิงมราหูได้ราชสมบัติ พระยาน้อยรู้ตัวจึงหนี ทั้งตะละแม่ท้าวและพ่อลาวแก่นท้าวไว้ที่เมืองพะโค
เมื่อมีผู้ทำนายว่าจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ พระยาน้อยก็ซ่อนสุมหาคคนมีฝีมือเป็นพวก ได้พอมอญ
และมังกันจีเป็นคู่คิดและพากันไปตั้งตัวที่เมืองตะเกิง เมื่ออยู่ที่เมืองตะเกิงนั้นได้นางเมี่ยมะนิคมแม่ค้า
แบ่งน้ำมันเป็นชាយา ต่อมาเมื่อพระเจ้าข้างเผือกเสด็จสวรรคต พระยาน้อยสู้รบกับพระมหาเทวีและ
สมิงมราหูได้ชัยชนะขึ้นครองราชย์ ทำพิธีราชาภิเษก ทรงพระนามว่าพระเจ้าสีหราชาธิราช ทรง
ครองราชย์และเปลี่ยนชื่อเมืองพะโคเป็นเมืองหงสาวดี ทรงปูนบำเหน็จขุนทหารทั้งหลายเป็นอันมาก
นายทหารคู่ใจคือพอมอญและมังกันจี ได้ปูนบำเหน็จเป็นสมิงพ่อเพชรและราชมนูตามลำดับ

เมื่อพระเจ้าราชาธิราชได้ครองราชสมบัติแล้วได้ทรงปราบเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่แข็ง
เมือง ทรงได้นายทหารที่มีฝีมือมาเป็นพวกพ้องเป็นอันมาก มีทหารคนหนึ่งเข้ามาสวามิภักดิ์คือมะ
สะลุมซึ่งต่อมาได้ยศเป็นสมิงนครอินทร์ พระเจ้าราชาธิราชทรงปกครองบ้านเมืองได้อย่างสงบ
เรียบร้อย จนถึงศักราช ๗๕๓ จึงเกิดสงครามกับพม่าขึ้นในสมัยพระเจ้าฝรั่งมังศรีฉวน

สงครามระหว่างมอญกับพม่าในสมัยพระเจ้าฝรั่งมังศรีฉวนนั้น เริ่มต้นด้วยพระเจ้า
ฝรั่งมังศรีฉวนซึ่งครองราชสมบัติ ณ กรุงอังวะ ได้ทราบข่าวว่าพระเจ้าข้างเผือกสิ้นพระชนม์ พระเจ้า
ราชาธิราชได้ครองราชสมบัติต่อ พระเจ้าฝรั่งมังศรีฉวนทรงคิดจะปราบปรามมอญเสียก่อนที่จะมี
กำลังแข็งกล้าจึงทรงยกทัพมาตีมอญที่เมืองหงสาวดี พระเจ้าราชาธิราชทรงยกทัพออกไปต้านศึกไว้
การสู้รบในครั้งนั้นทัพของพระเจ้าฝรั่งมังศรีฉวนพ่ายแพ้ ฝ่ายมอญเมื่อเห็นว่าพม่าพ่ายแพ้ก็นำทัพ
ไปเยาะเย้ยจนในที่สุดพระเจ้าฝรั่งมังศรีฉวนตรอมพระทัยสวรรคตเมื่อพระเจ้าฝรั่งมังศรีฉวนสวรรคต
มังสุเหนียดพระโอรสได้ครองราชย์ต่อมาทรงพระนามเมื่อราชาภิเษกแล้วว่าพระเจ้าฝรั่งมังฮ่องหรือ
เรียกอีกพระนามคือพระเจ้ามณเฑียรทอง มังศรีธาตุนุพระราชนุชาคิดชิงราชสมบัติแต่พ่ายแพ้แก่
พระเจ้าฝรั่งมังฮ่อง จึงหนีไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าราชาธิราช ณ กรุงหงสาวดี พระเจ้าราชาธิราช
ทรงเห็นเป็นโอกาสจึงยกทัพไปตีเมืองอังวะ พระเจ้าฝรั่งมังฮ่องยังไม่พร้อมทำศึกจึงทรงให้
พระสังฆราชภิกษุสะกะโรไปขอหย่าทัพ พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงยกทัพกลับเมืองหงสาวดี

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเมื่อพระเจ้าราชาธิราชทรงยกทัพกลับไปแล้วทรงคิดการทำสงครามตอบแทน โดยปราบหัวเมืองที่เป็นเสี้ยนหนามแผ่นดินให้ราบคาบก่อน แล้วจึงส่งสารขอให้เมืองเชียงใหม่ยกมาช่วยตีกระหนาบในการทำสงครามกับมอญ แต่ทหารฝ่ายมอญจับคนเดินสารได้ทางเมืองเชียงใหม่ไม่ได้สารจากพม่าจึงไม่ได้ยกทัพมาตามแผนของพม่า ฝ่ายเจ้าเมืองที่ถูกพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องปราบปรามได้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงถือโอกาสนั้นยกทัพไปตีหัวเมืองเหล่านั้นคืน อีกทั้งจับตัวมังกามุณีและตะละเจ้าเปฟ้า พระราชบุตรเขยและพระราชธิดาของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องซึ่งอยู่รักษาเมืองตะแคงไป พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงรอไม่เห็นเมืองเชียงใหม่ยกทัพมาช่วยการศึกก็ทรงจัดทัพให้เหล่าทหารลงมาตีเมืองหงสาวดี ฝ่ายมอญมีกำลังน้อยกว่าแต่ก็ได้ยกทัพออกมาสู้รบเป็นสามารถจนทัพพม่าแตกพ่ายไป

ปีต่อมาพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงยกทัพมาตีกรุงหงสาวดีอีกครั้ง ครั่งนี้ นางมังคละเทวีพระอัครมเหสีได้ตามเสด็จด้วย พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแพ้ต้องล่าทัพกลับไป ขณะเดินทางกลับข้างทรงของนางมังคละเทวีคลอดเข้าป่าไป นางมังคละเทวีได้ทหารชื่อฉางกายช่วยไว้ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงระแวงว่าฉางกายเป็นซู้กับนางมังคละเทวีจึงทรงสั่งประหารชีวิตฉางกาย

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงยกทัพมาตีกรุงหงสาวดีหลายครั้ง แต่ไม่ว่ายกทัพมาตีโดยตรงหรือใช้วิธีตีหัวเมืองรายทางก็ไม่สามารถเอาชนะฝ่ายมอญได้ สุดท้ายจึงทรงเจรจาหย่าศึกสงครามระหว่างมอญและพม่าจึงสงบลงเป็นเวลาหลายปี

สงครามระหว่างมอญกับพม่าเริ่มต้นอีกครั้งเมื่อโอรสของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องคือมังรายกะยอฉวาซึ่งเกลียดชังมอญได้ก่อเหตุสงครามขึ้น มังรายกะยอฉวานั้นในชาติก่อนคือพ่อลาวแก่นท้าวโอรสของพระเจ้าราชาธิราชอันประสูติจากตะละแม่ท้าว พ่อลาวแก่นท้าวถูกประหารชีวิตเนื่องจากพระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นว่ากระด้างกระเดื่อง พ่อลาวแก่นท้าวถือพยาบาลจึงอธิษฐานขอเกิดใหม่เป็นโอรสของพระเจ้ากรุงอังวะเพื่อจะมาทำสงครามกับมอญ เมื่อถือกำเนิดใหม่ได้ชื่อว่ามังรายกะยอฉวา มังรายกะยอฉวาถือเหตุที่ประชาชนมอญและพม่าที่อาศัยตามชายแดนได้วิวาทแย่งชิงน้ำมันดินกันก่อนสงครามใหญ่ ในการสงครามมังรายกะยอฉวาไม่อาจเอาชนะมอญ แต่ก็สามารถจับตัวสมิงนครอินทร์ สมิงพระรามและข้างพลายประกายมาได้ แต่ภายหลังมังรายกะยอฉวาก็ถูกฝ่ายมอญจับและถูกทำพิธีปฐมกรรม หลังจากนั้นสงครามมอญพม่าก็ซาลง

ต่อมา จ.ศ. ๗๘๕ พระเจ้ากรุงต้าฉิง เจ้าเมืองจีนได้ยกกองทัพมาทำสงครามกับพม่า โดยทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องส่งนายทหารออกไปประลองฝีมือกับกามะนีนายทหารเอกของพระเจ้ากรุงต้าฉิง สมิงพระรามซึ่งถูกจองจำอยู่ในคุกจึงอาสาศึก สมิงพระรามสามารถสังหารกามะนีในสนามประลอง พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงพระราชทานพระธิดาแก่สมิงพระรามและทรงแต่งตั้งสมิงพระรามเป็นอุปราช แต่ท้ายที่สุดสมิงพระรามก็หนีกลับไปยังกรุงหงสาวดี สงครามมอญพม่าในยุคพระเจ้า

ราชาธิราชกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้ยุติลง ตราบจนพระเจ้าราชาธิราชและพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสด็จสวรรคต

ตอนสุดท้ายเริ่มต้นในสมัยของพระเจ้ามังระแคววากี กษัตริย์พม่าและตะละนางพระยาท้าวภษัตริย์มอญ พระเจ้ามังระแคววากีได้ให้ทหารยกทัพมาล้อมจับตะละนางพระยาท้าวเมื่อคราวเสด็จไปนมัสการพระเกศธาตุ ณ เมืองตะเกิง แล้วทรงตั้งตะละนางพระยาไว้ที่พระอัครมเหสี ขนานพระนามว่าแสงจาโป ต่อมาพระนางแสงจาโปหนีกลับกรุงหงสาวดีได้ด้วยความช่วยเหลือของสามเณรปิฎกธร เมื่อกลับถึงกรุงหงสาวดีพระนางจึงทรงมอบราชสมบัติแก่พระปิฎกธร พระเจ้าหงสาวดีมหาปิฎกธรทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถมากทรงได้รับการสรรเสริญจากพระมหากษัตริย์แคว้นต่างๆ เพราะกษัตริย์พระองค์ใดมาทดสอบพระสติปัญญา ก็ทรงชนะได้ด้วยปัญญาเสมอ จึงทรงได้รับพระนามต่าง ๆ ว่า ปัญญาราชบ้าง พระมหाराชาธิบดีบ้าง พระราชาธิบดีบ้าง ในสมัยที่พระเจ้าหงสาวดีมหาปิฎกธรทรงครองราชย์นี้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ตราบนั้นมา (สุวดี ภู่ประดิษฐ์, ออนไลน์)

ตัวอย่าง ตอนสมิงพระรามอาสา

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้แจ้งในพระราชสาส์นนั้นแล้ว ก็ดีพระทัยนัก ด้วยทรงพระดำริว่า "การสงครามครั้งนี้เป็นธรรมยุทธ์ใหญ่ยิ่ง สมณชีพรามณ์ อาณาประชาราษฎร์จะมิได้ความเดือดร้อน สมควรแก่พระเจ้าแผ่นดินผู้ตั้งอยู่ในยุติธรรม" ทรงพระดำริแล้วจึงให้พระราชทานเงินทองเสื้อผ้าแก่ผู้ถือหนังสือเป็นอันมาก แล้วให้แต่งพระราชสาส์นตอบฉบับหนึ่ง ให้จัดเครื่องราชบรรณาการ ผ้าสักหลาด ๒๐ พับ นอระมาด ๕๐ ยอด น้ำดอกไม้เทศ๓๐เต้า ช่างพลายผูกเครื่องทองช่างหนึ่ง มอบให้โจเปียวผู้จ่าทูลพระราชสาส์นนำกลับไปถวายพระเจ้ากรุงจีนจึงรับสั่งให้ ล่ามพม่าเข้ามาแปล ให้เจ้าพนักงานอ่านถวาย ในพระราชสาส์นนั้นตอบว่า ซึ่งพระเจ้ากรุงจีนมีพระทัยปรารถนา จะใคร่ชมฝีมือทหารฝ่ายพม่าซึ่งมีำร่าทวนสู้กัน เป็นสงครามธรรมยุทธ์นั้น เราเห็นชอบด้วย มีความยินดียิ่งนัก เพราะสมควรแก่พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ใหญ่อันประเสริฐ แต่การสงครามครั้งนี้เป็นมหายุทธนาการใหญ่หลวง จะด่วนกระทำโดยเร็วนี้มิได้ ของดไว้ภายใน ๗ วัน อนึ่งพระองค์ก็เสด็จมาจากประเทศไกล ไพร่พลทั้งปวงยังเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอยู่ ขอเชิญพระองค์พักพลทหารระงับพระกายให้สำราญพระทัยก่อนเถิด แล้วเราจึงจะให้มีการกำหนดหมายออกไปแจ้ง ตามมีพระราชสาส์นมานั้น พระเจ้ากรุงจีนได้แจ้งในพระราชสาส์นตอบกลับแล้วก็ดีพระทัย จึงสั่งให้นายทัพนายกองทั้งปวงสงบไว้

คุณค่า เรื่องราชาธิราชนี้เป็นวรรณคดีแปลเรื่องแรกที่น่าเค้าเรื่องมาจากพงศาวดารมอญและปรากฏหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรมาจนถึงปัจจุบัน เรื่องราชาธิราชอาจมีมาแต่สมัยอยุธยาแล้วแต่สูญหายไปเมื่อครั้งเสียกรุง เรื่องนี้แทรกคุณค่าสาระโดยเฉพาะศีลธรรม เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความกล้าหาญ และความจงรักภักดีที่ผู้น้อยพึงปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ เป็นแนวทางในการปฏิบัติและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้ทุกระดับ ทั้งยังใช้ถ้อยคำภาษางดงามสละสลวย สำนวนโวหารคมคายลึกซึ้งชวนให้จดจำ ทำให้เกิดความแปลกใหม่ในวงวรรณคดีไทย แม้เป็นงานร้อยแก้วซึ่งเป็นรูปแบบที่มีมาแล้วในอดีตแต่หากมีลักษณะเฉพาะและต่างจากในอดีต ตั้งแต่เริ่มต้นเรื่องด้วยการบอกสาเหตุและจุดมุ่งหมายในการแปล ตอนท้ายบอกชื่อผู้แปล แล้วจึงเริ่มตัวเรื่อง มิได้แบ่งบทเรื่องตอน ใช้บรรยายโวหารให้ผู้อ่านเข้าใจและเกิดจินตภาพตาม วรรณคดีเรื่องนี้ยังทำให้เกิดบทละครพันทางเรื่องราชาธิราช ประพันธ์โดย หลวงพัฒน์พงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) และการแปลวรรณคดีเรื่องนี้ในฉบับอื่น ๆ ยุคต่อมาด้วย เรื่องราชาธิราชยังมีความโดดเด่นในเรื่องการใช้ภาษาและการพรรณนาด้วย ดังจะเห็นว่านิยมใช้สำนวนพรรณนาที่ประกอบด้วยภาพพจน์ต่าง ๆ

๕.๒.๕ สามก๊ก

สามก๊กเป็นวรรณคดีจีนที่รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้แปลด้วยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นประโยชน์แก่ข้าราชการขุนนางทั้งปวง สามก๊กฉบับนี้แปลมาจากสามก๊กทงซกเอี้ยนหิง หรือนิทานสามก๊ก เขียนโดย ล่อกวนตง นักเขียนจีนในสมัยราชวงศ์ใต้เหม็ง (พ.ศ.๑๙๑๑ – ๒๑๘๖) (ตำราราชานูภาพ, สมเด็จฯฯ กรมพระยา, ๒๕๐๖, หน้า ๗) เป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่ใช้เหตุการณ์จริงเพียงส่วนเดียว ที่เหลือเป็นจินตนาการของผู้แต่ง

ผู้แต่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อำนวยการแปล

ลักษณะการแต่ง ร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อเป็นตำราการดำเนินนโยบายการเมือง ยุทธวิธี และกลสงครามตลอดจนสอนศีลธรรม และคติการดำเนินชีวิต

เนื้อเรื่องย่อ ยุคสมัยของพระเจ้าเลนเต้เกิดการขัดแย้งกันเองภายในราชวงศ์ฮั่น จนถึงการแย่งชิงอำนาจและราชสมบัติ พระเจ้าเลนเต้ไม่ทรงตั้งตนในทศพิธราชธรรม ขาดความเฉลียวฉลาด เชื่อแต่คำของเหล่าลิบซันที่ เหล่าขุนนางถืออำนาจขูดรีดราษฎรจนได้รับความเดือดร้อนไปทั่ว เกิดกบฏซาวนาหรือกบฏโจรโพกผ้าเหลืองนำโดยเตียวจ๊ก หัวหน้ากลุ่มโจรโพกผ้าเหลืองออกปล้นชิงเมืองต่าง ๆ จนเกิดความวุ่นวายไปทั่วราชสำนัก แตกแยกแผ่นดินเป็นก๊กเป็นเหล่าจำนวนมาก

เล่าปี กวนอูและเตียวหุย สามพี่น้องร่วมคำสาบานต่างชักชวนเหล่าราษฎรจัดตั้งเป็นกองทัพพร้อมกับทหารหลวง ออกต่อสู้และปราบโจรโพกผ้าเหลืองได้สำเร็จ เล่าปีได้ความดี

ความชอบในการปราบกบฏโจรโพกผ้าเหลืองเป็นแค่เพียงนายอำเภออันห้อยกวน กวนอูและเตียวหุย ไม่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งใด ๆ ภายหลังจากพระเจ้าเลนเต้สวรรคต เกิดการแย่งชิงราชสมบัติระหว่างพระราชโอรสทั้งสองพระองค์แต่ต่างพระชนนี พระเจ้าหงจูเปียนได้สืบทอดราชสมบัติโดยมีพระนางโฮเฮาผู้เป็นมารดาเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แต่ในราชสำนักเกิดความวุ่นวายจากเหล่าขันที

โฮจิ้นผู้เป็นพระเชษฐาของพระนางโฮเฮาจึงวางอุบายให้ตั้งโต๊ะมาช่วยกำจัดเหล่าขันที แต่ข่าวการกำจัดสิบขันทีเกิดรั่วไหล โฮจิ้นกลับถูกลวงไปฆ่าทำให้เหล่าทหารของโฮจิ้นยกกำลังเข้าวังหลวงเพื่อแก้แค้นจนเกิดจลาจลขึ้น ภายหลังจากตั้งโต๊ะยกทัพมาถึงวังหลวงและใช้กลยุทธ์ตีชิงตามไฟฉวยโอกาสในขณะที่เกิดความวุ่นวายยึดอำนาจมาเป็นของตน สั่งถอดพระเจ้าหงจูเปียนและปลงพระชนม์ และสถาปนาพระเจ้าหงจูเหยียนขึ้นแทน ทรงพระนามว่าพระเจ้าเหยียนเต้ และสถาปนาตนเองเป็นพระมหาอุปราช มีฐานะเป็นบิดาบุญธรรมของพระเจ้าเหยียนเต้

ตั้งโต๊ะถืออำนาจเป็นใหญ่ในราชสำนัก สั่งประหารผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับตนเองจนเหล่าขุนนางพากันโกรธแค้น โจโฉพยายามลอบฆ่าตั้งโต๊ะแต่ไม่สำเร็จจนต้องหลบหนีไปจากวังหลวงและลอบปลอมแปลงราชโองการ นำกำลังทัพจากหัวเมืองต่าง ๆ มากำจัดตั้งโต๊ะ แต่กองทัพหัวเมืองกลับแตกแยกกันเองจึงทำให้การกำจัดตั้งโต๊ะล้มเหลว อ้องอุ้นจึงวางกลยุทธ์สาวงามยกเดี่ยวเสี้ยนบุตรสาวบุญธรรมให้แก่ตั้งโต๊ะและลี้ไปบุตรบุญธรรม จนตั้งโต๊ะผิดใจกับลี้ไปเรื่องนางเดี่ยวเสี้ยน ทำให้ลี้ไปแค้นและฆ่าตั้งโต๊ะ หลังจากตั้งโต๊ะตาย ลีฉุยและกุกี้ได้เข้ายึดอำนาจอีกครั้งและฆ่าอ้องอุ้นตาย รวมทั้งบังคับพระเจ้าเหยียนเต้ให้อยู่ภายใต้อำนาจ สร้างความคับแค้นใจให้แก่พระเจ้าเหยียนเต้เป็นอย่างยิ่ง จนมีรับสั่งให้เรียกโจโฉมาช่วยกำจัดลีฉุย กุกี้และเหล่าทหาร

โจโฉเข้าปราบปรามกบฏและยึดอำนาจในวังหลวงไว้ได้ แต่เกิดความกำเริบเสิบสานทะเยอทะยานถึงกับแต่งตั้งตนเองเป็นมหาอุปราช ควบคุมพระเจ้าเหยียนเต้ให้อยู่ภายใต้อำนาจอีกครั้ง ช่มเหล่งรังแกเหล่าขุนนางที่สุจริต พระเจ้าเหยียนเต้เกิดความคับแค้นใจจึงใช้พระโลหิตเขียนสาสน์ลับบนแพรขาวซ่อนไว้ในเสื้อ พระราชทานแก่ตั้งสินเพื่อให้ช่วยกำจัดโจโฉ โดยมีตั้งสินเป็นผู้รวบรวมเหล่าขุนนางที่จงรักภักดีคิดกำจัดโจโฉแต่ถูกจับได้ทำให้เหล่าขุนนางถูกฆ่าตายหมด ความมโหฬารของโจโฉแพร่กระจายไปทั่วทำให้บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ พากันแข็งข้อไม่ยอมขึ้นด้วย โจโฉจึงนำกำลังยกทัพไปปราบปรามได้เกือบหมด แต่ไม่สามารถปราบปรามเล่าปี่และซุนกวนได้

เล่าปี่เป็นเชื้อสายราชวงศ์ฮั่นมีศักดิ์เป็นอาของพระเจ้าเหยียนเต้ที่มีความยากจนอนาถา มีคนดีมีฝีมือไว้เป็นทหารหลายคนแต่มีกำลังไพร่พลน้อย ทำให้ต้องคอยหลบหนีศัตรูอยู่เสมอ ไม่อาจเป็นใหญ่ในแผ่นดินได้ จนได้พบกับตันฮกซึ่งต่อมากลายเป็นที่ปรึกษากองทัพแก่เล่าปี่ ภายหลังจากตันฮกถูกเทียหยกและโจโฉวางกลอุบายแย่งชิงตัวไปจากเล่าปี่ ก่อนจากไปตันฮกได้ให้เล่าปี่

ไปเชิญขงเบ้งมาเป็นที่ปรึกษาเพื่อช่วยวางแผนกำลังรบ เล่าปี่ไปเชิญขงเบ้งที่กระท่อมหญ้าถึงสาม ครั้งจึงได้ขงเบ้งมาเป็นที่ปรึกษาให้แก่กองทัพ และสามารถตั้งตนเป็นใหญ่ในเมืองเสฉวนได้ สำหรับ ชุนกวนเป็นเจ้าของเมืองกังตั๋งโดยการสืบทอด เป็นเจ้าเมืองที่มีศีลธรรม ปกครองบ้านเมืองด้วยความ ยุติธรรมจึงเป็นที่เคารพนับถือและยอมสวามิภักดิ์มากมาย ทั้งสามฝ่ายต่างทำศึกสงครามกันตลอด แต่ก็ไม่อาจเอาชนะซึ่งกันและกันได้

โจโฉตั้งตนเป็นใหญ่ในดินแดนทางภาคเหนือ ปกครองแคว้นวุยซึ่งเป็นแคว้นใหญ่สุด มีกำลังทหาร ที่ปรึกษาและกองทัพที่แข็งแกร่ง ชุนกวนตั้งตนเป็นใหญ่ทางดินแดนทางภาคตะวันออก เฉียงใต้ ปกครองแคว้นง่อก่เริ่มจากบริเวณปากแม่น้ำแยงซีเกียง มีกองกำลังทหารจำนวนมาก และเล่า ปี่ปกครองดินแดนทางภาคตะวันตก ปกครองแคว้นจ๊ก ซึ่งต่างคานอำนาจซึ่งกันและกัน เป็น พันธมิตรและศัตรูกันมาตลอด โดยร่วมทำศึกสงครามระหว่างแคว้นหลายต่อหลายครั้งเช่นศึกเซ็ก เฟ็กซึ่งเป็นการร่วมทำศึกสงครามระหว่างชุนกวนและเล่าปี่ในการต่อต้านโจโฉ ศึกหับป่าที่เป็นการ ทำศึกระหว่างชุนกวนและโจโฉ ศึกด่านตงกวนที่เป็นการทำศึกระหว่างโจโฉและม้าเฉียวเป็นต้น และเมื่อโจโฉตาย โจผีบุตรชายขึ้นครองราชสมบัติแทน สั่งปลดพระเจ้าเหี้ยนเต้และสถาปนาตนเอง เป็นจักรพรรดิ ทรงพระนามว่าพระเจ้าเหวินตี้ ก่อตั้งราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์วุย

เล่าปี่ซึ่งเป็นเชื้อสายราชวงศ์ฮั่นสถาปนาตนเองเป็นจักรพรรดิสืบทอดราชวงศ์ฮั่น โดยใช้เมืองเสฉวนเป็นเมืองหลวง ชุนกวนซึ่งไม่ยอมขึ้นกับพระเจ้าโจผีหรือเล่าปี่จึงตั้งตนเองเป็น จักรพรรดิ ปกครองเมืองกังตั๋ง ทำให้ประเทศจีนในขณะนั้นแตกแยกออกเป็นสามอาณาจักรหรือที่ เรียกขานกันว่าสามก๊กได้แก่ฝ่ายจ๊กก๊กของเล่าปี่ วุยก๊กของโจผีและง่อก๊กของชุนกวน ภายหลังจาก เล่าปี่สถาปนาตนเองเป็นพระเจ้าฮั่นต่ง ได้ให้กวนอูไปกินตำแหน่งเจ้าเมืองเกงจิ๋ว ซึ่งแต่เดิมเป็นของ ชุนกวน และโลซกรับเป็นนายประกันให้แก่เล่าปี่ขอยืม โดยจะยินยอมคืนเกงจิ๋วให้เมื่อตีได้เสฉวน ชุนกวนพยายามเป็นพันธมิตรต่อกวนอูด้วยการส่งบุตรสาวของกวนอูเพื่อผูกสัมพันธ์ แต่กวนอู ปฏิเสธการส่งของกวนอูซึ่งรับเป็นเจ้าแม่มาเจรรจาผู้ขอ จนกลายเป็นชนวนเหตุสำคัญให้ชุนกวน เป็นพันธมิตรต่อโจโฉ และนำกำลังทหารมาโจมตีเกงจิ๋วจนกวนอูพลาดท่าเสียทีลกซุนและลิบองด้วย กลยุทธ์ปิดฟ้าข้ามทะเลจนเสียชีวิต

การเสียชีวิตของกวนอู เป็นเหตุให้พระเจ้าเล่าปี่นำกำลังทหารไปโจมตีง่อก๊กเพื่อล้าง แค้น และเป็นเหตุให้เตียวหุยเสียชีวิตในเวลาต่อมา พระเจ้าเล่าปี่ถูกลกซุนเผาค่ายทหารย่อยยับจน แตกพ่ายกลับเสฉวน และสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา ขงเบ้งเป็นผู้สืบทอดเจตนารมณ์ของพระเจ้าเล่า ปี่ในการรวมแผ่นดินให้เป็นหนึ่ง โดยเปิดศึกกับแคว้นวุยมาโดยตลอด รวมทั้งทำศึกสงครามกับเบ้ง เฮ็กผู้ปกครองดินแดนทางใต้ พระเจ้าโจผี พระเจ้าเล่าปี่และพระเจ้าชุนกวนสวรรคต เชื้อสาย ราชวงศ์เริ่มอ่อนแอ สุมาเจียวซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นมหาอุปราชของวุยก๊ก สามารถเอาชนะจ๊กก๊กและ

ควบคุมตัวพระเจ้าเล่าเสี้ยนมาเป็นเชลยได้สำเร็จ หลังจากสุมาเจียวตาย สุมาเอี้ยนบุตรชายสืบทอดตำแหน่งแทนและช่วงชิงราชสมบัติของวุยก๊กมาจากพระเจ้าโจฮวนและแต่งตั้งตนเองเป็นจักรพรรดิ ก่อตั้งราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์จิ้น พระเจ้าสุมาเอี้ยนสามารถปราบพระเจ้าซุนโฮแห่งง่อก๊กให้ยินยอม สวามิภักดิ์ได้สำเร็จ แผ่นดินจีนที่เคยแตกแยกออกเป็นก๊กเป็นเหล่ามายาวนาน กลับรวมกันเป็น อาณาจักรเดียวได้ดั้งเดิม รวมเวลารบกันถึง ๑๑๑ ปี

คุณค่า เรื่องสามก๊กเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของวรรณคดีจาก ต่างประเทศที่มีต่อวรรณคดีไทย โดยเรื่องนี้ไทยแปลมาโดยตรง มีการปรับให้สอดคล้องกับไทย ทั้ง ด้านเนื้อเรื่อง บุคลิกตัวละคร วัฒนธรรม หรือขนบทางวรรณศิลป์ ด้านสำนวนภาษามักใช้ลักษณะ การบรรยายมากกว่าการพรรณนา ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะเป็นงานแปลจากพงศาวดาร สามก๊กเป็น วรรณคดีแปลเรื่องแรก ๆ ที่นำพงศาวดารจีนมาแปล และเป็นอิทธิพลสำคัญต่อการแปลเรื่องจีน ต่อมา

๕.๒.๖ สมบัติอมรินทร์คำกลอน

สมบัติอมรินทร์คำกลอน ได้เค้าโครงมาจากอรรถกถาธรรมบท เดิมอยู่ในสมุดข่อย เมื่อหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งทำหน้าที่ชำระวรรณคดีเก่า ๆ พบสมุดเล่มนี้เข้า จึงได้นำมาตีพิมพ์มี ๓๗๐ คำกลอน อีก ๘๐ คำกลอน เชื่อกันว่ามีผู้อื่นแต่งเติมขึ้นภายหลัง เนื้อหาโดยรวมพรรณนา ความวิจิตรอลังการของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์วิมานปราสาทและทิพยสมบัติของพระอินทร์โดยละเอียด คล้ายคลึงกับในไตรภูมิพระร่วง เชื่อกันว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งก่อนนาก็คำกลอน

ผู้แต่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ลักษณะการแต่ง กลอนเพลงยาว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้เล่านิทานเรื่องพระอินทร์

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึง ความงามของสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น โดยเริ่มพรรณนา ให้เห็นสถานที่ตั้งและลักษณะการตั้งอยู่ของสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ว่าลอยเด่นอยู่ในท้องฟ้า อยู่บน ยอดเขาพระสุเมรุที่เรียงรายถึงแสนลูกด้วยกัน ส่วนปราสาทเวษยันต์ที่สถิตของพระอินทร์นั้น เป็น ปราสาท ๗ ชั้น พรรณนาถึงห้องพระลานทอง การบรรยายพระเจดีย์จุฬามณี ปาริกชาติ แทนทิพ อาสน์สระโบกขรณี อุทยานนันทวัน ฯลฯ ความงามของสรวงสวรรค์ของพระอินทร์ ที่เจ้าพระยาพระ คลัง (หน) นิพนธ์นี้ใจความคล้ายคลึงกับไตรภูมิพระร่วง เพราะเอาเค้าความมาจากอรรถกถาธรรม บทเหมือนกันต่างแต่ในไตรภูมิพระร่วงเป็นความเรียง นอกจากนั้นยังมีตอนเริ่มเรื่องของพระอินทร์ ตามนางสุชาดาความว่า นางสุชาดาเคยเป็นชายาเอกของพระอินทร์ เมื่อพระอินทร์ได้มาครอง ดาวดึงส์ นางไม่ได้กลับชาติมาเกิดเป็นชายาพระอินทร์อีก เพราะนางประกอบกรรม จึงไปเกิดเป็น ราชธิดาของอสูร ชื่อเวปจิตตาต่อมาพระบิดาได้ประกอบพิธีสุมพรวงและเชิญอสูรหนุ่ม ๆ ให้มา

เลือกคู่ พระอินทร์จึงแปลงมา ในงานนี้ นางก็เกิดความรักและตามพระอินทร์มา จึงได้กลับมาเป็น
ชายาเอกของพระอินทร์อย่างเดิม

ตัวอย่าง การพรรณนาสถานที่ตั้งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ผ่านสมบัติในสุทสนนคร	ปางองค์อัมเรศร์อดิศร
เอาสูงพื้นหมื่นแสนพระเมรุมาศ	สถาวรไปด้วยทิพศวรรรยา
กว้างยาวหมื่นโยชน์คณนา	เป็นอาสน์ทองรองดาวดึงสา
สี่ทิศมีมหาทวารศ	ประดับปราการแก้วแก้วกัน
ประตुरายหมายยอดสำคัญพัน	ระหว่างเขตหมื่นโยชน์ระยะคั้น
	มีสระสวนทุกหลั่นทวารใด ๆ

ตัวอย่าง การพรรณนาถึงพระเจดีย์จุฬามณี

ประดับด้วยราชวัติฉัตรแก้ว	พรายแพ้วลายทรงบรรจงสรรค
ระบายห้อยพลอยนิลสุวรรณพรรณ	เจ็ดชั้นเรียงรัตสันทังงาม
ตั้งฉัตรเศวตพรหมเมศร์ครรโลหงส์	เมื่อกันทรงพุทธานภิเชกสนาม
ยิ่งดวงจันทร์พันแสงสมัยยาม	อร่ามทองแก้วลงกรณ

คุณค่า สมบัติอมรินทร์คำกลอน เป็นนิทานคำกลอนเรื่องแรกของไทย มีการ
พรรณนาความงามโดยใช้พรรณนาโวหารดีเด่น ให้ภาพพจน์ที่งดงามและชัดเจน ดำเนินเรื่อง
รวดเร็ว เป็นวรรณคดีร้อยกรองที่บรรยายเรื่องพระอินทร์ละเอียดที่สุด แม้จะมีเรื่องที่กล่าวถึงพระ
อินทร์มาแล้ว เช่น ไตรภูมิพระร่วง แต่ไม่ละเอียดเท่า และไตรภูมิเป็นความเรียงร้อยแก้วจึงมีส
วรรณคดีไม่เท่ากับเรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน

๕.๒.๗ กากีคำกลอน

กากีคำกลอนรู้จักกันแพร่หลายตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่เดิมใช้ร้องมโหรี ต่อมามีการ
แก้ไขเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมแก่การที่จะนำไปขับร้องเข้าทำนองเพลงต่าง ๆ

ผู้แต่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ลักษณะการแต่ง กลอนสุภาพ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อขับร้องในการบรรเลงมโหรี

เนื้อเรื่องย่อ เรื่องกากีคำกลอนเริ่มด้วยการกล่าวถึงอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ที่
เป็นพญาครุฑแล้วจึงเล่าชาดกเรื่องนี้ว่า ท้าวพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสีมีพระมเหสีชื่อกากี นางมี

รูปงาม มีกลิ่นกายหอมฟุ้งดั่งดอกไม้ทิพย์ ชายใดได้สัมผัสกลิ่นกายนางก็จะติดกายชายนั่นนานไปถึงเจ็ดวัน ท้าวพรหมทัตจึงเสนาหานางยิ่งนัก

ท้าวพรหมทัตโปรดเล่นสกาเป็นที่สุด บางครั้งเล่นจนลืมนวันลืมนคืน ครั้งหนึ่งนางกาก็ไม่เห็นเสด็จมาหาดังเคยก็สงสัย นางกาก็จึงมาแอบดูและได้สบเนตรกับมาณพหนุ่มที่กำลังทรงสกากับท้าวพรหมทัต เกิดความปฏิพัทธ์ซึ่งกันและกัน ส่วนมาณพหนุ่มคือพญาครุฑแปลงกา เมื่อถึงเวลาพลบค่ำก็ลาท้าวพรหมทัตแล้วคืนรูปเป็นพญาครุฑดั้งเดิม บันดาลให้เกิดพายุใหญ่แล้วบินมาอุ้มนางกาก็ไปเสพสุขอยู่ ณ วิมานฉิมพลี

ส่วนทางเมืองพาราณสี หลังจากเกิดมหาพายุแล้วนางกาก็หายไป ท้าวพรหมทัตโทมนัสพระทัยยิ่งนัก ทรงคร่ำครวญถึงนางจนสลบ เมื่อฟื้นคืนสติคนธรรพ์ที่เลี้ยงทูลเกล้าว่าได้เห็นนางกาก็กับมาณพหนุ่มสบเนตรกัน ต่อมาเกิดความโกลาหลบนฟ้าแล้วนางก็หายไป ชะรอยว่าพญาครุฑจะแปลงกายมาลักพานางไป จึงขออาสาไปสืบหาความจริง

เจ็ดวันต่อมาพญาครุฑแปลงกายเป็นมาณพหนุ่มมาเล่นสกากับท้าวพรหมทัตตามปกติเพื่อกลบเกลื่อนพิรุณ เมื่อพญาครุฑกลับ คนธรรพ์ก็แปลงเป็นไรแทรกชนพญาครุฑไปยังวิมานฉิมพลี ครั้นรุ่งเช้าพญาครุฑออกไปเที่ยวป่าหิมพานต์ ไรก็คืนร่างเป็นคนธรรพ์ดั้งเดิม นางกาก็เห็นคนธรรพ์ก็ถามถึงท้าวพรหมทัต คนธรรพ์แสร้งโกหกว่าพระองค์มิได้ทรงอาลัยอาวรณ์นางแต่อย่างใด แต่ตนต่างหากคือผู้ที่เป็นทุกข์จึงมาตามหานางด้วยความรัก ครั้นคนธรรพ์เล่าโลมนางก็ยินยอมพร้อมใจ ถึงเวลาเย็นพญาครุฑกลับมา คนธรรพ์ก็หลบซ่อนตัว เป็นเช่นนี้จนครบ ๗ วัน เมื่อพญาครุฑถึงกำหนดลงเล่นสกากับท้าวพรหมทัต คนธรรพ์ก็แปลงกายเป็นไรแทรกชนพญาครุฑกลับไปด้วย

ท้าวพรหมทัตทรงเล่นสกากับพญาครุฑร่างแปลงอย่างเป็นปกติ ครั้นเมื่อพญาครุฑกลับไปจึงได้สืบสาวความจริง คนธรรพ์เล่าโดยเบี่ยงเบนความจริงว่า ตนได้พบนางกาก็แต่นางไม่ยินดียินร้าย และเกรงว่านางจะบอกพญาครุฑ จึงต้องปิดปากนางโดยอยู่ร่วมกับนาง ท้าวพรหมทัตเสียพระทัยยิ่งนัก แต่ก็ไม่ปรารถนาจะจองเวร ขอแต่ให้คนธรรพ์ช่วยให้ได้นางกาก็กลับคืนมา เมื่อครบกำหนดอีก ๗ วันต่อมา พญาครุฑมาเล่นสกาตามเคย คนธรรพ์ได้บรรเลงพิณขับร้องเพลงที่มีเนื้อหาเสียดเย้ยเกี่ยวกับกลิ่นกายของกาก็ พญาครุฑจึงรู้ความจริง รู้สึกทั้งสลดใจและเสียหน้าเสียเชิงชาย รีบลากลับมาเค้นถามแต่นางไม่ยอมรับ พญาครุฑจึงอุ้มนางมาวางไว้ที่หน้าพระลานเมืองพาราณสี และกล่าวตัดขาดจากนางอย่างสิ้นเยื่อใย

ฝ่ายท้าวพรหมทัตเมื่อเห็นนางกาก็ก็ตรัสเสียดสีเย้ยหยันนางอย่างสาแก่ใจ ส่วนนางกาก็ทูลความเท็จจนท้าวพรหมทัตกริ้ว จึงให้ลอยแพนางกาก็ไปเสีย เพราะสตรีเยี่ยงนางถ้าเลี้ยงไว้ก็หนักแผ่นดิน (บุญหลง ศรีกนก, ออนไลน์)

ตัวอย่าง การพรรณนาเมืองของพระเจ้าพรหมทัตและความงามของนางกากี มเหสี

ยังมีราชบรมพรหมทัต	ผ่านสมบัติกรุงแก้วพาราณสี
เป็นปฐมบรมราชธานี	ศรีสนุกสุขเกษมศรรยา
กว้างใหญ่ยาวได้สิบสองโยชน์	พลโจชจตุรงค์สังขยา
หมื่นเมืองเลื่องพระเดชเดชา	ระอาออกอ่อนเกล้ามาอภิวันท์
เธอมีองค์อัคเรศวิไลลักษณ์	ประไพพัคตร์งามเพียงอัปสรสวรรค์
ชื่อกากีศรีวิลาสตั้งดวงจันทร์	เนื่อนั้นหอมฟุ้งจรุงใจ
เสมอเหมือนกลิ่นทิพมณฑาทอง	ผู้ใดต้องสัมผัสพิสมัย
กลิ่นกายติดชายผู้นั้นไป	กั้นนับได้ถึงเจ็ดทิวาวาร

ตัวอย่าง วรรคทองที่มาจากเรื่องกากี ตอนคนธรรพ์ขับร้องเสียดเย้ยพญาครุฑ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตนกับนางกากี

รินรินชื่นจิตพีจำได้	เหมือนเมื่อไปร่วมภิรมย์ประสมศรี
ในสถานพิมานสิมพลี	กลิ่นยังซาบทรงพื้ทั้งวรกาย
นิจจาเอ๋ยจากเขยมาเจ็ดวัน	กลิ่นสุคันธสรสิ้นก็เหือดหาย
ถ้าว่าใครแนบน้องประคองกาย	กลิ่นสายสวาทซาบอรุมา

คุณค่า กากีคำกลอน ได้รับการยกย่องว่าเป็นร้อยกรองชิ้นเอกเรื่องหนึ่งของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยมีโวหารกวีเป็นเลิศ วรรณคดีเรื่องกากีมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา คือมีบทเห่เรื่องกากี ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ซึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้แต่งเรื่อง กากีลิลิต ขึ้นเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๖๘ แต่กากีสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แพร่หลายมากที่สุด

๕.๒.๘ ไตรภูมิโลกวินิจยกถา

ไตรภูมิโลกวินิจยกถา ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไท ทั้งสองฉบับนี้มีเนื้อความคล้ายกัน แต่ไตรภูมิโลกวินิจยกถามีความละเอียดมากกว่า บางท่านอาจเรียกวรรณคดีเรื่องนี้ว่าเตภูมิกถา ไตรภูมิกถา ไตรภูมิวินิจยกถา ไตรภูมิโลกวินิจยัย ไตรโลกวินิจยกถา และไตรภูมิฉบับหลวง ไตรภูมิฉบับนี้ รัชกาลที่ ๑ โปรดให้พระยาธรรมปรีชา จางวางราช

บัณฑิต เจ้ากรมอาลักษณ์ เป็นแม่งานในการปรับปรุงแก้ไขจนเสร็จ เดิมต้นฉบับเป็นหนังสือตัวเขียน
จารลงในคัมภีร์ใบลาน

ผู้แต่ง พระยาธรรมปรีชา (แก้ว)

ลักษณะการแต่ง ร้อยแก้ว มีคาถาก่อนแล้วจึงเป็นร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อปรับปรุงเรื่องไตรภูมิที่มีผู้แต่งไว้ก่อนให้มีสำนวน
เสมอกัน และถูกต้องตามบาลี

เนื้อเรื่องย่อ ไตรภูมิโลกวิจิตรจะอธิบายพระพุทธรูปในส่วนที่ได้ชื่อว่า
“โลกวิทู” ซึ่งหมายถึงการรู้โลกของพระพุทธรูป ได้แก่ สังขารโลก สัตตโลก และโอกาสโลก
โดยแสดงละเอียดเฉพาะส่วนที่เรียกว่า โอกาสโลก ซึ่งได้แก่แผ่นดิน จักรวาลเป็นที่อยู่อาศัยของ
สัตว์โลกทั้งปวง รวมถึงดวงอาทิตย์ดวงจันทร์เนื้อความของไตรภูมิโลกวิจิตร แบ่งออกเป็น ๘
ภาค คือ โอกาสวินาสโลกกถา โอกาสสันฐาหนโลกกถา นิรียโลกกถา เปตโลกกถา ตีรจฉานโลก
กถา มนุสสลโลกกถา เทวโลกกถา พรหมโลกกถา (วิพุธ โสภวงศ์, ออนไลน์)

ตัวอย่าง การพรรณนาถึงกิเลสของมนุษย์

ในคัมภีร์โลกสันฐาน แลโลกที่ปกสาร แลสารสังคหะนั้นว่า เมื่อคนทั้งหลายแบ่ง
ข้าวสาสียออกเป็นส่วน ๆ แล้ว แลต่างเลี้ยงชีวิตนั้น อญญตโร โลกชาติไถยยังมีบุรุษหนึ่งเป็น
ชาติคนโลภมักได้ใครมี ส่วนของตนนั้น ตระหนี่ กลัวจะหมดสิ้นไป สกภาค บริกขณโต
ส่วนของตนนั้นรักษา ไปลักเกี่ยวลักตัดข้าวสาสียที่เป็นส่วนของผู้อื่นมาบริโภค ปริภา
เสตวา บุคคลผู้เจ้านั้น ครั้นจับได้ก็ตัดพ้อต่อว่าสิ้นวาระสองครั้ง ครั้นจับได้ในวาระคำ
รบสาม บางคนก็ตีด้วยมือ บางคนก็ตีด้วยไม้ บางคนก็ทิ้งด้วยก้อนดิน ตโต ปญญา
จับเติมแต่ขึ้นมา อิทินนาทาน ก็ปรากฏในโลก ถ้อยคำติเตอนินนาและคำมุสาโกหก
มายา แลกริยาที่กระทำโทษโดยตักกันนั้น ก็ปรากฏในโลกเนื่องๆ ไป

คุณค่า คุณค่าหลักของเรื่องคือธรรมะ หลักธรรมที่เห็นได้ชัดในไตรภูมิโลกวิจิตร
โดยสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการเมืองการปกครอง หรือเศรษฐกิจ และยังใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน
ได้ด้วย โดยเฉพาะเรื่อง การทำดี ละเว้นการทำชั่ว วรรณคดีเรื่องนี้ยังสะท้อนความเชื่อของคนไทย
ไม่ว่าจะเป็นเรื่องนรก สวรรค์ ภูเขาดิถีอีกด้วย

๕.๒.๙ นิทานอิหร่านราชธรรม

เรื่องนี้มีเค้าโครงมาจากนิทานของเปอร์เซีย ซึ่งมีอยู่ในหอสมุดหลวงครั้งกรุงเก่า
แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ บ้างเรียกว่า นิทานสิบสองเหลี่ยม ที่เรียกเช่นนี้น่าจะเพราะมีนิทาน

จำนวน ๑๒ เรื่อง สันนิษฐานกันว่าต้นฉบับเดิมแปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา เนื่องจาก
สำนวนแปลเป็นสำนวนโบราณ เรื่องนี้เป็นนิทานสุภาษิตว่าด้วยราชธรรมหรือธรรมของพระราชาที่
ใช้ในการปกครองบ้านเมือง

ผู้แต่ง ไม่นามผู้แต่ง แต่น่าจะเป็นอาลักษณ์

ลักษณะการแต่ง ร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เขียนขึ้นเพื่อถวายเจ้านาย

เนื้อเรื่องย่อ พระเจ้ามามุนแห่งแบกแดดเสด็จค้นหาหอสอง ๑๒ เหลี่ยมที่
เมืองมะดาอินอันว่าหอสองนี้เป็นของที่พระเจ้าเนาวสาวาน กษัตริย์สมัยโบราณสร้างไว้ประทับ เมื่อเข้า
ไปถึงมณฑป พระเจ้ามามุนทรงพบว่ามีอักษรจารึกเป็นข้อความที่แสดงคติธรรม และมีนิทานอีก ๑๒
เรื่อง อยู่โดยรอบผนังพระมณฑปนั้นด้วย พระเจ้ามามุนจึงได้ทรงพระดำเนินอ่านดูโดยรอบทั้งหมด
๑๒ ด้าน และสั่งให้อาลักษณ์คัดลอกไว้ทั้งหมด โดยนิทานสิบสองเรื่องที่ปรากฏบนผนังพระมณฑป
มีลักษณะเป็นเรื่องย่อย แยกกัน เป็นเรื่องของกษัตริย์ ๑๒ องค์ มีพระนาม ชื่อเมืองต่างกัน และมี
เรื่องราวอันแฝงคติธรรมที่ต่างกันไป พระเจ้ามามุนทรงยึดหลักคำสอนในจารึกเป็นแนวทางในการ
ปกครองจนได้ชื่อว่าเป็นพระราชาผู้ทรงธรรม นิทานแต่ละเรื่องจะลงท้ายว่า ราษฎรจะอยู่เย็นเป็น
สุขด้วยพระราชาทรงธรรม

ตัวอย่าง ช่วงต้นเรื่องของการเล่านิทานอิหร่านราชธรรม

นิทานพระเจ้าเนาวสาวานวาทินทรงธรรมนั้น ว่าในกาลวันหนึ่ง สมเด็จพระเจ้า
มามุนบรมกษัตริย์ อันผ่านสมบัติอยู่ณกรุงบาดาด เสด็จออกน่านพระที่นั่ง ตรัสแก่มุข
มนตรีว่า เราได้ยินผู้เฒ่าผู้แก่เล่าสืบกันมา ว่าสมเด็จพระเจ้าเนาวสาวาน เปนพระมหา
กษัตริย์ทรงธรรมอันประเสริฐ เสวยราชสมบัติอยู่ณเมืองมะดาอิน อาณาประช
ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงอยู่เย็นเปนสุขปราศจากทุกข์ภัยอันตราย ครั้นพระเจ้า
เนาวสาวานเสด็จสวรรคตแล้ว พระเจ้าหรมุกได้ครองราชสมบัติแทนพระราชบิดา จึงให้
ทำมณฑปบนยอดภูเขาที่ในป่าแคว้นเมืองมะดาอิน ไว้พระศพพระเจ้าเนาวสาวาน
ผู้เปนพระราชบิดา มณฑปนั้นทำด้วยทองคำประดับเนาวรัตน์ต่าง ๆ แล้วจารึกอักษรใน
แผ่นทอง เปนข้อบัญญัติแลนิทานทำนองคลองธรรมไว้ในมณฑปนั้นทั้ง ๑๒ เหลี่ยม
สำหรับพระมหากษัตริย์แลเสนาบดีจะได้ปรนนิบัติตาม ให้อาณาประชาราษฎรอยู่
เย็นเปนสุข แลพระมณฑปนั้นอยู่แห่งใดตำบลใดใครยังรู้เห็นบ้างฤ เสนาบดีมุขมนตรี
กราบทูลว่า เคยได้ยินแต่เล่าสืบมาต่อ ๆ กันว่า แต่พระเจ้าเนาวสาวานเสด็จสวรรคต
มาจนทราบเท่าบัดนี้ นับตามศักราชได้ ๒๕๐๐ ปี แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจะได้รู้ว่า
พระมณฑปซึ่งไว้พระศพนั้น อยู่แห่งใดตำบลใดหาได้ พระเจ้ามามุนจึงตรัสแก่เสนาบดี

มุขมนตรีว่า พระเจ้าเนาวสาวนก็สิ้นพระญาติวงศ์แล้ว และเมืองมะดาวันนั้นก็ขึ้นแก่เมืองเรา ควรเราจะไปเยือนพระศพ จะได้แจ้งในอักษรคำซึ่งบัญญัติจารึกไว้นั้น ครั้นตรัสดังนั้นแล้วพระเจ้ามามุนเสด็จไปเมืองมะดาวัน

คุณค่า นิทานเรื่องนี้สอดแทรกหลักธรรมในการปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ได้แก่ ทศพิธราชธรรม อันประกอบด้วยทาน ศีล ปริจาค อาชชว มัททว ตป อภิกฐ อวิหีสา ชันติ อวิโรธน ซึ่งสามารถนำไปปรับใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไปได้ด้วย นิทานเรื่องนี้มีความน่าสนใจตรงที่นำเค้าเรื่องจากนิทานเปอร์เซียและยังมีเนื้อหาเรื่องการปกครองบ้านเมือง ซึ่งยังไม่เคยมีมาก่อน

๕.๓ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๒

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีงานพระราชนิพนธ์ ได้แก่

- ๑) บทละครเรื่องอิเหนา
- ๒) บทละครเรื่องรามเกียรติ์
- ๓) บทละครนอก ๕ เรื่อง คือ ไชยเชษฐ มณีพิไชย คาวี สังข์ทอง ไกรทอง
- ๔) กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวานและว่าด้วยงานนักขัตฤกษ์
- ๕) บทพากย์โขน ตอนนางลอย นาคบาศ พรหมศาสตร์ และเอราวัณ
- ๕) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ขุนแผนเข้าห้องนางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี

กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้แก่

- ๑) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างขอนางพิมและขุนช้างตามนางวันทอง
- ๒) โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ๓) บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย

พระสุนทรโวหาร(ภู่) ได้แก่

- ๑) นิราศ ๙ เรื่อง ได้แก่ เมืองแกลง พระบาท ภูเขาทอง วัดเจ้าฟ้า อิเหนา

สุพรรณ รำพันพิลาป พระประธม เมืองเพชร

- ๒) กลอนนิยาย ๔ เรื่อง คือ โคบุตร สิงห์ไตรภพ ลักษณะวงศ์ พระอภัยมณี
- ๓) เสภา ๒ เรื่อง คือ ขุนช้างขุนแผน ตอน กำเนิดพลายงาม พระราช

พงศาวดาร

๔) กลอนสุภาพ ๓ เรื่อง คือ สุภาพสอนหญิง เพลงยาวถวายโอวาท
สวัสดี รักษา

๕) กภาพย์ ๑ เรื่อง คือ พระไชยสุริยา

๖) บทเห่ ๔ เรื่อง คือ กากี จักระบำ พระอภัยมณี โคบุตร

๗) บทละคร ๑ เรื่อง คือ อภัยนุราช

นายนรินทร์ธิเบศร์ ได้แก่ โคลงนิราศนรินทร์

พระยาตรังคภูมิบาล ได้แก่

๑) โคลงนิราศตามเสด็จลำน้ำน้อย

๒) โคลงนิราศพระยาตรัง

๓) โคลงต้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๔) เพลงยาว

๕) โคลงกวีโบราณ

คณนักราชัญญูราชกวี (ม่ปรากฏนาม) ได้แก่

๑) มหาชาติคำหลวง ๖ กัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์
จุลพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ และกัณฑ์ฉกษัตริย์ ซึ่งสูญหายไปเมื่อครั้งเสียกรุง
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้น
ใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็นสำนวนที่ไพเราะใกล้เคียงกับของเดิม มหาชาติคำหลวงจึงมีครบ
บริบูรณ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์

๒) พงศาวดารจีนแปลเรื่อง เลียดก๊ก ห่องสิน ตั้งฮั่น

ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงวรรณคดีสำคัญในช่วงรัชกาลที่ ๒ เพียงบางเรื่องโดยสังเขป ดังนี้

๕.๓.๑ บทละครเรื่องอิเหนา

เรื่องอิเหนาเขียนเป็นลายลักษณ์ครั้งแรกในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเจ้าฟ้า
กุนทลและเจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชธิดาพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทั้งสองพระองค์นิพนธ์เรื่องขึ้นมาองค์
ละเรื่อง เรียกว่าอิเหนาเล็ก (อิเหนา) และอิเหนาใหญ่ (ดาหลัง) ต่อมารัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒
ได้พระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนามาเป็นลำดับ อิเหนาในรัชกาลที่ ๒ นี้ ต้นฉบับเดิมเป็นสมุดไทย ฉบับหอ
พระสมุดขำระ มี ๓๘ เล่ม จัดพิมพ์แบ่งได้ ๓ เล่มใหญ่ ที่เป็นงานพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๒ มี
เพียง ๒๙ เล่มสมุดไทย อีก ๙ เล่ม เป็นของผู้อื่น อิเหนาฉบับรัชกาลที่ ๒ นี้ หมอสมิธได้ต้นฉบับมา
พิมพ์จำหน่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๗ แต่มีความคลาดเคลื่อนหลายอย่าง ต่อมารัชกาลที่ ๖ จึงโปรดเกล้าฯ
ให้มีการชำระใหม่

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้เล่นละครใน

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงกษัตริย์วงศ์ ๔ องค์ ต่างเป็นพี่น้องร่วมบิดามารดา ทรงพระนามว่าท้าวกูเรปัน ท้าวดาหา ท้าวกาหลัง ท้าวสิงห์ดสำหรับ ครองเมือง ๔ เมือง ซึ่งมีชื่อเช่นเดียวกับพระนามกษัตริย์ ทุกพระองค์ต่างก็มีมเหสี ๕ องค์ ตามประเพณี เรียงลำดับศักดิ์ คือ ประไหมสุหรี มะเดหวิ มะโต ลิกู และเหมาหลาหัง ประไหมสุหรีของท้าวกูเรปันและท้าวดาหานั้น เป็นธิดาของกษัตริย์หมันหยานเมืองใหญ่อีกเมืองหนึ่ง จึงทำให้เมืองหมันหยานมีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์วงศ์ทเวามากขึ้น ท้าวกูเรปันมีโอรสกับลิกูองค์หนึ่งทรงพระนามว่า กระจดตะปาตี ซึ่งได้หมั้นไว้กับบุษบารากา ธิดาของท้าวกาหลังซึ่งเกิดจากลิกู ต่อมาพระองค์ปรารถนาจะให้ประไหมสุหรีมีโอรสบ้าง จึงได้ทำพิธีบวงสรวง ก่อนประไหมสุหรีทรงครรภ์ก็ได้สุบินว่าพระอาทิตย์ทรงกลดลอยมาตกตรงหน้า และนางรับไว้ได้ เมื่อประสูติก็เกิดอัศจรรย์ต่าง ๆ เป็นนิมิตดี องค์ปะตาระกาหลาซึ่งเป็นเทวดาต้นวงศ์บนสวรรค์ เหาะนำกริขมาประทานให้ พร้อมทั้งจาริกนามโอรสด้วยว่าอิเหนา ต่อมาประไหมสุหรีได้ธิดาอีกหนึ่งองค์ พระนามว่า วิยะดา ฝ่ายท้าวดาหา ประไหมสุหรีก็ประสูติธิดา ได้พระนามว่า บุษบา ขณะประสูติก็เกิดอัศจรรย์ก็มี กลิ่นหอมตลบทั่วเมือง หลังจากประสูติบุษบาแล้ว ประไหมสุหรีก็ประสูติโอรสอีก พระนามสี่ยะตรา ท้าวกาหลังมีธิดา พระนามสะการะหนึ่งหรัต ท้าวสิงห์ดสำหรับมีโอรส พระนามสุหรานางงและธิดาพระนาม จินดาสาหรี กษัตริย์ในวงศ์ทเวาจึงได้จัดให้มีการตุนาหงันกันขึ้น ระหว่างโอรสและธิดาในวงศ์เดียวกันโดยให้ อิเหนาหมั้นไว้กับบุษบา กระจดตะปาตีกับบุษบารากา สี่ยะตรากับวิยะดา สุหรานางงกับสะการะหนึ่งหรัต แต่ก่อนจะมีการแต่งงาน ความยุ่งยากก็เกิดขึ้น

พระอัยยิกาของอิเหนาที่เมืองหมันหยานสิ้นพระชนม์ อิเหนาจึงเสด็จไปในงานพระเมรุแทนท้าวกูเรปัน แต่เสร็จพิธีแล้วอิเหนาไม่ยอมกลับ เพราะหลงรักนาง จินตะหรา ธิดาท้าวหมันหยานจนท้าวกูเรปันต้องมีสารไปเตือน เมื่อกลับมากรุงกูเรปันแล้วและใกล้เวลาอภิเษกกับบุษบา อิเหนาก็ไม่มีใครเต็มใจ จึงออกอุบายทูลลาพระบิดาไปประพาสป่า แล้วปลอมองค์เป็น ปันหยีหรือโจรป่า นามว่ามีสาระปันหยี คุมไพร่พลรุกรานเมืองต่าง ๆ เมื่อเสด็จไปถึงเมืองใดก็ได้เมืองนั้นเป็นเมืองขึ้น ระตูหลายเมืองได้ถวายโอรสและธิดาให้ ที่สำคัญคือระตูปันจะรากันและระตูปักมาหงัน ได้ถวายธิดาคือมาหารัศมีและสะการาวาตี ซึ่งต่อมาได้เป็นชายาของอิเหนา และถวายโอรสคือสังคามาระตา ซึ่งอิเหนายกย่องให้เป็นน้องและเป็นทหารคู่ใจ กองทัพของปันหยีรอนแรมไปจนถึงเมืองหมันหยาน ท้าวหมันหยานไม่กล้าต่อสู้และยอมยกธิดาให้ แต่พอรู้ว่าเป็นอิเหนา ท้าวหมันหยานไม่ยอมปฏิบัติตามสัญญา อิเหนาจึงลอบเข้าหานางจินตะหราและได้เสียกัน ท้าวหมันหยานก็ไม่สามารถแก้ไขอะไรได้

พอถึงกำหนดการอภิเษก ท้าวดาหาก็มีสารถึงท้าวกุเรปันให้เตรียมพิธีอภิเษก แต่อิเหนาบอกปิด ทำให้ท้าวดาหาโกรธมาก จึงประกาศจะยกบุษบาให้กับใครก็ได้ที่มาขอ เพราะฉะนั้นเมื่อระตูจรรกา กษัตริย์รูปชั่วตัวดำ ให้พี่ชายคือระตูล่าสำไปสู่ขอบุษบาให้ตน ท้าวดาหาก็ยอมยกให้ ต่อมา ท้าว กระหมังกุหนิง ส่งทูตมาสู่ขอบุษบาให้วิหยาสะกำซึ่งเป็นโอรส แต่ท้าวดาหาปฏิเสธเพราะได้ยกให้ ระตูจรรกาไปแล้ว เป็นเหตุให้ท้าวกระหมังกุหนิงโกรธและยกกองทัพมาล้อมเมืองดาหา ท้าว ดาหาจึง ขอกำลังจากพระเชษฐาและพระอนุชา ท้าวกุเรปันมีคำสั่งให้อิเหนาไปช่วยรบ อิเหนาจึงจำใจต้อง จากนางจันทระและยกกองทัพไปช่วยรบ การศึกครั้งนี้ อิเหนามีชัยชนะ ท้าวกระหมังกุหนิงถูก อิเหนาฆ่าตายและโอรสคือวิหยาสะกำถูกสังคามาระตาฆ่าตาย กองทัพที่ล้อมเมืองดาหาก็กแตกพ่าย ไป เมื่อชนะศึกแล้ว อิเหนาก็ได้เข้าเฝ้าท้าวดาหาและได้พบกับบุษบา อิเหนาได้เห็นความงามของ บุษบาก็หลงรักและเสียดาย พยายามหาอุบายอยู่ในเมืองดาหาต่อไป และพยายามหาโอกาสใกล้ชิด บุษบา โดยอาศัยสียะตราเป็นสื่อรัก อิเหนาพยายามหาวิธีการทุกทางเพื่อจะได้บุษบาเป็นของตน เช่นตอนที่ท้าวดาหาไปใช้บนที่เขาวิลิศมาหระ อิเหนาได้แอบสลักสารบนกลีบดอกปะหนัน (ลำเจียก) ให้นำนาง แอบเข้าไปในวิหารพระปฎิมา ตรีศตอบคำถามแทนพระปฎิมา ต้อนค้ำความมาดับไฟแล้ว แอบมากอดนาง ตลอดจนคาดคั้นมะเดหิวให้ช่วยเหลือตน เป็นต้น และเมื่อท้าวดาหาจะจัดพิธี อภิเษกระหว่างบุษบากับระตูจรรกา อิเหนาก็ใช้วิธีการสุดท้ายโดยการทำอุบายเผาเมือง แล้วลอบพา นางบุษบาหนีออกจากเมืองไปซ่อนในถ้ำที่เตรียมไว้ และได้นางเป็นมเหสี

หลังจากอิเหนากับบุษบาเข้าใจกันแล้ว เกิดความยุ่งยากใหม่ขึ้นกับตัวละครอีก เพราะ องค์ปะตาระกาหลาทรงพิโรธอิเหนาที่ก่อเหตุวุ่นวายมาตลอด จึงคลันดาลให้ลมหอบเอานางบุษบา พร้อมพี่เลี้ยงสองนาง ไปตกในเมืองปะมอดันขณะที่อิเหนาเข้าไปในเมืองดาหาเพื่อแก้สงสัย อิเหนา กลับมาไม่พบบุษบาก็ปลอมองค์เป็นปันหยีออกตามหา พร้อมกับนำวิยะดาไปด้วยกับตน โดยให้ ปลอมเป็นปันหยีชื่อเกนหลงหนึ่งหรีด ผ่านเมืองใดก็รับฟุ้งเอาไปเป็นเมืองขึ้นไปตลอดรายทาง จนถึง เมืองกาหลัง จึงได้เข้าไปขอพักอาศัยอยู่ด้วย

ส่วนบุษบา หลังจากลมหอบไปยังเมืองปะมอดันแล้ว องค์ปะตาระกาหลา ก็สำแดงตน บอกเล่า เรื่องราวให้ทราบว่าเป็นการลงโทษอิเหนา ทั้งสองจะต้องผจญความลำบากอยู่ระยะหนึ่ง จึงจะได้พบกันองค์ปะตาระกาหลาได้แปลงตัวบุษบาให้เป็นชาย มอบกริชจารึกพระนามว่ามีสาธุณา กรรณ ให้มีความสามารถทางการรบ หลังจากนั้น อุณากรรณเดินทางเข้าเมืองปะมอดัน ท้าวปะมอดันรับเลี้ยงไว้เป็นโอรส ต่อมาอุณากรรณกับพี่เลี้ยงก็ยกพลออกเดินทางเพื่อตามหาอิเหนา ผ่านเมือง ไต่เจ้าเมืองไม่อ่อนน้อมก็รับฟุ้งได้ชัยชนะหลายเมือง จนกระทั่งถึงเมืองกาหลัง ได้พบกับปันหยี ทั้ง สองฝ่ายต่างก็แคลงใจว่าอีกฝ่ายคือบุคคลที่ตนเที่ยวหา แต่ก็ไม่กล้าเปิดเผยตัว ได้แต่สังเกตและคุม เเชิงกันอยู่ที่เมืองกาหลัง ปันหยีและอุณากรรณได้เข้าอ่อนน้อมต่อท้าวกาหลัง ท้าวกาหลังก็ทรงโปรด

ทั้งสองเหมือนโอรส ต่อมาเมื่อศึกมาประชิดเมืองเพราะทำวาทหลังไม่ยอมยกธิดา คือสะการะหนึ่งหรัด ให้ ปันหยีและอุณากรรมอาสาบและสามารถชนะศึกได้อย่างง่ายดาย เหตุการณ์นี้ทำให้ปันหยี อุณากรรมและสะการะหนึ่งหรัดใกล้ชิดสนิทสนมกันมากยิ่งขึ้น ทำให้อุณากรรมกลัวความจะแตกว่า นางเป็นหญิง กอปรกับต้องการติดตามหาอิเหนาต่อไป จึงทูลลาทำวาทหลังกลับเมืองปะมอดัน แต่นางออกอุบายให้ทหารกลับเมืองตามลำพัง ส่วนนางกับพี่เลี้ยงหนีไปบวชชี (แอหนัง) เพื่อหาทาง หลบหนีการตามพิวพันของปันหยีฝ่ายสียะตราแห่งเมืองดาหา ครั้นทำพิธีโสกันต์เสร็จก็แอบหนีพระ บิดาปลอมตัวเป็นปัจจุเห็จโจรป่าชื่อ ย่าหรัน ออกเดินทางหาอิเหนาและบุษบา องค์ปะตาระกาหลา แปลงเป็นนกยูงมาล่อย่าหรันไปถึงเมืองกาหลังได้เข้าเฝ้าและพำนักอยู่ในเมือง ต่อมาย่าหรันและปัน หยีเกิดต่อสู้กัน เพราะเกนหลงหนึ่งหรัดเป็น ต้นเหตุ ในที่สุดอิเหนาและสียะตราก็จำกันได้ เพราะ มองเห็นกริชของกันและกัน

ต่อมาปันหยีทราบว่ามีแอหนังบวชนกยูงเขา รูปงามละม้ายบุษบา จึงออกอุบายปลอม ตัวเป็นเทวดาหลอกนางมายังเมืองกาหลัง เมื่อปันหยีพิศดูนางก็ยิ่งละม้ายนางบุษบา แต่พอเห็นกริช ของนาง ชื่ออุณากรรม ก็เข้าใจว่านางเป็นชายาของอุณากรรม ฝ่ายพี่เลี้ยงของปันหยีคิดเล่นหน้ งทดสอบแอหนัง โดยผูกเรื่องตามชีวิตจริงของอิเหนากับบุษบาทุก ๆ ตอน นางแอหนังฟังเรื่องราวก็ ร้องไห้คร่ำครวญ ทั้งสองฝ่ายจึงจำกันได้ อิเหนาจึงให้นางสืบจากชี ระเด่นทั้งสี่ คือ อิเหนา บุษบา สี ยะตรา และวียะดา จึงพบกันและจำกันได้หลังจากดั้นด้นติดตามกันโดยปราศจากทิศทางเสียนาน

กษัตริย์วงศ์เทวาได้มาพร้อมกัน ณ เมืองกาหลัง หลังจากทราบเรื่องและเข้าใจกันดี แล้ว จึงได้มีการอภิเษกสมรสกันขึ้นระหว่างคู่ตุนาหงันในวงศ์เทวา พร้อมทั้งอภิเษกธิดาระตูอื่น ๆ เป็นมเหสีกษัตริย์วงศ์เทวาจนครบตำแหน่ง เช่น อิเหนาอภิเษกกับบุษบาและจินตะหรา โดยบุษบา เป็นประไหมสุหรีฝ่ายซ้าย จินตะหราเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา สะการะวาตีเป็นมะเดหีฝ่ายขวา มา หยารัศมีเป็นมะเดหีฝ่ายซ้าย บุษบาวิไลเป็นมะโตฝ่ายขวา บุษบากันจะหนาเป็นมะโตฝ่ายซ้าย ระ หนากะระติกาเป็นลิกูฝ่ายขวา อรสาณาริเป็นลิกูฝ่ายซ้าย สุหรันกันจาสำหรับ เป็นหมาหลาหงฝ่าย ขวา หงยาหยาเป็นหมาหลาหงฝ่ายซ้าย

ตัวอย่าง การพรรณนาขมก ตอนอิเหนาจากเมืองหมันหยา

ว่าพลางทางขมคณานก	โผนผกจับไม้อิงมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือนวันพีเกลสามสุตามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพีแนบนวลสมจรจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาตี
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมาหยารัศมี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพีทั้งสามสั่งความมา

ตระเวนไพรร้อนร้องตะเวนไพร	เหมือนเวรใดให้โรยราศเสน่หา
เค้าโมงจับโมงอยู่เฝ้า	เหมือนพินับโมงมาเมื่อไกลนาง
คับแค้จับแค้ส้นโศขเดี่ยว	เหมือนเปล่าเปลี่ยวค้ำใจในไพรกว้าง
ชมวิหคนกไม่ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรีบโยธี

ตัวอย่าง ตอนนางบุษบาอยู่ในถ้ำ เทียวหาอิเหนา

เมื่อนั้น	บุษบาเวยาวอดเสน่หา
เนาในถ้ำทองห้องไสยา	กับสองรณาริพีเลี้ยง
แต่ละห้อยคอยหาพระโฉมยง	จนเย็นลงบุหร้งร้องก้องเสียง
ไม่เห็นกลับคืนหลังจากวังเวียง	นางพ่างเพียงจะวินาศหวาดวิญญาน์
สร้อยเศร่าเปล่าใจไม่สบาย	โฉมฉายชะแง้แลหา
ทุกซักร้อนถอนฤทัยไปมา	กัลยาอิงสลดระทดใจ ฯ

คุณค่า บทละครเรื่องอิเหนาได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของละครรำ เนื้อเรื่องสนุกสนาน มีครบทุกรสทั้งบทรัก กล้าหาญ หึงหวง บทบาทของตัวละครมีความเหมาะสม อีกทั้งยังมีศิลปะในการแสดงครบถ้วนขององค์ห้าของละครที่ดี คือ

๑. ตัวละครงาม (หมายถึง เครื่องแต่งตัวหรือรูปร่าง)
๒. ร่างาม
๓. ร้องเพราะ
๔. พิณพาทย์เพราะ
๕. กลอนเพราะ

บทละครมีขนาดกะทัดรัด รักษาขนบในการชมเมืองที่ได้แบบอย่างจากเรื่องรามเกียรติ์ จนกลายเป็นแบบแผนของการแต่งกลอนบทละครในสมัยหลัง และถือเป็นวรรณคดีมรดกเล่มสำคัญของไทย นอกจากนี้ อิเหนาในรัชกาลที่ ๒ ยังสะท้อนประเพณีวัฒนธรรมของไทยโบราณไว้ เช่น พระราชพิธีสมโภชลูกหลวง พิธีแห่สนามใหญ่ พิธีโสกัณฑ์ ซึ่งรัชกาลที่ ๒ พระราชนิพนธ์ตรงตามตำราราชพิธีทุกประการ (เสนีย์ วิลาวรรณ, ๒๕๔๗, หน้า ๖๘)

๕.๓.๒ บทละครเรื่องรามเกียรติ์

รามเกียรติ์บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ นี้ ทรงไม่ได้พระราชนิพนธ์ทั้งหมด แต่ทรงเลือกเฉพาะตอนที่ให้นำมาแสดงละครได้เท่านั้น บางตอนพระราชนิพนธ์เอง บางตอนโปรดเกล้าฯ ให้ผู้อื่นแต่ง รามเกียรติ์ฉบับนี้ พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ แต่คลาดเคลื่อนไปมาก ในปี

พ.ศ. ๒๔๕๖ รัชกาล ที่ ๖ ทรงสอบสวนต้นฉบับที่เชื่อถือได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นโดยตลอด พร้อมทรงพระราชนิพนธ์บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ประกอบเข้าชุดด้วย เพื่อเป็นของขำระว้ยในงานพระราชทานกุศลฉลองพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน โดยโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อำนวยการพิมพ์ หนังสือนี้จึงมีหลักฐานจนถึงปัจจุบัน

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้เล่นละครใน

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มแต่หนุมานได้รับบัญชาจากพระราม นำแหวนไปถวายนางสี

ดา ณ ลงกา หนุมานเผาลงกา พิเภกถูกขับ พระรามจองถนน องคตสื่อสาร สุครีพหักฉัตร คีกไมยราพ คีกมังกกรรฐ์ และแสงอาทิตย์ พิเภกครองกรุงลงกา นางสีดาลุยไ นางสีดาวาดรูปทศกัณฐ์ พระรามรับสั่งให้นำไปประหาร นางสีดาประสูติพระมงกุฎ ฤาษีชุบพระลบ พระรามปล่อยม้าอุปการ พระรามขอคืนดี พระรามเข้าโกศ นางสีดาไปอยู่บาดาล ร้อนถึงพระอิศวรต้องมาไกลเกลี้ย เรื่องจึงจบลงด้วยการอภิเษกพระรามกับนางสีดา ณ เขาไกรลาศแล้วสองกษัตริย์ก็กลับไปครองโยธยา (เสนีย์ วิลาวรรณ, ๒๕๑๗, หน้า ๗๐)

ตัวอย่าง พระรามครวญเมื่อเห็นนางลอย

โอ้วาสีดานิจจาเอ๋ย	โฉนเลยมาม้วยสังขาร์
เสียดแรงพิพยามตามมา	จนถึงฝั่งมหาสาคร
หมายจะฆ่าโคตรวงศ์พงศ์ยักษ์	เพราะความรักเสียดายสายสมร
ยังมีทันทำการราญรอน	มาม้วยมรณมรณาน่าอาลัย
เจ้าพี่เอ๋ยอุตสาห์พาชากศพ	ให้มาพบผัวรักเมื่อตักขัย
พี่ตักยกจากเมืองมาอยู่ไพร	จะได้โกศที่เหนมาใส่นี้อง
ถ้า मैंนอยู่บุรีราชฐาน	จะทำการให้พิลึกกึกก้อง
ชักศพเจ้าเข้าสู่พระเมรุทอง	มีงานการฉลองให้หลายวัน

ตัวอย่าง ตอนหนุมานทูลเกี่ยวกับนางลอย

บัดนั้น	หนุมานชาญฉลาดเฉลยไซ
ข้าเห็นว่าลงกากรุงไกร	อยู่ใกล้กองทัพพลับพล
น้ำลงถ่ายเดียวเชียวคว้าง	ศพนางหรือจะทวนน้ำขึ้นมาหา
พระองค์จงได้เมตตา	ตัวข้าจะขอขึ้นสูตรดู

เอาซากศพขึ้นใส่ไฟเผา
แม้ไพร่นิรมิตรเหมือนโฉมตรู

ถ้านงเยาว์ตายจริงจะนั่งดู
ก็จะจู่หนีไปมิได้ซ้ำ

คุณค่า บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ ๒ นี้ สามารถนำไปเล่นเป็นละครได้ดีกว่าฉบับอื่น ๆ เนื่องจากบทสั้น ไม่ยืดเยื้อจนตัวละครไม่สามารถแสดงได้ รัชกาลที่ ๒ ทรงปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสม อีกทั้งยังมีอิทธิพลต่อการแต่งเรื่องรามเกียรติ์ในต่อมาด้วย

๕.๓.๓ กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน

กาพย์เห่ชมเครื่องคาว-หวาน สันนิษฐานว่าทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ เพราะมีความบางตอนทรงชมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ซึ่งมีผีพระหัตถ์ในกระบวนเครื่องเสวย เรื่องนี้พระราชนิพนธ์ในทำนองนิราศ

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลักษณะการแต่ง กาพย์ยานี ๑๑ และโคลงสี่สุภาพ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้ประกอบการเห่เรือประพาส และรำพึงรำพันถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ผู้ทรงมีความชำนาญเรื่องอาหารการกิน

เนื้อเรื่องย่อ บทเห่จัดแบ่งหมวดหมู่ของอาหารไว้เป็น ๔ หมวด ได้แก่ เห่ชมเครื่องคาว เห่ชมผลไม้ เห่ชมเครื่องหวาน เห่ครวญเข้ากับนักชู้ตฤกษ์ การพรรณนาเครื่องคาว เครื่องหวาน และผลไม้ดำเนินคล้ายนิราศ ซึ่งนิยมใช้ชื่อของสถานที่ หรือของต้นไม้ ดอกไม้ มาเป็น สื่อ อ้างอิงสร้างอารมณ์โศกในการพรรณนาครัครวญเมื่อกนาง ในกาพย์เห่กวีใช้ชื่อของอาหารมาเป็นสื่อในการแสดงอารมณ์รัก โศก ยินดี

ตัวอย่าง เห่ชมเครื่องคาว

มีน้ำมันแกงแก้วดา	หอมยี่ห่วยรสร้อนแรง
ชายใดได้กลิ่นแกง	แรงอยากให้ไฟฝนหา
ยาใหญ่ใส่สารพัด	วางจานจัดหลายเหลือตรา
รสดีด้วยน้ำปลา	ญี่ปุ่นล้ำย้าวนใจ
ดับเหล็กกลวกล่อนต้ม	เจื่อน้ำส้มโรยพริกไทย
โอชาจะหาไหน	ไม่มีเทียบเปรียบมีอนาง
หมูแนมแหลมเลิศรส	พร้อมพริกสดใบทองกลาง
พิศท้อเห็นรางซาง	ห่างท้อหวานป่วนใจโหย

ตัวอย่าง เหน้ชมผลไม้

ผลชิดแช่อิ่มอบ	หอมตรลบล้ำเหลือหวาน
รสไหนไม่เปรียบปาน	หวานเหลือแล้วแก้วกลอยใจ
ตาลเฉาะเหมาะใจจริง	รสเย็นยิ่งยั้งเย็นใจ
คิดความยามพิสมัย	หมายเหมือนจริงยิ่งอยากเห็น
ผลจากเจ้าลอยแก้ว	บอกความแล้วจากจำเป็น
จากข้าน้ำตากระเด็น	เป็นทุกข์ทำหน้าवलแดง
หมากปรางนางปกเกล้า	ใส่ไถแก้วแพรวพรายแสง
ยามชื่นรื่นโรยแรง	ปรางอ้มอาบซาบนาสา

คุณค่า ภาพยนตร์เหน้ชมเครื่องควา-หวาน มีความโดดเด่นในด้านการนำเอาอาหารควาหวานมาพรรณนาสอดแทรกอารมณ์รักและการรำพึงรำพันที่ต้องจากนาง ซึ่งทำให้วรรณคดีเรื่องนี้ความแปลกใหม่ การรำพึงรำพันถึงนางอันเป็นที่รักเช่นนี้ยังไม่เคยปรากฏมาก่อน ให้ความรู้เรื่องประเพณีการประพาสและ ความรู้ด้านอาหารในยุคนั้น สะท้อนให้เห็นความประณีตในการประดิษฐ์ประดอยอาหาร รสชาติ และสะท้อนความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้อย่างเด่นชัด

๕.๓.๔ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ขุนช้างขุนแผนนี้สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้วมีผู้จดจำเล่าสืบต่อกันมา จนกลายเป็นนิยายพื้นเมืองของเมืองสุพรรณบุรี เนื่องจากเรื่องราวของขุนช้างขุนแผนมีปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า แต่มีการดัดแปลงเพิ่มเติมจนมีลักษณะคล้ายนิทานเพื่อให้เนื้อเรื่องสนุกสนานชวนติดตามยิ่งขึ้น ต่อมาได้มีผู้นำเรื่องขุนช้างขุนแผนมาแต่งเป็นกลอนเสภาเพื่อใช้ในการขับเสภา เมื่อตอนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ บางตอนสูญหายไป บางตอนยังมีต้นฉบับเหลืออยู่ แต่เรื่องไม่ติดต่อกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้กวีหลายคนช่วยกันรวบรวมและแต่งขึ้นเรียกว่า เสภาหลวง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ หอพระสมุดวชิรญาณได้ชำระหนังสือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนขึ้นเพราะมีเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนหลายฉบับ ทั้งฉบับหลวงและฉบับราษฎรโดยมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ทรงเป็นประธานการชำระได้คัดเลือกเอาสำนวนที่ดีที่สุดมารวมกันจนครบทุกตอน บางตอนก็ไม่สามารถทราบนาม ฉบับที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ร่วมกับกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาชำระร่วมกันเป็นฉบับพอพระสมุดวชิรญาณมีประมาณ ๔๓ เล่มสมุดไทย กำหนดเรื่องเป็น ๔๑ ตอน พิมพ์แบ่งเป็น ๓ เล่ม

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีผู้แต่งหลายคน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ร่วมกับกวีแห่งราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ตอนปลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ตอนขุนแผนขึ้นเรือนของขุนช้างและเข้าห้องนางแก้วกิริยา และตอนนางวันทองหึงกับนางลาวทอง พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงพระราชนิพนธ์ตอนขุนช้างขอนางพิม และตอนขุนแผนพานางวันทองหนี สุนทรภู่แต่งตอนกำเนิดพลายงาม นอกจากนั้นยังมีกวีอื่น ๆ ช่วยกันแต่งอีกมาก

ผู้แต่ง กวีหลายท่าน

ลักษณะการแต่ง กลอนแปด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้ขับเสภา

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงครอบครัวของขุนไกรพลพ่ายรับราชการทหาร มีภรรยาชื่อ นางทองประศรี มีลูกชายด้วยกันชื่อ พลายแก้ว ครอบครัวของขุนศรีวิชัย เศรษฐีใหญ่ของเมืองสุพรรณบุรี รับราชการเป็นนายกองกรมข้างนอก ภรรยาชื่อ นางเทพทอง มีลูกชายชื่อ ขุนช้าง ซึ่งหัวล้านมาแต่กำเนิด และครอบครัวของพันศรโยธา เป็นพ่อค้า ภรรยาชื่อ ศรีประจัน มีลูกสาวรูปร่างหน้าตางดงามชื่อ นางพิมพิลาไลย

วันหนึ่งสมเด็จพระพันวษา มีความประสงค์จะล่าควายป่า จึงสั่งให้ขุนไกรปลุกปล้ำพลาและต้อนควายเตรียมไว้ แต่ควายป่าเหล่านั้นแตกตื่นไม่ยอมเข้าคอก ขุนไกรจึงใช้หอกแทงควายตายไปมากมาย ที่รอดชีวิตก็หนีเข้าป่าไป สมเด็จพระพันวษาโกรธมากสั่งให้ประหารชีวิตขุนไกรเสีย นางทองประศรีรู้ข่าวรีบพาพลายแก้วหนีไปอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ทางเมืองสุพรรณบุรี มีพวกโจรจันทรขึ้นปล้นบ้านของขุนศรีวิชัยและฆ่าขุนศรีวิชัยตาย ส่วนพันศรโยธาเดินทางไปค้าขายต่างเมือง พอกลับมาถึงบ้านก็เป็นไข้ป่าตาย

เมื่อพลายแก้วอายุได้ ๑๕ ปี ก็บวชเณรเรียนวิชาอยู่ที่วัดส้มใหญ่ แล้วย้ายไปเรียนต่อที่วัดป่าเลไลยก์ ต่อมาที่วัดป่าเลไลยก์จัดให้มีเทศน์มหาชาติ เณรพลายแก้วเทศน์กัณฑ์มัทรี ซึ่งนางพิมพิลาไลยเป็นเจ้าของกัณฑ์เทศน์ นางพิมเลื่อมใสมากจนเปลื้องผ้าสไบบูชากัณฑ์เทศน์ ขุนช้างเห็นเช่นนั้นก็เปลื้องผ้าห่มของตนวางเคียงกับผ้าสไบของนางพิม อธิฐานขอให้ได้นางเป็นภรรยา ทำให้นางพิมโกรธ ต่อมาเณรพลายแก้วก็สึกแล้วให้นางทองประศรีมาสู่ขอนางพิมและแต่งงานกัน

ทางกรุงศรีอยุธยาได้ข่าวว่ากองทัพเชียงใหม่ได้เมืองเชียงทอง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระพันวษากษัตริย์สยามหาเชื้อสายของขุนไกร ขุนช้างซึ่งเข้าไปรับราชการอยู่จึงเล่าเรื่องราวความเก่งกล้าสามารถของพลายแก้ว เพื่อหวังจะพรากพลายแก้วไปให้ห่างไกลนางพิม สมเด็จพระพันวษาจึงให้ไปตามตัวมาแล้วแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพไปรบกับเมืองเชียงใหม่และได้ชัยชนะ

นายบ้านแสนคำแมนแห่งหมู่บ้านจอมทอง เห็นว่าพลายแก้วกับพวกทหารไม่ได้เบียดเบียนให้ชาวบ้านเดือดร้อนจึงยกนางลาวทองลูกสาวของตนให้เป็นภรรยาของพลายแก้ว

ส่วนนางพิมพิลาไลย เมื่อสามีจากไปทัพได้ไม่นานก็ป่วยหนักรักษาเท่าไรก็ไม่หาย ข้าราชการวัดป่าเลไลยก์แนะนำให้เปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง อาการไข้จึงหาย ขุนช้างทำอุบายนำหม้อใหม่ใส่กระดูกไปให้นางศรีประจันกับนางวันทองดูว่าพลายแก้วตายแล้วและขู่ว่านางวันทองจะต้องถูกคุมตัวไว้เป็นม่ายหลวงตามกฎหมาย นางวันทองไม่เชื่อ แต่นางศรีประจันคิดว่าจริง ประกอบกับเห็นว่าขุนช้างเป็นเศรษฐีจึงบังคับให้นางวันทองแต่งงานกับขุนช้าง นางวันทองจำต้องตามใจแม่แต่นางไม่ยอมเข้าหอ ขณะนั้นพลายแก้วกลับมาถึงกรุงศรีอยุธยาและได้บรรดาศักดิ์เป็นแผนแสนสะท้าน จากนั้นก็พานางลาวทองกลับสุพรรณบุรีนางวันทองเห็นขุนแผนพาภรรยาใหม่มาด้วยก็โกรธตำหนิโต้ตอบกับนางลาวทองและลี้มตัวพุดกักร้าวขุนแผน ทำให้ขุนแผนโมโหพานางลาวทองไปอยู่ที่กาญจนบุรี ส่วนนางวันทองและลี้มตัวพุดกักร้าวขุนแผน ทำให้ขุนแผนโมโหพานางลาวทองไปอยู่ที่กาญจนบุรี ส่วนนางวันทองก็ตกเป็นภรรยาของขุนช้างอย่างจำใจ

ต่อมาขุนช้างและขุนแผนเข้าไปรับราชการอบรมในวังและได้มหาดเล็กเวรทั้งสองคน วันหนึ่งนางทองประศรีให้คนมาส่งข่าวว่า นางลาวทองป่วยหนัก ขุนแผนจึงฝากเวรไว้กับขุนช้างแล้วไปดูอาการของนางลาวทอง ตอนเช้าสมเด็จพระพันวษาถามถึงขุนแผน ขุนช้างบอกว่าขุนแผนปีนกำแพงวังหนีไปหาภรรยา สมเด็จพระพันวษาโกรธจึงสั่งให้นำตัวนางลาวทองมากักไว้ในวัง ส่วนขุนแผนให้ไปตระเวนด่านห้ามเข้าวังอีกทำให้ขุนแผนแค้นขุนช้างมากคิดช่วงชิงนางวันทองกลับคืนมาจึงออกหาของวิเศษ ๓ อย่าง คือ ดาบวิเศษ กุมารทอง และม้าผีเท้าดี ขุนแผนเดินทางไปถึงช่องโง่ของหมื่นหาญก็สมัครเข้าเป็นสมุน วันหนึ่งได้ช่วยชีวิตหมื่นหาญให้รอดพ้นจากการถูกขว้างดวงชีวิตตายหมื่นหาญจึงยกนางบัวคลี่ลูกสาวของตนให้เป็นภรรยาของขุนแผน

ต่อมาหมื่นหาญเห็นขุนแผนมีวิชาอาคมเหนือกว่าตนก็คิดกำจัด โดยสั่งให้นางบัวคลี่วางยาพิษฆ่าขุนแผน แต่โหงพรายมาบอกให้ขุนแผนรู้ตัว คิณนั้นพอนางบัวคลี่นอนหลับ ขุนแผนก็ผ่าท้องนางควักเอาเด็กไปทำพิธีปลุกเสกเป็นกุมารทอง ต่อจากนั้นก็ทำพิธีตีดาบฟ้าฟื้นและไปซื้อม้าลักษณะดีได้ตัวหนึ่ง ชื่อ ม้าสีหมอก แล้วขุนแผนก็ไปที่บ้านของขุนช้างสะกดคนให้หลับหมดแล้วขึ้นไปบนบ้านแต่เข้าห้องผิด จึงพบนางแก้วกิริยาและได้นางเป็นภรรยา จากนั้นก็ไปปลุกนางวันทองพาขึ้นม้าหนีเข้าป่าไป ขุนช้างไปฟ้องสมเด็จพระพันวษา พระองค์ให้ทหารตามจับขุนแผน แต่ถูกขุนแผนฆ่าตายไปหลายคน ขุนแผนกับนางวันทองหลบซ่อนอยู่ในป่าจนนางตั้งท้องจึงพากันออกมามอบตัวสู่วินิจฉัยกับขุนช้างจนชนะคดี ขุนแผนนางวันทอง และนางแก้วกิริยาจึงอยู่ร่วมกันด้วยความสุข แต่ขุนแผนนึกถึงนางลาวทองจึงขอร้องจมีนศรีเสาวรักษ์ให้ขอตัวนางจากสมเด็จพระพันวษาทำให้พระองค์โกรธว่าขุนแผนกำเริบจึงสั่งจำคุกขุนแผนไว้ นางแก้วกิริยาตามไปปรนนิบัติขุนแผนด้วย ส่วน

นางวันทองพักอยู่ที่บ้านของหมื่นศรี ขุนช้างจึงพาพรรคพวกมาฉุดนางวันทองไปเป็นภรรยาอีก ต่อมานางก็คลอดลูกชาย แล้วตั้งชื่อให้ว่าพลายงาม ขุนช้างรู้ว่าไม่ใช่ลูกของตนก็เกลียดชัง วันหนึ่งจึง หลอกพาเข้าไปในป่าทุบตีจนสลบแล้วเอาท่อนไม้ทับไว้ โหงพรายของขุนแผนมาช่วยได้ทัน นางวันทองจึงให้ลูกไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรีพลายงามได้ร่ำเรียนวิชาของพ่อเขี้ยวชาญ ขุนแผนจึงพาไปฝากไว้กับหมื่นศรี เพื่อหาโอกาสให้เข้ารับราชการ

ทางฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ให้ทหารไปชิงตัวนางสร้อยทองธิดา พระเจ้าล้านช้างระหว่างที่เดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยา เพราะพระเจ้าล้านช้างต้องการเป็นไมตรีด้วย จึงส่งธิดามาถวายตัวแล้วพระเจ้าเชียงใหม่ยังส่งหนังสือทำทนายสมเด็จพะพันนุชอีกด้วย พลายงามได้โอกาสจึงอาสาออกไปรบ และขอให้ปล่อยขุนแผนออกจากคุกด้วย เพื่อจะได้ช่วยกันทำศึก ขุนแผนจึงพ้นโทษ ในขณะที่กำลังเตรียมทัพนางแก้วกิริยาก็คคลอดลูกเป็นชาย ขุนแผนตั้งชื่อว่าพลายชุมพล แล้วขุนแผนกับพลายงามก็คุมทัพมุ่งสู่เชียงใหม่ ขุนแผนได้แวะเยี่ยมพระพิจิตรกับนางบุษบาซึ่งเคยให้ความช่วยเหลือ เมื่อครั้งขุนแผนกับนางวันทองเข้ามาอบตัว พลายงามจึงได้พบนางศรีมาลาและได้นางเป็นภรรยา จากนั้นก็คุมทัพไปรบกับเชียงใหม่ได้ชัยชนะ ครั้นกลับถึงกรุงศรีอยุธยา ขุนแผนได้เป็นพระสุรินทราชา เจ้าเมืองกาญจนบุรี พลายงามได้เป็นจมื่นไวยวรนาถ และสมเด็จพะพันนุชก็ยกนางสร้อยฟ้าธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ให้แต่งงานกับพระไวยพร้อม ๆ กับนางศรีมาลา

พระไวยอยากให้แม่มาอยู่กับตนและคืนดีกับพ่อ จึงไปลักพานางวันทองมาขุนช้างเคืองมากไปฟ้องสมเด็จพะพันนุช จึงมีการไต่สวนคดีกันอีกครั้งหนึ่ง ในที่สุดสมเด็จพะพันนุชก็ถามความสมัครใจของนางว่าจะเลือกอยู่กับใคร นางตัดสินใจไม่ได้ สมเด็จพะพันนุชหาว่านางเป็นหญิงสองใจจึงสั่งให้นำตัวไปประหารชีวิต พระไวยพยายามอ้อนวอนขอภัยโทษได้ แต่ไปห้ามการประหารไม่ทัน ครอบครัวของพระไวยไม่ราบรื่นนัก เพราะนางสร้อยฟ้าไม่พอใจที่พระไวยและนางทองประศรีรักนางศรีมาลามากกว่านาง จึงมักจะมีการทะเลาะวิวาทกันอยู่เสมอ นางสร้อยฟ้าเจ็บใจจึงให้เถรवादทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงรักนาง แล้วนางสร้อยฟ้าก็หาเรื่องใส่ความให้พระไวยคืนนางมาลา พลายชุมพลเข้าไปห้ามก็ถูกตีไปด้วย พลายชุมพลน้อยใจจึงหนีออกจากบ้านไปหาพ่อแม่ที่กาญจนบุรีเล่าเรื่องให้ฟัง แล้วหนีต่อไปหายายที่สุโขทัย ได้บวชเณรและเล่าเรียนอยู่ที่นั่น ฝ่ายขุนแผนรีบไปที่บ้านของพระไวย แล้วเสกกระจกมนต์ให้ดูว่าถูกทำเสน่ห์ แต่พระไวยไม่เชื่อหาว่าพ่อเล่นกลให้ดู และพูดล่ำเลิกบุญคุณที่ช่วยพ่อออกมาจากคุกขุนแผนแค้นมากประกาศตัดพ่อตัดลูก แล้วกลับกาญจนบุรีทันที

พลายชุมพลเรียนวิชาสำเร็จแล้วก็นัดหมายกับขุนแผนเจอกันที่พระไวย โดยพลายชุมพลลี้กจากเณรปลอมเป็นมอญ ใช้ชื่อ สมิงมัตรา ยกกองทัพหนุนหน้าเสกมาถึงสุพรรณบุรี สมเด็จพะพันนุชให้ขุนแผนยกทัพไปต้านศึก ขุนแผนแกล้งแพ้ให้ถูกจับได้พระไวยจึงต้องยกทัพไปและต่อสู

กับพलयชุมพล ระหว่างที่กำลังต่อสู้กัน ขุนแผนบอกให้พलयชุมพลจับตัวพระไวยไว้ พระไวยเห็นพ่อก็ตกใจหนีกับไปฟ้องสมเด็จพระพันวษาพระองค์จึงให้นางศรีมาลาไปรับตัวขุนแผนกับพलयชุมพลเข้าวัง พलयชุมพลอาสาจับเสน่ห์ โดยขอหมั้นศรีไปเป็นพยานด้วย พलयชุมพลจับตัวเถรขวาดกับเณรจิ๋วไว้ แล้วขุดรูปปั้นลงอาคมที่ฝังไส้ใต้ดินขึ้นมาได้เสน่ห์จึงคลาย ตกตึกเถรขวาดกับเณรจิ๋วสะเดาะไซ้ตรวนหนีไป ในการไต่สวนคดีนางสร้อยฟ้า ไม่ยอมรับว่าเป็นคนทำเสน่ห์ และใส่ร้ายว่านางศรีมาลาเป็นชู้กับพलयชุมพล พอนางจับได้พलयชุมพลก็หนีไปยุยงขุนแผน ในที่สุดก็มีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์โดยการลุยไฟนางสร้อยฟ้าแพ้ถูกไฟลวกจนพุงพอง ส่วนนางศรีมาลาไม่เป็นอะไรเลย สมเด็จพระพันวษาสั่งประหารนางสร้อยฟ้า แต่นางศรีมาลาช่วยขอภัยโทษให้ จึงเพียงถูกเนรเทศกลับไปอยู่ที่เชียงใหม่เช่นเดิม ระหว่างเดินทางก็พบเถรขวาดกับเณรจิ๋ว จึงเดินทางไปด้วยกัน กลับถึงเชียงใหม่ได้ไม่นานนางก็ให้กำเนิดลูกชาย ชื่อ พลายยง ส่วนนางศรีมาลา ก็คลอดลูกชายเช่นกัน ขุนแผนตั้งชื่อให้ว่า พลายเพชร พระเจ้าเชียงใหม่ ตั้งเถรขวาด เป็นพระสังฆราชเพื่อตอบแทนความดีความชอบที่พานางสร้อยฟ้าที่กลับบ้านเมืองได้อย่างปลอดภัย แต่เถรขวาดยังแค้นพलयชุมพล จึงเดินทางมาที่กรุงศรีอยุธยา แปลงเป็นจระเข้อาละวาดฆ่าคนและสัตว์เลี้ยงไปมากมาย พलयชุมพลจึงอาสาออกปราบจระเข้จนสำเร็จ ไต่ตัวเถรขวาดมาประหารชีวิต พलयชุมพลได้บรรดาศักดิ์เป็นหลวงนายฤทธิ์ นับจากนั้นเป็นต้นมาทุกคนอยู่กันอย่างมีความสุข

ตัวอย่าง ขุนแผนปลุกกุมารทอง

วางยามเปิดลักแล้วชักชุด	ตีเหล็กไฟจุดเทียนขึ้นแดงรำ
เอาไม้ชัยพฤษ์พระยายา	ปักเป็นขาพาดกันกุมารวาง
ยันตนารายณ์แฝงฤทธิ์ปิดศรีชะ	เอายันต์ราชปะปะพื้นล่าง
ยันตนารายณ์ฉีกอกปกปิดกลาง	ลงยันตนางพระธรณีที่พื้นดิน
เอาไม้รักปักเสาขึ้นสี่ทิศ	ยันต์ปิดปักธงวงสายสิญจน์
ลงเพดานยันต์สังวาลอัมรินทร์	ก็พร้อมสิ้นในตำราถูกท่าทาง
เอาไม้มะริดกันเกราะเก้ากันภัย	ก่อชุดจุดไฟใส่พื้นล่าง
ตั้งจิตสนิทไว้ที่ทาง	ภาวนานั่งอย่างกุมารทอง

ตัวอย่าง ขุนแผนตีดาบฟ้าฟื้น

จะจัดแจงตีดาบไว้ปราบศึก	ตรองตรีหาเหล็กไว้หนักหนา
ได้เสรีจสมอารมณ์ตามตำรา	ทำนางไว้นิมหาศาสตราคม
เอาเหล็กยอดพระเจดีย์มหาธาตุ	ยอดปราสาทวารามาประสม

เหล็กขนันผีพรายตายทั้งกลม	เหล็กตรึงโลงตรึงปืนลมสลักเพชร
หอกสัมฤทธิ์กรีซทองแดงพระแสงหัก	เหล็กปฏักสลักประตู่ตะปูเห็ด
พร้อมเหล็กเบญจพรรณกัลเม็ด	เหล็กบ้านพร้อมเสร็จทุกสิ่งແທ້
เอาเหล็กไหลหล่อบ่อพระแสง	เหล็กกำแพงน้ำพิงทั้งเหล็กแร่
ทองคำสัมฤทธิ์นากอแจ	เงินที่แท้ชาติเหล็กทองแดงดง
เอามาสุ้มคุมควบเข้าเป็นแท่ง	เผาให้แดงตีแม่ข่ายาง
ไว้สามวันซัดเหล็กนั้นเล็กกล	ยังคงแต่พองามตามตำรา
ซัดเหล็กครบเสร็จถึงเจ็ดครั้ง	พอกระทั่งฤกษ์เข้าเสาร์สิบห้า
ก็ตัดไม้ปลูกศาลขึ้นเพียงตา	แล้วจัดหาสารพัดเครื่องบัตร์พลี

คุณค่า เสภาขุนช้างขุนแผนสามารถฉายภาพสังคมและวัฒนธรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี ผู้อ่านสามารถมองเห็นวิถีชีวิตของคนยุคนั้นได้ตั้งแต่เกิดจนถึงเสียชีวิต และยังสะท้อนการเมืองการปกครองในยุคนั้นด้วย เสภาเรื่องนี้ยังมีความดีเด่นในด้านเนื้อความที่สนุกสนาน และสำนวนกลอนไพเราะ นิยมนำมาขับเสภา โดยก่อนสมัยรัชกาลที่ ๒ ขับอย่างเล่านิทาน ไม่มีปีพาทย์ ขับกันสองคนขึ้นไป โดยผลัดกันขับแต่งกลอนสดขับ มาในรัชกาลที่ ๒ มีการใช้ปีพาทย์ คนขับกับขับคนเดียวผลัดกับวงปีพาทย์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีเสภาคู่ปีพาทย์ เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ หมอสมิทธิพิมพ์ขับเสภาขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี จ.ศ.๑๒๓๔ หรือ พ.ศ. ๒๔๑๕ วรรณคดีสโมสรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ยกย่องวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนว่าเป็นยอดแห่งกลอนเสภา

๕.๓.๕ นิราศ ๙ เรื่อง

นิราศ ๙ เรื่องของสุนทรภู่ เป็นนิราศที่ได้รับความนิยมและแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน สุนทรภู่แต่งนิราศโดยใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนนิราศ ๘ เรื่อง อีกเรื่องใช้โคลง ทั้ง ๙ เรื่องมีประวัติคร่าว ๆ (ศิลปากร, กรม, ๒๕๔๓) ดังนี้

นิราศเมืองแกลง แต่งเมื่อ พ.ศ.๒๓๔๙ เป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่ คราวสุนทรภู่เดินทางไปหาบิดาที่บ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

นิราศพระบาท แต่งปลายปี ๒๓๕๐ ขณะเป็นมหาดเล็กคราวตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสองค์น้อยของกรมพระราชวังหลัง ไปนมัสการพระพุทธบาท สระบุรี

นิราศภูเขาทอง แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ คราวขึ้นไปอยู่ธยาน นมัสการเจดีย์ภูเขาทอง โดยเดินทางทางเรือ

นิราศวัดเจ้าฟ้า แต่งเมื่อสุนทรภู่ยังเป็นพระภิกษุอยู่ คราวไปวัดเจ้าฟ้า
อากาศ แขวงจังหวัดอยุธยา ในปี พ.ศ.๒๓๗๕ แต่แต่งให้เป็นสำนวนเนรพัดผู้บุตร

นิราศอิเหนา แต่งถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ใน
คราวฝากตัวฟังพระบารมีอยู่ในเวลานั้น

โคลงนิราศสุพรรณ แต่งคราวไปเมืองสุพรรณ ในปี ๒๓๘๔

รำพันพิลาป แต่งขึ้นตามความฝันของสุนทรภู่ในขณะที่ยังบวชอยู่ ณ วัด
เทพธิดาราม น่าจะประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๕

นิราศพระประธม แต่งในคราวไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ในปี พ.ศ.๒๓๘๕
หลังจากลาสิกขาบทแล้ว

นิราศเมืองเพชร แต่งคราวอาสาพระปิ่นเกล้า ฯ ไปหาของต้องประสงค์ที่
เมืองพริบพริหรือเพชรบุรี (แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นของอะไร)

ผู้แต่ง สุนทรภู่

ลักษณะการแต่ง นิราศ ๘ เรื่อง แต่งเป็นกลอนเพลงยาว มีนิราศสุพรรณเรื่อง
เดียวที่แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง พรรณนาอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดที่ต้องออกเดินทาง
จากที่หนึ่งอีกที่หนึ่ง แต่นิราศอิเหนาเป็นนิราศที่สมมุติขึ้น

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อหานิราศ ๘ เรื่อง (นามานุกรมวรรณคดีไทย, ออนไลน์) มีดังนี้

นิราศเมืองแกลง เป็นนิราศคำกลอนเรื่องแรกของสุนทรภู่ มีความ
ยาว ๒๔๘ บท เล่าเรื่องการเดินทางไปหาบิดาที่วัดป่า ตำบลบ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง
เมื่อกลางเดือน ๗ พ.ศ. ๒๓๕๐ สุนทรภู่แต่งนิราศเรื่องนี้เมื่ออายุย่าง ๒๒ ปี ขณะนั้นยังเป็นโสด
แต่ลอบรักอยู่กับแม่จัน เมื่อความทราบถึงกรมพระราชวังหลังจึงถูกลงโทษจำคุกทั้งสองคน เมื่อพ้น
โทษสุนทรภู่ออกเดินทางไปเยี่ยมบิดาที่บวชอยู่ที่เมืองแกลง และอาจตั้งใจที่จะบวชด้วยเพราะอายุ
ครบบวชอีกทั้งเป็นการล้างอัมภมฺพที่ถูกลงโทษแต่บังเอิญป่วย

นิราศพระบาท เนื้อหากล่าวถึงการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่
จังหวัดสระบุรีและมีบทรำพันถึงนางอันเป็นที่รักตามขนบวรรณคดีนิราศ โคลงนิราศพระพุทธรูป
เรื่องเริ่มด้วยคำรำพันถึงหญิงคนรักแล้วเล่าการเดินทางผ่านวัดตองปุซึ่งมีชาวมอญอาศัยอยู่จำนวนมาก
ผ่านบ้านกระทุ่ม หนองคนที บางโขมด และบ้านแม่ลา ตอนท้ายก็กล่าวถึงคุณสมบัติ ๓
ประการที่สตรีใช้พิฆาตบุรุษคือดวงเนตร เสี่ยงเสนาะ และรูปโฉมว่าเหมือนศร ๓ เล่มที่พระราม
แฝงไปสังหารอสูร

นิราศภูเขาทอง เนื้อหากล่าวถึงสุนทรภู่เดินทางเพื่อไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทอง วัดภูเขา ที่อยู่ชาน โดยเดินทางทางเรือพร้อมกับพัดบุตรชายที่เกิดจากนางจันภรรยาคนแรกของสุนทรภู่ ในเดือน ๑๑ ช่วงออกพรรษาและรับกฐินแล้ว จากวัดราชบูรณะล่องเรือผ่านสถานที่ต่าง ๆ จนถึงสถานที่ปลายทางคือพระเจดีย์ภูเขาทอง วัดภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุนทรภู่ได้ไปกราบนมัสการพระบรมธาตุที่บรรจุในพระเจดีย์ภูเขาทอง ณ ที่นี้ สุนทรภู่พบพระธาตุในเกสรดอกบัวจึงอัญเชิญใส่ขวดแก้วนำมาวางไว้ที่หัวนอนเพื่อบูชา แต่เมื่อถึงรุ่งเช้าพระธาตุกลับหายไป ทำให้สุนทรภู่เสียใจมาก หลังจากนั้นจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯ และขึ้นบกที่ท่าหน้าวัดอรุณราชวราราม

นิราศเมืองเพชร เล่าเรื่องการเดินทางไปเพชรบุรีประมาณเดือนยี่หรือเดือนสามในปีพ.ศ. ๒๓๘๔ ขณะนั้นสุนทรภู่มีอายุได้ ๔๖ ปี มีบุตรชายชื่อพัดและนิลรวมทั้งลูกศิษย์ติดตามไปด้วย สุนทรภู่ได้อาสาไปทำกิจธุระถวายเจ้านายพระองค์หนึ่ง ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ เข้าใจว่าสุนทรภู่แต่งนิราศเรื่องนี้ในขณะที่เป็นภิกษุ เนื่องจากมีข้อความหลายตอนกล่าวถึงการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้อื่น เช่น เมื่อผ่านบ้านหม่อมขุนนางกล่าวว่า “ยังยากไร้ไม่มีของสนองคุณ ขอแบ่งบุญให้ท่านทั่วทุกตัวตน” หรือเมื่อไปเยี่ยมภรรยาของขุนแพ่งก็กล่าวว่า “ได้สวดบังสุกุลแบ่งบุญไปให้ท่านได้สู่สวรรค์ชั้นวิมาน”

นิราศวัดเจ้าฟ้า เล่าเรื่องว่า กวีเดินทางพร้อมน้อง บิดา และศิษย์ของบิดารวม ๔ คน ออกจากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในตอนเย็น ระหว่างทางกวีบรรยายสถานที่ที่ผ่าน เช่น วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร ปากง่ามบางกอกน้อย บางขุนพรหม บางจาก บางพลู บางอ้อ บางซ่อน บางแก้ว ฯลฯ จากนั้นเข้าสู่ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี กวีเล่าว่ามีชาวมอญตั้งบ้านเรือนอยู่จำนวนมากครั้งไปถึงบ้านลาวเห็นชาวลาวเจาะหุยานใหญ่ต่างกับพวกลาวในกรุงเทพฯ ที่สวมชินและสำอองมากกว่า ในคืนแรกกวีพักที่วัดมอญเชิงรากซึ่งมีบรรยากาศน่ากลัว รุ่งเช้าจึงเดินทางต่อ เมื่อไปถึงสามโคกจังหวัดปทุมธานี บิดาได้เล่านิทานบอกที่มาของเมืองสามโคก เมื่อถึงวัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บิดาเล่าว่าพระใหญ่ซึ่งเป็นที่นับถือของชาวไทยและชาวจีนบริเวณนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์มาก หากบ้านเมืองเดือดร้อนองค์พระจะพังทลาย หากบ้านเมืองร่มเย็นพระพักตร์จะอิมงาม จากนั้นกวีขึ้นฝั่งที่ศาลาท่าน้ำวัดโสมนัสเพื่อหาดอกไม้บูชาพระแล้วล่องเรือเข้าสู่คลองสวนพลูซึ่งร่มรื่นมาก ทั้งหมดค้างคืนที่วัดใหญ่ชัยมงคล ในคืนนั้นมีการทำพิธีจับแร่ปรอทโดยใช้น้ำผึ้ง บิดาสามารถจับแร่ปรอทได้ ๓ องค์ แต่ครั้งรุ่งสางแร่ปรอททั้งสามก็หนีไป บิดาจึงเดินทางตามลายแทงไปหาอายุวัฒนะที่วัดเจ้าฟ้าอากาศนาถรินทร์ ยาน้อยอยู่ในตุ่มฝังไว้ใต้ฐานพระในโบสถ์ เมื่อถึงวัดในยามค่ำบิดาเริ่มทำพิธีเพื่อขุดยาอายุวัฒนะ เกิดลมพัดแรง ฝนตกหนัก ไม่

สามารถทำพิธีต่อไปได้ ครั้นรุ่งสางยาม ผ้าห่ม และตำราฤกษ์มพัดหายไป บิดาจึงเลิกคิดจะชุกยาอายุวัฒนะเพราะเกรงอาเพศ ทั้งหมดเดินทางกลับกรุงเทพฯ

นิราศอิเหนา เรื่องเริ่มเมื่อนางบุษบาถูกลมหอบไป อิเหนารำพันถึงนางด้วยความเศร้าโศก ครั้นตามหานางไม่พบอิเหนาก็กลับวัง แล้วตรอมใจจนชুবผอม กระทั่งผ่านไป ๗ เดือน อิเหนาจึงไปสวดมนต์บนภูเขาเพื่อให้จิตใจสงบแต่ก็ไม่เป็นผล

โคลงนิราศสุพรรณ เนื้อหาส่วนใหญ่ของนิราศสุพรรณพรรณนาสภาพภูมิประเทศและสถานที่ต่างๆ ตามเส้นทางที่ผ่านไป โดยแทรกบทคร่ำครวญและชีวิตความเป็นมาของกวีตลอดจนนิทานชาวบ้านและตำนานสถานที่ไว้ด้วย วัตถุประสงค์ในการแต่งการเดินทางครั้งนี้เพื่อไปค้นหาแร่ปรอทในป่า แต่พบอุปสรรคต่างๆ มากมาย ในที่สุดกวีต้องเดินทางกลับโดยไม่ได้แร่ปรอทและยาอายุวัฒนะตามที่ต้องการ

รำพันพิลาป มีเนื้อความเล่าเรื่องราวความหลังอันระทมทุกข์ของสุนทรภู่ นับตั้งแต่ออกจากราชการตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ ในปีพ.ศ. ๒๓๖๗ จนได้มาอยู่วัดเทพธิดารามซึ่งขณะนั้นพระภู่ประสบกับความทุกข์ยากต่าง ๆ นานา เช่น อดคัดขัดสนเรื่องข้าวของเครื่องใช้ มีแต่เสื้อผ้า ๆ และไม่มีมุ้งกันยุงและขาดไฟที่เคยมีใช้ในเวลาค่ำคืน นอกจากนี้ยังมีศัตรูทั้งในวังและในวัด ด้วยความลำบากดังกล่าวพระภู่จึงคิดที่จะออกเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ เพื่อแสวงหาแร่ปรอทที่สามารถแปรให้เป็นทองได้ จะได้มีเงินทอง ต่อมาพระภู่ตั้งจิตปรารถนาที่จะหลับและฝันไป ทั้งขอให้ความฝันดังกล่าวช่วยบอกเหตุร้ายให้แก่พระภู่ด้วย หลังจากนั้นก็กล่าวเรื่องราวตามความฝันว่าพระภู่ว่ายน้ำอย่างเดียวตายในท้องทะเล แล้วมี “นารีรุ่งน” ช่วยพาพระภู่มาอยู่ที่วัดแห่งหนึ่ง ได้พบนางฟ้าหลายองค์ นางฟ้าที่สวยงามที่สุดทรงมงกุฎ พระธิดาได้นิมนต์พระภู่ให้ไปอยู่ยังสวรรค์ หลังจากนั้นนางฟ้าเหล่านั้นก็เหาะลอยหายไป ทำให้พระภู่เศร้าใจที่ไม่อาจติดตามนางไปได้ ขณะนั้นมี “นางเมขลา” ถูอดวงแก้วมาหาพระภู่ และรับปากกับพระภู่ว่าจะช่วยให้สมหวัง ต่อมาพระภู่ตื่นจากฝันและสงสัยว่านางฟ้าที่เข้ามาเข้าฝันคือใคร ต่อจากนั้นก็เป็นการรำพันถึงวัตถุและสถานที่ในวัดเทพธิดารามด้วยความอาลัย

นิราศพระประธม เริ่มบทนิราศด้วยการครวญถึงนางที่ต้องห่างไกลกัน แล้วจึงบรรยายและพรรณนาการเดินทางเพื่อไปนมัสการพระประธม(พระปฐมเจดีย์) และพระประโทน โคลงนิราศเรื่องนี้มีความเด่นด้านวรรณศิลป์ ทั้งยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เป็นแหล่งข้อมูลด้านภูมิศาสตร์ท้องถิ่น ตำนานสถานที่ ภาษา วรรณคดี วิถีชีวิต ความคิดความเชื่อ ซึ่งกวีถ่ายทอดเรื่องราวที่พบเห็นตามรายทาง ได้สัมพันธ์กันอย่างกลมกลืนกับการแสดงความรู้สึกนึกคิด เชื่อมโยงกับการรำพันถึงนางผู้เป็นที่รัก

คุณค่า นิราศของสุนทรภู่เน้นว่ายอดเยี่ยมในด้านการประพันธ์ ใช้ถ้อยคำโวหารไพเราะคมคาย มักใช้คำง่ายหากแต่สะเทือนอารมณ์ แสดงความอาลัยรักได้อย่างลึกซึ้ง ใช้ความเปรียบได้อย่างดี เช่น ในนิราศพระบาท

ถึงเกาะเกิดเกิดเกาะขึ้นกลางน้ำ	เหมือนเกิดกรรมเกิดราชอาณาจักรหลวง
จึงเกิดโชคขัดขวางขึ้นกลางทรวง	จะตัดดวงไว้ก็เติบกว่าเกาะดิน
รำพึงพายตามสายกระแสเชี่ยว	ยิ่งแสนเปลี่ยวเปล่าในอุทัยถวิล
สักครู่หนึ่งก็มาถึงบางเกาะอิน	กระแสสินธุ์สายชลเป็นนวนวัง
อันแท้จริงสิ่งนี้ไม่รู้แน่	ได้ยินแต่ยุบลแต่หนหลัง
ว่าที่เกาะบางอออินเป็นถิ่นวัง	กษัตริย์ครั้งครองศรีอยุธยา
พาสนมออกมาชมคณานก	ก็เรือรกร้างร้างเป็นทางป่า
อันคำแจ้กับเราแกล้งสังเกตตา	ก็เห็นน่าที่จะแน่กระแสความ
แต่เดี๋ยวนี้มีไม้ก็ตายโกร่น	ทั้งเกิดโจรจระเข้ให้คนขาม
ไอ้ฉะนี้แก้วที่เจ้ามาตาม	จะวอนถามย่านน้ำพี่รำไป

กลอนนิราศของสุนทรภู่ยังพรรณนาสิ่งที่ได้พบเห็นโดยทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้อย่างดี เช่น ในนิราศภูเขาทอง

ถึงบ้านจิวเห็นแต่จิวละลิวสูง	ไม่มีฝูงสัตว์สิงกิ่งพฤกษา
ด้วยหนามดกรกดาษระตะตา	นิกก็น่ากลัวหนามนิกขามขามใจ
จิวรกลีบหอกองคุลีแหลม	ดั่งขวากแซมเสียมแซกแตกไสว
ใครทำซู้คู่ท่านครั้นบรรลัย	ก็ต้องไปปิ่นต้นนำขนพอง
เราเกิดมาอายุเพียงนี้แล้ว	ยังคลาดแคล้วครองตัวไม่มัวหมอง
ทุกวันนี้วิปริตผิดทำนอง	เจียนจะต้องปิ่นบ้างหรืออย่างไร

นิราศของสุนทรภู่ยังทำให้เห็นภูมิศาสตร์ตามสถานที่ที่สุนทรภู่เดินทางไป ทั้งยังสอดแทรกคติธรรมในการใช้ชีวิตด้วย

๕.๓.๖ พระอภัยมณี

พระอภัยมณีเป็นนิทานคำกลอนเรื่องยาวที่ได้รับความนิยมอย่างมาก สันนิษฐานกันว่าสุนทรภู่แต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และคงจะแต่งเสร็จในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สุนทรภู่ใช้ความคิดจินตนาการสร้างเรื่องราวของตัวละครและ

เหตุการณ์คล้ายกับการผจญภัย ตัวละครมีความแปลกประหลาดจากการรับรู้ของผู้อ่านและชนบวร
วรรณคดีไทย ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๔๘) กล่าวถึงการแต่งพระอภัยมณีของสุนทรภู่ไว้ว่า “สุนทรภู่
มิได้นำเนื้อหาจากชาดกหรือนิทานพื้นเมืองมาแต่งเหมือนกวีทั่วไป แต่ปรุงแต่งเนื้อหาของเรื่องพระ
อภัยมณีขึ้นใหม่ โดยคัดสรรข้อมูลที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ บ้างมาจากจินตนาการของสุนทรภู่เอง บ้าง
มาจากเรื่องที่ได้อ่านได้ฟังมา และบ้างมาจากเหตุการณ์ที่ได้พบเห็นในสังคมไทย ด้านตัวละครนั้นก็
ตัวละครหลากหลายชาติพันธุ์ ตัวละครส่วนใหญ่มีเอกลักษณ์ของตนเอง”

การแต่งเรื่องพระอภัยมณีนี้ สุนทรภู่อยังน่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีต่างชาติ
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วรรณคดีจีน มาผสมผสานสร้างสรรค์เป็นเรื่องพระอภัยมณี ดังเช่น อิทธิพลจาก
เรื่องสามก๊ก ตอนอุบายเผาเรือ ที่ปรากฏในตอนนางละเวงวิณฑาทำอุบายเผากองทัพเรือของพระ
อภัยมณีที่ยกไปตีเมืองใหม่ จนกองทัพของพระอภัยมณีต้องถอยร่นไม่เป็นขบวน เหตุการณ์ในตอนนี้
คล้ายกับเหตุการณ์ในสามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือ เพราะอุบายของจิวยี่และขงเบ้ง หรืออิทธิพล
จากเรื่องไซอิ๋ว ซึ่งเป็นเรื่องที่กรมพระราชวังหลังอำนาจการแปล สุนทรภู่นำจะนำเพลงปี่ของเตียงเห
เหลียงสร้างให้พระอภัยมณีมีวิชาเป่าปี่ โดยทั้งพระอภัยมณีและเตียงเหลียงต่างความสามารถเป่าปี่ให้
คนฟังเกิดอารมณ์ความรู้สึกได้ตามปรารถนา ดังเช่น ตอนพระอภัยมณีเป่าปี่ยุติทัพของนางละเวง
วิณฑา เนื่องจากฝ่ายเมืองผลึกกำลังเพลิงพล้ำ เพราะศรีสุวรรณและสินสมุทต่างติดรถกลของนาง
ละเวงวิณฑา พระอภัยมณีได้เป่าปี่ให้หยุดทัพ เช่นเดียวกับเตียงเหลียง เตียงเหลียงมีความ
เชี่ยวชาญในการเป่าปี่ จึงอาสาพระเจ้าฮั่นอ่องไปเป่าปี่บนภูเขาเพื่อให้ทหารของพระเจ้าฉ้อป้าอ่องที่
ฟังเพลงปี่เกิดความเศร้าสลดใจ กลัวตายและคิดถึงบ้าน จะได้ชวนกันหนีทัพกลับไป (рінฤทัย
สังข์พันธุ์, ๒๕๕๘, หน้า ๑๔๑)

ผู้แต่ง สุนทรภู่

ลักษณะการแต่ง กลอนแปด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สันนิษฐานกันวัตถุประสงค์ในการแต่งนั้นตอนต้นเรื่อง
คงแต่งเพื่อขายผีปากเลี้ยงตัวในเวลาที่ดีดคุก ตอนต่อมาแต่งถวายพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ และ
กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เพื่อสนองคุณที่ให้การอุปการะ

เนื้อเรื่องย่อ กรุงรัตนามีท้าวสุทัศน์และพระนางประทุมเกสรเป็นผู้ครองเมือง
ทั้งสองมีพระโอรสสององค์ คือ พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ และส่งให้ทั้งสองไปเรียนศิลปวิทยา
พระอภัยมณีจบวิชาปี ส่วนศรีสุวรรณจบวิชาการกระบี่กระบอง เมื่อสำเร็จวิชาแล้ว ทั้งสองได้กลับคืนสู่
พระนคร เมื่อพระบิดาทราบว่าบุตรทั้งสองเรียนวิชาที่ไม่คู่ควรแก่การเป็นกษัตริย์ จึงทรงกริ้วและขับ
ไล่ทั้งสองออกจากพระนคร ทั้งสองเดินทางไปจนถึงชายทะเล ได้พบกับพราหมณ์ ๓ คน คือ โมรา
सानนท์ และวิเชียร ทั้งหมดผูกสมัคเป็นมิตรกัน จากนั้นพระอภัยมณีได้เป่าปี่ให้คนทั้งหมดฟัง จน

เคลิบเคลิ้มหลับไป เพลงปี่ดังไกลไปถึงนางผีเสื้อสมุทรที่อาศัยอยู่กลางทะเล เมื่อนางผีเสื้อสมุทรได้ ฟังเสียงปี่ก็ตามเสียงมาจนพบและตกหลุมรักพระอภัยมณี นางจึงลักพาตัวพระอภัยมณีให้กลับไปอยู่ บนเกาะกับนาง นางผีเสื้อสมุทรจำแลงกายเป็นหญิงหน้าตาสวยงาม และแม้พระอภัยจะรู้ทั้งรู้ว่า นางงามผู้นี้คือนางยักษ์ แต่ไม่อาจจะหนีไปไหนได้ ทั้งสองจึงอยู่กินกันจนให้กำเนิดบุตรชายร่วมกัน ชื่อว่า สินสมุทร ด้านศรีสุวรรณกับสามพราหมณ์ เมื่อตื่นจากการหลับไหลแล้วไม่พบพระอภัยมณี เทียวค้นหาจนไปถึงเมืองรมจักรทั้งสี่ร่วมกันสู้ศึกป้องกันเมือง และได้พบกับนางเกษราผู้เป็นธิดาของ เจ้าเมือง ศรีสุวรรณจึงได้อภิเษกกับนางเกษรา และให้กำเนิดพระธิดาชื่อว่า นางอรุณรัศมี

วันหนึ่งสินสมุทรออกไปเที่ยวเล่นข้างนอกจนพบเจอกับพ่อเงือกแม่เงือกคู่หนึ่ง สินสมุทรจึงจับตัวเงือกคู่นั้นมาให้พ่อดู พ่อเงือกและแม่เงือกวอนขอให้พระอภัยไว้ชีวิตและยื่นขอ เสนอว่าจะพาตัวพระอภัย หนี พระอภัยเห็นด้วยกับความคิดนี้ จึงออกอุบายให้นางผีเสื้อไปถือศีลบน เขา ๓ วัน ๓ คืน ระหว่างที่นางผีเสื้อสมุทรไม่อยู่ พระอภัยก็พาสินสมุทรหลบหนี พ่อเงือกแม่เงือกพา พระอภัยและสินสมุทรหนีมาจนเกือบถึงเกาะแก้วพิสดาร ก็พอดีกับที่นางผีเสื้อรู้ตัวและติดตามมาทัน เมื่อตามมาทันนางผีเสื้อก็ฆ่าพ่อเงือกแม่เงือกทิ้ง ส่วนนางเงือกผู้เป็นลูกก็พาพระอภัยกับสินสมุทร หนีต่อไปอีกจนถึงเกาะแก้ว พิศดาร บนเกาะแห่งนี้ เป็นที่อยู่ของพระฤๅษีผู้มีฤทธิ์มาก นางผีเสื้อจึงไม่ กล้าจะทำอะไร และปล่อยให้ทั้งหมดอาศัยอยู่บนเกาะแก้วพิสดารอย่างปลอดภัย ฝ่ายพระอภัยก็ได้ นางเงือกเป็นภริยา

เมืองผลึก มีท้าวสิลราชกับพระนางมณฑาเป็นผู้ครองเมือง ทั้งสองมีพระธิดา ชื่อว่า นางสุวรรณมาลี ซึ่งทรงเป็นคู่หมั้นอยู่กับอุศเรน เจ้าชายแห่งเมืองลังกา วันหนึ่งนางสุวรรณ มาลีเกิดนิมิตฝัน โหรจึงได้ทำนายว่า นางนั้นจะต้องออกทะเล จึงจะได้พบลาก่อนใหญ่ ทั้งหมดเชื่อ ในคำทำนายและมุ่งหน้าเดินเรือเที่ยวท่องไป ระหว่างอยู่กลางทะเล เกิดมีพายุลูกใหญ่พัดเรือไปถึง เกาะนาควาริน คำทำนายของปู่เจ้าทำให้ท้าวสิลราชพากองเรือมุ่งหน้าไปยังเกาะแก้วพิสดาร จนได้ พบกับพระอภัยมณี ท้าว สิลราชทรงรับพระอภัยมณีกับสินสมุทรขึ้นเรือไปด้วยกันเพื่อกลับบ้านเมือง แต่เมื่อเรือแล่นออกจากเกาะ นางผีเสื้อสมุทรออกมาอาละวาดจนเรือแตก ท้าวสิลราชกับบริวารส่วน ใหญ่สิ้นชีพกลางทะเล เหลือเพียงแต่สินสมุทรที่พานางสุวรรณมาลีหนีไปได้ ส่วนพระอภัยมณีได้เป่า ปี่สังหารนางยักษ์จนสิ้นใจกลางทะเล ทั้งหมดแตกกระจายพลัดพรายไปคนละทิศละทาง ฝ่ายพระ อภัยมณีได้รับความช่วยเหลือจากอุศเรน ผู้เป็นคู่หมั้นของนางสุวรรณมาลี ส่วนสินสมุทรมักนาง สุวรรณมาลีก็ได้โจรสลัดผู้เป็นโจรสลัดในน่านน้ำนั้น ช่วยชีวิตไว้ได้ แต่แล้วโจรก็ยังเป็นโจร โจร สลัดคิดทำร้ายสินสมุทร สินสมุทรจึงสังหารโจรแล้วครอบครองเรือมาเป็นของตนเอง สินสมุทรออก เรือไปจนพบศรีสุวรรณที่กำลังล่องเรือเที่ยวตามหาพี่ชาย ทั้งหมดจึงเดินทางต่อไปด้วยกันจนมาพบ กับพระอภัยมณีและอุศเรน สินสมุทรรู้สึกรักนางสุวรรณมาลีและอยากให้มาเป็นแม่ จึงเกิดเหตุวิวาท

กับอุศเรน พระอภัยมณีจึงหนีไปเมืองผลึกพร้อมนางสุวรรณมาลีและได้ขึ้นครองเมืองแทนท้าวสิลราช ฝ่ายอุศเรณก็รู้สึกแค้นใจ จึงมุ่งหน้ากลับเมืองลังกาเพื่อยกทัพมาตีเมืองผลึก แต่แล้วแพ้อุบายของนางวาลีจนต้องสิ้นชีวิต นางละเวงวันหาผู้น้องสาวจึงคิดจะแก้แค้นให้พี่ชาย จึงออกอุบายใช้รูปของตนทำเสน่ห์ แล้วส่งไปหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อยกทัพมาตีเมืองผลึก ฝ่ายนางเงือกที่อาศัยอยู่ที่เกาะแก้วพิสดาร ก็ให้กำเนิดบุตรชื่อว่า สุดสาคร เด็กคนนี้เป็นเด็กที่ฉลาดและแข็งแรงมาก วันหนึ่งสุดสาครจับม้านิลมังกรมาได้ พระฤๅษีจึงสอนวิชาและเล่าเรื่องพระอภัยมณีผู้เป็นพ่อของเด็กน้อยให้ฟัง เมื่อสุดสาครรู้เรื่องพ่อของตน ก็กราบลาพระฤๅษีเพื่อออกเดินทางตามหาพ่อ สุดสาครเดินทางไปจนถึงเมืองการเวก ระหว่างทางก็ถูกขีเปลือยหลอกขโมยไม้เท้าและม้านิลมังกรที่พระฤๅษีมอบไว้ให้ คู่กายไป แต่พระฤๅษีเข้ามาช่วยไว้ได้ทัน จนชิงเอาไม้เท้าและม้านิลมังกรกลับคืนมาได้ สุดสาครเดินทางเข้าสู่เมืองการเวก เมื่อกษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของเห็นก็รู้สึกรักใคร่เอ็นดู จึงรับอุปการะเลี้ยงดูเป็นโอรสบุญธรรม สุดสาคร อยู่ด้วยกันกับนางเสาวคนธ์และหัสไชยผู้เป็นพระธิดาและพระโอรสของกษัตริย์จน เติบใหญ่ สุดสาครจึงคิดจะออกตามหาพ่อ เจ้าเมืองการเวกจึงแจกหากรองเรือให้ และให้นางเสาวคนธ์และหัสไชยติดตามไปด้วย ทั้งหมดล่องเรือไปจนถึงเมืองผลึก ซึ่งขณะนั้นกำลังถูกทัพลังกาและทัพพันธมิตรล้อมเมืองไว้อยู่ พระ อภัยมณี ศรีสุวรรณ ลินสมุทร และสุดสาคร จึงช่วยกันสู้รบจนสามารถเอาชนะทัพอื่น ๆ ได้ ฝ่ายพระอภัยมณีเมื่อได้รูปร่างของนางละเวงที่ลงเสน่ห์เอาไว้ ก็เกิดต้องมนต์ของนางละเวงเสียเอง ทำให้พระอภัยยกทัพตามไปตีเมืองลังกาด้วย แต่รบกันเท่าใดก็ไม่ มีฝ่ายไหนแพ้ชนะเสียที

ต่อมาพระอภัยมณีลอบติดรถนางละเวงเข้าไปในวัง แต่เมื่อนางละเวงได้พบหน้าพระอภัย ก็รู้สึกขำไม่ลง แต่กลับหลงรักจนตกเป็นสามีภรรยา กัน ส่วนบริวารอื่นของนางละเวง ไม่ว่าจะ เป็น นางยุพาผกา รำภาสะหรี และสุลาลีวัน ก็ใช้เสน่ห์กับพระอภัยมณี ศรีสุวรรณ ลินสมุทร และสุดสาคร จนให้ทั้งหมดหลงมัวเมา จนไม่ยอมกลับเมืองผลึก นางสุวรรณมาลี นางอรุณรัศมี และนางเสาวคนธ์เห็นท่าไม่ดี จึงมาตามทุกคนให้กลับ แต่ด้วยมนต์เสน่ห์จึงทำให้พวกเขาไม่ยอมกลับ นางๆ ทั้งหลายจึงไปขอให้หัสไชยมาช่วยแก้เสน่ห์ที่หลงและเหล่าพี่หลงอยู่จนสำเร็จ กษัตริย์ ทั้งหมดจึงยอมสงบศึกกันแต่โดยดี แต่นางเสาวคนธ์ก็ยังคงโกรธสุดสาคร จึงหนีไปเมืองวาหุโลม สุดสาครจึงต้องติดตามไป จนภายหลังก็ได้อภิเษกสมรสกัน

ด้านกรุงรัตนา เมื่อท้าวสุทนต์สิ้นพระชนม์ พระอภัยมณีกับเหล่ากษัตริย์จึงเดินทางกลับไปทำศพ มังคลาผู้เป็นบุตรของพระอภัยมณีกับนางละเวงจึงได้ขึ้นครองเมืองลังกา แต่ก็ถูกบาทหลวงยูแหยให้เกิดความแค้นเคืองเหล่ากษัตริย์ มังคลาจึงจับตัวนางสุวรรณมาลีและพระญาติมาขังไว้ ฝ่ายหัสไชยกับสุดสาครเมื่อทราบข่าว ก็ยกทัพมาช่วย แต่ก็ไม่สำเร็จ แม้แต่นางละเวงผู้เป็นมารดาเองก็ไม่สามารถห้ามปรามได้ พระอภัยมณีกับศรีสุวรรณจึงต้องยกทัพตามมาจนสู้รบได้รับชัยชนะ

ขณะเมื่อ คีทสงบลง พระอภัยมณีได้อภิเษก โอรสทั้งหลายให้ครองเมืองต่าง ๆ จากนั้นจึงลาบวช โดยมีนางสุวรรณมาลีและนางละเวงตามไปปรนนิบัติพิศด้วย ทั้งสามบำเพ็ญตนอยู่ในศีลในธรรมร่วมกันอย่างสงบสุข

ตัวอย่าง ตอนฤาษีเกาะแก้วพิสดารสอนทัฬหายุทธพระอภัยมณีกับนางละเวง

คือรูปปรสกลินเสียงไม่เที่ยงแท้	ย่อมเฒ่าแก่เกิดโรคโศกสงสาร
ความตายหนึ่งพึงเห็นเป็นประธาน	หลังนิพพานพ้นทุกข์สนุกสบาย
ซึ่งบ้านเมืองเคื่องเข็ญถึงเช่นนี้	เพราะโลกีย์ตัณหาพาฉิบหาย
อันศีลห้าว่าอย่าทำให้จำตาย	จะตกอบายภูมิขุมนรก

ตัวอย่าง ตอนนางผีเสื้อลักพระอภัยมณี

แสนสงสารพระอภัยใจจะขาด	กลัวอำนาจนางยักษ์ินีศรี
สลบล้มมิได้สมประฤติ	อยู่บนที่แผ่นผาศีลาลาย ๆ
อสุรีผีเสื้อแสนสวาท	เห็นภูวนาถนึ่งไปก็ใจหาย
เออพ่อคุณทูนหัวหัวเข้าตาย	ราพณ์ร้ายลูปต้องประคององค์
เห็นอุ่นอยู่รู้ว่าสลบลับ	ยังไม่ดับขนมชีพเป็นผุยผง
พ่อทูนหัวกลัวน้องนี้มันคง	ด้วยรูปทรงอัปลักษณ์เป็นยักษ์มาร
จำจะสร้างแปลงร่างเป็นนางมนุษย์	ให้ผาดผุดทรวดทรงส่งสัญญาณ
เห็นพระองค์ทรงโฉมประโลมลาน	จะเกี้ยวพานรักใคร่ตั้งใจจง
แล้วอ่านเวทเพศยักษ์ก็สูญหาย	สกนธ์กายดั่งกินนรนวลง
เอาธารามาขโลมพระโฉมยง	เข้าแอบองค์นวดพั้นคั้นประคอง ๆ

ตัวอย่าง ตอนสุดสาครจับม้านิลมังกร

อยู่วันหนึ่งถึงเวลาสีทาเฒ่า	สำรวจเข้านั่งฉานกุมารหนี
ลงเล่นน้ำปล้ำปลาในวารี	แล้วขึ้นขี่ซบขวางไปกลางชล
พอบพบม้าหน้าเหมือนมังกรร้าย	แต่ก็กับกายนั้นเป็นม้าน่าฉงน
ทางเหมือนอย่างหางนาคปากค้ำรณ	กายพิกลกำยำดูดำนิล
กุมารธาธโถมเข้าโจมตีจับ	มังกรรับรบประจัญไม่ผันผิน
เข้าคาบคอหนอกษัตริย์จะกัดกิน	กุมารตื่นโดดขึ้นนั่งหลังอาชา
ม้าสะบัดพลัดหลุดยังยุดหาง	ดูกลิ้งกลางเกลียวคลื่นลั่นถลา
ตลบเลี้ยวเร็วแรงแผลงศักดา	เสียงชลาเลื่อนลั่นสนั่นดัง

จนคำพลบรรจุดไม่หยุดหย่อน	สุดสาครภวานาคาถาหลัง
ถึงสินธพขบข้ำด้วยกำลัง	ไม่เข้าหนังแน่นเหนียวคงเขี้ยววง
แต่มีดมักลับปูไม่อยู่รบ	แฉลบหลบขึ้นตลิ่งวังถลา
ถึงโยคีดีใจไหววันทา	บอกเจ้าตาตามจริงทุกสิ่งอัน
ไปเที่ยวเล่นเห็นอ้ายอะไรมิรู้	ดำทั้งตัวหัวหมันดูขุ่น
ข้าเข้าจับกลับขบต้องรบกัน	แต่กลางวันจนเดี๋ยวนี้ฉันหนีมา

คุณค่า เรื่องพระอภัยมณีเป็นวรรณคดีชิ้นเอก สุนทรภู่แต่งเป็นนิทานคำกลอนที่มีความยาวถึง ๖๔ ตอน มีเนื้อหาสนุกสนาน ตื่นเต้น เรื่องดำเนินกระชับ ไม่ยืดเยื้อ การแต่งยังมีลักษณะเป็นเอกลักษณะ คือแทรกเรื่องนั้น เรื่องนี้ตลอดเวลา เท่ากับเป็นการเพิ่มเสน่ห์ให้กับวรรณคดี (ทศพร วงศ์รัตน์, ๒๕๕๐, หน้า ๙) สุนทรภู่อยังพรรณนาเรื่องได้อย่างชัดเจน สามารถแสดงอุปนิสัยใจคอของตัวละครได้อย่างแจ่มชัด เช่น พระอภัยมณีเป็นคนใจอ่อน ศรีสุวรรณมีความสุข อูศเรนมีความทะนงองอาจ เป็นต้น เรื่องพระอภัยมณียังมีคติสอนใจแทรกอยู่ตลอดเรื่อง ซึ่งน่าจะมาจากประสบการณ์ของสุนทรภู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรัก เช่น พระอภัยมณีตอน พระอภัยหนีนางผีเสื้อสะทอนให้เห็นถึงอำนาจของความรักที่อาจทำลายหรือสร้างสรรค์ก็ได้ หรือความรักระหว่างแม่กับลูก พี่กับน้อง การหลงใหลรูปกายภายนอก เช่นพระอภัยมณีหลงรักนางผีเสื้อสมุทรจากเพียงรูปกายภายนอกจนนำมาสู่เรื่องราวต่าง ๆ มากมาย ความโดดเด่นของเรื่องพระอภัยมณีอีกประการหนึ่งคือ การสะท้อนความคิดและจินตนาการของสุนทรภู่ที่ล้ำหน้าเกินยุคสมัย โดยเฉพาะเรื่องทางวิทยาศาสตร์ ดังจะเห็นว่า ในเรื่องมีการกล่าวถึงเรือขนาดใหญ่ ที่ว่า “เรือขนาดใหญ่อย่างเรือโจรสลพรรุ่ง” หรือ กลดดนตรี ซึ่งปัจจุบันคือจานเสียง ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มี

ความดีเด่นของเรื่องพระอภัยมณียังทำให้ เทียนวรรณ หรือ ต.ว.ส. วรรณภา นักคิดนักวิจารณ์ในช่วงรัชกาลที่ ๕ ได้วิจารณ์เรื่องพระอภัยมณี ลงในหนังสือตุลวิภาคพจนกิจเป็นตอน ๆ ติดต่อกันหลายฉบับ โดยวิจารณ์ในทำนองว่า เป็นเรื่องสมเหตุสมผล ตัวละครสมจริง มีลักษณะนิสัยเหมือนคนธรรมดา เป็นเรื่องที่มีประโยชน์ให้ความรู้ ชื่อตัวละครสอดคล้องกับอุปนิสัย เนื้อหาต่าง ๆ ไปจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป คือ ตัวละครเอกไม่มีฤทธิ์ เหาะไม่ได้ ไม่มีอาวุธวิเศษ เนรมิตไม่ได้ ตัวละครหญิงไม่เสียพรหมจรรย์ แม้อยู่ในทิวโหลฐาน ตัวละครหญิงมีปัญญา สามารถเอาตัวรอดด้วยอุบาย ตัวละครมีอุปนิสัยคงที่ตลอดเรื่อง (รินฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๘, หน้า ๑๓๓)

๕.๓.๗ กลอนสุภาพ ๓ เรื่อง

สุภาพ ๓ เรื่อง ของสุนทรภู่ คือสวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาพ สอนหญิง ทั้ง ๓ เรื่องมีลักษณะเป็นคำสอนหญิง ในด้านการวางตัว ครองตนของหญิงที่ดี สวัสดิ

รักษาแต่งเมื่อปลายรัชกาลที่ ๒ ช่วงปี พ.ศ.๒๓๖๔ – ๒๓๖๗ ของเดิมแต่งเป็นคำฉันท์ เพลงยาว ถวายโอวาท แต่งระหว่างที่สุนทรภู่เป็นพระ ในช่วงปี พ.ศ.๒๓๗๒ ก่อนออกเดินทางไปอยู่หัวเมือง ส่วนสุภาชิตสอนหญิง แต่งช่วงปี พ.ศ. ๒๓๘๐ – ๒๓๘๓ สุนทรภู่แต่งในเวลาตกยาก หลังจากสึก ออกมาเป็นคฤหัสถ์แล้ว

ผู้แต่ง สุนทรภู่

ลักษณะการแต่ง กลอน

วัตถุประสงค์ในการแต่ง

สวัสดิรักษา เขียนขึ้นเพื่อถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์ในรัชกาลที่ ๒ ด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมอบสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ให้เป็นศิษย์ใน สำนักสุนทรภู่

เพลงยาวถวายโอวาท เขียนขึ้นเพื่อเป็นคำทูลลาและให้โอวาทสมเด็จพระ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบวรราชมณี และเจ้าฟ้าปิ๋ว ซึ่งเป็นศิษย์ของสุนทรภู่ทั้ง ๒ พระองค์

สุภาชิตสอนหญิง เขียนขึ้นเพื่อสอนสตรีทั่วไป ไม่ได้ให้แก่ใครเป็นการ เฉพาะ เชื่อกันว่าสุนทรภู่แต่งเรื่องนี้เพื่อหาเงินในยามตกยาก

เนื้อเรื่องย่อ

สวัสดิรักษา กล่าวถึงกิจวัตรอันถึงปฏิบัติสำหรับผู้หวังความสวัสดิมงคล เพลงยาวถวายโอวาท เนื้อความเป็นข้อความสั่งสอนของครูให้ไว้แก่ศิษย์ แทรกด้วยบทอาลัยที่ต้องจากกัน

สุภาชิตสอนหญิง เนื้อหากกล่าวการประพฤติปฏิบัติของกุลสตรี
ตัวอย่าง สวัสดิรักษา

อนึ่งภูษาผ้าทรงนรงค์รบ	ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สิทธิโชคโฉลกดี	เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคล
เครื่องวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว	จะยืนยาวชันษาสถาผล
อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน	เป็นมงคลขัตติยาเข้าราวี
เครื่องวันพุธสุดดีด้วยสีแสด	กับเหลืองแปดปนประดับสลับสี
วันพฤหัสบดีเครื่องเขียวเหลืองดี	วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
วันเสาร์ทรงดำจึงล้ำเลิศ	แสนประเสริฐเสี้ยนศึกจะนิกขาม
หนึ่งพาชีชัชประดับงาม	ให้ต้องตามสีสันจิ่งกันภัย ฯ

ตัวอย่าง เพลงยาวถวายโอวาท

อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียในฝัก
สงวนคมสมนึกในอีกอัก	จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย
จับให้มันคั่นหมายให้วายวอด	ช่วยให้รอดรักให้ชิดพิสมัย
ตัดให้ขาดปรารถนาหาสิ่งใด	เพียรจงได้ดังประสงค์ที่ตรงดี
ธรรมดากว่ากษัตริย์อดีตเรก	เป็นองค์เอกอำนาจตั้งราชสีห์
เสียงสังหารผลาญสัตว์ในปถพี	เหตุเพราะมีลมปากนั้นมากนั้ก
เหมือนหน่อเนื้อเชื้อวงศ์ที่องอาจ	ยอมเปรี๊องปราชญ์ปรากฏเพราะยศศักดิ์
ผู้ใหญ่น้อยพลอยมาสามิภักดิ์	ได้พร้อมพริกทั้งปัญญาบารมี

ตัวอย่าง สุภาพิตสอนหญิง

ขอเจริญเรื่องตำรับฉบับสอน	ชาวประชาราษฎร์สิ้นทั้งหลาย
อันความชั่วอย่าให้มัวมีระคาย	จะสืบสายสุริย์วงศ์เป็นมงคล
ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิินทา
เป็นสาวแซ่แร้วสวยสะอาด	ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
แม้แตกร้าวรานร่อยถอยราคา	จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง
อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้กายสูง	ดูเยี่ยงยุงแวมยังมีที่วังทาง
ค่อยเสี้ยมเจียมใจจะไว้วาง	ให้ต้องอย่างกิริยาเป็นนารี ฯ

คุณค่า สุภาพิตทั้ง ๓ เรื่อง มีลักษณะเป็นคำสอนหญิงในด้านต่าง ๆ สุนทรภู่ คงจะแต่งขึ้นจากประสบการณ์ ความเชื่อและคำสอนที่ตกทอดกันมา ลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้ คือสุนทรภู่ไม่ได้บรรยายการสอนโดยไว้รสหรือความงามทางวรรณศิลป์ จะเห็นว่า มีการใช้ความเปรียบ ใช้ถ้อยคำโวหารที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดจินตภาพและคล้อยตามได้อย่างดี

๕.๓.๘ กภาพย์พระไชยสุริยา

กภาพย์พระไชยสุริยา เป็นนิทานสำหรับสอนการเขียนอ่าน เชื่อว่าสุนทรภู่ประพันธ์ขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๓๘๓ - ๒๓๘๕ ช่วงรัชกาลที่ ๓ เข้าใจว่าจะแต่งสำหรับเป็นแบบสอนอ่าน คำเทียบให้ศิษย์ของท่านเล่าเรียนศึกษา ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย

อาจารย์ทางบูร) นำเอาภาพพระไชยสุริยามาบรรจุไว้ในมูลบทบรรพกิจแบบเรียนหลวงเป็นตอนๆ ตั้งแต่ แม่ ก กา ไปจนจบ แม่ เกย ด้วย

ผู้แต่ง สุนทรภู่

ลักษณะการแต่ง ภาพ ๓ ชนิด ได้แก่ ภาพยานี ๑๑ ภาพฉับ ๑๖ และ ภาพสุรางคนางค์ ๒๘

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สำหรับใช้เป็นบทเรียนเขียนอ่านของพระโอรส ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เนื้อเรื่องย่อ เรื่องภาพพระไชยสุริยาเป็นบทสอนอ่าน โดยสอนผ่านโครงเรื่อง นิทาน คือ เจ้าไชยสุริยาและพระมเหสีหนีออกจากเมืองที่เป็นกสิกร มาพบทางสว่างบำเพ็ญพรตใน ป่าตลอดพระชนม์ชีพ เนื้อหาเริ่มด้วยบทประภาษบทไหว้คุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูบาอาจารย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเพื่อช่วยให้เกิดสิริมงคลแก่กวีและงานประพันธ์ของกวี จากนั้นเริ่มบทอ่านเรียงลำดับการสะกดคำตั้งแต่ แม่ ก กา ตามด้วย แม่ กน, แม่ กง, แม่ กก, แม่ กด, แม่ กบ, แม่ กม และแม่ เกย ตามลำดับ

ตัวอย่าง สอนเรื่องแม่ กน โดยใช้ภาพสุรางคนางค์ ๒๘

	๑ ขึ้นใหม่ใน กน
ก กา ว่าปน	ระคนกันไป
เอ็นดูภูธร	มานอนในไพร
มณฑลตันไทร	แทนไพชยนต์สถาน
	๑ ส่วนสุมาลี
วันทาสามี	เทวีอยู่งาน
เฝ้าอยู่ดูแล	เหมือนแต่ก่อนกาล
ให้พระภูบาล	สำราญวิญญูณณ์
	๑ พระชนวนवलนอน
เช้ญใจไม้ขอน	เหมือนหมอนแม่นา
ภูธรสอนมนต์	ให้บ่นภาวนา
เย็นคำร่ำว่า	กันป่าภัยพาล
	๑ วันนั้นจันทร
มีดารากร	เป็นบริวาร
เห็นสิ้นดินฟ้า	ในป่าท่าธาร
มาลีคลี่บาน	ใบก้านอรชร

คุณค่า กาพย์พระไชยสุริยาเป็นหนึ่งในแบบเรียนสอนอ่านในสมัยรัตนโกสินทร์ นอกเหนือจากจินตมณีที่ตกทอดมาแต่สมัยอยุธยา สุนทรภู่ใช้ถ้อยคำง่าย ๆ เข้าใจได้ชัดเจนในการพรรณนาเรื่องราวและแทรกการสอน แม้เป็นวรรณคดีสำหรับใช้ฝึกอ่านเขียนแต่ยังคงขนบวรรณคดีไทยไว้ เช่น มีการพรรณนาแบบ “เข้าแบบ” คือการชมความงามของสิ่งต่าง ๆ ในเรื่องนี้สุนทรภู่ชมธรรมชาติโดยมุ่งความไพเราะในการเล่นคำสัมผัสและให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ เรื่องกาพย์พระไชยสุริยายังสะท้อนให้เห็นความสามารถและความรอบรู้ของสุนทรภู่ได้เป็นอย่างดี ดังเช่น ตอนเหตุการณ์น้ำท่วมโลก สุนทรภู่กล่าวถึงนกที่อยากทราบความกว้างใหญ่ของทะเล ซึ่งคล้ายได้ข้อมูลจากตำนานของชาวตะวันตกที่ระหว่างน้ำลด มีการส่งนกไปสำรวจว่าพื้นดินแห้งแล้วหรือยัง นกที่สุนทรภู่กล่าวถึงชื่อ พระยาสำภาที ซึ่งน่าจะได้อัฒมาจก สัมพาที ซึ่งเป็นพระยานกในเรื่องรามเกียรติ์ พระยานกนี้เป็นผู้บินพาหนุมาไปคูที่ตั้งกรุงลงกาซึ่งอยู่กลางทะเล (โชติรส มณีใส, ๒๕๕๙, หน้า ๑๕๑)

๕.๓.๙ โคลงนิราศนรินทร์

โคลงนิราศนรินทร์ ถือว่าเป็นวรรณคดีชิ้นเอก มีลีลาและความไพเราะเฉกเช่นเดียวกับโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ในสมัยอยุธยา เชื่อกันว่า ผู้แต่งคือ นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน) แต่งเมื่อตราเสด็จพระบวรราชเจ้า มหาเสนานุรักษ์ครวเสด็จยกทัพหลวงไปปราบพม่า ซึ่งยกมาตีเมืองกลางและเมืองกลางและเมืองชุมพร ในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๕๒ (เสนีย์ วิจารณ์, ๒๕๔๗, หน้า ๘๓)

ผู้แต่ง นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน)

ลักษณะการแต่ง ร่ายสุภาพ ๑ บท โคลงสี่สุภาพ ๑๔๓ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สันนิษฐานว่ามีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อแสดงความอาลัยในการจากหญิงที่รัก ซึ่งอาจมีจริงหรืออาจจินตนาการขึ้นเองก็ได้ และเพื่อฝากชื่อในวงกวี เชื่อกันว่าอาจจะแข่งขันกับกำสรวลศรีปราชญ์

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นขอพระเกียรติยศถริย์ บรรยายความรุ่งเรืองของบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา แล้วจึงเริ่มรำพึงรำพันถึงนางอันเป็นที่รักที่ต้องจากมาตลอดการเดินทาง กวีเดินทางทางเรือออกจากปากคลองผดุงกรุงเกษม ตอนวัดเทวราชกุญชร แล้วตัดข้ามปากแม่น้ำเจ้าพระยา ทางฝั่งธนบุรี เข้าคลองบางกอกใหญ่ ถึงตำบลบางขุนเทียน ข้ามแม่น้ำท่าจีน ผ่านจังหวัดสมุทรสาคร เข้าคลองสามสิบสองคด เข้าแม่น้ำแม่กลอง ผ่านจังหวัดสมุทรสงคราม ออกปากแม่น้ำแม่กลอง ออกสู่ทะเล ถึงบ้านแหลมจังหวัดเพชรบุรี เลี้ยวเข้าคลอง ถึงเมืองเพชรบุรี และเดินทางบก

ต่อมาถึงเมืองกำเนิดนพคุณหรือบางสะพาน และวกขึ้นไปจนถึงเมืองตะนาวศรี เป็นสิ้นสุดการเดินทางของนายรินทร์อิน โคลงบทสุดท้ายบอกนามผู้แต่งไว้

ตัวอย่าง การพรรณนาความรุ่งเรืองของบ้านเมือง

อยู่ชยาศล่มแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงฤ
สิงหასน์ปรางค์รัตนบรร	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระหากสรรค์	ศาสน์รุ่ง เรื่องแฮ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝึกพินใจเมือง ฯ
เรื่องเรื่องไทรรัตนพัน	พันแสง
รินรสพระธรรมแสดง	คำเข้า
เจดีย์ระตะแซง	เสียดยอด
ยลยั้งแสงแก้วแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์ ฯ

ตัวอย่าง บทฝากนาง

โฉมควรจักฝากฟ้า	ฤดิน ดีฤ
เกรงเทพไ้ธรณินทร์	ลอบกล้า
ฝากลมเลื่อนโฉมบิน	บนเล่า นะแม่
ลมจะชายชักซ้ำ	ชอกเนื้อเรียบสงวน ฯ
ฝากอุมาสมรมแม่แล้	ลักษมี เล่านา
ทราบสยมภูวจกรี	เกลือกใกล้
เรียบคิดจบจนตรี	โลกล่วง แล้วแม่
โฉมฝากใจแม่ได้	ยิ่งด้วยใครครอง ฯ

คุณค่า โคลงนิราศรินทร์มีความดีเด่นในด้านการสรรคำ กวีสรรคำเหมาะกับเนื้อเรื่อง เล่นเสียงสัมผัสทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษรภายในวรรคและระหว่างวรรค ทำให้เวลาอ่านมีเสียงเสนาะหูและอ่อนหวาน มีการใช้คำซ้ำเพื่อย้ำความหมาย หลายครั้งซ้ำเสียงเดียวกันแต่ความหมายแตกต่างกัน กวียังใช้ภาพพจน์อย่างแพรวพราว โคลงนิราศรินทร์สะท้อนลักษณะยุคสมัยของตนมากกว่ามุ่งที่จะลอกเลียนแบบงานเก่า ดังจะเห็นว่า บทคร่ำครวญของนิราศรินทร์มีลักษณะอ่อนหวานมากกว่ากำสรวล ไม่มีนัยของปรัชญาและความลึกซึ้งของอำนาจธรรมชาติและเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติและ ความแปลกแยกต่อธรรมชาติมากเท่าทวาทศมาส (ดวงมน จิตรจำนงค์, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๗)

๕.๔ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๓

กวีและวรรณคดีที่สำคัญในรัชกาลที่ ๓ มีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบทพระราชนิพนธ์ ได้แก่

- ๑) เพลงยาวเรื่องพระราชปรารภการจารึกความรู้บนแผ่นศิลาและเรื่องปลงสังขาร
- ๒) โคลงยอพระเกียรติรัชกาลที่ ๒
- ๓) โคลงถาษีตัดตนบางบท
- ๔) เพลงยาวต่าง ๆ เช่น เพลงยางปลงสังขาร เพลงยาวกลบท
- ๕) พระบรมราโชวาทและพระราชกระแสรับสั่งต่าง ๆ
- ๖) พระราชปฤจฉาและพระราชปรารภต่าง ๆ
- ๗) ประกาศห้ามสูบบุหรี่
- ๘) นิทานแทรกในเรื่องนางนพมาศ
- ๙) เสภาขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างขอนางพิมและขุนช้างตามนางวันทอง

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ได้แก่

- ๑) บทละครนอกเรื่องพระลอนรลักษณ์
- ๒) เพลงยาวกรมศักดิ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

- ๑) ลิลิตตะเลงพ่าย
- ๒) สมุทโฆษคำฉันท์ (ตอนปลาย)
- ๓) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก
- ๔) สรรพสิทธิ์คำฉันท์
- ๕) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์
- ๖) ลิลิตกระบวนพยุหยาตราเสด็จทางชลมารคและสถลมารค
- ๗) โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ
- ๘) เพลงยาวเจ้าพระ
- ๙) กาพย์ขับไม้กล่อมช้างพัง
- ๑๐) พระปฐมสมโพธิกถา
- ๑๑) ตำราฉันท์มาตราพฤติและวรรณพฤติ
- ๑๒) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
- ๑๓) คำฤกษ์
- ๑๔) ฉันท์กล่อมช้างพัง

๑๕) จักรทศปี่ตำราโหราศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ได้แก่

- ๑) โคลงโลกนิติ
- ๒) โคลงนิราศเสด็จไปทัพเวียงจันทร์
- ๓) ฉันทดุขภูมิจึงเวียงต่าง ๆ
- ๔) โคลงจารึกวัดพระเชตุพน ๆ บางบท

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้แก่

- ๑) โคลงนิราศพระประธม
- ๒) โคลงจินตามณี
- ๓) โคลงนิราศสุพรรณ
- ๔) กลอนกลบทสิงโตเล่นหาง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไกรสรวิชิต ได้แก่

- ๑) โคลงฤกษ์ตัดตนบางบท
- ๒) โคลงกลบทกบเต็นไต้รยางค์
- ๓) เพลงยาวกลบท
- ๔) โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์
- ๕) โคลงภาพต่างภาษา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ได้แก่

- ๑) โคลงนิราศฉะเชิงเทรา
- ๒) โคลงฤกษ์ตัดตน
- ๓) บทละครเรื่องคาวี

กรมหลวงนรินทรเทวี ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

พระพิพิธสาส์ (อัน) ได้แก่ โคลงนิราศพระพิพิธสาส์ไปชุมพรและไชยา

พระมหามนตรี(ทรัพย์) ได้แก่

- ๑) บทละครเรื่องระเด่นลันได
- ๒) เพลงยาวว่ากระทบพระยามหาเทพ (ทองปาน)
- ๓) โคลงฤกษ์ตัดตน

พระเทพโมลี (ผึ้ง) ได้แก่

- ๑) ปฐมมาลา
- ๒) โคลงกลบทตรีพจนบท

๓) โคลงนิราศตลาดเกวียน

หมื่นพรหมสมพัตสร (นายมี) ได้แก่

๑) นิราศกลาง

๒) นิราศเดือน

๓) นิราศพระแท่นดงรัง

๔) นิราศสุพรรณ

๕) เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๖) ทศมูลเสื่อโค

๗) สุบิน ก.กา

คุณพุ่ม (บุษบาท่าเรือจ้าง)

๑) บทสักวา

๒) เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ และเพลงยาวฉลองสระบางโหนด

๓) นิราศวังบางยี่ขัน

คุณสุวรรณ

๑) บทละครเรื่องพระมเหศวร

๒) บทละครเรื่องอุณรุทธร้อยเรื่อง

๓) เพลงยาวจดหมายเหตุเรื่องกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประจวบ

๔) เพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์

ในที่นี้ จะขอยกเฉพาะเรื่องที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพียงบางเรื่องโดยสังเขป ดังนี้

๕.๔.๑ บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ไชย

บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ไชยนี้ เป็นละครนอก มีมาแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ครั้นกรุงศรีอยุธยาแล้ว เนื้อเรื่องมีความสนุกสนาน รัชกาลที่ ๓ ทรงนำมาชำระใหม่

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ใช้เล่นบทละครนอก

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มเรื่องตั้งแต่ตอนพระศรีสันทและพวกอีก ๕ คน ผลักพระสังข์ศิลป์ชัยตกแหว นางเกสรสุมณฑาและนางศรีสุพรรณรู้เล่าให้กลของโอรสทั้งหกคน จึงตั้งจิตอธิษฐานว่า ถ้าพระสังข์ศิลป์ชัยปลอดภัยให้ผ้าสไบของนางเกสรสุมณฑาและช่องของนางศรีสุพรรณที่ปักเป็นธง

ไว้นั้นจึงมีคนนำกลับมาคืนนาง แล้วโอรสทั้งหกก็พานางเกสรสุมณฑาและนางศรีสุพรรณเข้าเฝ้าท้าว
เสนาภุช ส่วนพระสังข์ศิลป์ชัยรอดชีวิตได้เพราะพระอินทร์มาช่วย

นายสำเภาเรือผ่านมาทางนั้นเห็นสไบและช่องที่มีราคาสูงทิ้งไว้ จึงเก็บขึ้นมา นาย
สำเภาเดินเรือถึงปัญจาลนครขณะที่ท้าวเสนาภุชจัดงานฉลองต้อนรับการกลับมาของน้องสาวและ
หลาน นายสำเภาจึงนำสไบและช่องขึ้นถวาย ท้าวเสนาภุชเห็นสไบและช่องงามมีค่าจึงมอบให้แก่
นางเกสรสุมณฑาและนางศรีสุพรรณ ทั้งสองเห็นเป็นไปตามอธิษฐานจึงทูลความจริงให้ท้าวเสนาภุช
ทรงทราบ แต่โอรสทั้งหกก็อ้างว่านางทั้งสองโกรธที่พวกตนฆ่าท้าวกุมภภัช ท้าวเสนาภุชไม่รู้จะทำ
ประการใด จึงยอมพานางเกสรสุมณฑาและนางศรีสุพรรณออกประพาสป่าตามที่นางต้องการ

ในเวลาเดียวกันนั้น เทวดาคลใจให้พระสังข์ศิลป์ชัยเสด็จประพาสป่าในทิศทาง
เดียวกับที่พระราชบิดาประทับแรม จึงพบกับนางเกสรสุมณฑา นางศรีสุพรรณและท้าวเสนาภุช เมื่อ
ท้าวเสนาภุชทราบความจริงก็แค้นนางทั้งหกและโอรสจึงสั่งลงโทษประหาร แต่พระสังข์ศิลป์ชัยขอ
ชีวิตนางทั้งหกและโอรสไว้ ท้าวเสนาภุชจึงให้คนทั้งหมดเป็นข้ารับใช้พระสังข์ศิลป์ชัย ท้าวเสนาภุช
รับนางปทุมและนางไกรสรกลับไปบ้านเมือง บทพระราชนิพนธ์สิ้นสุดเพียงเท่านี้

ตัวอย่าง ตอนสังข์ศิลป์ไชยพลัดตกเหว

เมื่อนั้น	ศรีสันทน์ครั้นเห็นพระสังข์หลง
พาเที่ยวเลี้ยวเลียบเวียนวง	พบเหวดังประสงค้จ่านงนี้ก
หยิบศิลามาทิ้งลงไปดู	เอียงหูคอยฟังไม่ดังก็ก
ชะโงกตามลงไปใจทิกทิก	แลถูกเปนหมอกมืดมัว
จึงร้องเรียกพระสังข์ศิลป์ไชย	มาดูเหวใหญ่มิใช่ชั่ว
ว่าพลางพร้อมพร้อมเข้าล้อมตัว	อย่ากลัวเลยพื่ออยู่นี้แล้ว
ทำซี้ไว้ซี้ไว้ด้วยเล่ห์กล	लगคนหลอกลวงว่าดวงแก้ว
ตรงมือนั้นแน่นแลแววแวว	เห็นแล้วฤยงถอยหลังโย
ต่างเข้ายืนเคียงเคียงเขม้น	ครั้งเห็นงวยงหลงไหล
จึงผลักพระสังข์ศิลป์ไชย	ตกลงลอยไปในเหวนั้น

คุณค่า สังข์ศิลป์ไชย เป็นวรรณคดีที่รัชกาลที่ ๓ พระราชนิพนธ์เป็นเรื่องราวที่สุด
ในกระบวนกลอน ถือว่าเป็นพระปรีชาสามารถด้านการแต่งคำประพันธ์ชิ้นสำคัญ ตอนที่ทรงพระ
ราชนิพนธ์คือตอนสังข์ศิลป์ไชยพลัดตกเหวนั้น นับว่ามีความสนุกสนานอย่างยิ่ง รัชกาลที่ ๓
เลือกใช้สำนวนภาษาง่าย ๆ ใช้บทเจรจาสมจริง ชวนฟัง สัมกับเป็นบทละครนอก

๕.๔.๒ ลิลิตตะเลงพ่าย

ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นวรรณคดีสุดดีวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงมีชัยชนะพระมหาอุปราชาของพม่าในสงครามยุทธหัตถีอย่างกล้าหาญ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ขึ้นในวาระงานพระราชพิธีฉลองตึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในสมัยรัชกาลที่ ๓ สันนิษฐานว่า นิพนธ์ในราวปี พ.ศ. ๒๓๗๕ คำว่า ตะเลง ในที่นี้หมายถึง พม่า เข้าใจว่าทรงนำเค้าเรื่องมาจากพงศาวดารแล้วเพิ่มเนื้อหาบางตอนลงไป

ผู้แต่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์

ลักษณะการแต่ง ลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยร้อยและโคลง แต่งสลับกันไป จำนวน ๔๓๙ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง บันทึกประวัติศาสตร์และยกย่องพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นด้วยการชมพระบารมีและพระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แล้วดำเนินความตามประวัติศาสตร์ว่า พระเจ้าหงสาวดีนั้นทบุงทรงทราบว่สมเด็จพระมหาธรรมราชา เสด็จสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรได้ครองราชสมบัติ พระองค์จึงตรัสปรึกษาขุนนางทั้งปวงว่ากรุงศรีอยุธยาลัดเปลี่ยนกษัตริย์ สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถ พระพี่น้องทั้งสองอาจรบพุ่งชิงความเป็นใหญ่กัน ยังไม่รู้เหตุผลประการใด ควรส่งทัพไปดินแดนอยุธยา เป็นการเตือนสงครามไว้ก่อน ถ้าเหตุการณ์เมืองอยุธยาไม่ปกติสุขก็ให้โจมตีทันที ขุนนางทั้งหลายก็เห็นชอบตามพระราชดำรินั้น พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสให้ พระมหาอุปราชาเตรียมทัพร่วมกับพระมหาราชเจ้านครเชียงใหม่ แต่พระมหาอุปราชากราบทูลพระบิดาว่าโหรทายว่าชันษาของพระองค์ร้ายนัก

สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสว่าพระมหาธรรมราชาไม่เสียแรงมีโอรสล้วนแต่เชี่ยวชาญกล้าหาญในศึกมิเคยย่อท้อการสงคราม ไม่เคยพักให้พระราชบิดาใช้เลยต้องห้ามเสียอีก ผิดกับพระองค์ และให้พระมหาอุปราชาไปเอาภัสตราภรณ์สตรีมาทรงเสีย พระมหาอุปราชาทรงอับอายและหวาดกลัวพระราชอาญาของพระบิดายิ่งนัก จึงเตรียมจัดทัพหลวงและทัพหัวเมืองต่างๆ เพื่อยกมาตีอยุธยา ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรเตรียมทัพจะไปตีกัมพูชาเป็นการแก้แค้นที่ถือโอกาสรุกรานอยุธยาหลายครั้งระหว่างที่อยุธยาติดศึกกับพม่า พอสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบข่าวศึกก็ทรงถอนกำลังไปสู้รบกับพม่าทันที ทัพหน้ายกล่วงหน้าไปตั้งที่ตำบลหนองสาหร่าย

ฝ่ายพระมหาอุปราชาทรงคุมทัพมากับพระเจ้าเชียงใหม่รีพลรบ ๕ แสน เข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ ทรงขมไม้ ขมนก ขมเขา และคร่ำครวญถึงพระสนมกำนัลมาตลอดจนผ่านไทรโย

คลำกระเพิน และเข้ายึดเมืองกาญจนบุรีได้โดยสะดวก ต่อจากนั้นก็เคลื่อนพลผ่านพนมทวนเกิดกลาง
 ไร่ยมเวรมัฎฐาพัชฉัตรหัก ทรงตั้งค่ายหลวงที่ตำบลตระพังตรุ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถทรงเคลื่อนพยุหยาตราทางชลมารค ไปขึ้นบกที่ปากโมก บังเกิดศุภนิมิต ต่อจากนั้น
 ทรงกรีธาทัพทางบกไปตั้งค่ายที่ตำบลหนองสาหร่าย เมื่อทรงทราบว่ามีกำลังทหารมาลาดตระเวน
 ทรงแน่วพระทัยว่าพม่าจะต้องโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นแน่ จึงรับสั่งให้ทัพหน้าเข้าปะทะเข้าศึกแล้ว ถ่า
 ถอยเพื่อลวงเข้าศึกให้ประมาท แล้วสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระเอกาทศรถทรงนำทัพ
 หลวงออกมาช่วย ช้างพระที่นั่งลงเชือกตมกลับเข้าไปในหมู่เข้าศึกแม่ทัพนายกองตามไม่ทัน
 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชตรัสทำพระมหาอุปราชาทำยุทธหัตถีและทรงได้รับชัยชนะ โดยทรงใช้
 พระแสงของ้าวฟันพระมหาอุปราชาขาดคาคอช้าง พระแสงของ้าวนั้นได้รับการขนานนามใน
 ภายหลังว่า พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ทางด้านสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงกระทำ
 ยุทธหัตถีมียชัยชนะแก่มังจาซโร เมื่อกองทัพพม่าแตกพ่ายไปแล้วสมเด็จพระนเรศวรมหาราชรับสั่ง
 ให้สร้างสถูปเจดีย์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระมหาอุปราชา เสด็จแล้วจึงเลิกทัพกลับกรุงศรี
 อยุธยา

ตัวอย่าง ตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงปรารภเรื่องตีเมืองเขมร

ปางนั้นนฤเบศเบ็อง	บุรพา ภพแฮ
เฉลิมพิภพอโยธยา	ยิ่งผู้
พระเดชตั้งรามรา-	ขพเช่น เชื้อเฮย
ออกออเรนทร์รั้วรู้	เร่งร้าวราญสมร
ภูธรสถิตห้อง	โรงธาร ท่านฤ
เถลิงภิมุขพิมาน	มาศแต่้ม
มนตรีชูลีกราน	กราบแน่น เนืองนา
บัดบตีศวรแย้ม	โอษฐ์เอื้อนปราศรัย
ไต่ถามถึงทุกข์ถ้อย	ทวยชน
ต่างสนองเสนอกล	แก้ทำว
พระดัดคตีผล	ใดเยี่ยง ยุกดีนา
เย็นอุระฤร้าว	ราชภูร์ร้อนท่อนมี
นฤบดีดำรัสด้วย	การยุทธ์
ซึ่งจักยกอัมพูช	แผ่นโพ้น
พลบยกเอาอุต-	ตมโชค ชัยนา
นับดฤษณีนี้นั้น	แน่นันวันเมื่อ

ตัวอย่าง ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชใช้พระแสงของ้าวฟันพระมหาอุปราชที่
อังสะขวาขาดสะพายแล่ง

เบ็องนั้นนฤนาถผู้	สยามินทร์
เบี่ยงพระมาลาผิน	ห่อนพ้อง
ศัตราวุธอรินทร์	ฤาฎุภ องค์กร์เออย
เพราะพระหัตถ์หากป้อง	ปิดด้วยขอทรง
บัตมวงคลพ่าห้ให้	ทวารัตติ
แว้งเหวี่ยงเบี่ยงเศียรสะบัด	ตกใต้
อุกคลูกพลุกงยงัด	คอกช เคิกแฮ
เบนบ่ายหงายแหว่งให้	ท้วงท้อทีถอย
พลอยพล้าเพ็ลยักถ้าท่าน	ในรณ
บัตราชพาดแสงพล	พ่ายพื่อน
พระเดชพระแสงดงคดล	แผด็จคู่ เข็ญแฮ
ถนัดพระอังสาซ้อน	ขาดด้าวโดยชวา
อุรารานร้าวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ท้าวดีน
เหนื่อคอกชซอนชบ	สังเวช
ววยชีวาตม์สุดสิ้น	สู้ฟ้าสเวยสวรรคค์

คุณค่า ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นวรรณคดีเป็นวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องสำคัญ
สันนิษฐานกันว่าได้แบบอย่างการแต่งมาจากลิลิตยวนพ่าย วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ที่กวีแต่ง
เพื่อสดุดีวีรกรรมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงรบชนะพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่
วรรณคดีเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นความยิ่งใหญ่ของสงครามยุทธหัตถี พระปรีชาสามารถ ความเสียสละ
และความกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทั้งยังให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์สงคราม
ระหว่างไทยกับพม่าด้วย

ด้านการแต่งและการใช้ภาษานั้น จะเห็นว่ากวียังคงขนบการแต่งวรรณคดีไทย คือ
ขึ้นต้นด้วยบทสวดดี แล้วจึงเข้าสู่เนื้อเรื่อง กวีเลือกดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจ
เนื้อเรื่องได้ง่ายขึ้น อีกทั้งยังใช้ถ้อยคำสำนวนอย่างงามพร้อมทั้งรสคำและรสความ เช่น การเล่นคำ
และการใช้โวหารพรรณนาที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ การพรรณนาฉากอย่างสมจริงทำให้ผู้อ่านมี

อารมณ์ร่วมและเกิดความรู้สึกคล้อยตาม ที่น่าสนใจคือ กวียังแทรกบทนิราศคร่ำครวญถึงนางไว้ด้วย ซึ่งเป็นลักษณะแปลกใหม่เพราะไม่เคยมีวรรณคดีของพระเกียรติเรื่องใดมีลักษณะเช่นนี้มาก่อน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแหวกขนบการแต่งวรรณคดีของพระเกียรติก็ว่าได้ อย่างไรก็ตาม บทนิราศที่แทรกนั้น ไม่มีในพงศาวดาร เป็นสิ่งที่กวีเติมแต่งขึ้นมาเอง โดยกวีเลือกใช้บทนิราศกับพระมหาอุปราชที่ทรงคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก ซึ่งอาจตีความได้หลายนัย นัยหนึ่งอาจสื่อให้เห็นความอ่อนแอหรือความไม่สง่างามเหมาะสมของพระมหาอุปราช ซึ่งเป็นภาพด้านตรงข้ามกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่กวีให้ภาพความเข้มแข็งและเสียสละ อีกนัยหนึ่งนั้น อาจทำให้ผู้อ่านเห็นมิติความเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ เกิดขึ้นได้ในทุกยาม แม้จะเป็นยามสงครามก็ตาม การแทรกบทนิราศยังอาจทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสาร เห็นใจพระมหาอุปราช ขณะเดียวกันอาจทำให้รู้สึกถึงความเสียสละของพระองค์ได้เช่นกัน

๕.๔.๓ พระปฐมสมโพธิกถา

ปฐมสมโพธิกถา หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เดิมมีผู้แปลไว้เป็นภาษาบาลี ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นของผู้ใด ต่อมาจึงมีผู้แปลไว้เป็นภาษาไทย สมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิต กราบทูลอาราธนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อยังเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสให้ทรงชำระเรื่องนี้ จนกระทั่งสำเร็จบริบูรณ์ในวันแรม ๔ ค่ำเดือน ๗ พุทธศักราช ๒๓๘๘

ผู้แต่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นกุบัลบริรักษ์

ลักษณะการแต่ง ใช้ร้อยแก้วมีภาษาบาลีแทรกอยู่บ้าง

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อสนองราชประสงค์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในอันที่จะธำรงพระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นปึกแผ่น ดวงมน จิตร์จำนงค์ (๒๕๔๐, หน้า ๑๘๖) กล่าวว่า “จุดมุ่งหมายของปฐมสมโพธิกถา มิใช่การเล่าเรื่องพระพุทธประวัติ แต่เป็นการให้ความรู้ต่อความหมายอันลึกซึ้งของพระพุทธประวัติ ผ่านกระบวนการตัดสินใจและพฤติกรรมต่างๆ ของพระพุทธเจ้า”

เนื้อเรื่องย่อ พระปฐมสมโพธิกถาแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ๆ เรียกว่า ปริเฉท มีทั้งหมด ๒๙ ปริเฉท กล่าวถึงศกยวงศ์หรือศากยวงศ์และโกถยวงศ์ การสร้างกรุงกบิลพัสดุ์ เริ่มจากพระเจ้ามหาสมมติเทวราชเป็นกษัตริย์พระองค์แรก และมีกษัตริย์สืบสันตติวงศ์เรื่อยมาจนถึงพระเจ้าศรีหนู มีโอรสชื่อสุทโธทนะ ได้อภิเษกกับพระนางสิริมหามายาธิดาพระเจ้าชานาธิปราชแห่งโกถยวงศ์ ต่อมาพระเจ้าสุทโธทนะได้ครองราชสมบัติ พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาปฏิบัติในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายาเมื่อครบไตรมาสได้ประสูติ ณ สวนลุมพินี ได้รับขนานนามว่า พระ

สิทธิ์ตะและพระอังคีรส หลังจากประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาได้ทิวงคต พระนางปิชาบดี เป็นผู้เลี้ยงดูพระสิทธิ์ตะจนเจริญวัย พระเจ้าสุทโธทนะกำหนดให้กระทำพิธีแบบพราหมณ์คือ ได้เชิญพราหมณ์มาทำนายลักษณะของพระกุมาร จากนั้นได้โปรดขุดสระในพระราชานิเวศน์ และให้สร้างปราสาทขึ้น ๓ องค์ สำหรับให้ประทับใน ๓ ถุด ต่อมาเจ้าชายได้อภิเษกสมรสกับพระนางพิมพา เมื่อพระชนมายุ ๑๖ พรรษา ได้มีโอรสองค์หนึ่งชื่อว่า ราहुล เจ้าชายสิทธิ์ตะทรงสำราญในเพศฆราวาสจนพระชนม์ได้ ๒๙ พรรษา จึงได้เสด็จออกเพื่อบรรพชา เพราะได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิตอีกอย่างหนึ่งเพราะได้ทอดพระเนตรเห็นนางระบำและหญิงที่เล่นดนตรีนอนหลับมีอาการน่าสังเวช ทำให้เบื่อหน่ายในกามคุณ จึงได้เสด็จไปด้วยพาหนะคือม้าชื่อ กัณฐกะ พร้อมด้วยนายฉันทะ ทรงตัดพระเมาลีและอธิษฐานบรรพชาที่ฝั่งแม่น้ำโขงอนินมา พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุสัจธรรมเป็นเวลา ๖ ปี จึงได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากนั้นได้ทรงเผยแผ่พระสัทธรรมที่ทรงค้นพบและวางรากฐานพระพุทธศาสนา เป็นเวลา ๔๕ ปี จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ กรุงกุสินารา เมื่อพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว โทณพราหมณ์ได้บางพระบรมธาตุแก่กษัตริย์ต่างๆ เพื่ออันเชิญไปประดิษฐาน ณ ที่อันควร สำหรับประชาชนได้สักการบูชา ในปริเฉทที่ ๒๘ ได้กล่าวว่า พระมหากัสสปเถระได้ปรึกษากับพระเจ้าอชาตศัตรู เพื่อนำพระบรมธาตุจาก ๖ แห่งมารวมกันเก็บไว้และสร้างสถูปครอบ ล่วงมา ๒๑๘ ปี พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ได้รับสั่งให้นำพระบรมธาตุมาสักการะแล้วให้นำไปประดิษฐานในพระเจดีย์ทุกๆ นครในชมพูทวีปและได้จัดงานฉลองพระบรมธาตุ แต่เกรงภัยจากพระยามาร ที่ประชุมสงฆ์จึงให้ไปนิมนต์พระอุคุตเถระซึ่งอยู่ที่ท้องทะเลมาช่วยป้องกัน พระยามารพยายามทำลายพิธี แต่พระอุคุตสามารถป้องกันไว้ได้ พระเจ้าอโศกโปรดให้พนมหินทรายโอรสและพระสังฆมิตตาราชิตาอุปสมบทเป็นพระภิกษุและภิกษุณี ภายหลังได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในปริเฉทสุดท้ายได้กล่าวถึงอันตรายาน ๕ ประการคือ ปริยัตติอันตรายานปฏิบัติอันตรายาน ปฏิเวธอันตรายาน ลิงคอันตรายาน และธาตุอันตรายาน ธาตุอันตรายาน คือ เมื่อไม่มีใครบูชาพระบรมธาตุอันประดิษฐานอยู่ตามที่ต่างๆ พระธาตุทั้งหลายก็จะมาประชุมกัน ณ ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และเกิดเป็นไฟไหม้พระธาตุสิ้นไป

ตัวอย่าง ปริเฉทที่ ๑ วิวาหมงคลปริวรรต

อันนี้เป็นเรื่องอุบัติแห่งกรุงกบิลพัสดุ์มหานครโดยนัยพรรณนามานี้ ลำดับนั้นอมายุทั้ง ๘ จึงปรึกษากันว่าพระราชกุมารทั้งหลายนี้ก็ทรงเจริญวัยวัฒนา ถ้าอยู่ในสำนักพระราชบิดาก็จะกระทำอวาวหวิวาหมงคลการก็กาลบัดนี้ เราทั้งหลายเป็นผู้ใหญ่ทรงพระกรุณาโปรดให้มาทำนุบำรุงบริรักษ์พระราชกุมาร แลการอันนี้ก็เป็นภาระธุระของเราควรจะ

สมบัติแทนพระองค์ ทรงพระดำริว่า ควรจะให้สืบแสวงหาซึ่งนางขัตติยราชธิดาอันอุดม
วงศ์ทรงซึ่งบรรพบุรุษปรีโสภาคย์แลบริบูรณ์

คุณค่า เรื่องพระปฐมสมโพธิกถาให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติอย่างละเอียด
โดยเน้นในแง่อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และบุคลาธิษฐานเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระ
ศาสดาหรือพระพุทธศาสนา วรรณคดีเรื่องนี้ยังแสดงถึงหลักคำสอนต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา
ซึ่งศาสนิกชนพึงนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริง เช่น คำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ การเจริญ
สมาธิภาวนา การทำสังฆทาน เป็นต้น ยังเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ มีความดีเด่น
ทางด้านเสียง คำ ความหมาย จินตนาการ และอารมณ์สะเทือนใจ มีลักษณะเชิงกวีนิพนธ์ คือใช้
องค์ประกอบของภาษานับตั้งแต่เสียง คำ กลุ่มคำ และประโยค เป็นวัสดุสร้างแรงกระทบอารมณ์ที่
เร้าการรับรู้ของผู้อ่านอย่างไม่ปรากฏในการสื่อสารตามปกติ (ดวงมน จิตรจักษ์, ๒๕๔๐, หน้า
๑๘๕ - ๑๘๖)

๕.๔.๔ โคลงโลกนิติ

โคลงโลกนิติเป็นโคลงสุภาษิต จัดอยู่ในวรรณกรรมประเภทคำสอน คำว่า โลกนิติ
แปลว่า ระเบียบแบบแผนแห่งโลก บ้างเรียกว่า โลกนิติคำโคลง โคลงโลกนิติสำนวนเก่าเชื่อกันว่า
มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยนักปราชญ์ในสมัยนั้นได้คัดเลือกหาคาถาสุภาษิตภาษาบาลีและ
ภาษาสันสกฤตที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น คัมภีร์โลกนัย คัมภีร์โลกนิติ ธรรมบท พระไตรปิฎก
 เป็นต้น มาถอดความแล้วเรียบเรียงแต่งเป็นคำโคลง รวมเรียกว่า โคลงโลกนิติ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน
เดชอดิศร (ต่อมาได้ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร) ทรงชำระ
โคลงโลกนิติสำนวนเก่าให้ประณีตไพเราะยิ่งขึ้น เพื่อจารึกไว้ในคราวเดียวกันด้วย ซึ่งทำให้โคลงโลก
นิติแพร่หลายในเวลาต่อมา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร
รวบรวมโคลงโลกนิติ ทั้งของเก่าและที่ชำระใหม่พิมพ์ขึ้นครั้งหนึ่ง และให้ชื่อว่า “ประชุมโคลงโลก
นิติ” มีคาถาบาลีและสันสกฤต เท่าที่ค้นพบพิมพ์กำกับไว้ข้างต้นของโคลงภาษิตนั้นด้วย และต่อมา
ได้พิมพ์อีกหลายครั้ง

โคลงโลกนิติที่ปรากฏต้นฉบับในสมุดไทยมีจำนวนทั้งสิ้น ๔๐๘ บท แต่ที่จารึกไว้ใน
วัดพระเชตุพนฯ แผ่นละบท มี ๔๓๕ แผ่น (รวมโคลงนำ ๒ บท) คาดว่ามีโคลงที่แต่งเพิ่มเติมเพื่อให้
พอดีกับพื้นที่จารึก

ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงชำระ

ลักษณะการแต่ง โคลงสี่สุภาพ บางโคลงมีคาถาบาลีวางไว้เป็นแม่บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อเป็นคติสอนใจ และรัชกาลที่ ๓ มีพระราชประสงค์ให้ประชาชนได้อ่าน

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มต้นสดุดีพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าทรงแสดงโอวาทประดับพระองค์และยังทรงเมตตาประชาชน จากนั้น จะแยกโคลงออกเป็นชุด ๆ แต่ละชุดมีส่วนประกอบดังนี้ ตัวเลขลำดับกำกับชุด คาถา โดยชุดที่มีคาถา จะเขียนคาถาไว้ที่ต้นบท พร้อมชื่อคัมภีร์อันเป็นที่มาของคาถานั้น ถ้าโคลงชุดนี้ไม่มีคาถา จะเขียนว่า ยังไม่พบคาถา อ้างอิงท้ายคาถา (ถ้ามีคาถา) แหล่งที่มา เช่น คัมภีร์โลกนิติ คัมภีร์ธรรมนิติ คัมภีร์ราชนิติ หิโตปเทศ ธรรมบท พระไตรปิฎก ถ้าไม่พบที่มาของคัมภีร์ จะเขียนว่า ไม่ปรากฏที่มา

ตัวอย่าง โคลงโลกนิติตอนต้น ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงเริ่มต้นด้วยการสดุดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และบอกความเป็นมาของโคลงว่าเป็นสุภาพิตที่มีมายาวนาน

๑ อัญชยมบรมนเรศเรื้อง	รามวงศ์
พระผ่านแผ่นไผททรง	สืบไท่
แสวงยั้งสิ่งสัดบองค์	โอวาท
หวังประชาชนให้	อ่านแจ้งคำโคลง
ครรโลงโลกนิตินี้	นมนาน
มีแต่โบราณกาล	เก่าพร้อม
เป็นสุภสิตสาร	สอนจิต
กลดั่งสร้อยสอดคล้อง	เวียไว้ในกรรม

ตัวอย่างเปรียบเทียบโคลงโลกนิติ สำนวนเก่าและสำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ที่ทรงปรับให้ถ้อยคำมีความไพเราะและยังได้ความครบถ้วน

สำนวนเก่า

ปลาร้าหุ้มห่อด้วย	ใบคา
คาติดแปดหมื่นปลา	คละคลุ้ง
คือคนผู้ดีหา	คบเพื่อน พาลนา
ความชั่วปนปานฟุ้ง	เนื่องร้ายเสมอกัน

สำนวนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

ปลาข้าวพันห่อด้วย	ใบคา
ใบก็เหม็นคาวปลา	คละคลุ้ง
คือคนหมู่ไปหา	คบเพื่อน พาลนา
ได้แต่ร้ายร้ายฟัง	เฟื่องให้เสียพงศ์

ตัวอย่าง โคลงโลกนิติที่เป็นโคลงกระทู้

เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แห่งนี้
หางาย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ่ายแทนชี-	วาอาตม์
หายาก ผากผีไข้	ยากแท้จักหา

คุณค่า โคลงโลกนิติมุ่งสอนแนวทางการดำเนินชีวิต ให้คติสอนใจ โดยใช้สำนวนภาษาเชิงเปรียบเทียบ สาธกความจริงแท้ของชีวิตให้ผู้อ่านเกิดความตระหนักรู้และคล้อยตาม กวีมักนำธรรมชาติและสิ่งใกล้ตัวมาใช้เป็นความเปรียบ ทำให้เข้าใจง่าย ทั้งยังใช้คู่เปรียบตรงข้าม ทำให้เห็นความหมายที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัด บางบทยังเป็นโคลงกระทู้ด้วย

๕.๔.๕ บทละครเรื่องระเด่นลันได

ระเด่นลันได เป็นวรรณคดีสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๓ สันนิษฐานกันว่า พระมหามนตรี (ทรัพย์) ได้เค้าโครงเรื่องมาจากชีวิตจริงของแขกชอทานชื่อ ลันได อาศัยอยู่ใกล้โบสถ์พราหมณ์ บริเวณหน้าวัดสุทัศนเทพวราราม ต่อมาแขกชอทานเกิดวิวาทกับแขกเลี้ยงวัวด้วยเรื่องแย่งหญิงสาว ผู้คนต่างเห็นเป็นเรื่องขบขัน พระมหามนตรี (ทรัพย์) ทราบเรื่องจึงนำมาแต่งเป็นกลอนบทละคร ที่กล่าวกันว่าเป็นกลอนละครเพราะว่ามีคำนำเมื่อนั้น บัดนั้น แต่ทั้งนี้ไม่มีหน้าพาทย์หรือเพลงกำกับให้ครบถ้วนตามแบบละครทั่วไป เรื่องนี้ค้นพบเมื่อพระมหามนตรี (ทรัพย์) ถึงแก่กรรมแล้ว

ผู้แต่ง พระมหามนตรี (ทรัพย์)

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เชื่อกันว่า พระมหามนตรี (ทรัพย์) ต้องการอวดฝีมือตน นอกเหนือไปจากกลอนกลบทกบตันสามตอนและโคลงกาพย์ตัดตน และอาจต้องการล้อเรื่องอิเหนา

เนื้อเรื่องย่อ ระเด่นลันไดเป็นแขกขอทานเที่ยวสี่ซอขอข้าวกินตามตลาดเสาชิงช้า หน้าโบสถ์พราหมณ์ สวมกางเกงขาตุง ๆ สวมประจำตีควายสะพายยาม ถือกระบองกันหมา แล้วเที่ยวสี่ซอไปตามทางเหมือนอย่างเคยจนมาถึงเมืองหนึ่งซึ่งใหญ่กว้าง วันหนึ่งเดินทางมาถึงริมหัวป้อม พบนางประแตะภรรยาของท้าวประดู่ ระเด่นลันไดสี่ซอและร้องเพลงให้ฟัง นางประแตะถูกใจจึงให้ข้าวกล้องและปลาสดแห้ง ระเด่นลันไดเที่ยวพาราสี่และให้สัญญาว่าตอนดึกจะเข้าหาขอให้นางประแตะเปิดประตูไว้คอยท่า ส่วนท้าวประดู่กลับจากเลี้ยงวัว เห็นข้าวกล้องพร่องไปและปลาสดแห้งหายไปหมดซักไซ้ได้ความว่าให้ระเด่นลันไดไป ท้าวประดู่โกรธจึงทุบตีและขับไล่นาง ครั้นตึกดึกระเด่นลันไดลอบเข้าไปหานางประแตะในห้องพบท้าวประดู่ ต่างฝ่ายต่างเล่าโลมกัน เพราะคิดว่าอีกฝ่ายหนึ่งเป็นนางประแตะ เมื่อรู้ว่าผิดตัวจึงร้องเอะอะขึ้น ระเด่นลันไดหนีมาถึงร้านริมถนน พบนางประแตะนั่งร้องไห้จึงพานางไปอยู่ด้วย ต่อมานางกระแอมแม่ค้าขายข้าวเหนียวชาวทวายคนรักของระเด่นลันไดคิดถึงระเด่นลันไดจึงไปหา นางกระแอมแอบเห็นระเด่นลันไดอยู่กับนางประแตะก็หึงหวงจึงแกล้งทำเป็นทวงค่าข้าวเหนียว ระเด่นลันไดปลอบโยน

ตัวอย่าง ตอนชมนางประแตะ

๑ เมื่อนั้น	พระสุวรรณลันไตรี่องศรี
เหลียวพบสบเนตรนางตานี	ภูมิพิศพัทธ์ลักขณา ฯ ๒ คำ ฯ
๑ สูงระหงทรงเพรียวเรียวรูศ	งามละม้ายคล้ายอุษุภะกลาป่า
พิศแต่หัวตลอดเท้าขาวแต่ตา	ทั้งสองแก้มก็คล้ายดั่งลูกยอ
คิ้วกว้างเหมือนงาช้างติดฝ้าย	จุมุกละม้ายคล้ายพริ้วาขอ
หูกวางดวงพัทธ์รัศหงอ	ลำคอโตตันสั้นกลม
สองเต้าห้อยตุงดั่งตุงตะเคียว	โคนเขี้ยวแห่งรวบเหมือนบวบต้ม
เสวยสลาจากพระโอษฐ์อุ้ม	มันน่าเขย่น่าชมนางเทวี ฯ ๖ คำ ฯ

ตัวอย่าง ตอนท้าวประดู่เคঁ็นความจริงจากนางประแตะ

๑ เมื่อนั้น	ท้าวประดู่เดือดนั้กซั้กพระแสง
ถ้าบอกจริงให้กูอิหู่แหวง	จะงดไว้ไม่แทงอย่างแยงยุค
กูก็เคยเกี่ยวซู้มารยา	มิใช่มีงโสดตามหาอด
มันเป็นถึงเพียงนี้ก็พิรุช	ถึงดำนน้ำร้อยผุดไม่เชื่อใจ
ยังจะทำพิสูจน์รูศดอง	พอจะถองให้ยับจนดับไหล
เห็นว่ากูหลงรักแล้วหนักไป	เอออะไรนี้หวาน้ำหน้ามึง

หาเอาใหม่ให้ดีกว่านี้อีก
กำลังกริ้วโกรธาหน้าตึง

ผิดก็เสียเงินปลีกสองสลึง
ถีบฝังถูกตะโพกโยกไป ฯ ๘ คำ ฯ โอด

คุณค่า เรื่องละเด่นลันไดเป็นวรรณคดีที่มีความแปลกใหม่โดยเฉพาะในด้านเนื้อหาที่ล้อเลียนเรื่องอิเหนา จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นวรรณคดียั่วล้อเรื่องแรกของไทย กวีใช้ถ้อยคำสำนวนล้อเลียนบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากปรากฏคำว่า “ระเด่น” “วงศ์อภัยแดหัว” “ตุนาหงัน” ตลอดจนการใช้คำราชาศัพท์อื่น ๆ ทั้งที่ตัวละครในเรื่องเป็นเพียงสามัญชน พระมหามนตรี (ทรัพย์) กำหนดให้ตัวละครและฉากต่าง ๆ ให้ตรงกันข้าม ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงการเสียดสีและขบขันไปพร้อมกัน

๕.๔.๖ นิราศเดือน

นิราศเดือนเป็นร้อยกรองเชิงนิราศ นายมีหรือหมื่นพรหมสมพัตร เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นศิษย์คนหนึ่งของสุนทรภู่ ที่ได้รับยกย่องว่าแต่งกลอนได้ดีเด่นใกล้เคียงกับสุนทรภู่มากที่สุด มักมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าความคิดและสำนวนโวหารของนายมีเป็นทำนองเดียวกับสุนทรภู่ และดีเด่นใกล้เคียงกับสุนทรภู่ ผลงานบางเรื่องมีผู้เข้าใจผิดว่าเป็นผลงานของสุนทรภู่ก็มี

ผู้แต่ง นายมี หรือหมื่นพรหมสมพัตร

ลักษณะการแต่ง กลอนสุภาพ

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักและบันทึกเหตุการณ์

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อเรื่องกล่าวถึงความโศกเศร้าของกวีที่ไม่สมหวังในรัก โดยกล่าวเชื่อมโยงความรู้สึกของกวีที่มีต่อนางที่รักกับวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือน รวมทั้งเหตุการณ์ที่กวีได้เข้าไปเกี่ยวข้อง เริ่มตั้งแต่เดือนห้าเรียงลำดับตามเดือนไปจนถึงเดือนสี่เป็นครบรอบปีหนึ่ง ในเดือนห้าเป็นปีใหม่ไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีประเพณีสำคัญคือ ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

ตัวอย่าง งานสงกรานต์ในเดือนห้า

	โอดดูเดือนห้าหน้าคิมหันต์
พวกมนุษย์สุขสุดสุขสนุกครัน	ได้ดูกันพิศวงเมื่อสงกรานต์
ทั้งผู้ตีเข้ญใจใส่อังคาส	อภิวาทพุทธรูปในวิหาร
ล้วนแต่งตัวทักันวันสงกรานต์	ดูศราญเพริศพริ้งทั้งหญิงชาย
ที่เฒ่าแก่แม่หม้ายไม่ใคร่เที่ยว	สู้อดเปรี้ยวกินหวานลูกหลานหลาย
ที่กำดัดขัดสียสวทึงกาย	เที่ยวถวายน้ำหอมน้อมศรัทธา

บ้างก็มีที่สวาดีมาดพระสงฆ์ ต่างจำนนก็กำดัดขัดลิกษา
ได้แต่เพียงพูดกันจันรรจา นานนานมากกลับไปแล้วใจตรอม ฯ

คุณค่า นิราศเดือนมีลักษณะแตกต่างจากนิราศโดยทั่วไป คือ กวีไม่ได้เดินทางจากคนรัก จึงพรรณนาคร่ำครวญถึงคนรักโดยยึดเวลาเป็นสำคัญ ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะแปลกใหม่นิราศเดือนยังให้ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีแต่ละเดือน รวมถึงแนวทางข้อคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์สังคมตามที่ชนะของกวีตลอดให้คติในการดำเนินชีวิตอีกด้วย

๕.๔.๗ บทสักวา

บทสักวาของคุณพุ่ม หรือที่รู้จักกันในนาม บุชบาทำเรือจ้าง เป็นกวีหญิงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ตามประวัตินั้น คุณพุ่มเป็นธิดาพระยาราชมนตรี (ภู่) ซึ่งเป็นข้าหลวงเดิมของรัชกาลที่ ๓ เมื่อเจริญวัยคุณพุ่มถวายตัวเป็นข้าราชการฝ่ายใน ตำแหน่งพนักงานพระแสงจนเป็นที่โปรดปรานแต่อยู่ไม่นานก็กราบถวายบังคมลาออก โดยอาศัยอยู่ที่แพหน้าบ้านท่านบิดา เหนือวังท่าพระ ใกล้ท่าเรือจ้าง เมื่อสิ้นบุญของบิดา คุณพุ่มมีฐานะยากจนลงต้องเขียนกลอนขาย นับเป็นกวีหญิงคนแรก ที่หาเลี้ยงชีพด้วยการเขียนกลอนขาย ในสมัยรัชกาลที่ ๔ คุณพุ่มได้อาศัยพึ่งบุญบารมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุภาณีภาธร เมื่อพระองค์ท่านทั้งสองสิ้นพระชนม์ คุณพุ่มได้ไปอาศัยอยู่กับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ คุณพุ่มได้เข้ารับราชการใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุदारัตนราชประยูร พระราชธิดาในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นผู้ทำนุบำรุงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และทรงชุบเลี้ยงคุณพุ่มจนตลอดชีวิต โดยคุณพุ่มทำหน้าที่ผู้บอกสักวา

ผู้แต่ง คุณพุ่ม (บุชบาทำเรือจ้าง)

ลักษณะการแต่ง กลอนสักวา

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้เล่นสักวา

เนื้อเรื่องย่อ คุณพุ่มแต่งและตอบบทสักวาหลายเรื่อง ตามที่ได้รับหน้าที่ เช่น เพลงยาวโต้ตอบกับสามชาย กล่าวไว้แล้วในพระประวัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเล่นเป็นสังคามาระตา (ในเรื่องอิเหนา) เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เล่นเป็นอิเหนา ส่วนคุณพุ่มเล่นเป็นมะเดหวี

เพลงยาวบวงสรวงฉลองสระบางโหมด ในสมัยรัชกาลที่ ๔ คุณพุ่มได้อาศัยพึ่งบุญบารมีของ พระองค์ชายนพวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส) และ พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุภาณีภาธร) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานเงินปี ในช่วงนี้คุณพุ่มได้ขุดสระสร้างให้เป็น
สาธารณประโยชน์ไว้ที่บางโหนด บริเวณทางขึ้นพระพุทธบาทสระบุรี เมื่อมีการฉลองคุณพุ่มจึงเขียน

เพลงยาวบวงสรวงฉลองสระบางโหนด ปิดไว้ที่ศาลาริมสระนั้น มีผู้คัดลอกจดจำกัน
ต่อ ๆ มา เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนาทรงแนะให้คุณพุ่มแต่งเพิ่มเฉลิม
พระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย
แต่งเป็นเพลงกลอนเพลงยาว ๒๒ คำกลอน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น
ที่พระทับพระราชหฤทัย ได้รับพระราชทานรางวัล ผลงานชิ้นนี้มีประวัติคุณพุ่มแทรกอยู่ด้วย

ผลงานเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ได้แก่ บทสักวาต่าง ๆ ของคุณพุ่ม และสักวาเล่นที่ห้อง
พรหมมาศ สักวาที่เล่นถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.
๒๔๑๕ สักวาที่เล่นในสระพระราชวังบางปะอินในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ เพลงยาวเจ้าสาวบุก เป็นต้น

ตัวอย่าง บทสักวาของคุณพุ่มที่สระพระราชวังบางปะอิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐
วงอาลักษณ์ของกรมหลวงบดินทร์ ๆ ได้ได้สักวากับคุณพุ่ม

สักวาไซ้จะยอพูดผลอพรอด	ไม่ทิ้งทอดห่างเหสน่นหา
คารมอื่นตื่นไปไม่นำพา	ผีปากป่าฟังแล้วกริมอ้อมอารมณ์
อันจะทำใจดวงหาควรมไ	ข้างนำไปเดือนปียังมีม
ไม่ยอญอกบอกแจ้งแสงงลม	แม่นเกรียมกรมทุกชัตรอมมักผอมเอย
(คุณพุ่มตอบ)	
สักวาอย่าพิโรเลยไม่เชื่อ	ฉันท้เหมือนกับเกลือท่านริมกับพิมเสน
เป็นกาฬารากกิ่งแอบอิงเอน	มิใช่เกณฑ์เกสรกลีบปีบระบม
สุริยันจันทรลีโอนลีลาศ	ศักราชเดือนปีว่ามีถม
ยิ่งแก้วฉันท้ยังงอมเกรียมกรอมตรม	ไม่ยอมมงมโง้งโงกเศร้าโศกเอย

คุณค่า คุณพุ่มมีผลงานการแต่งงานร้อยกรองที่โดดเด่นคือ บทสักวาและเพลง
ยาว เป็นกวีหญิงที่ผีปากกล้า ได้มีโอกาสเล่นสักวาถวายหน้าพระที่นั่งเนื่องในโอกาสต่าง ๆ หลาย
ครั้ง และเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางด้านการเล่นกลอนสักวา ตั้งแต่ในสมัยรัชกาล
ที่ ๓ จนถึงในสมัยรัชกาลที่ ๕ บทสักวาของคุณพุ่มให้ความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์ และ
ขนบธรรมเนียมการเล่นสักวาของไทยด้วย

๕.๔.๘ บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ

เรื่องพระมะเหลเถไถ เป็นวรรณคดีที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยคุณสุวรรณ กวีหญิง คุณสุวรรณรับราชการฝ่ายในอยู่ที่ตำหนักพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ต่อมาเมื่อ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพสิ้นพระชนม์ลงในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ยังเป็นผลให้ข้าหลวงในพระตำหนักต้องย้ายออกจากพระตำหนักแดงตามธรรมเนียม ขณะนั้นคุณสุวรรณอายุได้ ๓๖ ปี แต่ไม่ปรากฏทำงานในตำแหน่งใด ฟ่านักอยู่ในเรือนนอกในฝ่ายใน ยังคงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดรายปีอยู่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่า เรื่องพระมะเหลเถไถนี้ คุณสุวรรณแต่งขึ้นตามจินตนาการ มีความแปลกที่แต่งขึ้นเป็นภาษาบ้าง ไม่เป็นภาษาบ้างปะปนกันไปแต่ต้นจนปลาย แต่สามารถเข้าใจความได้ตลอดเรื่อง (ศิลปากร, กรม, ๒๕๑๔, หน้าคำนำ) เมื่อแต่งเรื่องนี้ คุณสุวรรณถูก ว่าแต่งเมื่อ “เสียจริต” หรือ “มีสติฟุ้งซ่านผิดปกติ” เพราะเป็นเรื่องแปลกในวงการกวียุคนั้น

ผู้แต่ง คุณสุวรรณ

ลักษณะการแต่ง กลอนแปด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สันนิษฐานกันหลายประการว่าอาจแต่งเพื่อล้อเลียนเรื่องอิเหนา หรือเพื่อประชดผู้แต่งกลอนที่มุ่งแต่สัมผัสโดยไม่คำนึงถึงเนื้อความ หรือแต่งเพื่อความร่าเริงในร้อยกรองก็เป็นได้

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อความกล่าวถึงพระมะเหลเถไถประทับอยู่ในวัง วันหนึ่งลาบิดามารดาคือท้าวโปลาและนางตาลาไปประพาสป่าและประทับแรมในป่าคั้นนั้นพระอินทร์เล็งทิพยนตร์เห็นว่าเหมาะสมที่จะเป็นคู่ครองกับนางตะแลงแกง ธิดาท้าวมะไลที่แห่งเมืองมะไลทอง จึงเหาะไปอุ้มนางจากปราสาทมาอยู่ร่วมกับพระมะเหลเถไถที่พลับพลา รุ่งเช้าพระมะเหลเถไถพานางตะแลงแกงพร้อมไพร่พลเดินทางกลับเมือง ระหว่างทางพบยักษ์ชื่อท้าวมะลาก้อยซึ่งทำผิดเพราะลอบขมนางฟ้า พระอิศวรจึงลงโทษตัดตัวจนขาดและให้เทียวจับสัตว์ป่ากินเป็นอาหาร เมื่อเห็นพระมะเหลเถไถ ท้าวมะลาก้อยคิดจะจับกิน ทั้งสองจึงต่อสู้กัน

ตัวอย่าง ช่วงต้นเรื่อง

เมื่อนั้น	พระมะเหลเถไถมะไลเถา
สถิตย์ยังแท่นทองกะโปลา	สุชาपालากะเปเล
วันหนึ่งพระจึงมะหลีกตีก	มะเหลเถไถไพร่พริกมะริกเข
แล้วจะไปเทียวขมมะลมเต	มะโลโตโปเปมะลุดู
ตรึแล้วพระมะเหลจึงเป้ปะ	มะเลไตโคลคละมะหรุจู้
จรจรัลตันตัดพลัดพลู	ไปสู่ปราสาทท้าวโปลา

ครั้นถึงจึงเข้าทะลุตุ๊ด	ก้มเกล้าเคঁาคุดกะหลาตา
มะเหลไถกราบไหว้ทั้งสองรา	จึงแจ้งกิจจามะเลาเตา
ด้วยบัดนี้ตัวข้ามะเหลเถ	ไม่สบายถ่ายเทกะเหงาเก๋า
จะขอลาสองราหน้าเง้าเคঁา	เที่ยวมะไลไปเปาพานาวัน

ตัวอย่าง บทชมธรรมชาติ

พระชมเขาเนาเนินกะทรกก	รุกขชาติดาษดกมะโหลโต
มะลาตันสาระพันกะลันโป	กะลาปียีโถมะโยตัน
มะโยติงปริงปรางกลางสาบ	กลางสาดหาดหาบมะหลันป็น
มะลันปีสี่เสียดประเหยียดกัน	ประยงค์แก้วแถวพันมะลันดา

มาลีดวงพวงช่อมะลอซร	มาลีชาตมาดซ้อนมะรอนฉา
มะรินชิงจิงจ้อมะยอตา	มะยมเต็มเข็มลามะกาโล
มะกาลิงปิงปุมกะทุ่มท้อน	กะทิงถินกลืนขจรมะลอนโหว
มะลิวันมันโมกกะโหลกโก	กุหลาบแกมแนมโยทกาลี
กาหลงชงโคมะโยแป้ว	มะโยปมนมแมวมะแลวฉี
มะลี่ยฉาวสาวหยุดมะลุดลี	มะลิลาสารภิมะลีโซ

คุณค่า เรื่องพระมะเหลเถไถ แม้จะมีการใช้ภาษาที่แปลกประหลาด แต่ก็สร้างชื่อเสียงแก่คุณสุวรรณเป็นอย่างมาก จนทำให้เป็นที่รู้จักทั้งในหมู่หญิงชาววังและชนชั้นสูงทั่วไป เชื่อกันว่า บทละครเรื่องนี้ยังเป็นวรรณคดีที่ล้อเลียนวรรณคดีแบบฉบับโดยเฉพาะบทละครใน ดังจะเห็นว่า คุณสุวรรณเลือกใช้คำที่ไม่มีความหมายในภาษาไทยมาใส่เป็นจำนวนมาก แต่ผู้อ่านยังสามารถเข้าใจเนื้อเรื่องได้ตลอด ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ นิราศพระมะเหลเถไถ เพื่อล้อบทละครเรื่องนี้

๕.๔.๙ บทละครเรื่องอุณรุฑร้อยเรื่อง

อุณรุฑร้อยเรื่องเป็นวรรณคดีขนาดสั้น แต่งโดย คุณสุวรรณ สันนิษฐานว่าแม้กวีจะแต่งให้เป็นกลอนบทละครแต่คงไม่ได้ตั้งใจที่จะใช้เล่นละครจริงๆ หากเพื่อให้เกิดความขบขันเสียมากกว่า โคร่งเรื่องเป็นนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่นำตัวละคร และเรื่องราวจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มาร้อยโยงเป็นเรื่องเดียวกัน เวลาที่แต่งนั้นไม่ปรากฏชัดแน่นอน แต่เชื่อกันว่าน่าจะแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ ช่วงต้นรัชกาล เหตุที่เรียกวรรณคดีเรื่องนี้ ว่า อุณรุฑร้อยเรื่อง เพราะวรรณคดีเรื่องนี้

ขึ้นต้นด้วยตัวละครชื่อ อุณรุท และมีการเอ่ยถึงตัวละครจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ จำนวนมาก โดยมากเป็นตัวละครจากเรื่องที่เคยกันติในเวลานั้น เช่น อุณรุทจากเรื่องอุณรุท นางจันทิจากเรื่องสังข์ทอง อิเหนาจากเรื่องอิเหนา สุวรรณมาลีจากเรื่องพระอภัยมณี อินทรชิตจากเรื่องรามเกียรติ์ สุวรรณหงษ์จากเรื่องสุวรรณหงส์ เป็นต้น

ผู้แต่ง คุณสุวรรณ

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง สันนิษฐานกันว่าน่าจะแต่งเพื่อความสนุก มิได้นำมาแสดงละครจริง ๆ

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มด้วยพระอุณรุทซึ่งมีชายาชื่อนางจันทิที่แค้นใจที่อิเหนากับนางสุวรรณมาลีนำนางจันทิไปให้แก่พระสมุทจึงยกทัพไปรบ ต่อจากนั้นมีบทพรรณนาการรบ การแปลงกาย การเกี่ยวพาราสี บทโกรธ บทโศกคร่ำครวญ บทต่อว่าเยาะเย้ย เรื่องจบลงที่วายุบุตรต้องศรพระรามแล้วปากทั้งสิบร้องสั่งเสียผู้เป็นลูก

ตัวอย่าง เรื่องอุณรุทช่วงต้นเรื่อง

เมื่อนั้น	พระอุณรุทผู้รุ่งรัศมี
สมสู่อยู่ด้วยนางจันทิ	ภูมีตรีตรีกนิกใน
แค้นด้วยอิเหนากุเรปัน	กับสุวรรณมาลีศีรไล
เอานางจันทิสุตยาใจ	ไปยกให้พระสมุทบุตรระตู
เสียดายวงศ์อัสญแดหวา	พระราชาค็องแค้นแสนอดสู
เหม่เหม่อสุรินดูหมิ่นกู	จะได้ดูฤทธิ์กันในวันนี้ ฯ
ด่าริพลางทางมีพจนารถ	สั่งท้าวสันนุราชเรื่องศรี
กับทั้งตำมะหงเสนี	จงจัดพลมนตรีอย่านาน ฯ
เมื่อนั้น	กุมภกรรฐ์ค่านับรับบรรหาร
กับพระควาวิปริษาชาญ	รับสั่งแล้วคลานออกมา ฯ
เกณฑท์หมู่จัตรงค์ออง	พรหมทัตติราชเป็นกองหน้า
ปีกซ้ายชูฉัตรต้นราชา	ปีกขวาอินทรชิตฤทธิ์รงค์
กองหลวงล้วนสันทัดจัดเจน	กะเกณฑท์ให้พระสุวรรณหงษ์
คุมพวงพหลธรณรงค์	แล้วโบกธงสัญญาคลาไคล ฯ

คุณค่า อุณรุทร้อยเรื่องเป็นวรรณคดีที่มีลักษณะแปลกไปจากวรรณคดีเรื่องอื่น เนื่องจากกวีนำเอาตัวละครจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มาเชื่อมร้อยให้เป็นเรื่องเดียวกัน ทั้งยังใช้สำนวนภาษาไพเราะ คมคาย แสดงความสามารถทางกวีของผู้แต่งได้อย่างดี

๕.๕ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔ หรืออาจเรียกว่า รัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ สะท้อนการฟื้นฟูวัฒนธรรมในการสถาปนาอาณาจักรใหม่ โดยส่วนใหญ่เป็นงานที่ยังคงใช้เค้าโครงเรื่องแบบเดิม แต่ไม่เรียกว่างานลอกเลียนของเก่า เพราะแม้ว่ามีโครงเรื่องไม่ต่างจากเดิม แต่ก็มีการศึกษาที่ยืนยันได้ว่ากวีสมัยรัตนโกสินทร์สร้างสรรค์ผลงานขึ้นตามทัศนะและเนื้อหาทางอารมณ์ของตนเอง (ดวงมน จิตรจันงค์, ๒๕๔๐, หน้า ๑) โดยในสมัยรัชกาลที่ ๑ อาจกล่าวได้ว่า เป็นสมัยแห่งการฟื้นฟูวรรณคดี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการกวี ทรงพระราชนิพนธ์เอง สนับสนุนให้กวีอื่นแต่ง และทรงอุปถัมภ์กวีในราชสำนัก ทรงฟื้นฟูวรรณคดีที่สูญหายหรือไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ และสร้างสรรค์ใหม่เป็นจำนวนมาก ทำให้ปรากฏวรรณคดีในยุคต้นนี้จำนวนมาก วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมของประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออกหลายชาติ ทั้งอินเดีย เปอร์เซีย ชวา-มลายู มอญ และจีน การรับอิทธิพลจะมีลักษณะของการนำเค้าเรื่องมาผูกขึ้นใหม่ นอกจากนี้ ยังฟื้นฟูด้านการละครและศิลปกรรม

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อย พระมหากษัตริย์ยังคงเป็นองค์อุปถัมภ์ ส่งเสริมการแต่งวรรณคดี ทั้งที่พระราชนิพนธ์เองและให้ผู้อื่นแต่ง รัชสมัยนี้เป็นยุคสมัยแห่งการปรับปรุงซ่อมแซมวรรณคดีให้มีความงามพร้อมในทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการละคร ดังจะเห็นว่ามึงงานพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาที่เหมาะสมกับการแสดงมากกว่าอิเหนาฉบับอื่น ๆ อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยนี้เป็นยุคทองของละครรำ นอกจากนี้ ยังมีการฟื้นฟูการแต่งวรรณคดีประเภทกาพย์เห่เรือและคำพากย์โขนขึ้นอีกครั้งด้วย

สมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงส่งเสริมงานทางวิชาการดังจะเห็นจากการจารึกความรู้ต่าง ๆ ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม อันเป็นสรรพความรู้ที่ครอบคลุมทั้งวรรณกรรม ตำรายา โคลงกลบท หรือเพลงยาวกลบท อย่างไรก็ตาม การสร้างสรรค์วรรณคดีในสมัยนี้ปรากฏอยู่ไม่น้อยเช่นกัน ดังจะเห็นว่ามึงวรรณคดีนิทานนิยาย เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และที่โดดเด่นคือ นิราศของสุนทรภู่ที่แต่งไว้ในสมัยนี้จำนวนมาก และกลายเป็นต้นแบบของวรรณคดีนิราศมาจนถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในยุคต้นรัตนโกสินทร์นี้ปรากฏวรรณคดีประเภทยั่วล้อขึ้นเป็นครั้งแรก คือเรื่องระเด่นลันได ที่ล้อเรื่องอิเหนา ซึ่งนับว่าเป็นปรากฏการณ์ทางวรรณคดีอันสำคัญ เพราะวรรณคดีมักถูกมองเป็นของสูงหรือเป็นของราชสำนัก จึงไม่มีใครกล้าแต่งล้อเลียน นอกจากเรื่องนี้

แล้ว ยังมีวรรณคดีในลักษณะยั่วล้อหรือกระทบกระเทียบบุคคลในยุคนี้อีก เช่น เพลงยาวว่าพระมหาเทพหรือเพลงยาวแต่งว่าจมีนราชามาตย์ กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เป็นต้น

ทั้งนี้ อาจจำแนกกลุ่มวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเนื้อเรื่องทั้งทางโลกและทางธรรม แบ่งได้เป็น ๖ กลุ่มใหญ่ ดังนี้

๔.๕.๑ วรรณคดีศาสนา ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ปรากฏวรรณคดีศาสนาจำนวนมาก ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพระไตรปิฎก ในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ เพื่อบูรณะพระคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาให้เป็นหลักของบ้านเมือง ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ และ ๓ ยังมีการสร้างวรรณคดีศาสนาอีกจำนวนมาก โดยได้อิทธิพลจากคัมภีร์ในพุทธศาสนา ทั้งพุทธประวัติ ชาดก และแนวคิด เช่น ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ของ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี ของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกและพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปฐมสมโพธิกถา จะสังเกตว่า วรรณคดีศาสนาส่วนใหญ่ยังคงสืบทอดมาจากสมัยอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นมหาชาติ หรือไตรภูมิกถา และในสมัยนี้นิยมแต่งวรรณคดีศาสนาในรูปแบบร้อยแก้ว มีเรื่องสำคัญที่แต่งขึ้นใหม่ เช่น พระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งแต่งเป็นร้อยแก้วได้อย่างวิจิตร เนื้อหากล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียด รัตนพิมพวงศ์หรือตำนานพระแก้วมรกต ของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) และเรื่องสังคีตยวงส์ ที่สมเด็จพระวันรัตแต่งเป็นภาษาบาลีเล่าการส่งคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานเป็นต้นมา ต่างแต่งด้วยร้อยแก้วทั้งสิ้น

๔.๕.๒ วรรณคดีคำสอนหรือตำรา ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ปรากฏวรรณคดีคำสอนอยู่จำนวนมาก ซึ่งมีเนื้อหาคำสอนหลากหลาย เช่น กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปฐมสมโพธิกถา โคลงโลกนิติ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเดชาดิศร ฉันทมาตรา พฤติ และวรรณพฤติ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปฐมสมโพธิกถา เพลงยาวถวายโอวาท สวัสดิรักษา และสุภาชิตสอนหญิงของสุนทรภู่ จะเห็นว่า ส่วนใหญ่จะสอนเรื่องการประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิต และการแต่งคำประพันธ์ เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อหาของคำสอนไม่ใช่มุ่งสอนการเป็นข้าราชการที่ดีหรือการเป็นกษัตริย์ที่ดีดังเช่นเรื่องโคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้องหรือโคลงราชสวัสดิ์ในสมัยอยุธยา แต่เป็นคำสอนที่มุ่งสอนคนทั่วไป เป็นแนวทางในการวางตัวและการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ น่าสนใจว่า ยังปรากฏคำสอนเฉพาะเพศเกิดขึ้นด้วย คือเรื่องสุภาชิตสอนหญิงที่มุ่งสอนผู้หญิงในเรื่องการประพฤติปฏิบัติตัวโดยเฉพาะ

๔.๕.๓ วรรณคดีนิทานนิยาย ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏวรรณคดีนิทานนิยายจำนวนมาก เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ บทละครเรื่อง

อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ลิลิต เพชรมงกุฏ ของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สรรพสิทธิคำฉันท์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระอภัยมณี ของ สุนทรภู่ เสภาขุนช้างขุนแผน ซึ่งแต่งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ และมาสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น จะเห็นว่าวรรณคดีนิทานนิยายนี้มีเนื้อหาที่หลากหลาย และก็นำเค้าเรื่องมาจากทั้งทางอินเดีย และจินตนาการขึ้นเอง

๔.๕.๔ วรรณคดียอพระเกียรติ ลักษณะของวรรณคดีในช่วงต้นนี้ยังคงปรากฏวรรณคดียอเกียรติอยู่ ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดียอพระเกียรติในยุคก่อน โดยมีเนื้อหาทั้งยอพระเกียรติกษัตริย์ในอดีตและปัจจุบัน เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ปรากฏโคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ของพระขำนิโวหาร ในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีวรรณคดียอพระเกียรติของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้แก่ โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่กล่าวถึงเหตุการณ์พระราชพิธีปราบดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในเชิงสรรเสริญพระเกียรติ และยังปรากฏงานของพระยาตรังคภูมิมิบาล เรื่องโคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่กล่าวพระราชพิธีราชาภิเษก พิธีโสกันต์ พระราชพิธีสิบสองเดือน และการเอาใจใส่ดูแลราษฎรของรัชกาลที่ ๒ ไว้ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีงานของกรมพระปรมานุชิตชิโนรส เรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย ยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ชนะพระมหาอุปราชแห่งพม่า มีวรรณคดีเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมี (หมื่นพรหมสมพัตสร) เล่าถึงการที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยประการต่าง ๆ ซึ่งนายมีได้บันทึกไว้ด้วย จะเห็นว่าวรรณคดียอพระเกียรติในช่วงต้นนี้ เป็นงานคล้ายวรรณคดียุคก่อน เพียงแตกต่างกันไปในรายละเอียด อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่า ส่วนใหญ่นิยมแต่งเป็นโคลง ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะได้รับอิทธิพลการแต่งจากยุคก่อนที่นิยมแต่งยอพระเกียรติด้วยโคลง

๔.๕.๕ วรรณคดีจากพงศาวดารต่างชาติ ช่วงสมัยนี้ มีความนิยมแปลวรรณคดีต่างชาติอย่างมาก เริ่มเห็นได้ชัดหลังจากเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แปลเรื่อง สามก๊ก จากนั้นมีผู้แปลวรรณคดีต่อมาอีกหลายเรื่อง เช่นเรื่อง ไชยอัน ของ กรมพระราชวังหลัง และยังมีเรื่องสำคัญคือ ราชธาธิราช ของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งแต่งขึ้นจากเป็นพงศาวดารมอญด้วย

๔.๕.๖ วรรณคดีนิราศ ปรากฏขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะจากฝีมือของสุนทรภู่ ซึ่งได้พัฒนาวรรณคดีนิราศจนเป็นแบบเฉพาะ สุนทรภู่ใช้ประสบการณ์ของตนและมุมมองต่อโลกผสมผสานถ่ายทอดเป็นเนื้อหาในนิราศได้อย่างแนบเนียน เช่น นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง ฯลฯ

วรรณคดีดังกล่าวข้างต้นล้วนเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญและมีอิทธิพลต่อวรรณคดีในยุคหลังรวมทั้งมีความสำคัญในด้านวรรณคดีศึกษาต่อมาจนถึงปัจจุบันด้วย

ด้านรูปแบบการประพันธ์ ในสมัยต้นมีวรรณคดีทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบทอดรูปแบบการแต่งวรรณคดีมาจากสมัยอยุธยา เช่น สักวา ดอกสร้อย เสภา และบทละคร แต่ทั้งนี้ มีการปรับปรุงแก้ไขของเดิมให้ดีขึ้น โดยกลอนและโคลงเจริญถึงขีดสุด ในช่วงรัชกาลที่ ๑ นิยมแต่งกลอนแบบกลอนเพลงยาวคือ ขึ้นต้นที่วรรครับ และแต่งด้วยกลอน ๘ ซึ่งนิยมแต่งกันมาก่อนตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังเช่นเรื่อง สมบัติอมรินทร์คำกลอน ซึ่งเป็นนิทานคำกลอนเรื่องแรก ลีลาของกลอนมีลักษณะเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือไม่เน้นสัมผัส ในที่เป็นสัมผัสสระ จำนวนคำไม่แน่นอน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ กลอนและรัชกาลที่ ๓ สนทนทร์ ได้พัฒนากลอนให้มีลักษณะพิเศษคือเน้นการสัมผัสในอย่างเคร่งครัด ทำให้เวลาอ่านมีความไพเราะราบรื่น กลายเป็นลักษณะเฉพาะของกลอนสนทนทร์ ทั้งนี้ สนทนทร์น่าจะปรับปรุงจากลักษณะกลอนกลบทมธุรวาที โดยปรับให้มีสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระและมีสัมผัส ๔ ตำแหน่งในทุกวรรค (ดวงมน จิตรจางค์, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๐ - ๑๘๑)

สมัยรัชกาลที่ ๑ มีกลอนบทละคร ๔ เรื่อง ได้แก่ รามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา และดาหลัง ซึ่งเป็นงานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ทั้งหมด ส่วนงานแต่งยังไม่ดีเลิศเท่ากับสมัยรัชกาลที่ ๒ ทั้งนี้ สันนิษฐานว่า รัชกาลที่ ๑ พระราชนิพนธ์โดยมุ่งให้เป็นเรื่องสมบูรณเป็นสำคัญ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ กลอนบทละครยังได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับการแสดงละคร และงานส่วนใหญ่มีความดีเด่นทางด้านวรรณศิลป์ กวีได้แสดงฝีมือและพัฒนาความงามพร้อม สามารถนำไปแสดงได้ ทั้งนี้ อาจเป็นด้วยรัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์และโปรดงานกวี ดังจะเห็นได้จากกลอนบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๒ ที่ทรงเกลามาจนดงามสอดคล้องกับการแสดงละคร จนได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของกลอนบทละคร จะเห็นว่า ในสมัยต้นนี้ กลอนได้รับการพัฒนาจนถึงขีดสุด จะเห็นว่ามี การแต่งวรรณคดีที่ใช้กลอนจำนวนมาก และที่สำคัญคือนิยมแต่งกลอนแบบกลบท ซึ่งเป็นความท้าทายความสามารถของกวีอย่างมากด้วย สำหรับคำประพันธ์ประเภทอื่น เช่น คำฉันท์นั้น ค่อนข้างเคร่งครัด ครุหลุ และสัมผัสมากกว่าสมัยอยุธยา

งานร้อยแก้วในสมัยนี้ มีลักษณะการประพันธ์ที่สืบต่อจากสมัยอยุธยาส่วนหนึ่ง คือร้อยแก้วที่มีการประดับตกแต่งถ้อยคำเชิงกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะการใช้สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสภายในวรรค คล้ายร้อยยาว แต่มีอิสระมากกว่าและมีเนื้อความทั้งการแสดงเหตุผลและเร้าการรับรู้ทางอารมณ์ เช่นเรื่องปฐมสมโพธิกา ร้อยแก้วอีกประเภทหนึ่งคือร้อยแก้วเชิงความเรียง ที่มุ่งบันทึกข้อเท็จจริงและเหตุการณ์สำคัญ มักมีถ้อยคำกระชับ ใช้ประโยคขนาดสั้นและมีการบรรยายมากกว่าพรรณนา มีการใช้เหตุผลสูงกว่ากระตุ้นอารมณ์ แต่มีพลังทางสุนทรียภาพด้วยความเรียบกระชับชัดเจนของภาษา และมีลักษณะทางกวีนิพนธ์ได้เหมือนกัน เช่น สามก๊ก (ดวงมน จิตรจางค์, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๑)

สรุป

ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ มีกวีและวรรณคดีเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก มีทั้งกวีที่เป็นพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง พระ และมีทั้งกวีหญิงและกวีชาย วรรณคดีในสมัยนี้มีข้อที่น่าสังเกตอยู่หลายประการ ที่สำคัญ เช่น มีวรรณคดีประเภทย่นย่อเกิดขึ้น ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน กวีหญิงในยุคนี้มีความสามารถด้านวรรณคดีไม่แพ้ชาย และวรรณคดีการละครรุ่งเรืองถึงขีดสุด เหตุที่เป็นเช่นนี้จะมาจากพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์กวีและส่งเสริมงานวรรณคดีจึงมีกวีและวรรณคดีที่มีเนื้อและรูปแบบการประพันธ์หลากหลายขึ้นอย่างมาก

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างไร
๒. กฎหมายตราสามดวงมีความสำคัญต่อสังคมอย่างไร
๓. เรื่องสามก๊กมีความเป็นมาอย่างไร และใครเป็นผู้แปล
๔. ใครเป็นผู้แต่งเรื่องราชาธิราช และแต่งเพื่ออะไร
๕. เหตุใดวรรณคดีสโมสรจึงยกย่องบทละครเรื่องอิเหนาว่าเป็นยอดของละครรำ
๖. เหตุใดจึงมีผู้กล่าวว่า วัดพระเชตุพน ฯ เป็นเสมือนมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย
๗. วรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถามีความดีเด่นอย่างไร
๘. วรรณคดีเรื่องใดที่จัดเป็นวรรณคดีย่นย่อเรื่องแรกของไทย และย่นย่อเรื่องอะไร
๙. กวีท่านใดที่มีฝีปากในเชิงสัจวาเป็นเลิศ
๑๐. วรรณคดีเรื่องพระมะเหลเถไถมีความแตกต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่นอย่างไร

รายการอ้างอิง

- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. พระอภัยมณี: มณีแห่งวรรณคดีไทย. วารสารราชบัณฑิตยสถาน. ๓๐ (๓) ๒๕๔๘: ๗๖๔ - ๗๘๕.
- โชติรส มณีใส. (๒๕๕๙). **เทียนทองของ: รวมบทความพินิจวรรณกรรมทรงคุณค่าในแวดวงวรรณคดีไทย.** กรุงเทพฯ ฯ: พี.เอ.ลีฟวิ่ง.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๔๐). **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.** กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ (๒๕๐๖). **ตำนานเรื่องสามก๊ก.** พระนคร: คลังวิทยา.
- ทศพร วงศ์รัตน์. (๒๕๕๐). **พระอภัยมณีมาจากไหน.** กรุงเทพมหานคร: คอมพิวเตอร์.
- บุญหลง ศรีกนก. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง กากีคำกลอน, สืบค้นเมื่อ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐,** จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=๒๑
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๒.** (๒๕๐๕). พระนคร: คลังวิทยา.
- ไพเราะ มากรักษา. (๒๕๔๘). **พัฒนาการวรรณคดีไทย.** มปท.
- ยุพร แสงทักษิณ. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี – กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๓๙๔”, ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗.** นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมจริราช.
- รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๘). **ข้ามชาติ ข้ามศาสตร์ ข้ามศิลป์.** กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.
- วิพุธ โสภวงศ์. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง ไตรภูมิโลกวิจิตรฉายา, สืบค้นเมื่อ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐,** จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=๗๕
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๔๓). **ชีวิตและงานของสุนทรภู่: ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพฯ ฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- สุวดี ภูประดิษฐ์. **นามานุกรมวรรณคดีไทย เรื่องราชาธิราช. สืบค้นเมื่อ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐,** จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=๑๙๙
- เสนีย์ วิลาวรรณ. (๒๕๑๗). **ประวัติวรรณคดีและการประพันธ์.** กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช.
- เสนีย์ วิลาวรรณ. (๒๕๔๗). **ประวัติวรรณคดีไทยสมัยกรุงธนบุรี รัตนโกสินทร์.** กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช.
- แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์. (๒๕๒๓). **ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๒๕ - พ.ศ.๒๓๙๔).** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๖ วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘

๖.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

๖.๒ กวีและวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๖.๓ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

เมื่อศึกษาบทที่ ๖ แล้ว นักเรียนสามารถ

๑. อธิบายบริบททางสังคมและวัฒนธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘

๒. บอกกวีและวรรณคดีที่ปรากฏในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘

๓. อธิบายลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘

๔. วิเคราะห์วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘ ได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย อภิปรายกลุ่ม ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ประกอบการสอน

๒. กิจกรรมการเรียนรู้มีดังนี้

๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักเรียนอ่านเอกสารประกอบการสอนล่วงหน้า เตรียมรายงานหน้าชั้น และอ่านวรรณคดีต่อไปนี้ล่วงหน้า

๒.๑.๑ นิราศลอนดอน

๒.๑.๒ จดหมายเหตุราชทูตไทยไปลอนดอน

๒.๑.๓ ประกาศรัชกาลที่ ๔

๒.๑.๔ เงาะป่า

๒.๑.๕ พระราชพิธีสิบสองเดือน

๒.๑.๖ บทละครประเภทต่าง ๆ

๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักเรียนฟังบรรยาย รายงานหน้าชั้น ร่วมกันอภิปรายวรรณคดีที่ให้อ่านล่วงหน้า

๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท และเตรียมอ่านหนังสือบทต่อไปล่วงหน้า นักศึกษาทบทวนความรู้จากคลิปการสอนที่บันทึกไว้ในเว็บไซต์ผู้สอน

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาทิ พาวเวอร์พอยท์ วิดิทัศน์
๓. ตัวบทวรรณคดีไทย

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การถาม-ตอบ
๓. การสอบกลางภาค

บทที่ ๖

วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘

วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘ คือวรรณคดีที่อยู่ในช่วงรัชกาลที่ ๔ – รัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นช่วงที่อิทธิพลตะวันตกเริ่มเข้ามาอย่างชัดเจน วรรณคดีไทยได้รับอิทธิพลจากตะวันตกอย่างมากเช่นกัน ดังจะเห็นว่า มีรูปแบบการประพันธ์และเนื้อหาของวรรณคดีแตกต่างจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อย่างไรก็ตาม แม้จะมีรูปแบบการประพันธ์แบบใหม่เกิดขึ้น แต่ยังมีวรรณคดีส่วนหนึ่งที่ยังคงขนบการแต่งวรรณคดีไทยเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่พระองค์ทรงเป็นปราชญ์ทางด้านอักษรศาสตร์ ทรงงานพระราชนิพนธ์วรรณกรรมทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองไว้เป็นจำนวนมาก และยังทรงฟื้นฟูวรรณคดีตามขนบวรรณคดีไทย ส่งผลให้เจ้านายและกวีสร้างงานตามขนบวรรณคดีไทยตามไปด้วย

๖.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด) ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นสมัยที่ไทยเปิดประเทศให้ชาวตะวันตกนำคริสต์ศาสนาเข้ามาเผยแพร่ พร้อมทั้งนำความรู้และวิชาการ ทางตะวันตกเข้ามาเผยแพร่อย่างกว้างขวาง ใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษและกับอีกหลายชาติในเวลาต่อมา มีการกำหนดอัตราภาษีสินค้านำเข้าร้อยละ ๓ รวมทั้งให้สิทธิเสรีภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับต่างชาติด้วย สนธิสัญญานี้ส่งผลให้เศรษฐกิจขยายตัวมากขึ้น

สมัยนี้ การเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศดำเนินไปอย่างรวดเร็ว โดยใน พ.ศ. ๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย แห่งประเทศอังกฤษ และปี พ.ศ. ๒๔๐๔ กับจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ แห่งประเทศฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ในสมัยนี้ไทยต้องยอมเสียดินแดนบางส่วนที่เป็นเขมรส่วนนอกให้กับฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ด้วย

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์จักรี สมัยนี้ประเทศมีการเปลี่ยนแปลงทุกด้าน ทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ (สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) สมเด็จพระราชบิดาทรงอบรมสั่งสอน

วิชาการด้านการปกครอง และโบราณราชประเพณี ส่วนวิชาภาษาอังกฤษทรงศึกษากับนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ครูสตรีชาวอังกฤษและหมอจันดเล มิซซันนารีอเมริกัน สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนพิริยดิศประชาบาลใน พ.ศ. ๒๔๑๐

รัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรก ที่เสด็จประพาสต่างประเทศ พระองค์ได้เสด็จประพาสทั้งประเทศบริเวณประเทศไทยอย่าง เช่น สิงคโปร์ ชวา อินเดีย และประเทศตะวันตก เหตุผลที่เสด็จประพาสก็เพื่อศึกษากิจการบ้านเมือง และวิธีการปกครองของประเทศ แล้วนำปรับใช้กับประเทศให้ทันสมัยก้าวหน้าทันตามอารยประเทศ โดยในตอนปลายรัชกาลได้เสด็จประพาสยุโรปถึง ๒ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ และ พ.ศ. ๒๔๕๐ เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์โดยตรงกับประมุขของประเทศต่างๆ และเพื่อประโยชน์ทางการเมืองระหว่างประเทศ

ในด้านการปกครอง ทรงปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยในส่วนกลางโปรดให้จัดตั้งกระทรวง มีเสนาบดีรับผิดชอบงานของแต่ละกระทรวง ขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในส่วนภูมิภาคให้จัดการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ มีข้าหลวงเทศาภิบาลของแต่ละมณฑล ควบคุมดูแลขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ ทรงยกเลิกราชการตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และโปรดเกล้าฯ ให้ แต่งตั้งตำแหน่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ขึ้นแทน ตามแบบอย่างของประเทศตะวันตก

รัชกาลที่ ๕ โปรดให้ยกเลิกระบบไพร่ ส่งผลให้ชายฉกรรจ์ไม่ต้องรับใช้มูลนายหรือเป็นแรงงานให้แก่รัฐ โดยเปลี่ยนเป็นการเป็นทหาร ๒ ปี เมื่ออายุครบ ๑๘ ปี ผู้ใดไม่ต้องการเป็นทหาร ให้เสียเงิน "ค่าราชการ" คนละไม่เกิน ๖ บาท อีกทั้งยังทรงให้เลิกทาส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อมิให้เกิดความยุ่งยากและสับสน ในสังคม โดยเริ่มจากการปลดปล่อยลูกทาสที่เกิดในปีทรงครองราชย์ คือ พ.ศ. ๒๔๑๑ เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ให้เป็นไท และลูกทาสที่เกิดในปีต่อ ๆ มาก็คจะเป็นไทตามลำดับ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงมีการประกาศให้ลูกทาสทั้งหมดเป็นไท และห้ามการซื้อขายทาสอีกต่อไป สำหรับทาสที่มีอยู่ก็ให้ลดค่าตัวลงเดือนละ ๔ บาท เพื่อให้สามารถไถ่ตัวได้ง่ายขึ้น

ในด้านการศึกษา รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้มีการตั้งโรงเรียนหลวง ในพระบรมมหาราชวัง และโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไป ต่อมาได้ขยายออกไปเป็นโรงเรียนหลวง ตามต่างจังหวัด นอกจากนี้ ยังโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับวิชาชีพร่าง ร้อย ขึ้น เช่น โรงเรียนนายร้อยทหารบก เพื่อผลิตนายทหารอาชีพ โรงเรียนทำแผนที่เพื่อผลิตผู้มีความรู้ในการทำแผนที่ โรงเรียนราชแพทยาลัย เพื่อผลิตแพทย์ สำหรับโรงพยาบาลที่สร้างขึ้นใหม่ คือ ศิริราชพยาบาล โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ เพื่อผลิตครู ออกไปทำการสอนตามโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โรงเรียน

มหาดเล็ก เพื่อฝึกหัดบุคคลที่จะเข้ารับราชการในกระทรวงต่าง ๆ และ โรงเรียนกฎหมาย เพื่อฝึกหัดผู้ที่ออกไปทำหน้าที่ เป็นผู้พิพากษาและนักกฎหมายในหน่วยงานต่าง ๆ

นอกจากนี้ รัชกาลที่ ๕ ยังทรงส่งพระราชโอรสหลายพระองค์ไปศึกษาวิชาการแขนงต่างๆ ในทวีปยุโรป อาทิ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมขุนเทพทวาราวดี สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย โดยทรงส่งไปรุ่นแรกใน พ.ศ. ๒๔๒๘ โปรดเกล้าฯ ให้คัดเลือกลูกผู้ดีไทยรวมทั้งเชื้อพระวงศ์ประมาณ ๒๐ คน ส่งไปเรียนภาษาอังกฤษที่สิงคโปร์อีกชุดหนึ่ง อีกทั้งยังโปรดเกล้าฯ ตั้งทุนเล่าเรียนหลวง และทุนรัฐบาลตามความต้องการของกระทรวงต่าง ๆ เพื่อส่งเจ้านาย ข้าราชการ และสามัญชนผู้มีความรู้ไปศึกษาต่อต่างประเทศอีกด้วย จากพระปรีชาสามารถและพระปรีชาญาณอันกว้างไกล ทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ทำให้ราษฎรอยู่ดีกินดี มีความสงบสุข ทำให้พระองค์ได้รับพระราชสมัญญาว่า พระปิยมหาราช ซึ่งหมายถึง พระมหากษัตริย์ที่เป็นที่รักยิ่งของปวงชน

ในด้านสังคม ทรงโปรดปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างในราชสำนักให้ เป็นไปตามสากลนิยม เช่น ให้ยกเลิกประเพณีการหมอบคลานเปลี่ยนเป็นยืนแทน รวมทั้งให้ยกเลิก การโกนผม เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต ในด้านการแต่งกาย โปรดเกล้าฯ ให้ผู้ชายไทยในราช สำนักเลิกไว้ผมทรงมหาดไทย เปลี่ยนเป็นไว้ผมตัดยาวทั้งศีรษะ ส่วนผู้หญิงให้เลิกไว้ผมปีก เปลี่ยนเป็นไว้ผมตัดยาวทรงดอกกระพุ่ม มีการสวมเสื้อ ที่ตัดแปลงมาจากเสื้อนอกของชาวยุโรป เรียกว่า เสื้อราชปะแตน และข้าราชการทหารให้แต่งเครื่องแบบนุ่งกางเกงอย่างทหารยุโรป แทน การนุ่งโจงกระเบนแบบเก่าในการเข้าเฝ้า

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสานต่อพระราชภารกิจของ พระราชบิดา ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ และฟื้นฟูและสร้างสรรค์วรรณคดีหลากหลาย ประเภทด้วยพระราชนิยมส่วนพระองค์ ทำให้สมัยนี้วรรณคดีรุ่งเรืองอย่างมาก ความสามารถในการ ปกครองประเทศและความสามารถในเชิงกวี และเป็นปราชญ์ในเชิงอักษรศาสตร์ของรัชกาลที่ ๖ นี้ ทำให้พระองค์ได้รับพระราชสมัญญาว่า สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า หมายถึง พระมหากษัตริย์ผู้ ยิ่งใหญ่ ผู้ทรงเป็นนักปราชญ์ที่เปี่ยมไปด้วยพระสติปัญญาและพระปรีชาชาญ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เป็น พระราชโอรสองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมขุน เทพทวาราวดี ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารขณะมีพระชนมายุ ๑๔ พรรษา พระองค์ทรงเป็นสยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรกที่สามารถการศึกษาจากต่างประเทศคือประเทศ

อังกฤษ โดยช่วงแรกพระองค์ทรงศึกษาวิชาการทหารที่โรงเรียนนายร้อยทหารบกแซนด์เฮิสต์ ต่อมาทรงเปลี่ยนมาเข้าศึกษาที่วิทยาลัยไครสต์เชิร์ช แห่งมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด รวมเวลาที่ทรงศึกษาประมาณ ๙ ปี

สมัยรัชกาลที่ ๖ พระองค์ทรงรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมไทย เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากที่ทรงไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างเช่น ทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติขนานนามสกุล การกำหนดคำนำหน้านามสตรี ว่านาง และนางสาว คำนำหน้านามเด็ก ว่า เด็กชาย และเด็กหญิง โปรดให้ใช้ปีพุทธศักราชแทนจุลศักราช และรัตนโกสินทร์ศก ทรงโปรดให้ประดิษฐ์ทรงไตรรงค์ซึ่งใช้มาจนถึงทุกวันนี้ และทรงเปลี่ยนแปลงการนับเวลา โดยถือเวลาหลังเที่ยงคืนเป็นเวลาเปลี่ยนวันใหม่

รัชกาลที่ ๖ ทรงสนับสนุนให้ขยายการศึกษาออกไปให้ประชาชนได้มีความรู้ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนามหาวิทยาลัยแห่งแรก คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ โดยพัฒนามาจากโรงเรียนมหาดเล็กที่ตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนต้นรัชกาลที่ ๖ และเพื่อให้ประชาชนทุกคนมีความรู้จึงทรงออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ บังคับให้เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ ๗ ปีบริบูรณ์ เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนจนอายุ ๑๔ ปี บริบูรณ์ โดยไม่เสียค่าเล่าเรียน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาสามารถทางด้านอักษรศาสตร์อย่างยิ่ง มีบทพระราชนิพนธ์มากมาย ทรงเป็นผู้ว่าการแปลวรรณคดีต่างประเทศ ทรงฟื้นฟูวรรณคดีสันสกฤตที่ชบเซาไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ โดยทรงมีงานพระราชนิพนธ์วรรณกรรมประเภทต่าง ๆ มากกว่า ๑,๒๐๐ เรื่อง นอกจากนี้ ยังทรงพระราชทานนามสกุลและทรงบัญญัติศัพท์ไว้จำนวนมาก

๖.๒ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๔

กวีและวรรณคดีสำคัญ มีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีงานพระราชนิพนธ์ได้แก่

- ๑) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง
- ๒) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ๕ กัณฑ์ คือ วนปเวสน์ จุลพน มหาพน สักกบรรพ และฉกษัตริย์
- ๓) ประกาศต่าง ๆ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๔) บทจักระบ้ำเรื่องรามสูรและเมขลา นารายณ์ปราบหนทุก
- ๕) บทพระราชนิพนธ์เบ็ดเตล็ด เช่น บทเบิกโรงละครหลวง
- ๖) จารึกวัดพระเชตุพน ฯ

หม่อมเจ้าอิศรญาณ ได้แก่ อิศรญาณภษิต

หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูรฯ) ได้แก่

๑) จดหมายเหตุเรื่องราวชุตไทยไปอังกฤษ

๒) นิราศลอนดอน

มหาฤกษ์ (หลวงจักรปาณี) ได้แก่

๑) นิราศพระปฐม

๒) นิราศทวาราวดี

๓) นิราศกรุงเก่า

๔) นิราศปถวี

๕) เสภาเรื่องอาบู่หะซัน

๖) โคลงรามเกียรติ์

ในที่นี้ จะขออธิบายวรรณคดีบางเรื่องที่สำคัญโดยสังเขป ดังนี้

๖.๒.๑ ประกาศต่าง ๆ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประชุมประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เริ่มประกาศตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๔ รัชกาลที่ ๔ พระราชนิพนธ์ไว้เป็นร้อยแก้ว มีจำนวนประมาณ ๕๐๐ เรื่อง ตีพิมพ์ในหนังสือข่าวราชกิจจานุเบกษา โรงพิมพ์อักษรพิมพการของทางราชการ

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะการแต่ง ร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อทรงใช้แจ้งข่าวสารในพระราชสำนัก และชี้แจงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อหาของประกาศมีหลายเรื่อง อาจสรุปได้เป็น ๗ เรื่องดังนี้

๑) การใช้ถ้อยคำภาษา

๒) พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และสถานที่

๓) การปฏิบัติราชการ

๔) การศาล

๕) ภาษาต่าง ๆ

๖) ประเพณีและศาสนา

๗) เรื่องทั่วไป เช่น การตักเตือนเรื่องต่าง ๆ ปราบปรามการผิดกฎหมาย

ประกาศรัชกาลที่ ๔ มีโครงสร้างที่ชัดเจนทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย โดยถ้าเป็นเรื่องสำคัญจะมีชื่อเรื่อง บอกวันเดือนปี และศักราชที่ออกประกาศ ถ้าเป็นเรื่องทั่วไปจะมีชื่อประกาศ

แต่ไม่บอกวันที่ จากนั้นจะเป็นเนื้อหาของประกาศ โดยช่วงต้นบอกสาเหตุที่ต้องออกประกาศ พระราชวินิจฉัยประกอบเหตุผลและข้อบัญญัติ และจบลงด้วยว่าประกาศ ณ วันที่เท่าไร

ตัวอย่าง ประกาศ ฉบับที่ ๑๕ ประกาศเตือนผู้ใช้อักษรผิด

๑๕ ประกาศเตือนผู้ใช้อักษรผิด

ด้วยขุนสุวรรณอักษร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งให้ประกาศว่า ด้วยอักษร ๔ อักษร คือ ฤ ฤ ฎ ฎ นี้หาควรจะใส่ ห นำแลลากะบาทไม่ เมื่อถึงคำว่า ฤ ที่เขียนอุทริกว่าโบราณว่า หฤ บ้าง ฤ บ้าง ก็ให้เขียนแต่ ฤ อย่างนี้ อย่าให้เขียน ห นำแลใส่ลากะบาทเลย ด้วยตัว ห นั้นเฉพาะนำได้แต่ตัวอักษรต่ำ เหมือนอย่าง หมู หนิ แหวน อย่างนี้ เปนอักษรต่ำจึงเอา ห นำได้ อักษรต่ำนั้นคือ คคฆง ชฌณญฒณ ทธน พฟภม ยรลวฬส แลลากะบาทนั้นใช้ได้แต่อักษรกลางเหมือนอย่าง เก่ง เป่า จำ อย่างนี้ เปนอักษรกลางจึงใส่ลากะบาทได้ อักษรกลางนั้นคือ กจ ฎฎ ดต บปอ ตั้งแต่นี้สืบไปให้ข้าทูลลอลองธูลิพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งจะมีธุระเขียนหนังสือเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว ก็ให้ศึกษาไต่ถาม เขียนให้ถูกต้องตามอักษรสูง อักษรกลาง อักษรต่ำ อย่าให้เขียนใส่ลากะบาทแลเอา ห นำผิดๆ เข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเปนอันขาดทีเดียว

พระราชบัญญัตินี้ตีพิมพ์แต่ ณ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕

ตัวอย่าง ประกาศ ฉบับที่ ๑๑๗ ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกเสร็จ, สำเร็จ, สัมฤทธิ, สัมเรทธ

๑๑๗ ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกเสร็จ, สำเร็จ, สัมฤทธิ, สัมเรทธ

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำปีมะเมียสัมฤทธิศก

คำว่าสำเร็จหรือเสร็จนี้ถ้าเขียนสัโยคกับตัว จ เห็นว่าจะเปนคำเขมร แปลว่าแล้วว่าจะจบที่สุดการฯ แต่คนวัดคนนักบวชสักออกมามากสงสัยว่าจะเปนคำมาแต่มคธ ที่เรียกกันว่าบาลีนั้นว่า สมิทธิ จึงมักเขียนว่า สำเรทธิบ้าง สำเรทธบ้าง เสรทธิบ้าง เสรทธบ้าง ครั้นพิเคราะห์ดูก็เปนอันน่ารังเกียจว่าเปนอุทริชาวัตหรือนักบวชสักไป หนังสือฉบับโบราณมีเขียนว่า สัมฤทธิเหมือนกับชื่อทองสัมฤทธิ ก็มี คำนั้นแลเห็นจะมาแต่ศัพท์ว่าสมิทธิแท้ แปลว่าเต็มว่าพร้อมว่าได้การว่าครบถ้วน เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้ไป เนื้อความที่ว่าแล้วให้เขียนว่า สำเร็จแลเสร็จ ดังนี้ทุกแห่ง คำที่ว่าเต็มว่าพร้อมว่าครบถ้วนตั้งคำว่าผู้สำเร็จราชการแลสำเร็จศึก ให้ชื่อว่าสัมเรทธิ ดังนี้เทอญ สัมในสัมเรทธิให้เขียนเปนสัม ดังนี้จึงจะถูก เหมือนกับคำว่าคัมภีร์ ถ้าเขียนว่าสำในสำเรทธิ ก็จะไม่งามเป็นที่รังเกียจ เหมือนว่าคำที่กลางคนเขียนในคำว่า คำภีร์นั้นๆ ก็ฝ่ายคำว่าสำเร็จที่แปลว่าแล้วว่าจะจบนั้นคงให้เขียนว่าสำเร็จอย่าหลงเขียนว่าสัมเสร็จเลย

ประกาศมาณวันพฤหัสบดีเดือนหกขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๒๕๓๗ ใน รัชกาลปัจจุบันนี้

จะเห็นว่า ประกาศครอบคลุมหลายเรื่อง แม้เป็นเรื่องเล็กเรื่องน้อย ไม่ใช่เรื่องการเมืองการปกครองเพียงอย่างเดียว ประกาศหลายฉบับเป็นเรื่องของการใช้ถ้อยคำภาษา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า รัชกาลที่ ๔ ทรงเอาพระทัยใส่ในด้านอักษรศาสตร์ ด้านการใช้สำนวนภาษานั้น ทรงเลือกใช้คำที่สื่อสารความหมายได้โดยตรงเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ไม่ใช่คำฟุ่มเฟือย ลำดับความดี มีสัมพันธภาพ รัชกาลที่ ๔ ทรงพิถีพิถันในการอธิบายความ โดยใช้ภาษาแบบแผน ไม่ได้ใช้อำนาจสั่งการ หากแต่ใช้เหตุผลประกอบการวินิจฉัย

๖.๒.๒ จดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษและนิราศลอนดอน

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) พร้อมด้วยคณะ เชิญพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ในคราวนั้น หม่อมราชโชทัย ได้ร่วมเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรี ณ ประเทศอังกฤษ กับคณะราชทูต โดยได้รับตำแหน่งเป็นล่าม และเป็นเหตุให้ได้เขียนจดหมายเหตุการณ์การเดินทาง และนิราศลอนดอนในเวลาต่อมา สันนิษฐานว่า หม่อมราชโชทัยแต่งหลังจากเขียนจดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษ และเมื่อแต่งเสร็จได้แล้วขายกรรมสิทธิ์การพิมพ์ให้หมอบรัดเลย์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๔ เชื่อกันว่าเป็นการซื้อลิขสิทธิ์หนังสือครั้งแรกของไทยด้วย

คณะราชทูตไทยที่เดินทางไปเจริญราชไมตรี ณ ประเทศอังกฤษในครั้งนั้น เช่น พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดีเป็นอุปทูต จมื่นมณฑิยรพีทักษ์เป็นตรีทูต หม่อมราชโชทัยเป็นล่ามหลวง ขุนปรีชาชาญสมุทรและขุนจรเจนนทะเลเป็นล่าม

ผู้แต่ง หม่อมราชโชทัย (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร)

ลักษณะการแต่ง จดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษใช้ภาษาร้อยแก้ว นิราศลอนดอน แต่งด้วยกลอนนิราศ มีความยาว ๒,๔๑๔ คำกลอน จบด้วยโคลงสี่สุภาพ ๕ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง จดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษ แต่งเพื่อถวายรายงานแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวเดินทางไปราชการ ณ ประเทศอังกฤษ ส่วน นิราศลอนดอนแต่งเพื่อบันทึกเหตุการณ์และพรรณนาสภาพบ้านเมืองที่ตนได้เดินผ่านไป

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อความของทั้ง ๒ เรื่องคล้ายคลึงกัน เพียงแต่ต่างกันที่รูปแบบการประพันธ์ มีเนื้อความโดยสังเขป ดังนี้ คณะราชทูตไทยอัญเชิญพระราชสาสน์ พร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย พระราชวังวินเซอร์ ซึ่งทำให้ได้รับผลดี คือมีการเปลี่ยนแปลงสัญญาใหม่ โดยที่ไทยได้ประโยชน์เพิ่มขึ้น จากนั้นคณะราชทูตไทยได้รับพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำและน้ำชาและได้พักค้างแรม ณ พระราชวังวินเซอร์ ๑ คืน ต่อมาจึงได้ไป

เยี่ยมชมสถานที่สำคัญ ๆ เช่น โรงพยาบาล โรงงานทำเหรียญกษาปณ์ ป้อมศาสตราวุธแห่งลอนดอน และกลับประเทศไทย

ในจดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษ แบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ๆ ได้ดังนี้

ตอนที่ ๑ แต่งราชทูตออกจากกรุงเทพฯ จนถึงเมืองสิงคโปร์

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองสิงคโปร์ไปถึงเมืองไคโรแวนแคว้นอายุซุบโต

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยราชทูตออกจากไคโรถึงเกาะมอลตา และเมืองยิบรอลเตอและเมืองไวโคและเมืองปอร์ตสมัทในอิงแลนด์

ตอนที่ ๔ ว่าด้วยราชทูตไปจากเมืองปอร์ตสมัทถึงเมือง ลอนดอน ดูการเล่นต่างๆ

ตอนที่ ๕ ว่าด้วยราชทูตนำพระราชสาส์นขึ้นไปเฝ้าพระนางวิกตอเรีย

ตอนที่ ๖ ว่าด้วยพระนางเจ้าเซียวราชทูตไปเลี้ยงโต๊ะ

ตอนที่ ๗ ว่าด้วยที่ว่าการซื้อปาลิเมนต์และเมืองต่าง ๆ

ตอนที่ ๘ ว่าด้วยเฝ้าควีนที่วังบักกิงฮัม ดูรำเท้าและการซ้อมทหาร และการอวาทะเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่

ตอนที่ ๙ ว่าด้วยกษัตริย์ (ควีน) ให้เจ้าหญิงและราชทูตไปดูคุกและคลังและแม่น้ำเทมส์

ตอนที่ ๑๐ ว่าด้วยควีนตั้งขุนนางและราชทูตเข้าเฝ้าทูลลาไปดูที่ซังคนบ้า และพิพิธภัณฑ

ตอนที่ ๑๑ ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองลอนดอนไปถึงท่าโตเวอ และกลับว่าด้วยประเทศเครดบริดดิน

ตอนที่ ๑๒ ว่าด้วยผู้รับใช้ปรนนิบัติราชทูตที่โรงแรมและราชทูตออกจากเมืองลอนดอนจะกลับมาเมืองไทยและได้แวะที่เมืองฝรั่งเศส

ตอนที่ ๑๓ ว่าด้วยราชทูตอยู่เมืองสุเอส แขวงเมืองอายุซุบโต แล้วไปเมืองเมกกะและเมืองดาลีและเมืองสิงคโปร์

ตอนที่ ๑๔ ว่าด้วยรับแขกเมืองที่มาส่งราชทูตเข้าเฝ้า แล้วเดินทางกลับกรุงเทพฯ

ตัวอย่าง จดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษ การบรรยายตอนราชทูตไปจากเมืองปอร์ตสมัท ถึงเมืองลอนดอน แลดูการเล่นต่าง ๆ

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง มิสเตอร์เฟาล์จิงเซียวพวกราชทูตขึ้นรถเทียมม้าไปที่รถไฟ แล้วเชิญพระราชสาส์นแลทูตานุทูตกับสิ่งของเครื่องราชบรรณาการทั้งปวงขึ้นรถไฟต่อไป หนทางแต่เมืองปอร์ตสมัทเพนท่าขึ้นจนถึงเมืองลอนดอน เปนทาง ๙๔ ไมล์ครึ่ง คือ ๔๒๕๒ เส้น เวลาบ่าย ๒ โมงถึง

เมืองลอนดอน มีทหารขี่ม้าถือดาบมาคอยรับอยู่ ๓๒ คู่ เจ้าพนักงานจัดรถมาคอยรับ ๕ รถ เทียมม้ารถละคู่ แต่เป็นรถอย่างดี ๒ รถ รถที่ ๑ ราชทูตอุปทูตนั้น มีสักหลาดคลุมหน้ารถ ปักไหมทองเป็นตรา พระจอมเกล้า ที่ประตูรถเขียนเป็นธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวใส่หมวก ติดสายแถบทองยื่นท้ายรถคนหนึ่ง รถที่ ๒ ตรีทูตกับหม่อมราชวงศ์ไทย มีสักหลาดคลุมหน้ารถปักไหมเงินเป็นตราพระจอมเกล้าที่ประตูเขียนธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวยืนท้ายรถคนหนึ่งเหมือนกัน แต่รถนอกนั้นเป็นรถธรรมดา พวกราชทูตขึ้นรถพร้อมกันแล้ว คนขับรถก็ขับม้า พาไปส่งถึงโฮเตล ๆ ที่ราชทูตอยู่นั้น ชื่อกลาริชโฮเตล เป็นที่ที่อยู่ในเมืองลอนดอน ไม่มีโฮเตลอื่นดีขึ้นไปกว่านี้

ตัวอย่าง การพรรณนาสภาพบ้านเมืองของอังกฤษ ในนิราศลอนดอน

กลางเมืองหลวงมีห้วงชลาไหล	เหมือนกรุงไทยแถวลำแม่น้ำคั้น
แต่ที่ฝ่ายเบื้องข้างเมืองนั้น	นามสำคัญในภาษาเรียกว่าเทมส์
มีเรือจ้างกลไฟไว้หลายร้อย	เที่ยวล่องลอยหลีกเล่นแสนเกษม
ทำท่งที่ที่ทางสำอางแอม	น่าปรดีเปรมสุขสมภิมิรมย์ทรวง
คอยรับคนขนลงส่งขึ้นล่อง	ไปเที่ยวท่องท่องมหาชลาหลวง
อันประชาชาวบุรินทร์สิ้นทั้งปวง	ชอบชมห้วงกระแสไหลพอได้ลม
ฝ่ายบนบกจรดกระจะกที่เทียมม้า	บางรัถาสองคู่ดูพอสม
บ้างใส่แต่คู่หนึ่งก็ชิงคม	บ้างขึ้นข่มเอาตัวเดียวเคียวตะบัน
คอยรับจ้างตามทางแถวถนน	ที่ฝูงคนทั้งหลายจะผายผัน
เขาทำงานตามอย่างต่างต่างกัน	บางรถนั้นฝ่าใส่บ้างไม่มี

คุณค่า ทั้งจดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษและนิราศลอนดอนเป็นบันทึกเหตุการณ์ทางด้านการเมืองการปกครองและการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ เรื่องสำคัญสะท้อนให้เห็นอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทต่อสังคมไทย ในด้านการใช้ภาษา จะเห็นว่า ในจดหมายเหตุ ผู้แต่งใช้ภาษาง่าย สื่อความตรงไปตรงมาสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการแต่งดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาและสถานที่ เลือกใช้คำซึ่งมีทั้งคำราชาศัพท์ คำภาษาต่างประเทศ ได้อย่างเหมาะสม ส่วนภาษาในนิราศลอนดอนดีเด่นไม่แพ้ของสุนทรภู่ ผู้แต่งใช้ภาษาที่แสดงออกถึงอารมณ์ ความรู้สึก สอดแทรกไว้ในเนื้อความบางตอน พรรณนาเรื่องจนเกิดจินตภาพ และเปรียบเทียบถึงสิ่งที่เคยและไม่เคยพบเห็น รวมทั้งมีการใช้ภาษาแสดงความคิดเห็นอย่าง

ตรงไปตรงมา นิราศลอนดอนนี้ผิดแผกจากขนบการแต่งนิราศโดยทั่วไป เพราะไม่ได้พรรณนาคร่ำ
ครวญถึงการจากนางอันเป็นที่รัก แต่พรรณนาประสบการณ์การเดินทางและสิ่งที่ตนพบ พรรณคดี
ทั้ง ๒ เรื่องนี้ยังเป็นเรื่องแรกที่พรรณนาฉากหรือสภาพบ้านเมืองของประเทศตะวันตก

๖.๓ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๕

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยนี้ มีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีงานพระราชนิพนธ์ ได้แก่

- ๑) พระราชพิธีสิบสองเดือน
- ๒) ไกลบ้าน
- ๓) พระราชนิพนธ์
- ๔) บทละครเรื่องเงาะป่า
- ๕) ลิลิตนิทราชาคริต
- ๖) บทละครเรื่องวงศเทวราช
- ๗) กวีนิพนธ์เบ็ดเตล็ด เช่น กาพย์เห่เรือ โคลงสุภาษิต โคลงรามเกียรติ์
- ๘) บันทึกลงและจดหมายเหตุต่างๆ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ได้แก่

- ๑) แบบเรียนภาษาไทย ๖ เล่ม
- ๒) พรรณพฤษชาและสัตวภิธาน
- ๓) คำฉันท์กล่อมช้าง
- ๔) คำนมัสการคุณานุคุณ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้แก่

- ๑) เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์
- ๒) ลิลิตมหามงกุฎราชคุณานุสรณ์
- ๓) ลิลิตตำนานพระแท่นมณีคศิลา
- ๔) พระราชพงศาวดารพม่า
- ๕) บทละครเรื่องสาวเครือฟ้า
- ๖) บทละครเรื่องพระลอ
- ๗) บทละครเรื่องไกรทอง
- ๘) บทละครพงศาวดารเรื่องพันท้ายนรสิงห์

เจ้าพระยาธรรมาศกัศมีมนตรี ได้แก่

- ๑) โคลงกลอนของครูเทพ

๒) ความเรียงของครูเทพ

เทียนวรรณ ผลงานส่วนใหญ่อยู่ในหนังสือพิมพ์ตุลวิภาคพจน์กิจ และศิริพจนภาค

ก.ศ.ร. กุหลาบ ผลงานส่วนใหญ่อยู่ในหนังสือพิมพ์ สยามประเภท สุนทรโรวาทพิเศษ

ในที่นี้ จะขออธิบายถึงวรรณคดีบางเรื่องที่สำคัญโดยสังเขป ดังนี้

๖.๓.๑ พระราชพิธีสิบสองเดือน

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นความเรียงร้อยแก้ว ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ เมื่อปี ๒๔๓๑ อธิบายถึงพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ทำเป็นประจำในแต่ละเดือน โดยรัชกาลที่ ๕ ทรงค้นคว้าและแต่งขึ้นทีละเรื่อง จนได้พระราชพิธีทั้งหมด ๑๑ เดือน ขาดแต่เดือน ๑๑ ทรงเริ่มต้นที่เดือน ๑๒ ก่อน เนื่องจากติดพระราชธุระจนไม่ได้แต่งต่อจวบสิ้นรัชสมัย

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะการแต่ง ความเรียงร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อบันทึกงานพระราชพิธีใน ๑๒ เดือน

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงพระราชพิธีที่มีมาในพระราชกำหนดกฎหมายเถียรบาล ซึ่งได้ใช้มาแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา คือ พระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำและถือว่าเป็นการมงคลสำหรับพระนครทุกปีไม่ได้ขาด ทรงอธิบายงานพระราชพิธีไว้ทั้งหมด โดยทรงสืบสาวหาต้นเหตุแห่งพิธีและประเพณี ทรงชี้แจง แก้ไข เพิ่มเติมหรือปรับเปลี่ยนกระบวนการของพิธีต่าง ๆ และยังมีพระราชกระแสตักเตือนเจ้าหน้าที่พนักงานผู้ที่จะต้องจัดเตรียมการต่าง ๆ ไว้ด้วย พระราชพิธี ๑๒ เดือน ได้แก่

เดือนห้า การพระราชพิธีเผด็จศึก ลดแฉัตรออกสนาม

เดือนหก พิธีไพศาศย์ จรดพระราชนั่งคัล

เดือนเจ็ด ทูลน้ำล้างพระบาท

เดือนแปด เข้าพรรษา

เดือนเก้า ตุลาคมาร

เดือนสิบ ภัทรบทพิธีสารท

เดือนสิบเอ็ด อาศุขยแข่งเรือ

เดือนสิบสอง พิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม

เดือนอ้าย ไถ่เรือ เถลิงพิธีตรียัมพวาย

เดือนยี่ การพิธีบูชาภิเชก เฉวียนพระโคกนเลียง

เดือนสาม การพิธีธานยเทาะห์

เดือนสี่ การพิธีสัมพัจฉรฉินท์

ตัวอย่าง กล่าวถึงพระราชพิธีจองเปรียง

๑ การพระราชพิธีในเดือน ๑๒ ซึ่งมีมาในกฎมนเทียรบาลว่าพิธีจองเปรียง ลดชุดลอยโคม ตรวจดูในความพิสดาร ในกฎหมายนั้นเองก็ไม่มีข้อความใดกล่าวถึงเสาโคม และการจุดโคมอย่างหนึ่งอย่างใดชัดเจน หรือจะเป็นด้วยเป็นการจัด ผู้ที่แต่งถือว่าใคร ๆ ก็เห็นตัวอย่างอยู่แล้วไม่ต้องกล่าว มีความแปลกออกไปนิดเดียว แต่ที่ว่าพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม และเติม “ลงน้ำ” เข้าอีกคำหนึ่ง คำที่ว่า “ลงน้ำ” นี้จะแปลว่ากระไรก็สันนิษฐานยาก จะเข้าใจว่าเอาโคมที่เป็นโครงไม้ไผ่หุ้มผ้าที่ชักอยู่บนเสามาแต่ต้นเดือนลดลงแล้วไปทิ้งลงน้ำก็ดูเคอะไม่ได้การเลย หรืออีกอย่างหนึ่งจะเป็นวิธีว่าเมื่อลดโคมแล้ว ลอยกระทง สมมติว่าเอาโคมนั้นลอยไปตามลัทธิพราหมณ์ ที่พอใจลอยอะไรๆ จักอยู่เช่นกับลอยบาปล้างบาป จะถือว่าเป็นลอยเคราะห์ลอยโศกอย่างไรก็ได้ ดอกกระมัง การก็ตรงกันกับลอยกระทง ลางที่จะสมมุติว่าลอยโคม ข้อความตามกฎมนเทียรบาลมีอยู่แต่เท่านี้

ส่วนการพระราชพิธี ซึ่งได้ประพุดอยู่ในปัจจุบันนี้นับว่าเป็นพระราชพิธีพราหมณ์ มิได้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสืบมา กำหนดที่ยกโคมขึ้น ตามประเพณีโบราณว่า ถ้าปีใดมีอธิกมาสให้ยกโคมตั้งแต่วันขึ้นค่ำหนึ่งไปจนวันแรมสองค่ำเป็นวันลดโคม ถ้าปีใดไม่มีอธิกมาสให้ยกโคมขึ้นสิบสี่ค่ำ เดือนอ้ายขึ้นค่ำหนึ่ง เป็นวันลดโคม อีกนัยหนึ่งว่า กำหนดตามโหราศาสตร์ว่า พระอาทิตย์ถึงราศีพิจิก พระจันทร์อยู่ราศีพฤษภเมื่อใด เมื่อนั้นเป็นกำหนดที่จะยกโคม อีกนัยหนึ่งกำหนดด้วยดวงดาวฤกษ์คือดาวลูกไก่ ถ้าเห็นดาวลูกไก่นั้นตั้งแต่ค่ำจันรุ่งเมื่อใด เป็นเวลายกโคม การที่ยกโคมขึ้นนั้นตามคำโบราณกล่าวว่ายกขึ้นเพื่อบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม การซึ่งว่าบูชาพระเจ้าทั้งสามนี้เป็นต้นตำราแท้ ในเวลาถือไสยศาสตร์ แต่ครั้งเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือพระพุทธศาสนา ก็กล่าวว่าบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์พิภพ และบูชาพระพุทธรูป ซึ่งปรากฏอยู่ ณ หาดทรายเรียกว่านะมะทานที่เป็นที่ฝูงนกทั้งปวงสักการบูชาอยู่ แต่ถึงว่าโคมซึ่งที่อ้างว่าบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธรูปดังนี้แล้ว ก็ยังเป็นพิธีของพราหมณ์พวกเดียว คือตั้งแต่เริ่มพระราชพิธีพราหมณ์ก็เข้าพิธีที่โรงพิธีในพระบรมมหาราชวัง และเวลาเข้าถวายน้ำพระมหาสังข์ตลอดจนวันลดโคม เทียนซึ่งจะจุดโคมนั้นก็ทาเปรียง คือไขข้อพระโคซึ่งพราหมณ์นำมาถวายทรงทา การที่บูชากันด้วยน้ำมันไขข้อโคนี้ก็เป็นลัทธิพราหมณ์แท้ เป็นธรรมเนียม

สืบมาจนแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าการพระราชพิธีทั้งปวงควรจะให้เนื่องด้วยพระพุทธรักษาทุก ๆ พระราชพิธี จึงโปรดให้มีการสวดมนต์เย็นฉันเช้าก่อนเวลาที่จะยกเสาศาโคม (...)

คุณค่า วรรณคดีสโมสรยกย่องให้พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นยอดของความเรียงอธิบาย เนื่องจากเป็นความรู้ที่ถูกต้อง พระราชนิพนธ์ขึ้นจากการค้นคว้าข้อมูลและการสอบถามจากผู้รู้ต่าง ๆ วรรณคดีเรื่องนี้ จึงเป็นบันทึกทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยได้อย่างดี ทั้งยังใช้ภาษาในเชิงอธิบายความได้อย่างแจ่มชัด

๖.๓.๒ บทละครเรื่องเงาะป่า

เงาะป่า เป็นงานพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในระหว่างการพักผ่อนหลังทรงพระประชวรจากไข้มาเลเรีย โดยใช้เวลาเพียง ๘ วัน โดยแม้จะมีรูปแบบเป็นกลอนบทละคร แม้มิได้มีพระประสงค์เพื่อใช้เล่นละครแต่อย่างใด หากแต่ทรงแต่งขึ้นเพื่อเป็นที่ผ่อนคลายและสำราญพระทัย ทรงแต่งแล้วเสร็จเมื่อวันศุกร์ ที่ ๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) โปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เนื่องจากเสด็จพระพาศปักขีใต้ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ คณะกรรมการเมืองได้ถวายความรู้เกี่ยวกับเงาะซาไก และเจ้าเมืองพัทลุงได้นำเด็กเงาะชื่อคณิงมาถวาย พระองค์ทรงเรียนรู้ภาษาเงาะจากคณิง และจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์นิยายรักสามเส้าเรื่องเงาะป่านี้นับขึ้นมาก

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะการแต่ง กลอนบทละคร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้เป็นที่ผ่อนคลายและสำราญพระทัย

เนื้อเรื่องย่อ คณิงและไม้ไผ่ เป็นเด็กชายชาวเงาะรุ่นเดียวกัน พวกกันไปเที่ยวป่า และได้พบชมพลาชายหนุ่มผู้มีความสามารถในการใช้อาวุธ ทั้งสองขอให้ชมพลาช่วยสอนเชิงอาวุธให้ ชมพลาจึงสอนและแสดงวิธีการสู้เสื่อให้ดู เมื่อฆ่าเสื่อตายแล้ว ชมพลาซึ่งหลงรักนางลำหับพี่สาวของไม้ไผ่จึงฝากดอกไม้และเล็บเสื่อไปให้นาง ต่อมาไม้ไผ่ออกอุบายให้พี่สาวมาเก็บดอกไม้ในป่าเพื่อจะให้ให้นางลำหับได้พบกับชมพลา แต่ลำหับถูกงูรัดที่แขนขณะที่เก็บดอกไม้และตกใจจนสลบไป ชมพลาฆ่างูและช่วยให้นางฟื้น เมื่อลำหับรู้สึกตัวชมพลาจึงบอกรักนาง ลำหับพอใจชมพลาแต่ขัดข้องที่นางมีคู่หมั้นแล้วคือ ฮเนา ชมพลาจึงออกอุบายให้ลำหับเข้าพิธีแต่งงานไปก่อนและตนจะมาพาหนีในตอนค่ำ ระหว่างพิธีชมพลาได้พานางลำหับหนีไปซ่อนในถ้ำ ฮเนาและญาติพี่น้องออกตามหาจนพบชมพลา จึงได้ต่อสู้กัน ชมพลาถูกพี่ชายของฮเนายิงด้วยลูกดอกอาบยาพิษ ลำหับตามมาทัน ชมพลาสั่งเสียให้นางกลับไปหาฮเนาเพื่อจะได้อยู่อย่างมีความสุขแล้วจึงสิ้นชีวิต

ลำหับเสียใจจึงแทงตัวตายตามชมพลา ฝ่ายฮเนาเมื่อเห็นทั้งสองตายก็รู้สึกเสียใจที่ตนเป็นต้นเหตุ จึงฆ่าตัวตายตาม พวกเงาะฝั่งศพทั้งสามคนไว้ในหลุมเดียวกันและเตรียมการย้ายถิ่นฐานต่อไป (ศิริน โจรจนส์โรช, ออนไลน์)

ตัวอย่าง กลอนในเงาะป่า

๑ โื้อะเฮเฮเห่เฮเฮ	เห่เฮเฮเฮเห่
๑ ข้าหน้อยแม่นางก็อยเออย	อย่าทำใจน้อยหน้าตาบูดบึ้ง
ยืมเสียให้แฉ่งอย่าแสร้งมันตึง	ข้าหน้อยแม่นางก็อยเออย ๗
๑ ข้านิดแม่ชื่นจิตรเออย	อย่าใส่จริตกระดุกกระดิง
ดอกไม้หอมกรุ่นฉุนฤจะทิ้ง	ข้านิดแม่ชื่นจิตรเออย ๗
ข้าอืดแม่นางอืดเออย	ตามกันปนียัดยักไหล่ฟ้อนรำ
อย่าให้ช้านักจักเสียลำน่า	ข้าอืดแม่นางอืดเออย ๗
ข้าไว้แม่ชื่นใจเออย	ร่วงอกไหล่อย่าให้ปะทะ
จะเกิตร้าคาญขี้คร้านอะอะ	ข้าไว้แม่ชื่นใจเออย

คุณค่า เรื่องเงาะป่าให้ความรู้เรื่องวัฒนธรรมของเงาะได้อย่างดี เช่น ภาษา การแต่งกาย ความเป็นอยู่ ประเพณี ความเชื่อ และการทำมาหากิน เป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่ นำเอาเรื่องของชนกลุ่มน้อยมาแต่งเป็นตัวละครเอกและเป็นเรื่องเป็นราว มีโครงเรื่องที่สนุกสนาน และโศกเศร้า จบเรื่องแบบโศกนาฏกรรม แม้รัชกาลที่ ๕ จะใช้เวลาไม่นานในการพระราชนิพนธ์ แต่ยังคงไว้ซึ่งความงามทางวรรณศิลป์ครบถ้วน นอกจากนี้ยังให้แง่คิดและคติธรรมในเรื่องต่างๆ เช่น ความไม่แน่นอนของสิ่งธรรมดาในโลก อาฆาตพยาบาทเป็นสิ่งไม่ควรประพฤติ เป็นต้น

๖.๓.๓ ลิลิตนิทราชาคริต

ลิลิตนิทราชาคริตเป็นงานพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงเป็นคนแรกที่นำนิทานอาหรับ โดยทรงเก็บความจากเรื่อง "Sleeper Awaken" ซึ่งเป็นนิทานย่อยเรื่องหนึ่งในจำนวน ๑๐๐๑ เรื่องในอาหรับราตรี หรือ Arabian Night's Entertainments ซึ่งไม่ทราบผู้แต่ง ต่อมาก็ได้มีชาวฝรั่งเศสชื่อ Antony Galland ได้แปลเป็นภาษา ฝรั่งเศส และพิมพ์เป็นเล่มเล็กจำนวน ๑๒ เล่ม ใช้ชื่อว่า Thousand and One Nights Aribian Stories ต่อมามีคนนำไปแปลเป็นภาษาอังกฤษ อีกหลายสำนวน สำนวนที่โด่งดังที่สุดคือ ของ Edward William Lane แต่ฉบับที่รัชกาลที่ ๕ นำมาแปลนั้น ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง และเป็น สำนวนของผู้ใด รัชกาลที่ ๕ ทรงนำมาเรียบเรียงใหม่ แล้วทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรม

หลวงพิชิตปรีชากร ตรวจแก้ไขถ้อยคำ จากนั้นโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ตรวจทาน และจัดพิมพ์เพื่อพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ เนื่องในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องจบโดยใช้เวลาเพียง ๒๙ วันเพื่อให้ทันต่อโอกาสดังกล่าว คำว่า นิทราชาคริต มีความหมายว่า การหลับและการตื่น

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นลิลิตสุภาพ มีร้อยและโคลงสลับกัน จำนวน ๙๙๑ บท

วัตถุประสงค์ในการแต่ง พระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ในงานปีใหม่

เนื้อเรื่องย่อ ลิลิตนิทราชาคริตเป็นนิทานเรื่องหนึ่งที่นางเซหะระชัตเลอาถวาย

พระราชธา โดยเนื้อความมีว่า พระเจ้ากาหลิบพระองค์หนึ่งพระนามว่า พระเจ้าฮารุนอาลาธาจิต เสวยราชสมบัติ ณ กรุงแบกแดดพระองค์ทรงปลอมเป็นพ่อค้า เทียวสัญจรไปตามเมืองต่างๆอยู่ เมืองนิตย ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขเรื่อยมา มีทายาทของนายพาดิชผู้มั่งมีคนหนึ่งชื่อ อาบูหะซัน เมื่อบิดาสิ้นชีพแล้ว เขาจึงแบ่งทรัพย์สมบัติออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งซื้อที่ดินเรือกสวนไร่นาและตึกรามบ้านช่องไว้ให้คนเช่าอีกส่วนหนึ่งเก็บไว้เพื่อการสำราญเลี้ยงเพื่อนฝูงและนารี โดยไม่คิดทำการค้าขายอีกต่อไป อาบูหะซันประพฤตินั้นเป็นเวลา ๑ ปี เงินทองก็หมดสิ้นไป จึงเที่ยวยืมเงินเพื่อนฝูง แต่กลับต้องผิดหวังเมื่อเพื่อนฝูงหลบหน้า และพากันรังเกียจ เขาจึงพากเพียรเก็บออมเงินทองเพื่อค้าขายใหม่ ในไม่ช้าก็กลับมามั่งคั่งตามเดิม และได้ตั้งสัตย์ไว้ในใจว่าจะไม่คบเพื่อนฝูงในเมืองแบกแดดอีก จะคบแต่เพื่อนต่างเมืองเท่านั้น วันหนึ่งพระเจ้ากาหลิบปลอมพระองค์เป็นพ่อค้า มีทาสผิวดำมาด้วยคนหนึ่ง เมื่อเสด็จมาถึงบ้านอาบูหะซันจึงได้เชิญให้เข้าไปในบ้านของตน และบอกว่าจะต้อนรับเพียงคืนเดียว พระเจ้ากาหลิบเห็นแปลกก็รับเชิญ ขณะบริโภคาอาหารและดื่มสุราอย่างสนุกสนานนั้นพระเจ้ากาหลิบพยายามลวงถามถึงชีวิตอาบูหะซัน และความเป็นไปของคนในแบกแดด อาบูก็เล่าความจริงถึงอ็อแมนซึ่งเป็นอาจารย์และศิษย์ทั้งสี่ ว่าประพฤตินชั่วช้าและเล่าต่ออีกว่า หากเขาเป็นพระเจ้ากาหลิบจะจับอ็อแมนกับศิษย์มาเชี่ยนประจานให้หลาบจำ ตกตึกพระเจ้ากาหลิบจึงโรยยาสลบให้อาบูหะซันดื่มเมื่ออาบูสิ้นสติจึงสั่งทาสให้แบกอาบูหะซันเข้าวังทันที

พระเจ้ากาหลิบจึงสั่งให้แต่งเครื่องทรงอาบูอย่างกษัตริย์ และกำชับขุนนางให้ปฏิบัติกับอาบูหะซันเหมือนปฏิบัติกับพระองค์ ครั้งรุ่งขึ้นอาบูหะซันตื่นจึงคิดว่าตนฝันไป แต่เหล่าสนมและอำมาตย์ต่างยืนยันว่าเขาคือกาหลิบจริงๆ อาบูจึงเคลือบว่าตนเป็นกาหลิบ เมื่อเสด็จออกว่าการอาบูหะซันก็ตัดสินใจขอราชการได้ถูกต้อง พร้อมสั่งพวกนครบาลไปจับตัวอ็อแมนและศิษย์ทั้งสี่มาลงโทษประจาน และสั่งให้นำทองคำพันลี้มไปมอบให้นางจอบแก้วผู้เป็นมารดาด้วยตกค่ำเมื่อเสวยพระกระยาหาร นางกำนัลนามว่าฟองไข่มุกกลอบวางยาสลบลงในถ้วยสุราเมื่ออาบูหะซันสิ้นสติแล้วพระเจ้ากาหลิบจึงรับสั่งให้เปลี่ยนชุด และให้ทาสดำแบกไปส่งบ้านเดิมของเขารุ่งขึ้นอาบูหะซันตื่นขึ้น

เวลาบ่าย ยังคงเพื่อพอกถึงความสนุกสนานในวัง ครั้งมารดาเตือนว่าตนเองคืออาบู่หะซันก็กลับ
ทุบตีมารดา ชาวบ้านจึงจับเขาไปส่งโรงพยาบาลโรคจิต อาบู่หะซันถูกโอบยตีสาหัสจึงมีสติเช่นเดิม

หลังจากนั้นอีกเดือนหนึ่งพระเจ้ากาหลิบจึงปลอมพระองค์มาหาอาบู่หะซันใหม่ และทรง
กระทำเช่นเดิมอีกในครั้งนี้อาบู่หะซันเกิดสนุกสนานจนลุกขึ้นมาเดินรำกับสนมกำนัล พระเจ้ากาหลิบ
ซึ่งแอบทอดพระเนตรอยู่สุดจะกลืนได้พระสรवलั่นออกมา เมื่ออาบู่หะซันทราบว่ามีตรของตนคือ
พระเจ้ากาหลิบจึงเข้าไปขอพระราชทานอภัยโทษ กาหลิบจึงตั้งให้อาบู่อยู่รับราชการในสำนักพร้อม
ทั้งพระราชทานนางอชชาตอลอวัตต์ให้เป็นภรรยาของอาบู่หะซันด้วย อาบู่หะซันกับอวัตต์อยู่กินกัน
อย่างมีความสุข ทั้งสองใช้สอยเงินอย่างฟุ่มเฟือย ไม่นานเงินพระราชทานก็หมดลง อาบู่หะซันจึง
ออกอุบายว่าตนจะไปทูลพระเจ้ากาหลิบว่านางอวัตต์ตายเพื่อจะจะได้รับพระราชทานเงินปลงศพ ส่วน
นางอวัตต์ก็ให้ไปทูลพระนางโซบิเดว่าอาบู่ตายจะได้รับพระราชทานเงินเช่นกัน ในที่สุดพระเจ้ากา
หลิบและพระนางโซบิเดจึงเสด็จมาที่เรือนอาบู่ทั้งสองจึงแกล้งทำเป็นตาย พระเจ้ากาหลิบตรัสว่าถ้า
ใครบอกว่าตายก่อนจะได้ทองพันลี้ม พอสิ้นเสียงตรัสอาบู่และอวัตต์ก็ลุกขึ้นทั้งคู่ พร้อมกับทูลว่า
ตายก่อน สองกษัตริย์และคนทั้งหลายพากันขบขันครั้นคราง อาบู่และอวัตต์ได้รับอภัยโทษและได้รับ
ทองอีกคนละพันลี้ม (อุทัย ไชยานนท์, ๒๕๔๕)

ตัวอย่าง ตอน อาบู่หะซันตื่นขึ้นในวัง แล้วรู้สึกแปลกใจว่าตนเองเป็นองค์กาหลิบ

๑อาบู่ดูสบสิ้น	ทุกสฐาน
เห็นประหลาดเหลือประมาณ	เหตุหัน
เปนใดเหตุใดदान	ใดตั้ง นี้นา
ฝันฝันใถ้อัน	อกไอ้พิศวง ฯ
๑ ถองค์กาหลิบนี้	คือกู แม่นฤ
จักแนฉันใดดู	ตั้งนี้
ออพุดกับเพื่อนตู	แต่ดีก ดอกนา
จึงเก็บมาฝันก็	ก่อนใส่ไปเปน ฯ
๑ คิดเห็นเปนแน่แล้ว	หลับตา เสียเฮย
ตั้งจักใครไสยา	สืบใส่
พนักงานเมื่อทศนา	นอนเน่ง ฉนั้นฤ
จึงค่อยเข้าเคียงใกล้	กล่าวเอื้อนอัญเชิญ ฯ

คุณค่า ลิลิตนิทราชาคริตเป็นวรรณคดีไทยเรื่องแรกที่น่าเรื่องมาจากนิทาน
อาหรับ โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทลิลิต มิได้ใช้ร้อยแก้วเหมือนดังต้นฉบับ วรรณคดีเรื่องนี้

สะท้อนเรื่องราวของกษัตริย์ที่มีคุณธรรมในปกครองบ้านเมือง ซึ่งอาจสื่อถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ทำให้ผู้อ่านมีความรู้เรื่องประเพณีของชาวอาหรับ เช่น การลงทัณฑ์ด้วยการเขียนและให้หันหลังซึ่งอุฐูแห่งประจานรอบเมือง นอกจากนี้ยังมีคำสอนหรือคติธรรมที่สะท้อนจากเรื่อง คำสอนของมารดาต่อบุตรในเรื่องการคบเพื่อน การใช้จ่ายเงินประหยัด

๖.๓.๔ แบบเรียนภาษาไทย ๖ เล่ม

แบบเรียนภาษาไทย ๖ เล่ม หรือเรียกว่า แบบเรียนหลวง มีทั้งหมด ๖ เล่ม ได้แก่ มุลบทบรรพกิจ วาหิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ และพิศาลการันต์ มุลบทบรรพกิจ เป็นหนังสือใช้สอนนักเรียนที่เริ่มเรียน โดยใช้มา ๑๙ ปี จนถึงปี ๒๔๓๑ จึงให้เลิกใช้ ให้ใช้แบบเรียนเร็วแทน เนื้อหาในแบบเรียนหลวงเรียงจากง่ายไปยาก เชื่อกันว่าพระยาศรีสุนทรโวหาร ผู้แต่งน่าจะมีเค้ามูลมาจากหนังสือจินตามณีด้วย

ผู้แต่ง พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

ลักษณะการแต่ง ร้อยกรองหลายชนิด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้เป็นแบบเรียนอ่านเขียนภาษาไทย

เนื้อเรื่องย่อ แบบเรียน ๖ เล่มนี้ มีเนื้อหาแตกต่างกัน ดังนี้

วาหิตินิกร เป็นแบบเรียนผันอักษรนำ คือ การผันอักษรสูงนำอักษรต่ำ และอักษรกลางนำอักษรต่ำ โดยจัดตามลำดับตัวอักษร

อักษรประโยค เป็นแบบเรียนการผันอักษรควบกล้ำ คือ การผันอักษรสองตัวที่อยู่สระเดียวกัน อักษรที่เป็นตัวประโยค คือ ร ล ว ซึ่งนำมาควบกับอักษรบางตัวแล้วแจกแม่ต่าง ๆ พร้อมด้วยการผันเสียงวรรณยุกต์ การที่ต้องแยกออกมาเป็นอีกตอนหนึ่ง เพราะมีวิธีผันต่างกับวาหิตินิกร

สังโยคพิธาน เป็นหนังสือว่าด้วยเรื่องตัวสะกดในแม่ต่าง ๆ โดยเฉพาะคำที่มาจากภาษาบาลี เพราะมีตัวสะกดต่างกับคำไทย แม่ กน มีอักษร ญ ฌ น ร ล พ เป็นตัวสะกด

ไวพจน์พิจารณ์ คือ คำที่เขียนต่างกันแต่อ่านออกเสียงเหมือนกันตัวเดียวกันแต่สะกดต่างกัน อ่านออกเสียงอย่างเดียวกัน ต่างแต่เสียงสั้นเสียงยาว

พิศาลการันต์ คือ ตัวที่อยู่ข้างท้ายและไม่ออกเสียง ไม่เป็นตัวสะกด คำที่มีตัวการันต์เป็นคำที่มาจากภาษาบาลี หรือภาษาอื่น ๆ ในการเขียนมีเครื่องหมายทัณฑฆาตไว้เป็นที่สังเกต

ตัวอย่าง ในมุลบทบรรพกิจ สอนเรื่องตัวสะกด แม่กก

ขึ้นกก ตกทุกขียาก แสนลำบากจากเวียงชัย

มันเผือกเลือกเผาไฟ กินผลไม้ได้เป็นแรง

รอน ๆ อ่อนอัสตง	พระสุริยงเย็นยอแสง
ช่วงดั่งน้ำครึ่งแดง	แฝงเมฆเขาเงาเมรุธร
ลึงค่างครางโครกครอก	ฝูงจิ้งจอกออกเท่าหอน
ชะนีวีเวกวอน	นกหกร่อนนอนวังเวียง
ลูกนกยกปีกป้อง	อ้าปากร้องซ้องแซ่เสียง
แม่นกปกปีกเคียง	เลี้ยงลูกอ่อนป้อนอาหาร
ภูธรนอนเนินเขา	เคียงคลึงเกล้าเยาวมาลัย
ตกยากจากศฤงคาร	สงสารน้องหมองพักตรา
ยากเย็นเห็นหน้าเจ้า	สร้างโศกเศร้าเจ้าพี่อา
อยู่วังดั่งจันทร์ธา	มาหม่นหมองล่องนวล
เพื่อนทุกข์สุขโศกเศร้า	จะรักเจ้าเฝ้าสงวน
มิ่งขวัญอย่าร้างจวน	นวลพัศตร์น้องจะหมองศรี
ชวนชื่นกลิ่นกล้ากลิ่น	มิรู้สิ้นกลิ่นมาลี
คลึงเกล้าเข้ายวนยี่	ที่ทุกข์ร้อนหย่อนเย็นทรวง

คุณค่า แบบเรียนหลวงชุดนี้เป็นแบบเรียนหลวงชุดแรกที่ใช้เป็นแบบหัดอ่านเขียนเบื้องต้น ผู้ที่เรียนจบแบบเรียนหลวงทั้ง ๖ เล่ม จะมีการสอบไล่และได้ประกาศนียบัตร เป็นวิวัฒนาการตำราเรียนภาษาไทยที่สำคัญเล่มหนึ่ง

๖.๓.๕ งานเขียนของเทียนวรรณ

เทียนวรรณ หรือ ต.ว.ส. วัฒนาโก เป็นนามปากกาของ เทียน วัฒนาโก นักคิดนักเขียนคนสำคัญ มีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ – รัชกาลที่ ๖ เทียนวรรณที่มีบทความและงานร้อยกรองจำนวนมาก ที่เป็นงานวิจารณ์ โดยตั้งข้อสังเกต และเสนอแนะเกี่ยวกับสังคมการเมืองในยุคนั้น ทั้งด้านนโยบายการต่างประเทศ ด้านเศรษฐกิจ และด้านการศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๖ เทียนวรรณศึกษากฎหมายด้วยตนเอง และเริ่มทำงานเป็นที่ปรึกษากฎหมายและเป็นทนายความ รวมทั้งศึกษาเพิ่มเติมทั้งภาษาไทยและอังกฤษอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ เทียนวรรณถูกฟ้องร้องกรณีเขียนฎีกาให้กับราษฎรผู้หนึ่ง จึงถูกขังคุกโดยไม่มีกำหนด เทียนวรรณถูกขังคุกอยู่เกือบ ๑๗ ปี จึงได้รับอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ระหว่างถูกคุมขังได้มีผลงานเขียนออกมาจำนวนมาก

งานเขียนของเทียนวรรณระยะแรกตีพิมพ์ในद्रุโณวาท เป็นบทความแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ การเลิกทาส ต่อมาได้ทำกิจการหนังสือพิมพ์ฉบับสำคัญ เป็นหนังสือพิมพ์รายปักษ์ และรายเดือน ชื่อ "ตุลวิภาคพจนกิจ" และ "ศิริพจนภาค" โดยหนังสือพิมพ์ตุลวิภาคพจนกิจดำเนิน

กิจการอยู่ได้เพียงหกปี ต้องปิดตัวลงเพราะขาดทุน ต่อมาจึงจัดพิมพ์หนังสือชุด ศิริพจนภาค จำนวน ๓๒ เล่ม เพื่อรวบรวมงานเขียนของตนทั้งหมด ๓๓ ปีที่ผ่านมา งานเขียนของเทียนวรรณ ส่วนใหญ่จะเป็นการวิจารณ์สังคมไทยในยุคนั้น เช่น เรื่องการมีภรรยาหลายคน การเล่นการพนัน การรับสินบน และยังเสนอแนะให้รัฐบาลปรับปรุงพัฒนาประเทศ ตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์ วิชาช่าง ตั้งศาลยุติธรรม ตัดถนนและทางรถไฟ ก่อตั้งกิจการไปรษณีย์ โทรเลข ธนาคารพาณิชย์ เสนอกฎหมายห้ามสูบบุหรี่ เลิกทาส ห้ามเล่นการพนัน รวมถึงเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองด้วย

งานเขียนของเทียนวรรณมีความแปลกใหม่ทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ ถือว่าเป็นงานเขียนแนวก้าวหน้าเพราะยังไม่มีใครเคยเขียนมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเขียนวิพากษ์วิจารณ์สังคมการเมือง

ตัวอย่าง บทความเรื่อง "ว่าด้วยกำลังใหญ่ ๓ ประการของบ้านเมือง"

ถามว่าสิ่งใดเป็นกำลังใหญ่ของบ้านเมือง

ตอบว่า บ้านเมืองที่มีกำลังใหญ่นั้น เพราะมีกำลัง ๓ ประการบริบูรณ์ไม่บกพร่อง คือ

๑. มีปัญญาแลรู้วิชามาทั่วกันทั้งเจ้านายขุนนาง แลราษฎรพลเมืองเป็นพื้นไม่ใช่ดอกดวง

๒. มีโภคทรัพย์สมบัติมาก แลมีบ่อเกิดคือที่เกิดแห่งทรัพย์ที่ตนเอง, แลเกิดด้วยปัญญา แลวิชาความเพียรด้วยกำลังกายของรัฐบาลแลพลเมืองราษฎร

๓. มีราษฎรพลเมืองมาก, ทั้งได้ฝึกหัดรู้ชำนาญในการกระบวนศึกแทบทั่วกัน แต่ในเวลาเมื่อเล่าเรียนรู้หนังสือมาแล้วเป็นพื้นในบ้านเมืองนั้น, จึงรวมเป็นกำลัง ๓ ประการดังนี้

เมื่อจะกล่าวความแต่ย่อ ๆ ให้เข้าใจง่ายก็กล่าววว่า, ๑ ปัญญาวิชา, ๒ ทรัพย์บ่อที่เกิดทรัพย์, ๓ มีทหารแลพลเมืองมาก เท่านั้นแลเรียกว่ากำลัง ๓ ประการของบ้านเมือง (ตุลวิภาคพจนกิจ ใน ธิดา โมสิกรัตน์, ๒๕๕๙, หน้า๕-๓๕)

นอกจากเทียนวรรณจะเขียนบทความเกี่ยวกับสังคมการเมืองแล้ว ยังเขียนบทวิจารณ์วรรณคดีไทยด้วย โดยวิจารณ์เรื่องพระอภัยมณีในเชิงว่าเป็นวรรณคดีก้าวหน้า ต่างจากนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป เรื่องพระอภัยมณียังแทรกคติธรรมไว้เป็นจำนวนมาก บทความของเทียนวรรณมักใช้ภาษาง่ายและสื่อความหมายชัดเจน

๖.๔ กวีและวรรณคดีสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๖

กวีและวรรณคดีสำคัญในสมัยนี้ มีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีงานพระราชนิพนธ์ที่สำคัญ ได้แก่

- ๑) บทละครพูดต่างๆ หัวใจนักรบ มัทนะพาธา พระร่วง วิวาทพระสมุทร โพงพาง เวนิสวานิช เห็นแก่ลูก ตามใจท่าน โรมิโอและจูเลียต
- ๒) บทละครเบิกโรงเรื่องตึกดำบรรพ์
- ๓) บทละครตึกดำบรรพ์
- ๔) บทละครร้อง เช่น สาวิตรี ท้าวแสนปม
- ๕) บทละครรำ เช่น ศกุนตลา
- ๖) บทโขน แก่ รามเกียรติ์
- ๗) พระนลคำหลวง
- ๘) บ่อเกิดรามเกียรติ์
- ๙) เมืองไทยจึ่งตื่นเกิด
- ๑๐) ลัทธิเอาอย่าง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีงานนิพนธ์ ได้แก่

- ๑) พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า
- ๒) นิราศนครวัด
- ๓) เที้ยวเมืองพม่า
- ๔) นิทานโบราณคดี
- ๕) ความทรงจำ
- ๖) สาส์นสมเด็จพระ
- ๗) เสด็จประพาสต้น
- ๘) ประวัติกวีและวรรณคดีวิจารณ์
- ๙) ฉันท์ทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ ๕

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ได้แก่

- ๑) จดหมายจางวางหรั้า
- ๒) นิทานเวตาล
- ๓) ประมวลนิทาน น.ม.ส.
 - ๔) พระนลคำหลวง
 - ๕) กนกนคร

๖) สามกรุง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้แก่

๑) อุณรุท ตอน สมอุษา

๒) สังข์ทอง ตอน ถ่วงสังข์

๓) อิเหนา ตอนเผาเมือง

๔) บทเพลง เช่น เพลงเขมรไทรโยค เพลงสรรเสริญพระบารมี
เพลงตับ

๕) กาพย์เห่เรือ

พระยาอุปกิตศิลปสาร ได้แก่

๑) คำประพันธ์บางเรื่อง

๒) ชุมนุมนิพนธ์

๓) สงครามมหาภารตะคำกลอน

พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน) ได้แก่ อิลาธาคำฉันท์

นายชิต บุรทัต ได้แก่

๑) สามัคคีเภทคำฉันท์

๒) กวีนิพนธ์บางเรื่อง

๓) พระเกียรติงานพระเมรุทองท้องสนามหลวง

ในที่นี้ จะขอยกวรรณคดีสำคัญบางเรื่องมาอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๖.๔.๑ มัทนะพาธา

มัทนะพาธาเป็นวรรณคดีประเภท “บทละครพูด” เป็นบทพระราชนิพนธ์จากจินตนาการในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ดัดแปลงจากวรรณคดีเรื่องใด ทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้เวลา ๑ เดือน ๑๖ วัน เพื่อพระราชทานแก่สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจีพระวรชายา ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครพูดคำฉันท์ ด้วยการเลือกถ้อยคำที่สื่ออารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้ดีเยี่ยม ตลอดจนมีการวางโครงเรื่องที่ชวนให้ติดตาม ทั้งยังสอดแทรกคติสอนใจ มัทนะพาธา แปลว่า “ความเจ็บปวดหรือความเดือดร้อนเพราะความรัก”

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะการแต่ง บทละครพูดคำฉันท์ จำนวน ๕ องค์ (ตอน) แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคสวรรค์และภาคพื้นดิน มีคำประพันธ์เป็นกาพย์ ๓ ชนิด และฉันท์ ๒๑ ชนิด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้เป็นหนังสืออ่านเล่น แต่ต่อมาผู้นำไปแสดงละครจริง ๆ และเพื่อพระราชทานแก่สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรชายา

เนื้อเรื่องย่อ ภาคสวรรค์ กล่าวถึงสุเทษณ์เทพบุตร ซึ่งในอดีตกาลเป็นกษัตริย์ครองแคว้นปัญจาล มัทนาเป็นพระธิดากษัตริย์ของแคว้นสุราชฎร์ สุเทษณ์ได้ส่งทูตไปสู่นาง แต่ท้าวสุราชฎร์พระบิดาของนางไม่ยอมยกให้ สุเทษณ์จึงยกทัพไปรบทำลายบ้านเมืองของท้าวสุราชฎร์จนย่อยยับ และจับท้าวสุราชฎร์มาเป็นเชลยและจะประหารชีวิต แต่มัทนาขอไถชีวิตพระบิดาไว้ โดยยินยอมเป็นบาทบริจาริกาของสุเทษณ์ ท้าวสุราชฎร์จึงรอดจากพระอาญา จากนั้นมัทนาก็ปลงพระชนม์ตนเอง และไปเกิดเป็นเทพธิดาบนสวรรค์นามว่า มัทนา ส่วนท้าวสุเทษณ์ก็ทำพิธีกรรมจนสำเร็จ เมื่อสิ้นพระชนม์ก็ไปบังเกิดบนสวรรค์เช่นกัน ด้วยผลกรรมที่เคยได้นางมาเป็นคู่ทำให้มีโอกาสได้พบกันอีกบนสวรรค์ แต่นางมัทนาก็ยังไม่มีใจรักสุเทษณ์เทพบุตรเช่นเดิม ณ วิมานของสุเทษณ์ ได้มีคนธรรพ์เทพบุตร เทพธิดาที่เป็นบริวารต่างมาบำเรอขับกล่อมถวาย แต่ถึงกระนั้นสุเทษณ์เทพบุตรก็ไม่มีความสุข เพราะรักนางมัทนา แต่ไม่อาจสมหวังเพราะผลกรรมที่ทำไว้ในอดีต จึงให้วิยาธรชื่อมายาวินใช้เวทมนตร์คาถาไปสะกดให้นางมายังวิมานของสุเทษณ์เทพบุตร ฝ่ายมัทนาเมื่อถูกเวทมนตร์สะกดมา สุเทษณ์จะตรัสถามอย่างไรนางก็ทวนคำถามอย่างนั้นทุกครั้งไป จนสุเทษณ์เทพบุตรขัดพระทัย รู้สึกเหมือนตรัสกับหุ่นยนต์ จึงให้มายาวินคลายมนตร์สะกด เมื่อนางรู้สึกตัวก็ตกใจกลัวที่ล่วงล้ำเข้าไปถึงวิมานของสุเทษณ์เทพบุตร สุเทษณ์เทพบุตรถือโอกาสฝากรักมัทนาแสดงความจริงใจว่านางไม่ได้รักสุเทษณ์เทพบุตรจึงไม่อาจรับรักได้ เมื่อได้ยินดังนั้นสุเทษณ์เทพบุตรรู้สึกริ้วนางมัทนาเป็นที่สุด จึงสาปให้มัทนาจูดิจจากสวรรค์ไปเกิดเป็นดอกกุหลาบในป่าหิมาวานในโลกมนุษย์ และเปิดโอกาสให้นางกลายร่างเป็นมนุษย์ได้เมื่อถึงคืนวันเพ็ญเพียงหนึ่งวันกับหนึ่งคืนเท่านั้นเมื่อใดที่นางมีรักเมื่อนั้นก็จะพ้นคำสาปและกลายร่างเป็นมนุษย์ได้อย่างปกติ หากเมื่อใดที่นางมีทุกข์เพราะความรักก็ให้นางอ้อนวอนต่อพระองค์ก็จะยกโทษทัณฑ์ให้ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าสาเหตุของปมขัดแย้งในเรื่อง คือ สุเทษณ์รักนางมัทนาแต่นางไม่รักตอบ

ภาคพื้นดิน พระฤๅษีได้ขุดเอาดอกกุหลาบจากป่าหิมาวานไปปลูกไว้กับอาศรมเมื่อคืนวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวง นางจะปรากฏโฉมเป็นมนุษย์มาปรนนิบัติรับใช้พระฤๅษี วันหนึ่งท้าวชัยเสนกษัตริย์แห่งนครหัสติน เสด็จประพาสป่ามาถึงอาศรมพระฤๅษี ตรงกับคืนวันเพ็ญที่มัทนากลายร่างเป็นมนุษย์ และได้พบกับท้าวชัยเสนและเกิดความรักต่อกัน พระฤๅษีจึงจัดพิธีอภิเษกให้ชัยเสนได้พานางกลับนครหัสติน ท้าวชัยเสนหลงใหลรักใคร่นางมัทนามาก ทำให้นางจันตีเมหสี หึงหวง และอิจฉาริษยา จึงทำอุบายให้ท้าวชัยเสนเข้าใจผิดว่ามัทนาเป็นชู้กับนายทหารเอก นางมัทนาจึงถูกสั่งประหารชีวิต แต่เพชฌฆาตสงสารจึงปล่อยนางไป นางมัทนากลับไปยังอาศรมพระฤๅษีและ

วิงวอนให้สุเทพณ์เทพบุตรช่วย สุเทพณ์เทพบุตรได้ขอความรักนางอีกครั้งหนึ่งแต่นางปฏิเสธ สุเทพณ์เทพบุตรจึงสาปให้นางเป็นดอกกุหลาบตลอดไป

ตัวอย่าง ตอนท้าวชัยเสนเห็นนางมีทนายก็หลงรัก ชมความงามนางมีทนาย

ชัยเสน. ไอ้ไอ้กระไรเลย	บมิเคยณก่อนกาล!
พอเห็นก็ทราบสำน	ฤดีรักบหักหาย.
ยิ่งยลระนิดา	ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย
เพลิงรุมประชุมกาย	ณอุราบลาลด.
พิศไเหนบมีทราม,	วะธูงามสง่าหมด,
จนสุดจะหาพจน์	สรเสริญเสมอใจ.
องควิศวะกรรมัน	นะสิปุ่นวะฐุไซรั
พอเสร์จก็เทพไท	พิศะรูปสุรางค์เพลิน;
ยีนเพ่งและนั่งพิศ	วรพักตร์บหมางเมิน,
งามใดบงามเกิน	มะทะนาณโลกสาม:
แลวิศวะกรรมัน	ผิจะปุ่นวะฐุตาม
แบบอื่ก็ไม่งาม	ดุจะโฉมอนงค์นี้:

คุณค่า มัทนะพาธาเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่แต่งเป็นบทละครพูดคำฉันท์ รัชกาลที่ ๖ คิดโครงเรื่องเอง โดยทรงปราถนาจะกล่าวถึงตำนานดอกกุหลาบ ซึ่งเป็นดอกไม้ที่สวยงาม แต่ไม่เคยมีตำนานในเทพนิยาย จึงพระราชนิพนธ์ให้ดอกกุหลาบมีกำเนิดมาจากนางฟ้าที่ถูกสาปให้จุติลงมาเป็นดอกไม้ชื่อว่า "ดอกกุพุกะ" คือ "ดอกกุหลาบ" และเพื่อแสดงความเจ็บปวดอันเกิดจากความรัก ด้านการใช้ภาษาการใช้ถ้อยคำและรูปแบบคำประพันธ์เหมาะสมกับเนื้อหา ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามได้อย่างดี

๖.๔.๒ หัวใจนักรบ

เรื่องหัวใจนักรบเป็นงานพระราชนิพนธ์ประเภทบทละครพูด ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ หลังเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ๓ ปี เพื่อตอบสนองและสนับสนุนกิจกรรมสำหรับปลูกใจคนไทย คือ กองเสือป่า ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ละครเรื่องนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดงเป็นครั้งแรกในงานพระราชพิธีศฤงคาร (พิธีขึ้นเรือนใหม่) พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ ๑๕ - ๑๖ และ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะการแต่ง บทละครพูด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจแนวคิดเรื่องกองเสือป่าและลูกเสือป่า และปลุกใจรักชาติบ้านเมือง

เนื้อเรื่องย่อ เนื้อความมีอยู่ว่า พระภิรมย์วรการบุคคลอนอกรัชกาล อายุ ๕๐ ปี เป็นชาวเมืองหัตดินบุรี ไม่ชอบทั้งลูกเสือป่าและลูกเสือเพราะเห็นว่ามีแต่ผลเสีย ไม่มีประโยชน์แก่ตน อาจทำให้เป็นอันตรายอีกด้วย จึงห้ามลูกคนเล็กไม่ให้ไปเป็นลูกเสือ และจะให้ลูกคนโตหนีทหาร รักแต่ลูกชายคนกลางที่อ่อนแอ และที่จริงแอบเป็นซู้กับแม่เน้ย เมียน้อยของตน แม่เน้ยมีพี่ชายชื่อนายชุ่นแบ่ง เป็นคนคอยยุแหย่พระภิรมย์ในเรื่องต่างๆ ต่อมาเกิดการรบขึ้นมาจริงๆ พระภิรมย์ได้เห็นเหตุการณ์ที่เสือป่า และลูกเสือกระทำจริงๆ ลูกคนใหญ่อาสาถือหนังสือไปขอกำลังรบ ถูกยิงเสียชีวิต แล้วลูกคนเล็กอาสาไปแทน ใจพระภิรมย์ เริ่มเปลี่ยนไปประกอบกับความมีจิตใจเป็นนักรบไทย ทำให้ความขัดแย้งที่มีอยู่สิ้นสุดลง ตั้งแต่การช่วยตามหมอนจนถึงยกปืนขึ้นยิงต่อสู้เข้าศึกเอง เข้าศึกก็มีกำลังมาก เข้ามายึดบ้าน และจับพระภิรมย์และคนในบ้านเป็นตัวประกัน พร้อมทั้งบังคับให้บอกความลับของกองเสือป่า พระภิรมย์ไม่ยอมบอก จะยอมตายเสียดีกว่าที่จะต้องขายชาติ ต่อมาเข้าศึกก็ล่าถอยไป ฝ่ายไทยเข้ามาแทนที่ หลังเหตุการณ์สงบลง พระภิรมย์ก็ได้ประจักษ์แจ้งถึงคุณประโยชน์ของเสือป่าและลูกเสือป่า จึงสมัครเข้าเป็นเสือป่าด้วยความเต็มใจเพื่อทำประโยชน์แก่ประเทศชาติในที่สุด

คุณค่า เรื่องหัวใจนักรบได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครพูด เนื้อหาเน้นความปลุกใจรักชาติ เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนับ ทั้งจากผู้อ่านและผู้ชม ทำให้ได้รับเลือกมาจัดแสดงบ่อยครั้งกว่าละครเรื่องอื่น ๆ

๖.๔.๓ พระนลคำหลวง

พระนลคำหลวง เป็นพระราชนิพนธ์แปลในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระนลเป็นนิทานแทรกอยู่ในมหากาพย์ รจนาโดยมุนีฤๅษณ์โหวปายน มีชื่อเรื่องว่า "นโลปาขยานัม" เซอร์โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลความจากต้นฉบับโคลกภาษาสันสกฤต เป็นภาษาอังกฤษ แล้วรัชกาลที่ ๖ จึงใช้ฉบับภาษาอังกฤษของเซอร์โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์นี้แปลเป็นเรื่องพระนลคำหลวง ทรงเริ่มพระราชนิพนธ์เรื่องเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ เสร็จลงเมื่อวันเสาร์ที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงตรวจสอบแก้ไขและพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

ลักษณะการแต่ง แบบคำหลวง มีคำประพันธ์หลายชนิด ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้เป็นแบบอย่างในการประพันธ์กวีนิพนธ์สำหรับ

กุลบุตร

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มเรื่องด้วยบทไหว้ครู บอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง แล้วดำเนินว่า พระฤๅษีพฤหัสวละเล่าเรื่องพระนลให้กษัตริย์ปาณฑพทั้ง ๕ ฟังพระนลเป็นกษัตริย์แห่งนครนิชัท ปล่อยหงส์ไปสื่อความรักกับนางมยันทิในพิธิสุมพรของนางมีกษัตริย์และเทวดาไปชุมนุมมาก แต่นางเลือกพระนล ฝิร้ายช็อกกับทวารริชยาพระนล เข้าสิงพระนลคลั่งไคล้สกาแพ้สกลจนเสีย บ้านเมือง ออกเดินป่าจนได้รับความลำบาก นางมยันทิตติดตามไปด้วย ทั้ง ๆ ที่พระนลขอร้องให้นางกลับบ้านเมืองของนางเสีย พระนลจึงตัดสินใจหนีนางไป แต่นางไม่ยอม พยายามดันดันติดตามพระนลไป ต้องผจญภัยจากพรานป่า และหัวหน้าพ่อค้าเกวียน ในที่สุดนางจำต้องกลับบ้านเมือง และให้พราหมณ์เที่ยวขับเพลงเล่าเรื่องของพระนลกับนางตามบ้านเมืองต่าง ๆ เพื่อสืบหาพระนล ต่อมาพราหมณ์กลับมาทูลว่าสงสัยหุกสารธของท้าวฤๅษบุตรธจะเป็นพระนล นางมยันทิจึงออกอุบายให้ท้าวฤๅษบุตรธทราบว่าจะเข้าพิธิสุมพรใหม่ ท้าวฤๅษบุตรธตั้งใจให้ว่าหุก (พระนลปลอม) รับขับรถไปหานางมยันทิ ระหว่างทางพระนลแลกวิชาหมักกับวิชาสกากับท้าวฤๅษบุตรธ พระนลจึงพันอำนาจกาลิ เมื่อท้าวฤๅษบุตรธมาถึงไม่เห็นมีพิธิสุมพรเลยไกลทำเป็นมาเยี่ยม นางมยันทิจำว่าหุกได้ว่าเป็นพระนลและไม่รังเกียจที่พระนลมีรูปชั่วเพราะถูกนาคพันพิษไว้ พระนลไปทำพินสกาได้บ้านเมืองกลับคืนมา ทั้งสองมีความสุขดังเดิม ตอนท้ายเป็นภาคผนวก กล่าวถึงลักษณะคำประพันธ์และมีอธิบายศัพท์สำคัญ ๆ ที่ทรงใช้ในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้

ตัวอย่าง ตอนต้น กล่าวถึงพระนล

อาสาฬั ราชา ๑ ฦปางก่อนกาลนานมา มีพระราชาธิบดี

๑ นโล นาม ๑ มีนามบัญญัติวิมล ว่าพระนลผู้สามารถ เปนราชาบุตรท้าววิเรน ภูเบนทรทรงพลกำลัง ทั้งมีพระคุณวิเศษชดั โฉมศรีสวัสดิ์อศวกวิท เปนอิศวรมหาราช ในมนุษยชาติบมีทัน ประหนึ่งจอมสวรรค์เทวะบดี เปนที่หนึ่งเหนือผู้ใด ๆ พระเดชจอมไผทไฟโรจน์ ช่วงโชติเพียงพระอาทิตย์ จิตธมุงนพรหมาน เชี่ยวชาญในพระไตรเพท เปนมเหศรบรูษรัตน์ ครอบนิษัธการา โปรดการสกาทอดดวงดณัด ธธารังสัทยวาที เปนอธิบดีผู้บังคับ อักโขหิณัทพกลันแกแล้ว ผูกนางแก้วผู้มีสง่า นิยมราชาเปนยอดชาย พระหฤทัยหมายเพื่อแม่ เนาแม่สำรวมอินทริย์ ภูมีรักษาพิภพ ธเจนจบทางธนูศาสตร์ เปนมนูนาถณสมัยนี้ ดีประเสริฐคุณสาร ลิ่นแล ฯ

ตัวอย่าง ชมนางมยันทิ

ทมยันตี ตู รูปณ ๑ ฝ่ายนางทมยันตี มีโฉมเฉิดเลิศโสภา พร้อมสง่าบริบูรณ์ยศ
สำรวยสดสิริวิลาส ในโลกธาตุนั้นไป ไม่มีเสมอเสาวภาคย์ นารีนาคเอวกลมกล่อม ย่อม
ปรากฏศฤงคาร อันดวงสุดานันต์ถึง ซึ่งชนมวัยอันงาม ทาสีหลามลำดับร้อย ห้อมนาง
น้อยอยู่พร้อมหน้า อีสขีคณาเพ็ญเฝ้า เนาแน่นอนันต์สุรางคณา ดุจนางฟ้าเฝ้าเทวี ผู้
มหิษีท้าวเทวนาถ อันราชธิดาท้าวภิมะ งามแจ่มจะกลางบริพัร งามสคราญบังอร สรร
พากรณวิภูษิต ยามนางสถิตท่ามกลางเหล่า ดูนงเยาว์ยังรัศมี สว่างอินทรียราวไฟฟ้า
กระจ่างจ้าแจ่มเวหน รูปนฤมลพันพิภพ ทั่วแผ่นดินจับบ่เทียมทัน เลอสรสมอองค์พระ
ศรี เทวีผู้ทรงลักษณะพิเศษ แม้ในเขตเมืองฟ้า หาเทพธิดาไม่เทียมนาง แม้ในหมู่สุรางค์
ยักขินี หาไหนมีบ่เท่าอนงค์ นำพิศวงสวยสวาท ประหลาหบ่เคยยล ทั่วทั้งสากลแดนมนุษย์
สุดที่จะหาเทียบสุนทรีย์ รูปวดีราวนิมิตร ใครเห็นจิตจอตจางง เทวดาพะวง นิมนฤมล

คุณค่า พระนลคำหลวงเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็น
หนังสือแต่งดีประเภทกวีนิพนธ์ เนื้อเรื่องมาจากนิทานที่แทรกอยู่ในคัมภีร์มหาภารตะ ซึ่งเกี่ยวข้องกับ
กับคติพราหมณ์ทำให้แตกต่างจากงานแต่งวรรณคดีคำหลวงเรื่องอื่น ๆ ที่มักเป็นเรื่องทาง
พระพุทธศาสนา เช่น มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น เรื่องพระนลคำหลวงจึงมี
ความแปลกใหม่ เรื่องพระนลได้รับความนิยม น.ม.ส. หรือกรมหมื่นพิทยาลงกรณ ได้แต่งเรื่อง
พระนลเป็นคำฉันท์ทั้งเล่มอีกเรื่องหนึ่งด้วย

๖.๔.๔. นิทานเวตาล

นิทานเวตาล มาจากนิทานเวตาลปัญจวิงศติ แปลว่า นิทานเวตาล ๒๕ เรื่อง
รวมอยู่ในหนังสือกถาสริตสาคร เป็นวรรณกรรมสันสกฤตโบราณ ต่อมาได้มีผู้นำนิทานเวตาลทั้งฉบับ
ภาษาสันสกฤตและภาษาฮินดีมาแปลเป็นภาษาอังกฤษ โดยร้อยเอก เซอร์ ริชาร์ด เอฟ. เบอร์ตัน ได้
นำมาแปลและเรียบเรียงแต่งแปลงเป็นสำนวนภาษาของตนเองให้คนอังกฤษอ่าน แต่ไม่ครบทั้ง ๒๕
เรื่อง กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ได้ทรงแปลนิทานเวตาลจากฉบับของเบอร์ตัน จำนวน ๙ เรื่อง และ
จากฉบับแปลสำนวนของ ซี. เอช. ทอร์นีย์ อีก ๑ เรื่อง รวมเป็นฉบับภาษาไทยของกรมหมื่น
พิทยาลงกรณ ๑๐ เรื่อง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑

ผู้แต่ง น.ม.ส. (พระองค์เจ้ารัชสีนแจ่มจรัส) หรือกรมหมื่นพิทยาลงกรณ

ลักษณะการแต่ง ร้อยแก้ว

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อความบันเทิง

เนื้อเรื่องย่อ โคร่งเรื่องหลักของนิทานเรื่องนี้เป็นเรื่องการโต้ตอบปัญหาระหว่าง
พระวิกรมมัททีย์ กษัตริย์แห่งกรุงอุชชียนี กับเวตาล ซึ่งเป็นอมมนุษย์ ซึ่งจะนำเข้าไปสู่นิทานย่อยต่างๆ

ที่แทรกอยู่ในเรื่อง รวม ๒๕ เรื่อง เนื้อความโดยย่อมีว่า พระวิกรมมัททิตยหรือพระวิกรมเสน ได้รับปากกับโยคีชื่อ ศานติศีล จะไปนำตัวเวตาล อมนุษย์ที่มีลักษณะคล้ายศพมนุษย์ผสมค่างควา ซึ่งห้อยหัวอยู่กับต้นโอศก มาให้แก่ฤๅษีเพื่อใช้ในพิธีบูชาเจ้าแม่กาลิ โดยมีพระธรรมวชิรผู้เป็นโอรสติดตามไปด้วย เมื่อพระองค์จับตัวเวตาลได้แล้ว เวตาลก็จะพยายามยั่วให้พระวิกรมมัททิตยตรัสออกมาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ โดยการการเล่นิทานอุทาหรณ์ต่าง ๆ แล้วให้พระวิกรมมัททิตยตัดสินใจตัดสินเรื่องราวในนิทานเหล่านั้น ด้วยขัตติยะมานะของกษัตริย์ทำให้พระวิกรมมัททิตยอดไม่ได้ที่จะตรัสพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องราวในนิทานอยู่เสมอ ผลก็คือเวตาลได้ลอยกลับไปอยู่ที่ต้นโอศกอันเป็นที่อยู่ของตน ทำให้พระวิกรมมัททิตยจำต้องกลับไปจับเอาเวตาลกลับมาใหม่ทุกครั้ง เป็นเช่นนี้อยู่ถึง ๒๔ ครั้ง ในครั้งที่ ๒๕ พระธรรมวชิรได้สะกิดเตือนมิให้พระวิกรมมัททิตยตรัสคำใด ๆ ออกมา พระวิกรมมัททิตยก็ระงับใจไม่เอื้อนพระโอษฐ์ตรัสพระกระเสเดใด ๆ ออกมา เวตาลจึงยอมให้พระองค์พาตนไปให้โยคีศานติศีลนั้นได้ ท้ายเรื่องของนิทานเวตาลมีอยู่ว่า ระหว่างทางที่พระวิกรมมัททิตยพาเวตาลไปหาโยคินั้นเอง เวตาลก็ได้เปิดเผยว่าแท้จริงแล้วโยคีศานติศีลมีความแค้นกับพระวิกรมมัททิตยอยู่ ซึ่งเป็นความแค้นที่ก่อโดยพระบิดาของพระวิกรมมัททิตย จึงหวังที่จะปลงพระชนม์ของพระองค์เสียพร้อมกันนี้เวตาลก็แนะนำให้พระองค์ทำเป็นเชื่อฟังคำของโยคินั้นแล้วหาทางฆ่าเสีย พระวิกรมมัททิตยก็ได้ทำตามคำแนะนำดังกล่าว และรอดพ้นจากการทำร้ายของโยคินั้นได้

นิทานย่อยซึ่งแทรกอยู่ในนิทานเวตาลทั้ง ๒๕ เรื่องโดยสรุปมีดังนี้

เรื่องที่ ๑ เรื่องของเจ้าชายวัชรมกุฎ กับพระสหายชื่อ พุทธิศรีระ

เรื่องที่ ๒ เรื่องของนางมันทาวดี กับ พราหมณ์หนุ่ม ๓ คน

เรื่องที่ ๓ เรื่องของนกแก้วชื่อ วิทครจุทามณี ของพระเจ้าวิกรมเกศริน กับนกขุนทองชื่อ โสมิกา ของเจ้าหญิงจันทระประภา

เรื่องที่ ๔ เรื่องของพระเจ้าสุทระกะ กับพราหมณ์ผู้ซื้อสัตว์ชื่อ วีรพร

เรื่องที่ ๕ เรื่องของนางโสมประภา กับการเลือกคู่ครอง

เรื่องที่ ๖ เรื่องของวันฉลองพระแม่เคารี

เรื่องที่ ๗ เรื่องของพระเจ้าจันทสิงห์ กับสัตว์ตวิศล ผู้ซื้อสัตว์

เรื่องที่ ๘ เรื่องของบุตรทั้ง ๓ ของพราหมณ์วิษณุสวามิน

เรื่องที่ ๙ เรื่องของการเลือกคู่ของเจ้าหญิงอนงครตี

เรื่องที่ ๑๐ เรื่องของนางมัทนเสนา ผู้ซื้อสัตว์

เรื่องที่ ๑๑ เรื่องของชายาทั้ง ๓ ของพระเจ้าธรรมวชิร

เรื่องที่ ๑๒ เรื่องของพระเจ้ายศเกตุ กับที่รฆทรศิน ผู้กักต

เรื่องที่ ๑๓ เรื่องของพราหมณ์ชื่อ หริสวามิน ผู้อาภัพ

- เรื่องที่ ๑๔ เรื่องของนางรัตนาวดี บุตรีเศรษฐี ผู้หลงรักโจร
- เรื่องที่ ๑๕ เรื่องของความรักของเจ้าหญิง ศศิประภา
- เรื่องที่ ๑๖ เรื่องของเจ้าชาย ซีมุตวาหน กับนาคชื่อ คังขุฑะ
- เรื่องที่ ๑๗ เรื่องของพระเจ้ายศธน กับ นางอนุมาทีนี บุตรีเศรษฐี
- เรื่องที่ ๑๘ เรื่องของพราหมณ์จันทรสวามิน กับฤๅษีปาศุบต
- เรื่องที่ ๑๙ เรื่องของภรรยาเศรษฐี กับธิดาชื่อ ธนวดี
- เรื่องที่ ๒๐ เรื่องของพระเจ้าจันทราวโลก กับรากษส
- เรื่องที่ ๒๑ เรื่องของนางอนงคัมภุชรี
- เรื่องที่ ๒๒ เรื่องของบุตรพราหมณ์ทั้ง ๔ ผู้ขมังเวทย์
- เรื่องที่ ๒๓ เรื่องของฤๅษีเฒ่า วามศิวะ ผู้อยากเป็นหนุ่ม
- เรื่องที่ ๒๔ เรื่องของนางจันทรวดี กับธิดาชื่อ ลาวณยวดี กับเรื่องขนาดเท้าของนาง
- เรื่องที่ ๒๕ เรื่องของพระเจ้าตริวิกรมเสน กับเวตาล

ตัวอย่าง การพรรณนาลักษณะตัวเวตาล

เมื่อเข้าไปถึงโคนต้นไม้พระราชาก็หยุดพิศดูศพซึ่งแขวนอยู่บนกิ่งอโศก ศพนั้นลืมนดา โพลง ลูกตาสีเขียวเรือง ๆ ผมสีน้ำตาล หน้าสีน้ำตาล ตัวผมเห็นซี่โครงเป็นซี่ ๆ ห้อยเอาหัว ลงมาทำนองค่างคาว แต่เป็นค่างคาวตัวใหญ่ที่สุด เมื่อจับถูกตัวก็เย็นซัดเหนียว ๆ เหมือนงู ปรากฏเหมือนหนึ่งไม่มีชีวิต แต่หางซึ่งเหมือนหางแพะนั้นกระดิกได้ พระวิกรมมาทิตย์ ทอดพระเนตรเห็นเช่นนี้ ก็ทรงคิดว่าศพนี้คือศพลูกชายของพ่อค่าน้ำมัน ซึ่งยักษ์ได้ทูลไว้ว่า โยคีเอาไปแขวนไว้ที่ต้นไม้ ครั้นเมื่อเห็นเป็นเวตาลเช่นนี้ก็ทรงพิศวง

คุณค่า นิทานเวตาลมีความโดดเด่นในด้านโครงเรื่องที่เป็นนิทานซ้อนนิทาน คือ มี นิทานเรื่องย่อยซ้อนอยู่ในนิทานเรื่องใหญ่ เนื้อหามีความแปลกใหม่เพราะเป็นเรื่องของกษัตริย์ อินเดียโบราณกับตัวละครมนุษย์ ตัวละครมนุษย์มีรูปร่างคล้ายค่างคาวบินได้นี้ ยังไม่เคยมีในวรรณคดีไทย การเล่าเรื่องซ้อนเรื่องยังทำให้เรื่องมีความสนุกสนานชวนติดตาม น.ม.ส. เขียนโดยใช้รูปแบบร้อยแก้วแต่ได้นำมาปรับให้เข้ากับสำนวนไทยโดยไม่เสียอรรถรส นับได้ว่าเป็นสำนวนร้อยแก้วที่ใหม่ที่สุดในยุคนั้น บางท่านเรียกว่า “สำนวน น.ม.ส.”

๖.๔.๕ อิลราชคำฉันท์

อิลราชคำฉันท์ แต่งโดยพระศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) อาลักษณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อครั้งยังเป็นหลวงสารประเสริฐ แต่งขึ้นจากนิทานเรื่องอิลราชในบทพระราชนิพนธ์

เรื่องบ่อเกิดรามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ ๖ การแต่งเรื่องนี้ รัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระกรุณาช่วยตรวจแก้ไข และแสดงความเห็นให้แก้ไขหรือเพิ่มเติมด้วย

ผู้แต่ง พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์)

ลักษณะการแต่ง ฉันทและกาพย์

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อสนองพระราชดำริของรัชกาลที่ ๖ ที่จะให้มีหนังสือร้อยกรองที่ใช้สำนวนภาษาถูกต้อง และเพื่อให้ปรากฏว่าแผ่นดินในรัชกาลที่ ๖ ยังมีจินตกรวิอยู่

เนื้อเรื่องย่อ เริ่มเรื่องด้วยบทไหว้ครู และกล่าวถึงท้าวอิศราษ ผู้ครองนครพลทิกา วันหนึ่งในวสันตฤดู ทรงออกป่าล่าสัตว์พร้อมบริวาร จนถึงตำบลที่กำเนิดของพระขันทกุมาร ในเวลานั้น พระอิศวรกำลังล้อเล่นกับพระอุมา พระชายา ทรงจำแลงกายเป็นสตรี และบันดาลให้ทุกสิ่งในนั้นเป็นสตรีทั้งหมด ครั้นเมื่อท้าวอิศราษและข้าราชการบริพารผ่านเข้าไปในป่าดังกล่าว ก็กลายเป็นสตรีไปทั้งหมด ครั้นเมื่อท้าวอิศราษกลายเป็นสตรีก็ตกใจ หูลงอภัยจากพระอิศวร พระอิศวรไม่ทรงยอม แต่พระอุมาเทวีประทานพรให้กึ่งหนึ่ง คือเป็นบุรุษและสตรีสลับกันไปเดือนละเพศ เมื่อเป็นบุรุษ ชื่ออิศราษ เมื่อเป็นสตรี ชื่อนางอิลา เมื่อถึงเดือนที่เป็นสตรี นางอิลาและบริวารสตรีพากันไปเที่ยวเล่นในป่า และเผชิญพบกับพระพุท ที่กำลังบำเพ็ญตบะในป่า นางอิลาได้อยู่เป็นชายาของพระพุท จนครบเดือน เมื่อเป็นบุรุษ ก็ลืมความเป็นไปในภาคสตรีเพศ และเป็นเช่นนี้กระทั่งเก้าเดือน นางอิลา ก็ให้ประสูติกุมารองค์หนึ่ง พระพุทให้นามว่า ปุรุพ เมื่อท้าวอิศราษคืนมาเป็นบุรุษ พระพุทเห็นใจ จึงประชุมมหาฤๅษีเพื่อหาทางแก้ไขคำสาปให้แก่ท้าวอิศราษ ในที่สุดที่ประชุมตกลงทำพิธีอิศวรเมธ ทำให้ท้าวอิศราษคืนมาเป็นเพศบุรุษอีกครั้ง

ตัวอย่าง บทชมบ้านเมืองของท้าวอิศราษ

เรื่องรองพระมณฑิรพิจิตร	กลพิศพิมานบน
ก่องแก้วและกาญจนระคน	รุจิเรกอลงกรณ์
ช่อฟ้าก็เพื่อยกลจะพัด	ดลฟากที่ขัมพร
บราลีพิไลยพิศบวร	นพศูลสล้างลอย
เชิงบัวมพระบัญชาชเรขบัจ	มุขเด็จก็พรราวพลอย
เพดานก็ดารกพะพรอย	พิศเพียงนภาพลาม
สิงหาศน์จรูญจตุรมุข	บมิแผกพิมานงาม
พื้นภาพอำพนพิพิธตาม	ตละเนืองพะนั่งนอง

คุณค่า วรรณคดีเรื่องนี้แต่งโดยเคร่งครัดฉันทลักษณ์ เพื่อเป็นแบบอย่างในการแต่งฉันท ใช้ถ้อยคำโวหารกะทัดรัด คมคาย ให้จินตนาการแก่ผู้อ่านได้อย่างดี โดยเฉพาะบทชมบ้าน

ชมเมือง ชมธรรมชาติอันเป็นเลิศ ให้ความรู้เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์และเทพเจ้า และสะท้อนสภาพบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๖ ว่ามีการประดับตกแต่งอย่างไร

๖.๔.๖ สามัคคีเภทคำฉันท์

สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นวรรณคดีขนาดสั้นได้รับการยกย่องว่าแต่งดี นายชิต บุรทัต แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ขณะอายุได้ ๒๓ ปี โดยได้เค้าเรื่องมาจากเรื่องราวในมหาปรีนิพพานสูตร และอรรถกถา สุมังคลวิลาสินี ที่มณิกายมหาวรรค ซึ่งพระสุคุณคณาภรณ์ (ต่อมาคือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหารแปลและเรียบเรียงลงในหนังสือธรรมจักษุ คำว่า สามัคคีเภท เป็นคำสมาส เกษ มีความหมายว่า การแบ่ง การแตกแยก การทำลาย สามัคคีเภท มีความหมายว่า การแตกความสามัคคี หรือ การทำลายความสามัคคี

ผู้แต่ง นายชิต บุรทัต

ลักษณะการแต่ง ฉันท์และกาพย์

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อแสดงความสามารถในเชิงกวีให้เป็นที่ปรากฏ และเพื่อมีไว้ประดับบ้านเมือง

เนื้อเรื่องย่อ พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ทรงมีวิสัยการพราหมณ์ผู้ฉลาดและรอบรู้ศิลปศาสตร์เป็นที่ปรึกษา มีพระประสงค์จะขยายอาณาจักรไปยังแคว้นวัชชีของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี ซึ่งปกครองแคว้นโดยยึดมั่นในอุปนิทานิยธรรม (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) เน้นสามัคคีธรรมเป็นหลัก การโจมตีแคว้นนี้ให้ได้จะต้องทำลายความสามัคคีนี้ให้ได้เสียก่อน วิสัยการพราหมณ์บุโรหิตที่ปรึกษา จึงอาสาเป็นไส้ศึกไปยุแหย่ให้กษัตริย์ลิจฉวีแตกความสามัคคี โดยทำเป็นอุบายกราบทูลทักทวนการไปตีแคว้นวัชชี พระเจ้าอชาตศัตรูแสร้งกริ้ว รับสั่งลงโทษให้เขียนวิสัยการพราหมณ์ อย่างรุนแรงแล้วเนรเทศไป ชาวของวิสัยการพราหมณ์ไปถึงนครเวสาลี เมืองหลวงของแคว้นวัชชี กษัตริย์ลิจฉวีรับสั่งให้วิสัยการพราหมณ์เข้ารับราชการกับกษัตริย์ลิจฉวี ด้วยเหตุที่เป็นผู้มีสติปัญญา มีวาทศิลป์ดี มีความรอบรู้ในศิลปะวิทยาการ ทำให้กษัตริย์ลิจฉวีรับไว้ในพระราชสำนัก ให้พิจารณาคดีความและสอนหนังสือพระโอรส วิสัยการพราหมณ์ได้ทำหน้าที่อย่างเต็มความรู้ความสามารถ จนกษัตริย์ลิจฉวีไว้วางพระทัย ก็ดำเนินอุบายขั้นต่อไป คือสร้างความคลางแคลงใจในหมู่พระโอรส แล้สลุกลามไปถึงพระบิดา ซึ่งต่างก็เชื่อพระโอรส ทำให้ขุนเคืองกันไปทั่ว เวลาผ่านไป ๓ ปี เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีก็แตกความสามัคคีกัน แม้วิสัยการพราหมณ์ตีกลองนัดประชุม ก็ไม่มีพระองค์ใดมาร่วมประชุม วิสัยการพราหมณ์จึงลอบส่งข่าวไปยังพระเจ้าอชาตศัตรู ให้ทรงยกทัพมาตีแคว้นวัชชี และชนะได้อย่างง่ายดาย

ตัวอย่าง ตอนพระเจ้าอชาตศัตรูทรงแกล้งกริ้วและต่อว่าวิสัยการพราหมณ์

ภูบดินทร์สตั๋บอุปายะตาม	
ณวาทะวัสสการะพราหมณ์	และบังอาจ ๖
เกินประมาณเพราะการละเมิดประมาณ	
มิควรจะขัดบรมราช	ชโยงการ ๖
ท้าวก็ทรงแสดงพระองค์ปะปาน	
ประหนึ่งพระราชหทัยธดาล	พิโรธจึง ๖
ผันพระกายกระที่บพระบาทและอึ่ง	
พระศัพทะสีหนาทะพึ่ง	สยอภัย ๖
เอออุเหมนะมิ่งชียงกระไร	
ทุทาทะสตุลณนี้ไฉน	ก็มาเปน ๖
ศึกบถึงและมิ่งก็ยังมีเห็น	
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น	ประการใด ๖
อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ	
ขยายตขยันมิทันอะไร	ก็หมิ่นกู ๖

คุณค่า วรรณคดีเรื่องนี้เด่นในเรื่องของการใช้สำนวนโวหารและการแต่งคำฉันท์อย่างถูกต้องตรงตามฉันทลักษณ์ ในปี ๒๔๗๒ กระทรวงธรรมการประกาศให้สามัคคีเภทคำฉันท์เป็นหนังสือแบบเรียน นายชิต บุรทัตจึงตรวจแก้ไข ขัดเกลาคำฉันท์เสียใหม่อย่างละเอียดลออ เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาและอารมณ์ของเรื่องมากที่สุด การเพิ่มสัมผัสทำให้ฉันทของนายชิต บุรทัต มีลีลาแปลกกว่าฉันทที่แต่งตามฉันทลักษณ์โดยปกติ และการเลือกสรรคำที่เหมาะสมก็ทำให้มีความหมายลึกซึ้ง มีพลังเร้าอารมณ์ และกระตุ้นให้คิด (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๘, หน้า ๑๒๑ – ๑๒๒) นอกจากนี้ วรรณคดีเรื่องนี้ยังเป็นนิทานสุภาษิตสอนใจให้เห็นโทษของการแตกความสามัคคี และแสดงให้เห็นความสำคัญของการใช้สติปัญญาให้เกิดผลโดยไม่ต้องใช้กำลัง ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้

๖.๕ ลักษณะสำคัญของวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘

วรรณคดีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๖๘ ได้รับอิทธิพลตะวันตกค่อนข้างมาก จะเห็นว่ามามีรูปแบบวรรณคดีใหม่ ๆ เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง

วรรณคดีสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับอิทธิพลจากการปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ เนื่องจากในสมัยดังกล่าวมีการแผ่ขยายอำนาจของตะวันตกเข้ามาในแถบเอเชีย สมัยนี้ จึงเริ่มเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของวรรณคดีจากรูปแบบเก่ามาเป็นรูปแบบใหม่ วรรณคดีชิ้นสำคัญในสมัยนี้ คือประกาศ

รัชกาลที่ ๔ ที่สะท้อนถึงการเมืองการปกครอง รัชกาลที่ ๔ ใช้ภาษาร้อยแก้วในการสื่อสาร ซึ่งงานลักษณะนี้ยังไม่เคยปรากฏมาก่อน หรือเรื่อง จดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษ เป็นจดหมายเหตุการเดินทางไปยังอังกฤษของหม่อมราโชทัย แต่งขึ้นเพื่อถวายรายการแด่รัชกาลที่ ๔ จดหมายเหตุฉบับนี้เป็นฉบับแรกที่บันทึกเรื่องราวของประเทศตะวันตก แต่เดิมมีการบันทึกเรื่องราวของต่างประเทศแต่เป็นประเทศจีน คือนิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีน ในสมัยธนบุรี อย่างไรก็ตามก็ยังมีวรรณคดีบางส่วนที่ยังคงสืบทอดขนบวรรณคดีไทยไว้ เช่น วรรณคดีศาสนา เรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก หรือวรรณคดีนิราศ เช่น นิราศลอนดอน นิราศพระปฐม นิราศปลิว เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของวรรณคดีจากอิทธิพลตะวันตก จะเห็นว่าอิทธิพลตะวันตกเข้าในหลายด้าน ที่สำคัญคือมีการพัฒนาการพิมพ์ ทำให้เกิดหนังสือพิมพ์และการพิมพ์หนังสือหรือวรรณคดีขึ้นเป็นจำนวนมาก แม้จะมีงานวรรณคดีที่เป็นไปตามขนบวรรณคดีแบบเดิม แต่ก็มีวรรณคดีรูปแบบใหม่เกิดขึ้นด้วย เช่น เกิดงานสารคดี อาทิ ตำราวิชาการ งานชีวประวัติ บทวิจารณ์ เกิดงานประพันธ์บันเทิงคดีรูปแบบใหม่คือเรื่องสั้นและนวนิยาย โดยเจ้านายและขุนนางที่ไปศึกษา ณ ต่างประเทศ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกโดยตรง โดยในช่วงต้น เรื่องสั้นและนวนิยายจะมีลักษณะเป็นงานแปลก่อน จากนั้นจึงเริ่มแต่งเรื่องขึ้นเอง ช่วงแรกลงพิมพ์ในดุริยสภา ต่อมาลงพิมพ์ในหนังสือลัทธิวิทยา ฤทธิวิทยา และทวีปัญญา ด้านงานร้อยกรองในสมัยนี้ยังคงมีวรรณคดีพิธีการที่คงขนบเดิมไว้ เช่น พิธีเห่เรือ พิธีกล่อมช้าง และมีการพิมพ์ร้อยกรองลงในหนังสือพิมพ์ประตุนิพนธ์ และนาริรมย์ โดยตีพิมพ์คำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ทั้งโคลง กลอน สักวา

วรรณคดีการละครในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ ได้ปรับเปลี่ยนและเริ่มพัฒนาไปจากเดิมเช่นกัน ดังจะเห็นว่า เจ้านายและขุนนางตั้งคณะละครของตนเอง และสร้างสรรค์รูปแบบการละครแนวใหม่ ซึ่งบางประเภทได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เช่น ละครดึกดำบรรพ์ เป็นละครที่ได้แนวคิดจากการแสดงโอเปร่าของฝรั่ง มีผู้ร่วมสร้างสรรค์ละครดึกดำบรรพ์หลายท่าน เช่น เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เป็นผู้อำนวยการ เช่น สร้างโรงละคร อุปกรณ์การแสดง เครื่องแต่งกาย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสร้างสรรค์รูปแบบ เช่น ทรงพระนิพนธ์บทละคร บรรจุและปรับปรุงทำนองเพลง ออกแบบฉากและกำกับการแสดง หลวงประดิษฐไพเราะ (ตาด ตาตะนันท์) ประดิษฐ์ทำนองเพลงและควบคุมปีพาทย์ จัดแสดงที่โรงละครของเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เป็นโรงละครที่เลียนแบบโรงละครของอังกฤษ เรียกว่า โรงละครดึกดำบรรพ์ เก็บค่าเข้าชม ปรับปรุงละครรูปแบบเดิมมาเป็นละครรูปแบบใหม่ การร้อง การรำ การแต่งกายหรือธรรมเนียมการแสดง เป็นไปในแนวละครในและละครนอกแบบหลวง แบ่งการแสดงออกเป็นฉากเป็นตอน ดำเนินเรื่องด้วยบทเจรจาและบทร้องที่เป็นบทเจรจาของตัวเอง บทละครดึกดำบรรพ์พระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์

ไว้มีจำนวน ๑๑ เรื่อง เช่น สังข์ทอง คาวี อิเหนา สังข์ศิลป์ชัย อุณรุท เป็นต้น (สุรพล วิรุฬักษ์, ๒๕๕๓, หน้า ๖๓ - ๘๐)

ละครพันทาง เกิดขึ้นในปลายรัชกาลที่ ๕ โดยเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ละครพันทางมีความแปลกใหม่ตรงที่ผสมผสานละครหลายแนวไว้ด้วยกัน เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงมักจัดแสดงละครให้ประชาชนรับชม แต่เดิมนิยมแสดงเรื่อง ดาหลัง บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ เป็นการแสดงแบบละครนอก ผู้ชายแสดง โดยแสดงที่โรงละคร และเก็บเงินคนดู ต่อมาได้ปรับปรุงให้ผู้แสดงมีทั้งหญิงและชาย และได้นำพงศาวดารของชาติต่าง ๆ มาทำเป็นบทละคร โดยมีหลวงพัฒนาพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เป็นผู้แต่ง เป็นการพัฒนาจากละครนอก โดยยึดแบบแผนการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว ลดการรำ มีบทตลกแทรกอยู่ เพื่อให้คนดูไม่เบื่อ การแต่งกายให้เปลี่ยนไปตามเชื้อชาติของตัวละคร และดนตรีใช้ปี่พาทย์ไม้นวม เพลงร้องมีสำเนียงไปตามเชื้อชาติของตัวละคร ละครพันทางในยุคนี้ได้รับความนิยมอย่างมาก ซึ่งทำให้เกิดคณะละครพันทางขึ้นตามมาหลายคณะ เช่น คณะของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ละครพันทางของหลวงวิจิตรวาทการ เป็นต้น (สุรพล วิรุฬักษ์, ๒๕๕๓, หน้า ๘๒ - ๘๖)

ละครร้อง เป็นละครแบบใหม่ที่เกิดขึ้นปลายรัชกาลที่ ๕ โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ สันนิษฐานว่าต้นกำเนิดมาจากหลายทาง ทั้ง ละครตีกตาบรรพ์ อุปรากร และละครบังสะวันของมลายู ในช่วงต้นแสดงโดยการร้องสลับพูดโดยใช้ท่าอย่างไทยอยู่บ้าง แสดงเรื่องจากประวัติศาสตร์และวรรณคดี จัดแสดงในโรงละครปริตาลัยของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ต่อมาปรับปรุงรูปแบบการแสดงโดยไม่มีการรำรำ ใช้กิริยาอย่างสามัญชน ผู้แสดงร้องเองมีลูกคู่รับเฉพาะทำนองเอื้อน ใช้ผู้หญิงแสดงทั้งหมด ยกเว้นตัวตลก บ้างเรียกว่า ละครปริตาลัย ละครที่โด่งดังมากคือเรื่องสาวเครือฟ้า ซึ่งเป็นละครโศกนาฏกรรม ดัดแปลงจากเรื่อง มาตามบัตเตอร์ฟลาย ของฟูซุชิโน ฮาอิตาเลียน (สุรพล วิรุฬักษ์, ๒๕๕๓, หน้า ๑๕๙ - ๑๖๕) การละครในยุคนี้ได้รับการสืบทอดและพัฒนาต่อไปสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นยุคทองของการละคร โดยเฉพาะละครพูด

สมัยรัชกาลที่ ๖ อิทธิพลตะวันตกแผ่ขยายเข้ามามากขึ้น ประกอบกับเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ วรรณคดีในยุคนี้จึงมีเนื้อหาปลุกใจให้เกิดความสามัคคีและรักชาติบ้านเมือง โดยมีงานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ที่เป็นเรื่องแนวปลุกใจจำนวนมาก

วรรณคดีในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีเนื้อหาหลากหลาย ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยสืบทอดมาจากสมัยรัชกาลที่ ๕ และบางส่วนสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ งานร้อยแก้วที่พัฒนาจากเดิมคืองานสารคดี เช่น งานเขียนเกี่ยวกับจดหมายเหตุ บันทึก อนุทิน งานชีวประวัติ อัตชีวประวัติ ตำรา บทความ หนังสืออ้างอิง ส่วนงานบันเทิงคดี ในสมัยนี้ยังคงนิยมแต่งนวนิยายและเรื่องสั้นอยู่ มีเนื้อหาหลากหลาย เช่น นวนิยายแนวสืบสวนสอบสวน นวนิยายอิง

ประวัติศาสตร์ นวนิยายชีวิต นวนิยายผจญภัย หัสนิยาย โดยในช่วงแรก นวนิยายมักเป็นนวนิยาย แปลและใช้ฉากต่างประเทศ ต่อมาจึงมีการสร้างสรรค์นวนิยายในแบบฉบับของตนเอง ใช้ฉากและตัวละครไทย โดยนวนิยายที่นิยมแต่งกันมากคือ นวนิยายรัก อาชญานิยาย นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ นวนิยายแนวผจญภัย และหัสนิยาย โดยเรื่องสั้นและนวนิยายส่วนใหญ่นิยมลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ไทยเชชม ผดุงวิทยา เป็นต้น

สำหรับวรรณคดีร้อยกรองในสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้น อาจกล่าวได้ว่าได้เป็นยุคที่วรรณคดีร้อยกรองที่เขียนขึ้นตามชนบทกลับมาอีกครั้งหลังจากที่ชบเขาไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ เนื่องจากรัชกาลที่ ๖ เองโปรดวรรณคดีอย่างมาก จะเห็นว่ามึงงานพระราชนิพนธ์จำนวนมาก และใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่หลากหลาย ในสมัยนี้ปรากฏวรรณคดีประเภทคำหลวงคือเรื่องพระนลคำหลวงขึ้นอีกเล่มหนึ่งหลังจากมีปรากฏในสมัยอยุธยา มีวรรณคดีประเภทลิลิต เช่น ลิลิตนารายณ์สิบปาง มีคำฉันท์ เช่น พระนลคำฉันท์ และมีกาพย์เห่เรือด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีร้อยกรองในยุคนี้ ส่วนใหญ่นำเค้าเรื่องมาจากวรรณคดีสันสกฤต เช่น เรื่องพระนล นิทานเวตาล โดยกวีไม่แปลจากภาษาสันสกฤตโดยตรง หากแต่แปลจากฉบับภาษาอังกฤษที่แปลจากฉบับภาษาสันสกฤตอีกทีหนึ่ง

วรรณคดีที่เจริญสูงสุดในยุคนี้อีกประเภทหนึ่ง คือ วรรณคดีการละคร โดยพัฒนามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ส่วนใหญ่ได้แบบอย่างและปรับปรุงขึ้นจากการละครต่างประเทศ ละครที่สำคัญได้แก่

ละครร้อง แบ่งเป็นละครร้องล้วน ๆ รัชกาลที่ ๖ ครั้งยังเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ได้พัฒนาขึ้น แต่งเป็นคำกลอนให้ตัวละครร้องโต้ตอบหรือเล่าเรื่องเป็นทำนองตามเพลงที่ใช้ ไม่มีบทพูดแทรก ใช้ผู้ชายและผู้หญิงแสดงจริงตามเนื้อเรื่อง เช่น ละครเรื่องเรื่องสาวิตรี พระเกียรติรถ พระร่วง เป็นต้น และละครร้องสลับพูด พัฒนาขึ้นโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ บทร้องมีส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง แต่งคำพูดแทรกแบบทวนเนื้อความ ส่วนใหญ่แสดงที่โรงละครปรีดาลัย เรื่องที่แสดง เช่น สาวเครือฟ้า ตุ๊กตายอดรัก กากี เป็นต้น

ละครพูด แบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ละครพูดร้อยแก้ว ดำเนินเรื่องด้วยบทเจรจา ใช้ท่าทางแบบสามัญชนประกอบ มักจะใช้วิธีปองปากพูดกับผู้ชม แต่งกายตามสมัยนิยม แต่เดิมใช้ชายล้วนต่อมามีทั้งหญิงและชายแสดง เช่น เรื่องหัวใจนักรบ เสียสละ โรมิโอ จูเลียต ตามใจท่าน

ละครพูดสลับคำ เป็นการแสดงที่บทพูดมีความสำคัญในการดำเนินเรื่อง บทร้องเป็นเพียงสอดแทรกเพื่อเสริมความ ย้ำความเท่านั้น ใช้ตัวแสดงทั้งชายและหญิง แต่งกายตามเนื้อเรื่อง เช่น เรื่อง ปล่อยแก่ ของ นายหัว วิเศษกุล

ละครพูดคำกลอน ใช้คำกลอนเป็นตัวดำเนินเรื่อง บทเจรจาแต่งเป็นร้อยแก้ว แต่งกายตามบุคลิกของตัวละคร และยุคสมัยที่บ่งบอกไว้ในบทละคร เช่น เรื่องพระร่วง เวนิสวานิช

ละครพูดคำฉันทน์ แต่งด้วยฉันทน์ชนิดต่าง ๆ เป็นทั้งบทพูดและบทขับร้อง มีเพียงเรื่องเดียวคือเรื่องมัทนะพาธา

นอกจากนี้ ยังมีละครสังคีต ที่แต่งเป็นร้อยแก้ว มีบทพูดกับบทร้องสำคัญเท่ากัน ตัดส่วนใดส่วนหนึ่งออกไม่ได้ จะเล่นเพียง ๔ เรื่อง ได้แก่ หนามยอกเอาหนามบ่ง วิวาหพระสมุทรมิกาโด และวังตี

ในด้านรูปแบบคำประพันธ์ ในสมัยนี้มีครบทุกประเภท โดยส่วนใหญ่คงรูปแบบเดิมไว้ อย่างไรก็ตาม วรรณคดีสมัยนี้ผู้แต่งค่อนข้างเคร่งครัดฉันทลักษณ์ เช่น ต้องแต่งโดยไม่ให้กลอนพาไปไม่ตัดศัพท์ผิด บรรจุคำให้ตรงตามจำนวนในแต่ละวรรค มีการตั้งวรรณคดีสโมสรเพื่อส่งเสริมการประพันธ์ให้งดงามทั้งเนื้อคำและเนื้อความ นอกจากนี้ สมัยนี้ยังเกิดรูปแบบคำประพันธ์ใหม่ด้วย ได้แก่ รูปแบบฉันทน์ ๓ ประเภท คือ สยามรัตนฉันทน์ สยามมณีฉันทน์ และสยามวิเชียรฉันทน์ คิดค้นโดย น.ม.ส. หรือกรมหมื่นพิทยาลงกรณ ซึ่งถือเป็นวิวัฒนาการด้านรูปแบบคำประพันธ์ที่สำคัญ

สรุป

วรรณคดีในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๖ มีวิวัฒนาการค่อนข้างมาก เนื่องจากอิทธิพลตะวันตกเข้ามา และมีเจ้านายขุนนางไปเรียนต่อยังต่างประเทศและนำรูปแบบวรรณคดีสมัยใหม่เข้ามาสร้างสรรค์งานวรรณคดี นอกจากนี้ การพิมพ์ในสมัยนี้ยังรุ่งเรืองอย่างมาก ทำให้เกิดงานเขียนและกวีหน้าใหม่ขึ้น หนังสือพิมพ์และหนังสือเล่มกลายเป็นพื้นที่ที่กวีใช้ตีพิมพ์งานวรรณกรรมทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณคดีในช่วงสมัยนี้ มิได้เป็นวรรณคดีบริสุทธิ์ที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านผู้ฟังเท่านั้น หากแต่หลายเรื่องมีนัยยะทางการเมืองการปกครอง ให้ความรู้และปลูกฝังความรักชาติและความเสียสละเพื่อประเทศไว้ด้วย โดยเฉพาะงานพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะของวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๖ เป็นอย่างไร
๒. ประกาศรัชกาลที่ ๔ มีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างไร
๓. เหตุใดพระราชพิธีสิบสองเดือนจึงได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของความเรียงอธิบาย
๔. ละครประเภทใดที่ปรับมาจากละครตะวันตก
๕. งานเขียนประเภทใดที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก

๖. เหตุใดจึงกล่าวว่าสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อการวรรณคดีไทย
๗. เหตุใดจึงกล่าวกันว่า สมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นยุคทองของการละคร
๘. ในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีประเภทของนวนิยายใดบ้างที่ได้รับความนิยม
๙. ลักษณะของวรรณคดีร้อยแก้วในสมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นอย่างไร
๑๐. ลักษณะของวรรณกรรมปัจจุบันเป็นอย่างไร

รายการอ้างอิง

- เทียนวรรณ. “ตุลวิภาคพจนกิจ” อ้างใน ธิดา โมสิกรัตน์. ใน เอกสารการสอนชุดวิชา **วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- ธิดา โมสิกรัตน์. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๗ – ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕” ใน เอกสารการสอนชุดวิชา **วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๘). **ข้ามชาติ ข้ามศาสตร์ ข้ามศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.
- ศิริิน โรจนโสโรช. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง เงาะป่า**. สืบค้นเมื่อ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐, จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=๓๖)
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๕๓). **นาฏยศิลป์รัชกาลที่ ๕**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- อุทัย ไชยานนท์. (๒๕๔๕). **วรรณกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ยุครุ่งเรืองสูงสุด**. กรุงเทพมหานคร :
น้ำฝน.

แผนบริหารการสอนประจำบท

หัวข้อเนื้อหาประจำบท

บทที่ ๗ วรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๔๖๘ – ปัจจุบัน

๗.๑ ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๔๖๘

๗.๒ ลักษณะของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

เมื่อศึกษาบทที่ ๗ แล้ว นักศึกษาสามารถ

๑. อธิบายบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของวรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๔๖๘ – ปัจจุบัน
๒. บอกลักษณะของวรรณกรรมร่วมสมัยได้
๓. อธิบายความแตกต่างระหว่างวรรณกรรมตามชนบทกับวรรณกรรมสมัยใหม่ได้

วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

๑. วิธีสอน การบรรยาย อภิปรายกลุ่ม ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ประกอบการสอน
๒. กิจกรรมการเรียนการสอนมีดังนี้
 - ๒.๑ กิจกรรมก่อนเรียน นักศึกษาอ่านเอกสารประกอบการสอนล่วงหน้า เตรียมรายงานหน้าชั้น และเตรียมร่วมแสดงความคิดเห็น
 - ๒.๒ กิจกรรมระหว่างเรียน นักศึกษาฟังบรรยาย ร่วมกันอภิปราย
 - ๒.๓ กิจกรรมหลังเรียน นักศึกษาตอบคำถามท้ายบท และเตรียมอ่านหนังสือบทต่อไปล่วงหน้า นักศึกษาทบทวนความรู้จากคลิปการสอนที่บันทึกไว้ในเว็บไซต์ผู้สอน

สื่อการเรียนการสอนประจำบท

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาทิ พาวเวอร์พอยท์ วิดิทัศน์
๓. ตัวบทวรรณคดีไทย

การวัดและการประเมินผล

๑. สังเกตความสนใจและมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
๒. การถาม-ตอบ
๓. การสอบปลายภาค

บทที่ ๗

วรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๕๖๘ – วรรณกรรมปัจจุบัน

บทนี้ผู้เขียนจะอธิบายลักษณะวรรณกรรมไทยตั้งแต่หลังปี พ.ศ. ๒๕๖๘ – วรรณกรรมไทยในปัจจุบันโดยสังเขป เพื่อปูพื้นฐานเบื้องต้นให้นักศึกษาทราบความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมไทย และเห็นวิวัฒนาการจากวรรณกรรมแนวขนบสู่วรรณกรรมแนวสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก

๗.๑ ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๕๖๘

หลังปี พ.ศ. ๒๕๖๘ หรือสิ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่วรรณคดีไทยได้ปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์วรรณกรรมสมัยใหม่อย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่า ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๗ เป็นต้นมาเริ่มเข้าสู่ยุคของวรรณกรรมร่วมสมัย งานส่วนใหญ่เป็นงานร้อยแก้ว งานร้อยกรองเริ่มหมดความนิยมลงไป มีงานวรรณกรรมที่เป็นร้อยแก้วเกิดขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะวรรณกรรมที่อยู่ในรูปแบบเรื่องสั้นและนวนิยาย ในช่วงเวลานี้นักเขียนไทยรับเอาอิทธิพลการเขียนงานแบบตะวันตกมาใช้กับงานเขียนของตนเอง และสร้างสรรค์งานประเภทนี้อย่างต่อเนื่อง

งานวรรณกรรมที่ถือว่าเป็นช่วงต้นของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเขียนสู่ความเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยคือ นวนิยายเรื่อง ละครแห่งชีวิต ของ หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง แม้วรรณกรรมเล่มนี้แต่งมาตั้งแต่ปี ๒๔๗๒ แต่ยังมีความร่วมสมัยเพราะใช้รูปแบบการเขียนแบบใหม่และมีเนื้อหาร่วมสมัย โดย ละครแห่งชีวิต นำเสนอเรื่องราวที่สมจริง ผู้แต่งแทรกบุคคลที่มีตัวตนจริง ให้ตัวละครเล่าประวัติของตนเอง ตั้งแต่วัยเด็กจนมีโอกาสดูหนังไปต่างประเทศ ประกอบอาชีพเป็นนักหนังสือพิมพ์ในต่างแดนจนประสบอุบัติเหตุ จึงต้องเดินทางกลับมาประเทศไทย ผู้แต่งให้แนวคิดที่ชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด ย่อมจะโลดแล่นไปตามโชคชะตา เปรียบเสมือนละครเรื่องหนึ่ง (ธิดา โมสิกรัตน์, ๒๕๕๙, หน้า ๕-๗๓) ความสมจริงของนวนิยายเรื่องนี้ ทำให้ผู้อ่านหลายคนคิดว่าเป็นเรื่องที่ต่างจากเรื่องจริง งานของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิงมีนัยยะสำคัญของการก้าวเข้าสู่ความเป็นวรรณกรรมสมัยใหม่

วรรณกรรมช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงจากระบบสังคมแบบเก่าไปสู่ระบบสังคมแบบใหม่ วรรณกรรมในช่วงนี้จึงสะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในลักษณะที่ค่อนข้างจะสับสน เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่คุ้นเคยกับระบอบใหม่ ช่วงเวลาดังกล่าว หนังสือพิมพ์เป็นปัจจัยสำคัญในการเป็นกระบอกเสียงสะท้อนความ

เปลี่ยนแปลงของสังคมและการเมือง นักเขียนสมัยนั้นจึงเป็นนักหนังสือพิมพ์ด้วย เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๙, หน้า ๖-๒๓)

ช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเฉพาะในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ดำเนินนโยบายรัฐนิยม ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงไป จอมพล ป. พิบูลสงครามยังมีนโยบายการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทย โดยได้ตั้งคณะกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทย มีแนวทางส่งเสริมภาษาไทย ๔ แนวทาง คือ ๑) ส่งเสริมการศึกษาหลักและระเบียบภาษาไทย อย่างที่เรียกว่าภาษาศาสตร์ ๒) ส่งเสริมการแต่ง ทั้งในวิธีร้อยแก้ว และร้อยกรอง ซึ่งรวมเรียกว่าวรรณคดี ๓) ส่งเสริมให้มีการวิจารณ์วรรณคดี ๔) จัดตั้งสมาคมวรรณคดี เพื่อจะได้เป็นแหล่งที่เพาะความรู้ภาษาไทย และโฆษณาภาษาไทย ซึ่งแนวทางดังกล่าวส่งผลต่อการประพันธ์วรรณกรรมโดยตรง ตั้งแต่แนวการแต่ง เนื้อหา ไปจนถึงการใช้ภาษา ที่กำหนดการใช้และการสะกดคำ คณะกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทยได้ออกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการปรับปรุงอักษรไทย เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ โดยให้เหตุผลในการปรับปรุงไว้ดังนี้

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่องการปรับปรุงอักษรไทย

ด้วยรัฐบาลพิจารณาเห็นว่า ภาษาไทยย่อมเป็นเครื่องหมายแสดงวัฒนธรรมของชาติไทย สมควรมได้รับการบำรุงส่งเสริมให้แพร่หลายออกไปกว้างขวางยิ่งขึ้น ให้สมกับความเจริญก้าวหน้าของชาติ ซึ่งกำลังขยายตัวออกไปในปัจจุบันคณะหนึ่ง ดังมีรายชื่อแจ้งอยู่ในประกาศตั้งกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษานั้นแล้ว เพื่อร่วมกันพิจารณาทหาทางปรับปรุงและส่งเสริมภาษาไทยให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น อันที่จริงภาษาไทยก็เป็นภาษาที่มีสำเนียงไพเราะ สละสลวยและมีความกว้างขวางของภาษาสมกับเป็นสมบัติของชาติไทยที่มีวัฒนธรรมสูงอยู่แล้ว ยังขาดอยู่ที่แต่การส่งเสริมให้แพร่หลาย สมควรมแก่ความสำคัญของภาษาเท่านั้น

กรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทยได้มีการประชุมกันเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๔๘๕ มีความเห็นในขั้นต้นว่า สมควรมจะปรับปรุงตัวอักษรไทยให้กระชับรัดกุมเพื่อให้ได้เปรียบกันได้ง่ายยิ่งขึ้น ได้พิจารณาเห็นว่า ตัวสระและพยัญชนะของภาษาไทยมีอยู่หลายตัวที่ซ้ำเสียงกันโดยไม่จำเป็น ถ้าได้งดใช้เสียบ้างก็จะเป็นความสะดวกในการศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยให้เป็นที่นิยมยิ่งขึ้น

การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้านภาษามีหลายลักษณะ แต่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปตัวอักษร หากแต่มุ่งตัดตัวพยัญชนะ ตัวสระที่มีเสียงซ้ำกันออก เช่น

ตัดอักษรที่มีเสียงซ้ำกันออก โดยตัด ข ข ฃ ฉ ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ศ ษ และฬ ออกไปเลย สระก็ตัด ไ ฤ ฎา ฎา ออก ถือว่าตัวหนังสือไม่มีใช้แล้วก็ไม่กระทบกระเทือนการใช้ภาษาไทยจึงเอาออกได้ ดังนั้นตัวหนังสือไทยยังคงเหลือตัวอักษรเพียง ก ข คง จ ฉ ช ฌ ด ต ถ ท ธ น บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ บ ย ร ล ว ส ห อ ฮ ตัวที่ตัดออกไปนั้นให้ใช้คำที่เสียงพ้องกันที่เหลือแทน เช่น ส แทน ศ ษ น แทน ณ ด แทน ฎ เป็นต้น

ตัว ญ นั้นโดยทั่วไปให้เขียนโดยใช้ตัว ย แทน แต่ในกรณีต้องเขียนคำบาลีหรือสันสกฤต ให้ใช้ตัว ญ ได้ แต่ได้ตัดเชิงตัว ญ ออก คงมีรูปเพียง ญ เช่น ผู้หญิง เป็น ผู้หญิงใหญ่ เป็น ไหญ่ เป็นต้น

ตัวกล้า ทร ที่ออกเสียงเป็น ซ ให้ใช้ตัว ซ เขียนแทน เช่น ทราบ เป็น ซาบ ทрудโทรม เป็น ซุดโซม ทราบ เป็น ซาย ทรัพย์ เป็น ซับ ทรวง เป็น ซวง

ตัว ย ที่ อ นำให้เปลี่ยนเป็น ห นำ เช่น อยู่ อย่าง อย่า อยาก เขียนเป็น หยู่ หย่าง หย่า หยาก

หลักทั่วไปใช้คำบาลีแทนสันสกฤต เช่น กัณ ัฒมิ นิจ สัจ แทน กรรม ธรรม นิตย สัตย เว้นแต่คำที่ใช้รูปบาลีมีความหมายหนึ่ง และสันสกฤตในรูปอีกความหมายหนึ่ง คงใช้ทั้งสองคำ แต่เปลี่ยน รูปการ เขียนตามอักษรที่เหลืออยู่ เช่น มาया เป็น มารยา วิชชา เป็น วิชา วิทยา, กติกา, กริสติกา , สัตราวุธ (ศาสตราวุธ), สาสตราจารย์ (ศาสตราจารย์), วิทยาศาสตร์ (วิทยาศาสตร์) และ ศูนย์กลาง (ศูนย์กลาง)

ร หัน ในแม่ กก กบ กค กม ยกเลิกใช้ไม้หันอากาศแทน เช่น อุปสัค วัธนา บัพ กัมการ แต่ ร กัณ ในแม่กน ยังคงมีใช้ได้ เช่น สรรค (อุปสรรค), บรรพบุรุษ (บรรพบุรุษ) ,วรรณคดี (วรรณคดี) เป็นต้น (วัฒนธรรม, กระทรวง: ออนไลน์)

วรรณกรรมที่เป็นประเภทวิจารณ์สังคมการเมืองในช่วงนี้มีเป็นจำนวนมากแต่ภายหลังถูกจำกัดการเขียน งานบันเทิงคดี เช่น แนวพาฝัน ผจญภัย ได้รับอิสระในการเขียนมากกว่า ในช่วงนี้จึงมีนวนิยายแนวนี้จำนวนมาก ประกอบกับการเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ ๒ ผลกระทบจากสงครามทำให้ผู้อ่านสนใจงานแนวลึกลับหรือวรรณกรรมแนวเรื่งรมย์มากขึ้น ในช่วงนั้นนักเขียนหลายคนหยุดเขียนงาน เช่น มาลัย ชูพินิจ หยุดเขียนเรื่อง แผ่นดินของเรา สด กุรมะโรหิต เลิกเขียนงานไปทำฟาร์มเลี้ยงไก่ มนัส จรรย์รงค์ ไปทำกสิกรรม เป็นต้น อย่างไรก็ตามนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะส่งผลการต่อการประพันธ์ แต่ในด้านการวิจารณ์นั้น ได้ส่งเสริมและทำให้เกิดความแพร่หลายมากขึ้น การวิจารณ์งานวรรณกรรมเริ่มได้รับความนิยม และถ่ายทอดทฤษฎีการวิจารณ์ตามแนวตะวันตก ในกลุ่มผู้สนใจวรรณคดีไทยโบราณ ได้รวมกลุ่มกันและจัดทำหนังสือ

วงวรรณคดี โดยมีสมาชิกสำคัญคือ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา เจือ สตะเวทิน เป็นต้น เพื่อเผยแพร่ผลงานของสมาชิก ต่อมาพระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร ได้เสนอให้ตั้งวงวรรณคดีในรูปของสมาคม แล้วติดต่อเป็นสาขาของ P.E.N. Club เพื่อเชื่อมโยงให้นานาชาติ รู้จักวรรณคดีไทย และยกระดับวรรณคดีไทยเสมอด้วยวรรณคดีสากล (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๙, หน้า ๖-๒๓ – ๖-๒๖) นักเขียนคนสำคัญที่เป็นตัวแทนแห่งวรรณกรรมยุคนี้ เช่น ศรีบูรพา มาลัย ชูพินิจ สด กุระมะโรหิต ดอกไม้สด ก.สุรางคนางค์ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ได้จำกัดขอบเขตการเขียน ปิดกั้นเสรีภาพของนักเขียนและกวี นักเขียนถูกจับเป็นจำนวนมาก เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ อิศรา อมันตกุล สุวัฒน์ วรดิลก บรรจง บรรเจิดศิลป์ ทวีป วรดิลก เป็นต้น เช่นเดียวกับหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ถูกปิด งานวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในยุคนี้จึงมีลักษณะเป็นวรรณกรรมหลักหนีทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นนิยายพาฝัน นิยายบู๊ นิยายผจญภัย นิยายแนวลึกลับ ตัวอย่างนวนิยายที่ได้รับอิทธิพลและมีพัฒนาการจากสังคมนการเมืองในช่วงนี้ เช่น บ้านทรายทอง ของ ก.สุรางคนางค์ ละอองดาว ของ พนมเทียน จำเลยรัก ของ ชูวงศ์ ฉายะจินดา เป็นต้น สำหรับงานร้อยกรองเป็นแนวพาฝันเช่นกัน เช่น เรื่องรักใคร่ เป็นต้น นักเขียนที่มีชื่อเสียงในยุคนี้ เช่น รงค์ วงษ์สวรรค์ ชูวงศ์ ฉายะจินดา บุษยามาส เป็นต้น

จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมนการเมืองที่ส่งผลให้กลุ่มนักคิดนักเขียนถูกปิดกั้นความคิดนั้น ในอีกด้านหนึ่ง กลับเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มก่อนของปัญญาชนในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่สนใจด้านการเมือง และได้สร้างสรรค์วรรณกรรมสะท้อนสังคมนการเมืองขึ้นเป็นจำนวนมาก และนำไปสู่การเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ กลุ่มนักเขียนในสถาบันการศึกษาที่สำคัญ เช่น กลุ่มชมรมพระจันทร์เสี้ยว ที่เริ่มโดยนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่สนใจวรรณกรรมและการเขียนหนังสือ มีสมาชิกคนสำคัญ เช่น วิทยากร เชียงกุล สุชาติ สวัสดิ์ศรี นิคม รายยวา วินัย อุกฤษณ์ สุรัชย์ จันทิมาธร ธีัญญา ผลอนันต์ เป็นต้น งานเขียนสำคัญของสมาชิกกลุ่มพระจันทร์เสี้ยว เช่น ความเงิบ ของสุชาติ สวัสดิ์ศรี ฉันทิมาหาความหมาย ของวิทยากร เชียงกุล เป็นต้น กลุ่มหนุ่มหน้าสาวสวย เป็นการรวมกลุ่มของนักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาและเป็นนักเขียนอยู่แล้ว เช่น เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ สุจิตต์ วงษ์เทศ ขรรค์ชัย บุนปาน สุวรรณี สุคนธา เรื่อง ชัย ทรัพย์นิรันดร์ เป็นต้น แนวเรื่องของกลุ่มนี้จะเน้นความงามทางวรรณศิลป์มากกว่าแนวเรื่องที่เน้นเนื้อหาเชิงสังคมหรือการทดลองงานเขียนใหม่เหมือนอย่างกลุ่มพระจันทร์เสี้ยว นอกจากนี้ ๒ กลุ่มนี้แล้ว ยังมีกลุ่มเทคนิคโคราช ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มนักเขียนภูมิภาค กลุ่มวรรณกรรมเพื่อชีวิต ซึ่งมีนักเขียนและนักศึกษารุ่นใหม่รวมตัวกันด้วย (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๙, หน้า ๖-๖๘ – ๖-๗๐)

หลังจากเกิดเหตุการณ์รุนแรงทางการเมือง ในปี ๒๕๑๖ นั้น แนวเรื่องวรรณกรรมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากแนววรรณกรรมเพื่อชีวิตสู่วรรณกรรมที่มุ่งส่งเสริมสำนักเชิงสังคม โดยในช่วงที่จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ยังคงดำเนินนโยบายที่จำกัดสิทธิ เสรีภาพทางความคิด วรรณกรรมในช่วงนี้จึงนำเสนอเนื้อหาในเชิงต่อต้าน โดยนำเสนอให้เห็นวิกฤตทางสังคมและการเมืองที่เกิดในยุคนั้น ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ และวิกฤตของระบบคุณค่าที่ขัดแย้งกันในสังคมยุคนี้ จากเหตุการณ์ภายในบ้านเมืองและผลพวงจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในสังคมสมัยใหม่ ทำให้นักเขียนแสวงหาหนทางนำเสนอประสบการณ์ ความคิดและความรู้สึกของตนโดยนำเสนอผ่านแนวการเขียนของตะวันตกที่เรียกว่า “คตินิยมสมัยใหม่” (Modernism) เช่น การเขียนแบบกระแสสำนึก (stream of consciousness) ที่เน้นการสำรวจความคิดของตัวเอง หรือการเขียนแบบทำลายขนบการประพันธ์ เช่น เขียนเรื่องแบบไม่มีโครงเรื่อง นำเสนอเรื่องแบบไม่ต่อเนื่อง ไม่เป็นเหตุเป็นผล มุ่งเสนอความคิดตัวละครมากกว่าเหตุการณ์ เพื่อสื่อให้เห็นภาพบ้านเมืองที่ไม่ราบรื่น งานเขียนในยุคนี้ที่เป็นแนวการเขียนแบบสมัยใหม่ เช่น รวมเรื่องสั้นเรื่องถนนสายที่นำไปสู่ความตาย เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการนำแนวคิดของนักปรัชญาตะวันตกมาสร้างสรรค์เรื่องอีกด้วย เช่น แนวคิดอัตถภาวนิยม (Existentialism) ลัทธิมากซ์ (Marxism) เป็นต้น ผลงานสำคัญในยุคนี้ เช่น รวมเรื่องสั้นสงครามในหลุมฝังศพ ของสุวัฒน์ ศรีเชื้อ ที่นำเสนอเนื้อหาและรูปแบบได้แปลกใหม่ โดยใช้การนำเสนอเรื่องแบบไม่ต่อเนื่อง ไม่เป็นเหตุเป็นผล ทำให้ท่วงทำนองการเล่าเปลี่ยนไป รวมบทกวีเพียงความเคลื่อนไหว ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ นำเสนอเนื้อหาทางการเมือง ใช้สัญลักษณ์สื่อความหลายแห่ง เป็นต้น (สรณัฐ ไตลังคะ, ๒๕๕๙, หน้า ๗-๕ - ๗-๑๒)

ปัจจุบันวรรณกรรมร่วมสมัยได้พัฒนาทั้งเนื้อหาและรูปแบบ ในด้านเนื้อหาที่มีความหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่ยังคงนำเสนอปัญหาทางสังคม เรื่องปากท้อง วิถีชีวิตคนเมือง วิถีและตัวตนของคนในยุคโลกาภิวัตน์หรือสังคมยุคทุนนิยม บริโภคนิยม หลายเรื่องยังนำเสนอวัฒนธรรมชุมชนและเรื่องของท้องถิ่นด้วย วรรณกรรมร่วมสมัยที่น่าสนใจ เช่น คำพิพากษา ของชาติ กอบจิตติ ที่นำเสนอให้เห็นสังคมที่ยกย่องและตัดสินคนที่ฐานะ ชื่อเสียง เงินทอง ครอบครัวยุคกลางของศิลา โคมฉาย นำเสนอชีวิตคนเมืองในยุคทุนนิยมที่เร่งรีบและลดทอนความตัวตน แม่เบี้ย ของวณิช จรุงกิจอนันต์ ที่นำเสนออารมณ์ความรู้สึกปรารถนาภายในจิตใจและการตกอยู่ภายใต้ยุคทุนนิยมจนตัวละครต้องออกมาแสวงหาความงามและวัฒนธรรมดั้งเดิม ตลิ่งสูง ชุงหนัก ของนิคม รวยยวนำเสนอให้ตั้งคำถามกับความหมายของชีวิต เจ้าจันทร์หม่อม นิราศพระธาตุนิทร์แวน ของมาลา คำจันทร์ นำเสนอให้เห็นมิติทางชนชั้นในการมาควบคุมตัวตนของบุคคลและยังนำเรื่องท้องถิ่นเข้ามาประกอบด้วย หรือเรื่องอัญมณีแห่งชีวิต รวมเรื่องสั้นของอัญชัน ที่นำเสนอปัญหาต่าง ๆ ที่เกิด

ขึ้นกับคนในสังคม เป็นต้น จากตัวอย่าง จะเห็นว่าวรรณกรรมในยุคนี้มีลักษณะเป็นแนวสำนึกนิยมที่มุ่งนำเสนอเรื่องทางสังคม และใช้สัญลักษณ์เพื่อนำเสนอประเด็น โดยผู้อ่านต้องตีความเอง

ลักษณะงานเขียนร่วมสมัยที่น่าสนใจอีกลักษณะหนึ่งคือ การเขียนงานแนวทดลอง งานเขียนแนวเมตาฟิชั่น (Metafiction) และงานเขียนที่มุ่งนำเสนอประสบการณ์ของนักเขียนเองหรือของกลุ่ม

นักเขียนที่ใช้แนวการเขียนงานแนวทดลองคนสำคัญคือ วินทร์ เลียววาริณ เช่น ในรวมเรื่องสั้นชุด อาเพศกำสรวล หรือนวนิยายเรื่อง ประชาธิปไตยบนเส้นขนาน ยาแก้สมองผูก ตราควายบิน น้ำแข็งยูนิต ตราควายบิน เป็นต้น โดยวินทร์ ใช้การเขียนเรื่องผสมผสานหรือตัดปะกับสื่อหรือศิลปะต่าง ๆ ในการนำเสนอเรื่อง ซึ่งทำให้เกิดความแปลกใหม่และได้มุมมองที่แตกต่าง งานเขียนแนวเมตาฟิชั่นนั้น เป็นกลวิธีการเล่าเรื่องแบบเรื่องซ้อนเรื่อง หรือการสร้างความตระหนัก รู้ว่าเรื่องที่เขียนเป็นเรื่องแต่ง ซึ่งแนวการเขียนนี้ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับการเขียนแนวสำนึกนิยมที่มักนำเสนอความเรื่องที่เขียนเป็นเรื่องจริง งานเขียนแนวนี้ เช่น เรื่อง เวลา ของ ชาติ กอบจิตติ เรื่องสั้นเรื่อง ผู้แลเห็นลม ของอัญชัน เรื่อง จินตนาการสามบรรทัด ของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี เป็นต้น สำหรับงานเขียนที่นำเสนอประสบการณ์ของตนหรือของกลุ่มนั้น มักเป็นงานเขียนของคนที่อยู่ใภาวะวิกฤตทางอัตลักษณ์หรือวิกฤตในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ เช่นงานเขียนของกลุ่มคนชายขอบ คนไร้บ้าน คนพลัดถิ่น คนพิการ กลุ่มเพศที่หลากหลาย คนที่มีประสบการณ์บาดเจ็บ เป็นต้น นักเขียนจะใช้งานเขียนเป็นเครื่องมือในการคลี่คลายวิกฤตอัตลักษณ์ นำเสนอตัวตน หรือต่อรองทางสังคมการเมือง เพื่อนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น หรือเพื่อทำให้วิกฤตที่กำลังเผชิญคลี่คลาย เป็นที่น่าสังเกตว่า การเขียนลักษณะนี้ปรากฏขึ้นในสังคมร่วมสมัยนี้จำนวนมาก

๗.๒ ลักษณะของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย

ลักษณะของวรรณกรรมไทยร่วมสมัยมีลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้

๗.๒.๑ รูปแบบ วรรณกรรมปัจจุบันมีรูปแบบการแต่งขยายตัวมากขึ้นกว่าวรรณกรรมในอดีต และแต่ละรูปแบบยังขยายย่อยออกไปอีกหลายประเภท ดังนี้

๗.๒.๑.๑ สารคดี เป็นรูปแบบการเขียนร้อยแก้วที่มุ่งเน้นเรื่องข้อเท็จจริง ความถูกต้องเป็นสำคัญ สารคดีปัจจุบันแยกประเภทย่อยได้มาก เช่น สารคดีท่องเที่ยว สารคดีชีวประวัติและอัตชีวประวัติ สารคดีวิชาการแขนงต่าง ๆ ตลอดจนบทความในรูปแบบมากมาย เช่น บทวิจารณ์ บทบรรณาธิการ บทวิเคราะห์และแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

๗.๒.๑.๒ นวนิยาย เป็นรูปแบบการเขียนบันเทิงคดีแบบใหม่ ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง มีเนื้อหาหลากหลาย เน้นให้เหตุการณ์ บทสนทนา และสถานที่มีความสมจริง เช่น

ประเภทรักพาฝันหรือความรัก เช่น บ้านทรายทอง ปริศนา ปราบพศ
ยอดเสนห์ เป็นต้น

ประเภทชีวิตครอบครัว เช่น ศัตรูของเจ้าหล่อน กรรมเก่า ไม้ผลัดใบ
น้ำเซาะทรายดอกฟ้าและโดมผู้จองหอง เป็นต้น

ประเภทจิตวิทยา เช่น จันดารา ไร้เสน่หา เกราะหุ ไอ้มาดา เป็นต้น
ประเภทลูกทุ่ง เช่น ทุ่งมหาราช แผลเก่า ลูกอีสาน เป็นต้น
ประเภทการเมือง เช่น ไม้แดง ลมที่เปลี่ยนทาง ทางน้ำเงิน เป็นต้น
ประเภทเชิงวิทยาศาสตร์ เช่น กาเหว่าที่บางเพลง เกาะน้อยกลางสมุทร
เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังอาจแบ่งตามแนวปรัชญาความคิดตะวันตกเป็นแนวธรรมชาติ
นิยม (Naturalism) เช่น คำพิพากษา ของชาติ กอบจิตติ เป็นต้น แนวโรแมนติก (Romanticism)
เช่น เลือดขัตติยาหน้ารัก เป็นต้น แนวสัจนิยม (Realism) เช่น นี้อะหละโลก หญิงคนชั่ว เรือมนุษย์
เป็นต้น

๗.๒.๑.๓ เรื่องสั้น เป็นรูปแบบงานเขียนแบบใหม่ มีลักษณะเป็นเรื่อง
ร้อยแก้วขนาดสั้น ผู้แต่งจะสร้างเรื่องให้มีความสมจริง มีแนวการเขียนได้หลายแบบ อาทิเช่น
ประเภทเน้นโครงเรื่อง เช่น จับตาย ของมนัส จรรยาณ์ ฯ ประเภทเน้นแนวคิด เช่น หายไปกับลม
หายใจ ของ ชาติ กอบจิตติ ประเภทเน้นตัวละคร เช่น มอม ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

เป็นที่น่าสังเกตว่า นักเขียนเขียนนวนิยายและเรื่องสั้นให้มีความสมจริง
ต่างจากนิทานนิยายสมัยก่อนที่เน้นแนวเหนือจริง แก่นเรื่องสะท้อนความจริงของมนุษย์ในด้านต่างๆ
โครงเรื่องมีความหลากหลายมากขึ้นต่างจากโครงเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่มีโครงเรื่องซ้ำ ๆ ตัวละครมี
ความสมจริงเหมือนคนทั่วไป มีพฤติกรรม มีการสนทนาโต้ตอบและมีความรู้สึกนึกคิดเหมือนมนุษย์

๗.๒.๑.๔ บทละคร บทละครปัจจุบันที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกเป็น
แบบบทละครพูดหรือละครเพลงประกอบปริวิว บทละครปัจจุบันมีทั้งที่เป็นบทละครแปล บทละคร
แปลงและบทละครที่แต่งขึ้นโดยใช้กลวิธีการแสดงออกแบบตะวันตก เช่น การใช้สัญลักษณ์ การ
เสนอแนวคิดแบบใหม่ ๆ

๗.๒.๑.๕ ร้อยกรอง ลักษณะร้อยกรองปัจจุบันมุ่งเน้นในด้านการเสนอ
“ความคิด” มากกว่าการเสนอความไพเราะงดงามตามหลักวรรณศิลป์ ร้อยกรองปัจจุบันมักมีขนาด
สั้น ใช้ถ้อยคำง่าย ๆ พื้น ๆ บางทีก้าวร้าว รุนแรง ไม่เคร่งครัดฉันทลักษณ์และขนบนิยมในการแต่ง
เนื้อหาแสดงแนวคิดกว้างขวางเรื่องสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

๗.๒.๒ เนื้อหา เนื้อหาของวรรณกรรมร่วมสมัยต่างจากในอดีตที่ไม่มุ่งเน้นศิลปะการแต่งอันทำให้เกิดความรื่นรมย์ทั้งในการอ่าน เช่น งานร้อยกรอง นิทาน คำกลอน หรือความเพลิดเพลนในการดู เช่น บทละคร โดยการเสนอภาพอันงดงามตามความนึกคิด จินตนาการ จนมองข้ามความเป็นจริงและสาระสำคัญของเนื้อหาไป วรรณกรรมร่วมสมัยจะสนองอารมณ์ของคนดู และคนอ่านด้วยความสมจริงที่ผู้แต่งใส่ไว้ในเรื่อง รวมถึงความคิดเห็นที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และสภาพสังคมของผู้อ่าน

๗.๒.๓ แนวคิดของเรื่อง วรรณกรรมร่วมสมัยโดยเฉพาะนวนิยายเรื่องสั้นมีการเสนอเรื่องด้วยแนวคิดหรือปรัชญาที่สมจริง สอดคล้องกับชีวิตมนุษย์ ต่างจากแต่วรรณกรรมในอดีตส่วนใหญ่มักเสนอเรื่องในแนวโรแมนติกหรือแนวอุดมคติ ซึ่งวิธีการเขียนนี้ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เช่น เสนอความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ ได้แก่ แนวคิดแบบสัจนิยม (Realism) เช่น ตะวันตกดิน ละครแห่งชีวิต หนึ่งในร้อย ข้าวนอกนา สงครามชีวิต ฯลฯ เสนอภาพชีวิตที่เน้นเรื่องความทุกข์ยากร้ายกาจของชีวิต ได้แก่ แนวคิดแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism) เช่น เรื่องสั้นชุดฟ้าบ่กั้น ของ ลาว คำหอม เสนอเรื่องโดยใช้สัญลักษณ์ ได้แก่ แนวคิดแบบสัญลักษณ์นิยม (Symbolism) เช่น แดง รวี ของ รงค์ วงศ์สวรรค์ รถไฟเด็กเล่น ของสุชาติ สวัสดิ์ศรี ฯลฯ ใช้แนวปรัชญาที่แสดงถึงอิสระเสรีของมนุษย์ในการเลือกเพื่อการดำรงชีวิต ได้แก่ แนวคิดแบบ Existentialism เช่น ชั้นที่ ๗ ของสุชาติ สวัสดิ์ศรี ฉันทเพียงแต่อยากจะทำออกไปข้างนอก และ ถนนสายที่นำไปสู่ความตาย ของ วิทยากร เชียงกุล ฯ แนวคิดแบบเหนือจริง (Surrealism) เช่น ลมหายใจแห่งศตวรรษ ของสุวัฒน์ ศรีเชื้อ เป็นต้น

๗.๒.๔ กลวิธีการแต่ง วรรณกรรมร่วมสมัยโดยเฉพาะนวนิยาย เรื่องสั้นและบทละครมีกลวิธีการแต่งที่ชวนให้น่าติดตามอย่างมากมาย เช่น การเปิดเรื่อง อาจเริ่มต้นด้วยการบรรยายฉาก การแนะนำตัวละคร การยกสุภาสิตคำคม หรือการใช้บทสนทนา เป็นต้น สำหรับวิธีการดำเนินเรื่องอาจใช้การเล่าเรื่องย้อนหลัง ให้ตัวละครผลัดกันเล่า หรือใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ เสนอแนวคิดของเรื่อง เป็นต้น ส่วนวิธีการปิดเรื่องอาจทำได้โดยปิดเรื่องแบบหักมุม ปิดเรื่องแบบให้ตัวละครเอกพบทั้งความสุขสมหวังและผิดหวัง เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีกลวิธีอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น การสร้างตัวละคร การแนะนำตัวละคร การเล่าเรื่อง การทำบทสนทนา การสร้างฉากและบรรยากาศ เป็นต้น ซึ่งกลวิธีต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมตะวันตกทั้งสิ้น

ตารางเปรียบเทียบลักษณะวรรณกรรมแนวชนบทกับวรรณกรรมร่วมสมัย

วรรณกรรมแนวชนบท	วรรณกรรมร่วมสมัย
๑. แนวคิดในการเขียนเป็นแบบจิตนิยม	๑. แนวคิดในการเขียนเป็นแบบสมจริงหรือสังคมนิยม
๒. ยึดธรรมเนียมนิยมในการแต่งเคร่งครัด	๒. ไม่เคร่งครัดธรรมเนียมนิยมมากนัก เน้นความริเริ่มสร้างสรรค์
๓. จุดมุ่งหมายในการแต่งมุ่งความสะเทือนใจเป็นสำคัญ	๓. มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อเสริมความคิดเสริมปัญญา สอดแทรกความรู้เข้าไปอย่างแนบเนียน
๔. การดำเนินเรื่องเน้นเรื่องศิลปะการใช้ถ้อยคำสำนวน กวีโวหารมากกว่าโครงเรื่องและตัวละคร	๔. การดำเนินเรื่องยึดความสมจริงแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมเป็นสำคัญ
๕. เนื้อเรื่องซ้ำซาก มักมาจากเรื่องศาสนา ชาดก เทพนิยาย ฯ และเขียนอยู่ในแวดวงของชนชั้นสูง วรรณกรรมแบบเดิม	๕. นิยมเขียนเรื่องและเหตุการณ์ที่อยู่ใกล้ตัว แสดงปัญหาและความเป็นไปในสังคม
๖. เน้นความเชื่อทางไสยศาสตร์ วาสนาบารมี และโชคชะตาเป็นสำคัญ	๖. ผู้แต่งมักจะเน้นให้ผู้อ่านเห็นความเป็นจริงในสังคม ชี้แนะให้ต่อสู้กับชีวิตตามความจริง ไม่ยอมแพ้โชคชะตา
๗. ฉาก ตัวละคร บรรยายภาคในเรื่องนิยมสมมติให้ห่างงาม	๗. ฉาก ตัวละคร บรรยายภาคมักจะนำมาจากชีวิตจริง
๘. นิยมร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้วและมีความยาว	๘. นิยมร้อยแก้วมากกว่าร้อยกรอง หากเป็นร้อยกรองนิยมสั้นๆ

จากตาราง จะเห็นลักษณะแตกต่างระหว่างวรรณกรรมไทยแบบเดิมกับวรรณกรรมไทยร่วมสมัย ทั้งด้านเนื้อหา แนวคิดและรูปแบบ

สรุป

วรรณกรรมไทยหลังปี พ.ศ. พ.ศ. ๒๔๖๘ – ปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบวรรณกรรมตะวันตกอย่างมาก และยังคงมีอิทธิพลจนถึงปัจจุบัน ในปัจจุบัน นักประพันธ์ไทยได้สร้างสรรค์วรรณกรรมแบบร่วมสมัยมากขึ้น นวนิยายและเรื่องสั้นได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง นักเขียนทดลองแนวทางการเขียนใหม่อยู่ตลอดเวลา ดังจะเห็นว่า มีงานเขียนที่เรียกว่า วรรณกรรมแนวทดลอง

เกิดขึ้นมากมาย เช่นงานของวินทร์ เลียววาริน หรือ ชชาติ กอบจิตติ นอกจากนี้ นักเขียนหลายคน ยังผสมผสานรูปแบบการประพันธ์ ไม่ได้ใช้รูปแบบการประพันธ์แบบเดียว กลายเป็นรูปแบบการเขียนแบบใหม่ เช่น งานอัตชีวประวัติกึ่งนวนิยาย หรืองานเขียนที่ผสมผสานเรื่องเล่า ตำนานเข้าไปในงานเขียนของตน เพื่อนำเสนอสารบางอย่างแก่ผู้อ่าน ผู้อ่านหาเส้นแบ่งรูปแบบวรรณกรรมร่วมสมัยได้ยากมากขึ้น ซึ่งลักษณะเช่นนี้ น่าจะเป็นแนวโน้มและทิศทางการสร้างสรรค์วรรณกรรมไทยต่อไปด้วย

คำถามท้ายบท

๑. นักศึกษาคิดว่า วรรณกรรมไทยเริ่มมีความเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยตั้งแต่ช่วงใด
๒. นวนิยายเรื่องใดที่ถือเป็นจุดเริ่มต้นวรรณกรรมร่วมสมัย เพราะเหตุใด
๓. การสร้างสรรค์วรรณกรรมไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ เป็นอย่างไร
๔. สังคมการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีผลกระทบต่อวรรณกรรมไทยอย่างไร
๕. ลักษณะของวรรณกรรมไทยร่วมสมัยมีอะไรบ้าง
๖. เนื้อหาของวรรณกรรมไทยร่วมสมัยเป็นอย่างไร
๗. แนวคิดหรือปรัชญาของวรรณกรรมไทยร่วมสมัยต่างจากยุคก่อนหรือไม่ อย่างไร
๘. วรรณกรรมร่วมสมัยมีกลวิธีการแต่งอย่างไร
๙. ข้อแตกต่างระหว่างวรรณกรรมไทยแบบเดิมกับวรรณกรรมร่วมสมัยมีอะไรบ้าง
๑๐. นักศึกษาคิดว่า แนวโน้มหรือทิศทางวรรณกรรมไทยจะเป็นอย่างไร

รายการอ้างอิง

รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๙). “สภาพสังคมและบรรยากาศของวรรณกรรม” ใน เอกสารการสอนชุด
วิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
วัฒนธรรม, กระทรวง. (2559). ภาษาไทยยุคจอมพลป.พิบูลสงคราม. สืบค้นเมื่อ 12 พฤษภาคม
2559, จาก https://www.m-culture.go.th/young/ewt_news.php?nid=261
สรณัฐ ไตลังคะ. (๒๕๕๙). “สภาพสังคมและภาพรวมวรรณกรรม พ.ศ.๒๕๑๖ –๑๕๑๙” ใน
เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมิกราช.

บรรณานุกรม

- กุสุมา รัชชมณี. (๒๕๔๙). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๑๗). **วรรณกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.
- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. (๒๕๑๓). **กวีโวหาร โบราณคดี**. พระนคร: ก้าวหน้า.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (๒๕๔๔). **อ่านลิลิตพระลอ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (๒๕๔๔). **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพฯ ฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. พระอภัยมณี: มณีแห่งวรรณคดีไทย. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน**. ๓๐ (๓) ๒๕๔๘: ๗๖๔ – ๗๘๕.
- โชติรส มณีใส. (๒๕๕๙). **เทียนทอง: รวมบทความพินิจวรรณกรรมทรงคุณค่าในแวดวงวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ ฯ: พี.เอ.ลีฟวิ่ง.
- ดวงมน จิตรจํานงค์. (๒๕๔๐). **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา. “คำอธิบายบุญโณวาทคำฉันท์” ใน **ประชุมวรรณคดีเรื่องพระพุทบาท**, สืบค้นเมื่อ ๑ พฤษภาคม ๒๕๖๐, จาก <http://vajirayana.org/ประชุมวรรณคดีเรื่อง-พระพุทบาท/คำอธิบาย-บุญโณวาทคำฉันท์>
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา. (๒๕๐๖). **ตำนานเรื่องสามก๊ก**. พระนคร: คลังวิทยา.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา. “อธิบายความเบื้องต้น” ใน **โคลงนิราศหริภุญชัย**. สืบค้นเมื่อ ๑ กันยายน ๒๕๖๐, จาก <http://vajirayana.org/โคลงนิราศหริภุญชัย/อธิบายความเบื้องต้น>
- ทศพร วงศ์รัตน์. (๒๕๕๐). **พระอภัยมณีมาจากไหน**. กรุงเทพมหานคร: คอมพิวเตอร์.
- เทียนวรรณ. “ตุลวิภาคพจนกิจ” อ่างใน ธิดา โมสิกรัตน์. ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (๒๕๔๙). **หอมโลกวรรณศิลป์: การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- ธรรมาภิรมณ์, หลวง. (๒๕๑๔). **ประชุมลํานํ้า**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.

ธิดา โมสิกรัตน์. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๗ – ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕” ใน เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.

นรินทรเทวี, กรมหลวง. (๒๕๐๙). **จดหมายเหตุความทรงจำ และพระราชวิจารณ์**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

บุญหลง ศรีกนก. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง กากีคำกลอน**, สืบค้นเมื่อ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐, จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=21

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. (๒๕๔๓). **วิเคราะห์สวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ ฯ: ศยาม.

ประสิทธิ์ ภาพ์กลอน. (๒๕๑๘). **แนวการศึกษาวรรณคดี ภาษาากวี การวิจักษ์ณ์และการวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

ประเสริฐ ฒ นคร. (๒๕๒๗). “ลายสือไทย” ใน **รวมบทความเรื่องภาษาและอักษรไทย**. พระนคร.

ปรียา หิรัญประดิษฐ์. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสมัยอยุธยา พ.ศ.๒๑๗๒ – ๒๓๑๐”, ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.

ปัญญา บริสุทธิ์. (๒๕๔๒). **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

เปลื้อง ฒ นคร. (๒๕๔๕). **ประวัติวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๒. (๒๕๐๕). พระนคร: คลังวิทยา.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (๒๕๑๔). **สามกรุง**. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.

ไพเราะ มากรักษา. (๒๕๔๘). **พัฒนาการวรรณคดีไทย**. มปท.

ยุพร แสงทักษิณ. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี – กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๓๙๔”, ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๒). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๙). “สภาพสังคมและบรรยากาศของวรรณกรรม” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๔๔). **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.

- รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๘). **ข้ามชาติ ข้ามศาสตร์ ข้ามศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.
- วรเวทย์พิสิฐ, พระ. (๒๕๙๖). **วรรณคดีไทย**. พระนคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรเวทย์พิสิฐ, พระ. (๒๕๔๕). **คู่มือลิลิตพระลอ**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา.
- วัฒนธรรม, กระทรวง. (๒๕๕๙). **ภาษาไทยยุคจอมพล.พิบูลสงคราม**. สืบค้นเมื่อ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙, จาก https://www.m-culture.go.th/young/ewt_news.php?nid=261
- วิทย์ ศิวะศรียนนท์. (๒๕๑๔). **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.
- วิพุธ โสภวงศ์. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง ไตรภูมิโลกวินิจฉายกถา**, สืบค้นเมื่อ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐, จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=๗๕)
- ศรีปราษฎ. (๒๕๒๒). **อนิรุทธ์คำฉันท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔: กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์การศาสนา.
- ศิริน โรจนสรโรช. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง เงาะป่า**. สืบค้นเมื่อ 25 กรกฎาคม ๒๕๖๐, จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=36)
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๔๓). **ชีวิตและงานของสุนทรภู่: ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพฯ ฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- สรณัฐ ไตลังคะ. (๒๕๕๙). “สภาพสังคมและภาพรวมวรรณกรรม พ.ศ.๒๕๑๖ – ๑๕๑๙” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- สิทธา พินิจภูวดล และปรีญา หิรัญประดิษฐ์. (๒๕๕๙). “วรรณคดีสมัยสุโขทัย – ออยุธยา พ.ศ. ๒๑๗๒ ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๕๘). **เจมจันทร์กัสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภา พักข้อง. (๒๕๓๐). **วรรณคดีไทยก่อนรับอิทธิพลจากตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- สุมาลี วีระวงศ์. (๒๕๕๙). **วิถีไทยในลิลิตพระลอ**. กรุงเทพฯ ฯ : สถาพรบุ๊คส์.
- สุมาลี วีระวงศ์. **นามานุกรมวรรณคดีไทยเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์**. สืบค้นเมื่อ ๕ กันยายน ๒๕๖๐, จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=239
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๕๓). **นาฏยศิลป์รัชกาลที่ ๕**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

สุวดี ภูประดิษฐ์. นามานุกรมวรรณคดีไทย เรื่องราชาธิราช. สืบค้นเมื่อ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐,
จาก http://www.sac.or.th/databases/thailitdir/detail.php?meta_id=199)

เสฐียรโกเศศ. (๒๕๐๗). การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

เสถียร ลายลักษณ์. (มปป.). ประชุมกฎหมายประจำศก. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์ นิตีเวช.

เสนีย์ วิลาวรรณ. (๒๕๑๗). ประวัติวรรณคดีและการประพันธ์. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช.

เสนีย์ วิลาวรรณ. (๒๕๔๗). ประวัติวรรณคดีไทยสมัยกรุงธนบุรี รัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร:
วัฒนาพานิช.

เสรีย์ วิลาวรรณ. (๒๕๔๗). ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัย ออยุธยา. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช.

แสงไสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์. (๒๕๒๓). ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ -
รัชกาลที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๒๕ - พ.ศ.๒๓๙๔). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนัก
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

อุทัย ไชยานนท์. (๒๕๔๕). วรรณกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ยุครุ่งเรืองสูงสุด. กรุงเทพมหานคร :
น้ำฝน.

เอกรัตน์ อุดมพร. (๒๕๔๔). วรรณคดีสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: พัฒนาศึกษา.

